

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

1958—1959

SZEGED, 1960

JAHRBUCH DES FERENC MÓRA MUSEUMS, SZEGED (UNGARN)
LES ANNALES DU MUSÉE FERENC MÓRA, SZEGED (HONGRIE)
ЕЖЕГОДНИК МУЗЕЯ ИМ. ФЕРЕНЦ МОРА, СЕГЕД (ВЕНГРИЯ)

75.5422

1999

Csongor Győző és Szelesi Zoltán
közreműködésével szerkeszti

Bálint Alajos

Kiadásért felelős a szegedi Móra Ferenc Múzeum igazgatója
Példányszám: 600. — Terjedelem: 24 (A/5) ív
Szegedi Nyomda Vállalat — 60-5760

MÓRA FERENC EMLÉKEZETE

(1879—1934)

1959. február 8-án múlt egy negyedszázada annak, hogy a magyar régészet népszerűsítése terén olyan nagyszabású és nagyeredményű munkát kifejtő, szerencséskezű ásató régész, a Szegedi Városi Múzeum igazgatója, a Szegedi Egyetem honoris causa bölcsészet doktora, Móra Ferenc meghalt és július 19-én volt nyolcvan esztendeje, hogy a kiskunfélegyházi nagycsaládú kis szücsmester és felesége, a kenyérsütögető asszony fiaként megszületett.

Mikor Móra Ferencre emlékezem, a hátam mögött felsorakozik az a több mint négyezer ember, akiket Móra Ferenc ásója támasztott fel. Időrendben a kőkortól az Anjou-korig. Legalább annyi ezer év, mint ahány ezer feltámasztott halott, aki beszélt a maga szegénységéről és hivalkodó gazdagságáról egyaránt, aszerint, ahogy útravalóval ellátták arra a mindig bizonytalan útra, amelyik ezer esztendőök hite szerint ilyen vagy olyan formában előtte állott annak, akit a legkülönbözőbb szertartásokkal, de mindig nehéz szívvel bocsátottak le az Alföld homokjába vagy agyagába ástott sírba.

Nehéz ebben a rövid megemlékezésben kiválasztani, hogy a pontosan harminc esztendőn keresztül, szinte megszakítás nélkül folyó, nagyarányú ásató tevékenységnek melyik pontját ragadjam meg. Azt-e, amelyik a Móra Ferenc szívéhez feküdt a legközelebb, vagy azt, amelyik a magaméhoz. Az első csaknem teljesen feltárt kőkori telepről, Csókáról beszéljek-e (amelyik a Négy apának egy leánya c. regényben is szerepel), az Alföld mind a mai napig legnagyobb bronzkori temetőjéről Szőregről (Kéményseprőknél Szőregen), az egymásmellett elterülő két hatalmas avarkori temetőről Fehértón (Hun sírok, hun nem azok), a nagy Árpád-kori temetőről Klárafalván (Czuczai János nem hagyta magát), vagy élete első nagy ásatásáról az öttömösi Anjou-kori temetőről (Beszámoló az ősökéről), amely két utóbbi a legközelebb állott a szívéhez, mert ezekben látta „fajtája“ elődjait.

Nemcsak nehéz a választás, hanem a szűkreszabott keretben lehetetlen is. Kötelet lehetne megtölteni azokról az eredményekről szólva, amelyeket korának legszerencsésebb ásatója elért, és ezeken keresztül meg lehetne rajzolni az egész Alföld történetének keresztmetszetét. Erre nem vállalkozhatom, márcsak azért sem, mert kétszer is volt alkalmam arra, hogy ezt megtegyem.

Négy dolgot kívánok csupán kiemelni:

Legyen az első a Régészeti Múzeum, amely megvolt ugyan 1883 óta, de valóban nagyjá akkor lett, amikor Móra Ferenc átvette az impériumot Tömörkény Istvántól. A stafétabotot az író az írotól. Az évről évre gyűlő anyaggal olyan volt ez a Múzeum is, mint valamennyi abban az időben, nem véve ki az ország első múzeumát sem. Ahogy ő mondta „A régi fajta múzeumok ha nem is szolgálták mind a tudományt,

legalább ambicionálták, s a tömegekkel szemben az odi profanum álláspontjára helyezkedtek, félreismervén a közgyűjtemények igazi rendeltetését: a tömegek oktatását.“

Halott anyag mindenütt, amely mutatta ugyan magát, de egy szót se beszélt arról, hogy emberek életében játszott jelentős szerepet. Állt és porosodott, de senkit se bántott, s ezért tűrte meg a város abban a nagy, szűkmellű palotában, amelyben a Somogyi-könyvtár volt otthon és ahol az exotikus pillangóknak, a közepén megrövidített óriás kígyónak, Szegeden lőtt medvének jelentősebb hely és szerep jutott a vasárnapi látogatók oktatásában, mint a hazai föld és a rajta élő nép történeti emlékeinek.

Nagyon jellemző, hogy ezt a helyzetet éppen a természettudományos műveltségű és a természetrাজzi osztályt megalapító Móra Ferenc számolta fel akkor, amikor előbb egy, majd mindig több teremben állította ki azt a hatalmas anyagot, amelyet ásatásai eredményeiként szerzett a múzeumnak. De nemcsak kiállította, hanem a magyar múzeumok történetében — tudtommal — először meg is szólaltatta. Egyszerű, mindenki által könnyen érthető szövegek magyarázták a tárgyak életét, és adtak áttekintést a megfelelő korok történetéről, életéről, sőt mindezekben messze túlmenően az ember származás kérdéséről is.

Legyen elég idéznem erre vonatkozóan azt a feliratot, amelyet akkor szerkesztett, amikor egy ismeretlen látogató egy vasárnap délelőtt kiemelte az egyik képkeretből azt a nagyon is szemléltető, közismert képet, amely egyebek közt a jávai ősember koponyáját is bemutatta, kimutatva a fejlődést a mai emberig. Csak a ráma maradt a helyén, de a következő vasárnapi nyitásra már benne volt az új felirat: „Ebben a keretben egy kép volt, amely azt ábrázolta, hogy milyen volt a koponya fejlődésének az útja a majomembertől a mai emberig. Valaki, akinek a koponyája nem volt fejlettebb, mint a majomemberé, kilopta a képet a keretből. A közgyűjteményeket minden tisztességes kultúremlék őrzésébe ajánljuk.“

De ez csak egy példa a sok közül, amelyekről találóan mondja, a múzeumlátogatókról szólva: „... világos és tanult vagy tudatlan ember részére egyformán érthető magyarázatokat talál a látogató a régiségtárban... Minden lépten-nyomon hozzádörgölődzik a tudáshoz, s ha akarja, ha nem, elviszi magával, mint ahogy a mezőn sétáló ember akaratlanul is elviszi a ruháján a vadvirág belekapaszkodó magját, és szórja, terjeszti, amerre jár, anélkül, hogy tudna róla.“

Így lett élő múzeum, kora színvonalán, a halott tárgyak gyűjteményéből, ami ma nem lephet meg senkit, mert egy évtized óta központi irányítással, a mai kornak megfelelő elgondolásban az egész ország területén megtalálhatja bárki, aki a múzeumok iránt érdeklődik. Ennek az elgondolásnak a rendelkezésre álló lehetőségek teljes kihasználásával Móra Ferenc volt az előharcosa. Ezért is volt méltó arra, hogy a róla nevezett szegedi múzeum már nevében is őrizze emlékezetét.

A másik a múzeumpolitikai elgondolásai, amiket a tőle megszokott szókimondással akkor is hangoztatni mert, amikor mások a legillatosabb tömjént keresték abból a célból, hogy a sok vajjúdás után megszületett múzeumi törvény körül illendően hódoljanak. Akkor írta közismert nyílt levelét (Attila koporsójáról) a törvény alkotójához és olyan igazságokat mondott el benne, amit sajnos részben még azóta sem szívvel-tünk meg.

„Nem törvény kell ide... hanem tett, de nagyon határozott. Autóra kell ültetni nyolc-tíz régészt... egy év alatt el lehet készíteni dűlőútról-dűlőútra az alföldi halmok kataszterét, aztán neki kell látni minden évben aratás után, meg kis tél idején a munkának, s tíz év alatt olyan népvándorlaskori múzeumot lehet csinálni Magyarországon, amilyen nincs és nem is lehet sehol a világon, s aminek csodájára járnának...“

Ez a mondat azonban csak egy hazája és fajtája kultúrájáért és a maga mester-ségéért rajongó szakember legszebb álmát tárja elénk, aki csakhamar felébred ebből az álmából a rideg valóságra, úgy, ahogy ez minden álmodozóval meg szokott történni.

Rádöbben az igazságra, amit nem keresve senkinek a rokonszenvét, ugyanebben a levélben le is írt:

„... a mi földünk nagyon gazdag leletekben, a mi népünk hajmeresztően tudatlan, a mi intelligenciánk elképpesztően indolens. Ez a három mondat összetartozik, s az utolsó kettővel különösen nem mondok újságot... Nem illusztrálok tovább. Hanem az elsőt újra állítom. Meg is toldom azzal, hogy a tőlünk nyugatra eső Európában sehol annyi emléket nem rejteget a föld, a népvándorlás idejéből, mint az alföldi mendenében, a nemzeteknek ebben a nagy katlanában, ahol ezer éven át tapossa egyik nemzet a másiknak a sarkát. Talán nincs a mai Európának nemzete, amelyik itt érdekelve ne volna, mert valamennyi hagyott itt sírokat, s azokat a mi halmaink, dombjaink mind megőrizték... Merem azt állítani, hogy a magyar föld... annyi tudományos szenzációt rejteget a méhében és annyi régészeti problémának a kulcsát rejt magában, hogy európai érdeklődés központja lehetne. Csakhogy a magyar Alföld nádasokkal körülvett dombjain, magános halmaiban, régi folyóparti dűnéiben évezredek óta megőrzött kincsek kilencvennyolc százaléka úgy megy veszendőbe, hogy a tudomány annak a hírét se hallja. Olyan tékozlás folyik itt, mindnyájunk szemláltára, amire még ebben a tékozló országban sincs példa.“

Erősek, kíméletlenek ezek a szavak, de igazak. És akinek igaza van, annak ereje is van ahhoz, hogy cselekedjék. Ezt tette Móra Ferenc is, amikor hatalmas régészeti anyagával nemcsak a tudomány, hanem annak népszerűsítése szolgálatába is állott, sőt — valljuk meg őszintén — ezt tette elsősorban. És éppen ez volt a harmadik mondanivalóm.

Móra Ferenc örökszép írásaiban, nemcsak a válogatott kötetben, (Utazás a Földalatti Magyarországon) lépten-nyomon találkozunk hol komoly, hol tréfás, néha csípős formában ásatásaira vonatkozó megjegyzéseivel, hivatkozásaival. Valamennyi, múzeumával együtt a népszerűsítés szolgálatában állott, de sajnos aránylag kis körben és nem is éppen ott, ahova szánva volt, érte el a célját. A „Világ“ nem járt a tanyákra és Móra Ferenc munkái nem találták meg az utat a soba meg nem érthető szempontok szerint gyarapított, de gondosan kezelt népkönyvtáraink (Népkönyvtáraink) felé. Talán nem is az útban volt a hiba, hiszen a kiadókat nem lehet azzal vádolni, hogy kis akadályokon ne tudnának átvergődni. De veszedelmes lehetett az az írás, amelyben „a nincstelen paraszt“ (Zuginé egykéje) a saját jólismert sorsát nyomtatásba is olvashatta volna. Ezt a sorsot, ezt a nyomort a legnagyobb stílusművész ragyogó tolla se tudhatta megszépíteni.

És ennek ellenére is volt eredménye a népszerűsítésnek, ha nem is az írásokon keresztül, hanem a falusi, tanyai parasztokkal való állandó érintkezés révén, amit Móra Ferenc egyéniségének vonzó, lenyűgöző ereje magyaráz meg (Előadása a Rotary Klubban).

A negyedikre ma már csak néhányan emlékezhetünk.

Amikor a szegedi egyetem Móra Ferenc díszdoktorrá avatásával önmagát is megtisztelte, többen szerkesztettük a tudományos munkáját méltató hivatalos beadványt. Olyan sokoldalú embernél, mint Móra Ferenc volt, ez egészen természetes is. A Móra írásaiban sokszor említett jóbarát: Buday Árpád provinciális római régész volt. Így a régészeti értékelést nekem kellett megcsinálnom. Életemben nagyobb örömmel semmit sem csináltam. Úgy éreztem, részletet törleszték vele abból az adósságból, amellyel azért tartozom máig is Móra Ferencnek, mert életem — a sok közül egyik — leg-

nehezebb idejében munkatársai közé fogadott. A való igazat azonban ebben az írásban is meg kellett mondani. S ha — úgy közel harminc esztendő távlatából — még jól emlékezem, benne volt abban az írásban minden, egyebek közt az is, hogy Móra Ferenc a római kort kivéve a magyar föld régészetének minden ágában egyforma jártassággal dolgozott, és nincs az Alföldnek olyan kora, amelynek történetét az ő munkássága eredményei nélkül meg lehetne írni.

(1959.)

Banner János

„NEMZETGYALÁZÁS” CÍMEN EMELT VÁD MÓRA FERENC ELLEN

Móra Ferenc 1923. február 22-én *Konstrukció bombával és ököllel* címmel vezércikket írt a *Szeged* című napilapban. A cikk témáját Rassay Károly és Miklós Andor ellen 1923. február 20-án intézett pokolgépes merénylet, illetve mind az a bűn szolgáltatta, amelyet az akkori belügyminiszter, Rakovszky Iván vezényletével a szélső jobboldal és az Ébredő Magyarok Egyesülete a magyar nép ellen elkövetett.

Tudvalevő, hogy Móra Ferenc *jegyes* ember volt és maradt a hivatalos Szeged előtt. Az 1918—19-es forradalmi eseményekben való részvétele miatt éveken át rettegés volt az élete. Tanú erre Diósszilágyi Sámuel dr. makói főorvos, hasonlóképpen az írónak dr. Domokos Lászlóhoz intézett 1920-ból való levele. (Az említettek ma is élnek és hajdan Mórának nagyon jó barátai voltak.)

Móra nem „Muszáj Herkulesként” állt a forradalom ügye mellé. A legtisztább és legigazabb emberi szándékok vezették. Szívügye volt. Hiszen egyedül a forradalomtól remélhette a feudalizmus béklyóiban vergődő magyarság megszabadítását és egy új magyar életforma megvalósítását.

Az akkori főispánhoz benyújtott 1918. okt. 30-iki beadványának előszava az olyan embert mutatja meg, aki a történelmi pillanat szükségyszerűségét felismerve cselekszik.

„A történelmi napok, amelyek a pusztulásra megérett régi világrend összeomlásával az új világrend erőt felszabadították, feltétlen szükségyszerűséggel parancsolják, hogy ebben az egész magyar faj sorsát eldöntő küzdelemben Szeged is szint valljon, az ősmagyar város és az ősdemokrata város, amely magyar volt és demokrata volt egész történelmén keresztül.”

A továbbiakban csaknem Petőfi forradalmi türelmetlenségével követeli „Szeged törvényhatóságának állásfoglalását, hogy Szeged népének lelki feszültsége a robbanó hangulatu napokban a törvényhatóságnak, mint a város hivatalos testületének vallo-mástétele révén levezetést nyerjen.” Indítványának pontjai általában ismertek (általános választójog, Magyarország teljes függetlensége, sajtószabadság stb.), de nehéz megállni, hogy ne utaljunk egy-két olyan kijelentésére, mely nagyon jellemző írónkra. Követeli, hogy a „korrupt parlament, amelynek bűne az ország végromlásba vitele, azonnal eltávolíttassék...”, követeli, „nagyszabású birtok és szociálpolitikai reformok” végrehajtását, mely a népet földhöz juttatja s a háborúból hazatérők tömegének életét emberibbé teszi, és nem utolsó sorban követeli — de azonnal — a felhalmozott tőke igénybevételét az általános nyomor enyhítésére.

Mint a Radikális Párt tagja, úgy érzi, hogy pártjának programja elavult, éppen ezért újat dolgoz ki. Ám úgy látszik, az új program inkább Móráé volt, mint a pártjáé, s ezért visszaadták azzal a megjegyzéssel, hogy „nem elég tömör”.

A magántulajdon kérdésében pártja véleményét tolmácsolja, s éppen ezért kevéredik ellentmondásokba, amikor az osztálytársadalomnak olyan társadalommal való helyettesítését kívánja, „amelyben nincs munkanélküli jövedelem“, vagy amikor a termelő eszközök progresszív szocializálásáról beszél.

Viszont „demokratikus magyar *népállam*“ létrehozását, „a hitbizományok eltörlését, az egyházi javak szekularizálását, az ország természeti erőforrásainak állami tulajdonba vételét“ sürgeti.

A szociálpolitikai kérdésben még messzebb megy, amikor „a munkás számára munkásbiztosítást, aggkori biztosítást, nyolcórás munkaidőt, az anya- és csecsemővédelem érdekében az anyasági biztosítást, a házasságon kívül született gyermek teljes egyenjogúságát, a gyermekmunka teljes eltörlését, a nemek egyenjogúságát, a házassági törvény reformját“ követeli.

De talán az akkori viszonyokat tekintve, legmesszebb az állam és az egyház szétválasztásának kérdésében jut el. Kijelenti, hogy „a vallás magánügy, egyház és állam egymástól tökéletesen elválasztandó... közpénz semmiféle vallási célra nem fordítható.“

Mindez bizonyítja, hogy Móra túlhaladta pártja programját, de sok tekintetben a leghaladóbb polgári réteg világnézetét is, melyben még széles helyet foglalt el a konzervativizmus.

A magyar demokrácia akkori kormányát úgy tekinti, mint amely „egyelőre csak a nép lírai vágyait, de nem valamely tudatos akaratát fejezi ki“. Szerinte „a Köztársaság csak politikai intézmény, amely a forradalom első napján népszerűvé vált, azonban meglehetősen problematikus az értéke, mert minden politikai intézmény csak függvénye és eszköze a szociális és gazdasági valóságnak. Nem elég éltetni a köztársaságot, tudni kell azt is, hogy miért éltetjük: azért, mert a most készülő gazdasági és társadalmi reformok ellenzőit, az arisztokrácia, a nagytőke és a katonai és polgári bürokrácia alól kirántja a talajt, amelyre támaszkodott, a királyságot. Tehát a köztársaság semmiképpen nem öncél, csak eszköz és szimbólum, és *nem végezte be, csak megkezdte a forradalmat.*“

Az a hite, hogy mind az, ami addig történt, csak kezdete a forradalomnak, a *Hiszek az emberben* című cikkében jut teljességgel kifejezésre. A szocializmust látja a legmagasabb pontnak, amely felé az emberiség fejlődésének útja vezethet, és hiszi, „hogy azontul is jönni fognak új orrmok új perspektívákkal“.

Őt teljes mértékben igazolták — aránylag rövid idő alatt — az események. A forradalom nem állhatott meg. Híres *Memento* cikkében (Sz. N. 1919. IV. 1.) a már több mint egy hetes proletárdiktatúráról azt írja, hogy „talán sohasem volt a történelemben még diktatura, amely ilyen megalkuvástalan kemény és mégis isteniesen ember-séges lett volna... A diadalmas proletariatus nem vére szomjas, hanem boldogságra, s abból mindenkinek juttat annyit, amennyi megilleti.“

Ismeretes, hogy Szegeden a direktórium tevékenységének ideje a francia megszállás következtében nagyon rövid időre korlátozódott (III. 22.—III. 26.). És a megszálló csapatokra támaszkodó jobboldal, illetve a reakció erősbödésével Mórából máról-holnapra „hazaáruló“ lett. Üldözöttségében is van lelki ereje és bátorsága figyelmeztetni a győzőket, hogy „Szegedet csak az mentheti meg, ha akadnak okos és józan polgárai, akik keresik az őszinte megegyezést az okos és józan munkássággal, és nem akarják Dózsa György trónjába ültetni a proletariatus. Mert győzelmet aratni ma könnyű, de senki sem bírja a győzelmet megtartani, ha nem osztozik rajta a legyőzöttel.“

Ezek után érthető, hogy az ellenforradalmi szörnyűségek milyen mértékben hatottak ironkra és hogyan látta a fasiszta konjunktúrát percemberkéivel, lézengő ritte-

reivel egyetemben. Ha valaki a korabeli jobboldali sajtó embervadászatra és gyűlöltre uszító cikkeit olvassa, nehezen hisz a szemének és kétkedve kérdezi: hát ez is lehetett?

A *Szeged* című baloldali napilapban Vér György tollából egy vezércikk jelenik meg *Október* címmel (1922. nov. 26.), mely humánummal telített tiszta hangon emlékezik 1918-ra. A lapnak Móra Ferenc főmunkatársa volt. A Szegedi Új Nemzedék, a jobboldal helyi orgánuma azonnal *recipe ferrum*-ot kiált (1922. nov. 28.). „Féltékenységből álarcnélküli zsidó szócsövévé vált ujság“-nak nevezi a *Szeged*-et, melynek — szerinte — „destruktív volt minden sora... hasonlóan a Világ-hoz, melyet külsejében is utánoz... és nem mulasztotta el az alkalmat egyszer sem, ha üthetett egyet a keresztény politikán“. A destruktív jelző azt a Móra Ferencet illette, aki a Világnak lett a munkatársa és aki szellemi irányítója a *Szeged*-nek.

Elképzelhető, hogy Móra milyen feszült lelkiállapotban él. Ezt még csak fokozzák és kiállítását csak bátorítják azok a bírálatok, melyek elhangzanak a baloldal részéről az országgyűlésen és a sajtóban.

Propper Sándor az országgyűlésen vádolja a kurzust, mely „tízezer munkást gyilkolt meg“. (1922. dec. 22.) Pikler Emil ugyanott kijelenti, hogy az Ébredő Magyarok Egyesületének minden ténykedése hazaárulás és szerinte ez az egyesület IX. kerületi szervezete tervezte a Fővárosi Székház ellen elkövetett merényletet (1923. jan. 18.). Rassay Károly interpellációjában hangoztatja, az ÉME revolveres merénylete ügyében, hogy „egy társadalmi egyesület, mely ilyet elkövet, nem maradhat fenn tovább“ és Rakovszky Ivánt, az akkori belügyminisztert azzal vádolja, hogyha személyesen nem is, de az arra megfelelő emberekkel tart kapcsolatot az Ébredőkkel (1923. jan. 25.).

A szegedi munkásság egy gyűlésén Esztergályos János nemzetgyűlési képviselő a „szegedi gondolat“ ellen emel szót, és nem fél kimondani a következőket: „Három és félév előtt innen Szegedről indult el néhány ember, hogy új jelszavakkal meghódítsa Magyarországot. Ma három és félév után megállapíthatjuk, hogy mind az, amit hirdettek, kudarcot vallott, csupán egyéni érdekeknek használt!... A kormány ténykedése azt mutatja, hogy ebből a kis országból egy nagy börtönt akarnak csinálni“... (1923. febr. 6.)

Csaknem ez időben a Szegedi Új Nemzedék — hogy az ellenpólust is megmutassuk — Héjjas Ivánról, az orgoványi tömeggyilkosról dicsőítő vezércikket ír, kinek nevét, amint írja: „kalaplevéve szokás kimondani“ (Sz. U. N. 1923. jan. 24.).

Íme az előzmények és az atmoszféra, valamint a fent említett pokolgépes merénylet, melyek a *Konstrukció bombával és ököllel* című cikket létrehozták. Mórának meg kellett írnia a cikket, még ha az a fizikai megsemmisítés veszélyét is jelentette.

Aránylag elég hosszú huza-vona után „a szegedi kir. törvényszék vádтанácsa“ 1923. évi június 26. napján, B. 2331/10—1923. sz. alatt, „a kir. ügyészségnek 7457/kü. 1923. számú vádirata ellen Móra Ferenc terhelt részéről tett kifogása folytán“ olyan végzést hozott, mely szerint Móra Ferencet „mint szerzöt nyomtatvány útján elkövetett az 1921. III. t. cz. első bekezdésébe és 8. §-ába ütköző a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség miatt“ vád alá helyezte.

A végzés a vád alapjául szolgáló cikkrészeket felsorolja:

„A magyar nép igen is szereti a titkolózást és bizonyos titkokat példátlanul meg tud őrizni. Ime az orgoványi gyilkosok máig sincsenek meg, pedig az akkori kormány mindent elkövetett a kézrekerítésükre. Somogyi Béla gyilkosainak kilétét is sűrű homály takarja, pedig az akkori miniszterelnök szent fogadást tett a parlamentben, hogy az igazságszolgáltatás keze lesújtja őket. A nyomdarombolóknak egész különítményét nyomtalanul elvitte a markoláb.

Az erzsébetvárosi bombamerénylők kézrekerítésére hiába tüztek ki hatalmas öszszegü pályadíjat, senki sem vezetett nyomukra. Pedig nem valószínű, hogy az Isten tüzes szekerén az égbe ragadta volna őket, s az, hogy visszasüllyedtek volna a pokolba, amely kiköpte őket magából. Hát hova lettek. Nincs megmondhatója. Se kormánynak, se csendőrségnek, se semmiféle hivatalos hatalomnak nincs róla fogalma.

„Az ösztönünk azt sugja, hogy a tegnapi bombamerénylet kitervelőivel is a kurzus magyar titkainak száma fog szaporodni.“

„Mernék fogadni egy kézigránátba, mint mindennapos forgalmi cikkbe“ stb.

„A bombaszakmát az u. n. nemzeti megújulás teremtette.“

„Ez az, mi a magyar politikai gyilkosságoknak és merényleteknek valami különös, nemzeti zamatot ad.“

„A kormány . . . Igaz, hogy nem akasztja fel a bombával dolgozó fajvédőket, de felháborodott szavakkal illeti őket.“

„Időnkint hangot kell adni egy-egy bomba robbanással, egyrészt azért, hogy a kormány azt ne higye, hogy a hatalom az ő kezében van, másrészt, hogy igazuk legyen a hatalom névleges birtokosainak, amikor kijelentik, hogy sehol Európában olyan jogrend nincs, mint nálunk.“

Móra Ferenc megmentéséért barátai, de különösen dr. Lambrecht Kálmán paleontológus, később pécsi egyetemi tanár és dr. Szalay József, a szegedi literatus kapitány, mindent elkövetnek. Csak egy baj van. Ahogy Lambrechtnek Mórahoz intézett leveleiből kitűnik, Móra igazsága tudatában a maga érdekében egy lépést sem hajlandó tenni. Lambrecht, aki már eljárt Móra ügyében Nagy Emil-nél is, az akkori igazságügy-miniszternél, valósággal könyörög Mórának, hogy adja be kegyelmi kérvényét, és tegye „lehetővé a pertörlés elrendelését“. Lambrechtnek a legnagyobb öröme a szegedi kultúrpalota, hol Móra vezetése nélkül évtizedek munkája dőlné romba. Igyekszik meggyőzni Mórát, hogy nem Canossa-járásról van szó; szerinte az igazságügy-miniszter, aki maga is újságíró, biztosabban, jobban respektálja Móra írói és újságírói múltját, „mint egynémely, esetleg ébredő bírák“. Még Pethő Sándort, a Magyarország akkori főszerkesztőjét is bevonja mentő akciójába, akinek esetleges közbenjárását „minden baloldali ellenzéki közbelépésnél eredményesebbnek“ látja. (Vö. Lambrecht töredékes levele [dátum nélkül] kb. 1923. július végéről.)

Úgy látszik, közben Mórát „Szalay Jóska“-nak sikerült végleg meggyőzni, és ahogy Lambrechthez írott leveléből kitűnik, 1923. VIII. 30-án pertörlés iránti kérvényét a szegedi ügyészségen beadta. „Szokatlan műfaj“ volt néki, „rég volt olyan verejtékes“ órája, „mint mikor ezt papírra vetette“.

A levélből megtudjuk még, hogy Somogyi Szilveszter, akkori polgármester, a saját hatáskörében jóindulattal kezelte az ügyet, de az is, hogy a „Szeged“ akkori felelős szerkesztője a sajtóperben nem viselkedett egészen becsületesen Mórával szemben.

A kegyelmi kérvény hangján csakugyan érzik, hogy ez volt élete legkeservesebb írása, de mindvégig méltó maradt benne önmagához. (Szeged, 1923. VIII. 31.)

Lambrechtnek 1923. IX. 5-én Mórának írt leveléből kitűnik, hogy őt magát is izgatja a kérvény felterjesztésének késedelme, bár „lényegesen más stádiumban“ volt már „mint a Nagy féle beszélgetés előtt“.

1923. X. 19-én végre Lambrecht megírhatta Mórának, hogy Nagy Emil „bagatelemek jelezte az egész ügyet és megígérte, hogy hétfőn, 21-én magához hivatja a referenst és elrendeli a pertörlést“.

Mondanunk sem kell, hogy Mórát nem félemlítette meg a vád alá helyezés kálváriája. Megmaradt „destruktív“ konstruktívnak, megmaradt az elnyomott magyar népszószólójának és vigasztalójának.

Madácsy László

MÓRA FERENC ÉS LAMBRECHT KÁLMÁN LEVELEZÉSE,
A VÁD TÖRLÉSE ÜGYÉBEN

*Lambrecht Kálmán töredékes levele Móra Ferenchez**

... Andrassy nem felel a szegedi kulturpalotáért, míg Te ma felelsz érte és nélküled évtizedek munkája dől ott romba.

Ugye nem érted félre Ferkóm?! Nagy Emil nem meghajlást kér, csak azt kéri, hogy tedd lehetővé a pertörlés elrendelését. Ennek pedig egy módja van, a Te beadványod. Nem Canossát jársz Te abban, hanem önérzetesen hivatkozol írói és ujságírói multadra, amit az igazságügy-miniszter maga mindenestre biztosabban respektál, mint egynémely, esetleg ébredő bírák.

Ennyit ügyedről, amelynek jó kimenetét nagyon, nagyon kívánom. Hidd el Ferkóm, mert szeretlek, ezért nem akarlak kitenni a tárgyalásnak és ezért kérem, *tedd lehetővé* a további, remélhetőleg eredményes intervenciót.

Holnap reggel megyünk feleségemmel Szombathelyre, illetve Berénybe. Szombaton este újra itthon vagyunk és remélem, hétfőre válaszodat is megkapom, amely — nagyon szeretném, ha azt jelentené, hogy a pertörlésre vonatkozó beadványod uton van.

Válaszodat címezd kérlek *X. Nyitra utca 8.* alá, ahol ugy szeptember végéig elmaradunk. Jobb levegőn élünk itt, mint a Józsefvárosban.

Most pedig édes Ferkóm, fogadd ugy Te, mint a Nagyságos Asszony, mint pedig Panka és Pongráczné Önagysága igaz köszönetünket szíves vendéglátástokért. Mindketten nagyon jól éreztük magunkat a Ti meleg, meghitt körötökben. De most már azután igazán el ne kerüljétek a mi szegény portánkat, ha utatok ide vezet, hadd fűzhessük tovább a számunkra felejthetetlenül kedves beszélgetéseket.

Nagyon szeretném, ha Szalay Jóska hazatérőben benézne hozzám a redakcióba; hátha küldhetnék vele üzenetet számodra.

Válaszodat türelmetlenül várom s a viszontlátásig is szeretettel öllelek

Kálmán.

N. B. E pillanatban az a helyzet, hogy Rassay megmozdulása nem lenditene az ügyön. Minden baloldali ellenzéki közbelépésnél eredményesebbnek látom Pethő baráti készségét. Kifogásaidat ide mellékelem, ha szükséged volna rájuk; a számokat pedig őrzöm.

Móra Ferenc — Lambrecht Kálmánnak

1

Kedves Kálmánom,

Szekerke csak szerdán ért haza s tegnap, csütörtökön beadta a kérvényt, amelynek másodpéldányát ide mellékelem, hogy te is tudd, mi van benne. Szokatlan műfaj ez nekem, az isten bocsássa meg s rég volt olyan verejtékes óráim, mint mikor ezt papírra vettem. Kétszer-háromszor is abbahagytam s csak a régi fészkemhez való szeretetem iratta velem végig. De még tán azon is erőt vettem volna, ha nem Nagy Emil az igazságügyminiszter, a kitől, ugy érzem, nem szégyen kérni.

Az csak utólag jutott eszembe, mikor már a kérvény az ügyészségen volt, hogy ez mégis csak kockázatos lépés volt. Mert amennyiben a kérvényt elutasítanák, az már kész marasztaló ítélet volna, tárgyalás előtt. De nem bánom én már azt se. Tudod, pajtás, tán jobb is.

* A levél kelte kb. 1923. augusztus hó közepe.

volna, ha becsuknának egy esztendőre, mert anélkül nekem már aligha lesz időm ebben az életben, hogy kialudjam magamat.

Szekerke megígérte, hogy mihelyt az ügyészség felküldi a törvényszékről visszakapott ante aktákat, azonnal közli velem a számot, — de akkorra talán már Szalaytól megkapod azt. Ha már benne vagyunk, jó volna, ha a rendelkezésre álló tíz napon belül elintéződnék a dolog, hogy a felfüggesztés vesszőfutását elkerülné — az asszony, nem én, s hogy az újságok esetleges zaja ne mérgesitené el a dolgot, politikát csinálván belőle. Mert ha ez történik, a pertörlés fele célja elveszett. A polgármester huzhatja és huzza a dolgot szeptember 10-ig, akkor azonban kénytelen jelentést tenni a közigazgatási bizottságnak, s az kénytelen felfüggeszteni. Amely esetben vagy csakugyan be kell zárni a kulturpalotát, vagy az a komikus eset történik meg, hogy a polgármester meg fog kérni, egy pro forma helyettesnek kirendelt piarista direkcója alatt maradjak a helyemen. A polgármesternek ez a szándéka, de nem hiszem, hogy erre a bohóckodásra rá tudjam magamat szánni.

Tehát a gyors intézkedésen fordulna meg minden. Sajnos, a fő illetékes fórumot nem lehet sürgetni.

Pethő Sándornak és neked, Kálmánkám, nem akarok sokat hálálkodni: a tietek vagyok egész életre, akik messziről is sokkal jobbak vagytok hozzám, mint akik közléről baráti kézzel bele nyomtak ebbe a keserű lébe. Tudod, én meglehetősen ügyefogyott ember vagyok s csak egyet tudok nagyon: szeretni és hűségesnek lenni.

Mi van a mesés-könyv ügyével? Ugy-e meggondolta a kiadó a dolgot ezekben a sanyaru időkben? Azért is nem fogtam hozzá, mert bizonytalan munkára nincs érkezőm s a lelki-állapotom is olyan, hogy örülök, ha a muszáj-munkát össze tudom ütni.

Ha azonban az ügyem jóvoltotokból jó véget ér, akkor könnyitek magamon, ott hagyván a *Szeged*-et, amelyet igen csak becsületből szolgáltam, tömérdek anyagi áldozattal s amely ime ezzel a perrel honorált. Világért se teszek szemrehányást Loviknak. Igaza lehet, ha az az elve, hogy senkiért se vállalja a felelősséget, — legfeljebb abban hibázott, hogy ezt idejében meg nem mondta. Most, hogy tudom, levonom a konzekvenciákat és kilépek, legfeljebb heti tárca írónak maradok meg. Az a liberalizmus, amely nem véd meg, nem kívánhatja tőlem, hogy én hetenként háromszor kockára tegyem érte a feleségem és gyerekeim existenciáját. S nagy dolog lesz az nekem, hogy heti három estém, vagy éjszakám felszabadul a katalógus-csinálás és a szépirodalom számára.

No ez szép hosszú levél. Fogadom életem jobbulását és ígérem, hogy máskor nem rabolom el ennyi idődet, — de hát ezért is magadra vess. Különben se volt muszáj egyfolytában olvasnod. S ha haragudnál érte, olvasd el majd a Világban a *Szergejevits Iván* halálát, azon majd megbékülsz. Jól esett megírnom, olyan volt, mintha a kezét csókoltam volna meg Turgenyevnek, akit vén koromban is gyerek szívvel szeretek.

Kézcsókkal, öleléssel a tietek:

Móra Feri

Szeged, 1923. VIII. 31.

Lambrecht Kálmán — Móra Ferencnek

2

Budapest, 1923. IX. 5.

Kedves Ferkóm,

Köszönöm szives híradásaidat, de még mindig várom, mikor, mely napon, milyen szám alatt terjeszti föl a szegedi ügyészség beadványodat. Csak az a kellemetlen, hogy Nagy Emil napokkal ezelőtt a Felvidékre utazott, ahonnan állítólag csak 17-én tér vissza. Ez azonban

ne befolyásolja a Te ügyedet: Szalay majd megtalálja a módját, hogy megmagyarázza Somogyinak, ne foglalkozzon a közíg. bizottság ügyeddel, amely *lényegesen* más stádiumban van, mint a Nagy féle beszélgetés előtt. Várom Szalayt, hogy Bécsből hazatérőben találkozzam vele, s remélem, eredménye lesz az ő intervenciójának addig is, míg idefönt el tudjuk intéztetni.

Köszönöm az anekdota-forrásokat és könyvemre vonatkozó hiradásodat. A Kultura szeptember 15-én szeretné forgalomba hozni s ezért arra kért, hogy a Magyarság és a Világ lehetőleg *egy napon*, szept. 16-án foglalkozzék vele. Téged azonban nem akarlak sarkalni; ird meg, amikor jól esik; de ha irsz, *szigorú* légy velem szemben. A Kultura egyébként annak örül, hogy nem sablonos könyvismertetést kap, hanem egy Móra-tárcát, afféle francia genreű ismertetést, amely félig reflexio, félig pedig kritika, — de kemény.

A Dante tegnap is sóhajtozott kéziratod után.

Most még csak arra kérlek Ferkóm, ird meg, ha bármilyen lépést szükségesnek tartasz, és ne gondolj tulsokat az ügyre. Meglásd: rendben lesz. Nagyon, nagyon sokan így akarják — még azok is, akik még nem tudnak róla, pedig ezidőszert ez a nagy többség.

Gondolatom nagyon sokat Veled és Tieiddel van, szeretettel ölel és mielőbb nagyon szeretne látni

Kálmánod

3

Budapest, 1923. X. 19.

Drága Ferkóm,

bocsáss meg, hogy oly sokáig nem adtam életjelt, de csak ma tudok érdemlegeset írni; ezért halogattam nap nap után az írást. Ma végre közölhetem, hogy délben Pethő Sándorral bent jártunk Nagy Emilnél, aki bagatelnek jelezte az egész ügyet és megígérte, hogy hétfőn, 21-én magához hivatja a referenst és *elrendeli a pertörlést*. Amint Pethő kimondta a nevedet, nyomban kijelentette, hogy absurdum ellened vádat emelni; magához vette az aktaszámot és ráírta: *pertörlés*.

De, hogy elején kezdjem az ügyet: 8-án kaptam meg 6-án irt soraidat. Azok értelmében nap nap után vártuk Pankáékat, akiket mi sajnos nem tudtunk felkeresni, mert édes Anyám törött lábbal, gipszbe pólyázva nálunk szenved. Nagy Emil 12-én érkezett Bpestre, én másnap utaztam Pécsre, onnan 15-én jöttem haza, s a minisztert csak ma tudtuk elcsipni.

De hogy még előbb kezdjem: forrón köszönöm szép és nekem nagyon jól eső, bár — őszintén mondom — tulsok jóindulattal megirt tárcádat. A pertörléssel szerettem volna revansálni, de ez csak ma sikerült — ismétlem, ezért késett a levelem. Nem csodálnám, ha már zokon is vetted volna hallgatásomat, de a remélhetőleg még e hó folyamán leérkező végzés majd aztán kibékít.

Mínthogy a miniszter ma délután újra elutazott, csak hétfőn tud intézkedni. Ha már most közben megvolna a közíg. biz. ülése, úgy gondolom, Szalay Jóska idemellékelte levelem alapján bejelenthetné in camera caritatis vagy megmutathatná a polgármesternek, hogy a miniszter Pethő Sándornak ma fülem hallatára megígérte, hogy hétfőn pertörlést rendel el ügyedben s így most már igazán bevárhatnák az írásbeli értesítést is.

Ha azonban sürgős volna, már t. i. a citonál is citissimébb, hétfőn vagy kedden szívesen benézek, most már Váryhoz, aki nem tagadja meg a sürgetésre vonatkozó kérésünket.

Mondanom sem kell, hogy nagyon élveztem Somogyi bátyánkról írott szép emlékbeszédedet, ugyszintén egyéb Világ cikkeidet. A Dante nagyon sajnálja, hogy nem kapta meg kéziratodat; az új tervről jövő héten beszélünk velük.

Abban a reményben, hogy késedelmes válaszóért nem neheztelsz, kérlek, küld át ezt a levelet Szalaynak. A Dantenál megjelent (tegnap) a gondolat uttörőiről szerkesztett essay-
gyűjteményem; ez és egyebek is alaposan lekötöttek, de *Neked* mindig van időm. Gézának
átadtam Somogyit. Szeretettel ölel, de az írásbeli végzésig is várja soraidat

Kálmánod

4

Budapest, 1923. XII. 26.

Kedves Ferkóm,

nagy, nagy örömet szerezteél hosszas hallgatás után írott bővebb soraiddal. Hogy mekkorát,
azt abból láthatod, hogy első szabad órámban, Karácsony másodnapján Hozzád röpülök gon-
dolatban. Pethő is nagyon megörült kedves küldeményednek és soraidnak; elhíheted, hogy a
legfőbb szintén szeretet diktálta — hála a sorsnak: eredményes közbelépésünket. Erről azonban ne
essék több szó.

Reméltem, hogy szabadságod alatt csak fölnezel egyszer ide körünkbe is. Mennyi meg-
beszélni valónk volna! Igy azonban, ha a személyes találkozás kitolódott is, várjuk Danteék-
kal egyetemben a *bővebb* híradást, mikorra remélhetjük a Pulit és mesegyűjteményedet.

A Magyarság számaina január végétől kezdve kikerestetem; remélem, hiánytalan sorozatot
tudok összeállítani és Szalay Jóska rendőre alkalmilag egy-két csomagban elviheti.

Jóskával (Szalay!) egy kedves estét töltöttünk. Persze legtöbbet Rólad beszélünk. Pom-
pásat mulattunk konstruktív geológus kollegám könyvbírálati látogatásán. Kíváncsian várom
a könyvét. Nektek azonban, már mint a könyvtár számára, nagyon meleg figyelmetekbe
ajánlom Leidenfrost Gyula új könyvét: *Kalandozások a tengeren*. Egy tengerkutató naplójá-
ból. Az utóbbi évtized első élettudományi könyve — magyar szerzőtől. Eredeti, színes, érdekes,
okos. A Stádium adta ki, vagyis a Szózaték, de ez nem baj: a könyv remek és olcsó:
18 000 kor. *230 képpel!* (Persze, az Adria Egyesület kész kliséivel készült.)

Könyvszekerényemben már halomra gyűlnek Világközi cikkeid; ha Te is úgy akarod,
ebből is lesz egy Dante kötet. Igaz: ide mellékelem a Dante kiadványjegyzékét. Jelöld ki,
mit akartok belőle; a Kiadó a Reynald szenátorhoz írott nyílt leveled alapján tiszteletpéldá-
nyul felajánlja a kiválasztottakat. Nagy mulasztás volt azt a cikket le nem fordíttatni fran-
ciára és ki nem adni — mondjuk Svájcban. Igaz, hogy a fordítást egy francia Mórának
kellett volna elvégeznie, aki pedig nincs.

Szalay Jóska bájos dolgokat beszélt el a Torday Emil kislányának küldött matyó babáról
és — el nem küldött huszárról. Mondasd el vele és ird meg Ferkóm, mert remek. Ha meg
nem írod egy hónapon belül, én vágok neki, pedig alig tudok róla valamit, tehát elrontanám.

Irt bátyánk, a ki a nyáron Trunk doktorral társalgott a Marson; él, tehát minden ok-
kultista kombinációját önmaga döntötte halomra. Azért írom, mert kérdezted.

Magunkról csak annyit írhatok, hogy bajunk, gondunk nem csappan. Édes anyám negye-
dik hónapja fekszik nálunk, törött lábbal, lázasan. Nekem pedig zsebemben az utlevél, mert
körül akarok nézni egyebütt, hátha akad egy paleontologiai muzeum, ahol még 34 éves em-
berek is dolgozhatnak. Nálunk úgy látszik annyi a paleontologus, hogy ebben a korban már
nyugdíjba küldetnek. Szeretném, ha július 1-én esedékes nyugdíjamat helyett már idegenben
vehetnék fel — fizetést.

Most azonban Ég áldjon Ferkóm. Jobb, békésebb, gondtalanabb új esztendőre kívánok
kedves Mindannyioknak; Feleségednek egészséget, Pankának pártát, a Dantenak pedig köny-
vet hozzon 1924.

Szeretettel, melegen, hosszan ölel

Kálmánod

MÓRA FERENC KEGYELMI KÉRVÉNYE

Nagyméltóságú Igazságügyminiszter Úr!

A „SZEGED“ című helyilapban ez év tavaszán megjelent egyik politikai cikkem miatt a szegedi kir. Ügyészség 7457/923. kü. sz. a vádiratot adott be ellenem az 1921:III. t. cikkbe ütköző, a magyar nemzet megbecsülése ellen elkövetett vétség címén s ennek alapján a szegedi kir. Törvényszék vádtanácsa által B. 2334/923. sz. a. vád alá helyeztettem. Mivel, mint a szegedi városi közkönyvtár és muzeum igazgatója, köztisztviselő vagyok, a törvény értelmében vád alá helyezésem állásomtól való felfüggesztésemet vonja maga után, ez pedig annyit jelent, hogy szeptember havában, a nyári szünet után nem lesz megnyitható az egyetemi hallgatóknak nélkülözhetetlen 100.000 kötetes könyvtár, sőt be kell zárni Szeged legnagyobb tömegnevelő intézményét, az évente 80.000—100.000 ember által látogatott szegedi muzeumot is. T. i. az intézetnek, amelyet husz esztendőm keserves munkájával, életem legtermőbb idejének feláldozásával én tettem a vidék elismerten vezető közgyűjteményévé, — én vagyok az egyetlen rendszeresített, esküt tett tisztviselője, sőt ma az egyetlen tisztviselője. Munkatársaim egymásután hagyogattak el e sanyaru időekben jobb elhelyezkedést keresve, az utolsó egy hónappal ezelőtt mondott le s így az én felfüggesztésem egy nagy magyar kulturális intézmény teljes megbénulását vonja maga után, ha csak ideiglenesen is, de esetleg hosszú időre. Mert eltekintve attól, hogy az itt levő, sok milliárdos anyagi érték őrzése és gondozása felelőtlen és hozzá nem értő helyettesre nem bízható, husz éves munkásságom után, amelyért város, kultuszgkormány, országos nyilvánosság halmozott el elismeréssel, — husz éves munkásságom után annyira egyet jelentek a szegedi kulturpalotával, hogy éléről való elmozdításom ezekben a nehéz időekben az egész intézet összeomlását jelentené. Én ezért az erkölcsi kárért önmagammal szemben nem merem vállalni a felelősséget s első sorban ez a morális kötelességérzet késztet arra, hogy azzal a tiszteletteljes kéréssel forduljak Nagyméltóságú Miniszter Urhoz,

ügyemben a pertörlés iránti intézkedést kegyesen megtenni méltóztatásuk. —

Annál inkább merem ezt kérni, mert az ellenem indított per az én hitem szerint félreértésből származik s lelkiismeretem tisztaságának tudatában én bátran állhatnék a bíróság elé, ha csak az én személyemről volna szó s nem fűződnének ahhoz nagyobb és fontosabb érdekek. —

Nagyméltóságú Miniszter Ur!

Huszonöt éves újságírói pályám alatt nekem a törvénnyel soha összeütközésem nem volt, bíróság előtt én soha nem álltam, a törvénykezés nyelvéhez és formáihoz én nem értek, — méltóztatásuk nekem kegyesen elnézni, ha kérésem indokolásának nincs semmi jogi színe.

Nem szívesen veszem magamra a hiúság látszatát, de talán szerénytelenség nélkül tehetem fel, hogy Nagyméltóságod előtt nem ismeretlen a nevem, amely mögött negyedszázados irodalmi mult áll és talán epnél tartósabb irodalmi jövő.

Én legjobb lelkiismeretem szerint büntetlenek érzem magamat, — de senki sem lehet elfogulatlan bírója magának. Lehet, hogy akaratlanul és tudomásom ellenére is megsértettem a törvényt, de úgy érzem, kulturális, publicisztikai és szépirói multammal szereztem annyi érdemet és a jövőben a magam szerény körében tehetek még a nemzetemnek olyan szolgálásokat, hogy merhetem Nagyméltóságodat arra kérni,

*méltóztassék ügyem iratainak a szegedi kir. Ügyészségtől való be-
kérése után, a per beszüntetésére vonatkozó jelen kegyelmi kérvé-
nyemet a Kormányzó Ur Ö Főméltósága elé terjeszteni.*

Szeged, 1923. VIII. 30.

Móra Ferenc

Móra Ferenc kérvénye a Közigazgatási Bizottsághoz

Tekintetes Közigazgatási Bizottság!

A szegedi kir. Ügyészség vádirata folytán a szegedi kir. Törvényszék Vádtanácsa B. 2334/923. sz. határozatával vád alá helyezett az 1921:III. t. c.-be ütköző vétség miatt. Az erről szóló értesítés a t. Közigazgatási Bizottságnak meg is küldetett, minélfogva hivatali állásomból való felfüggesztésem volna kimondandó.

Mínhogy felfüggesztésem esetén a városi muzeum és Somogyi Könyvtár vezető nélkül maradna és a milliókat érő kulturális értékek kezelése lehetetlenné válna, mert az intézetnek én vagyok az egyetlen rendszeresített és esküt tett tisztviselője és ugyanezen oknál fogva az én felfüggesztésem egy nagy magyar kulturális intézmény teljes megbénulását vonná maga után, ennélfogva tisztelettel bejelentem, hogy az ellenem folyamatban levő büntető ügyben a kegyelmi eljárás megindítása iránt folyamodtam a nm. m. kir. Igazságügyminiszter Urhoz, akihez az iratokat a szegedi kir. Ügyészség 25021/923. kü. sz. alatt fel is terjesztette.

Mínhogy azonban a kegyelmi eljárás még befejezést nem nyert, ennélfogva tisztelettel kérem, hogy a vezetésem alatt álló intézet érdekeire való tekintettel felfüggesztésemet ideiglenesen mellőzni és az ügy tárgyalását a következő bizottsági ülésre halasztani méltóztassék, amikorre reményem van, hogy a kegyelmi eljárás befejezést nyer.

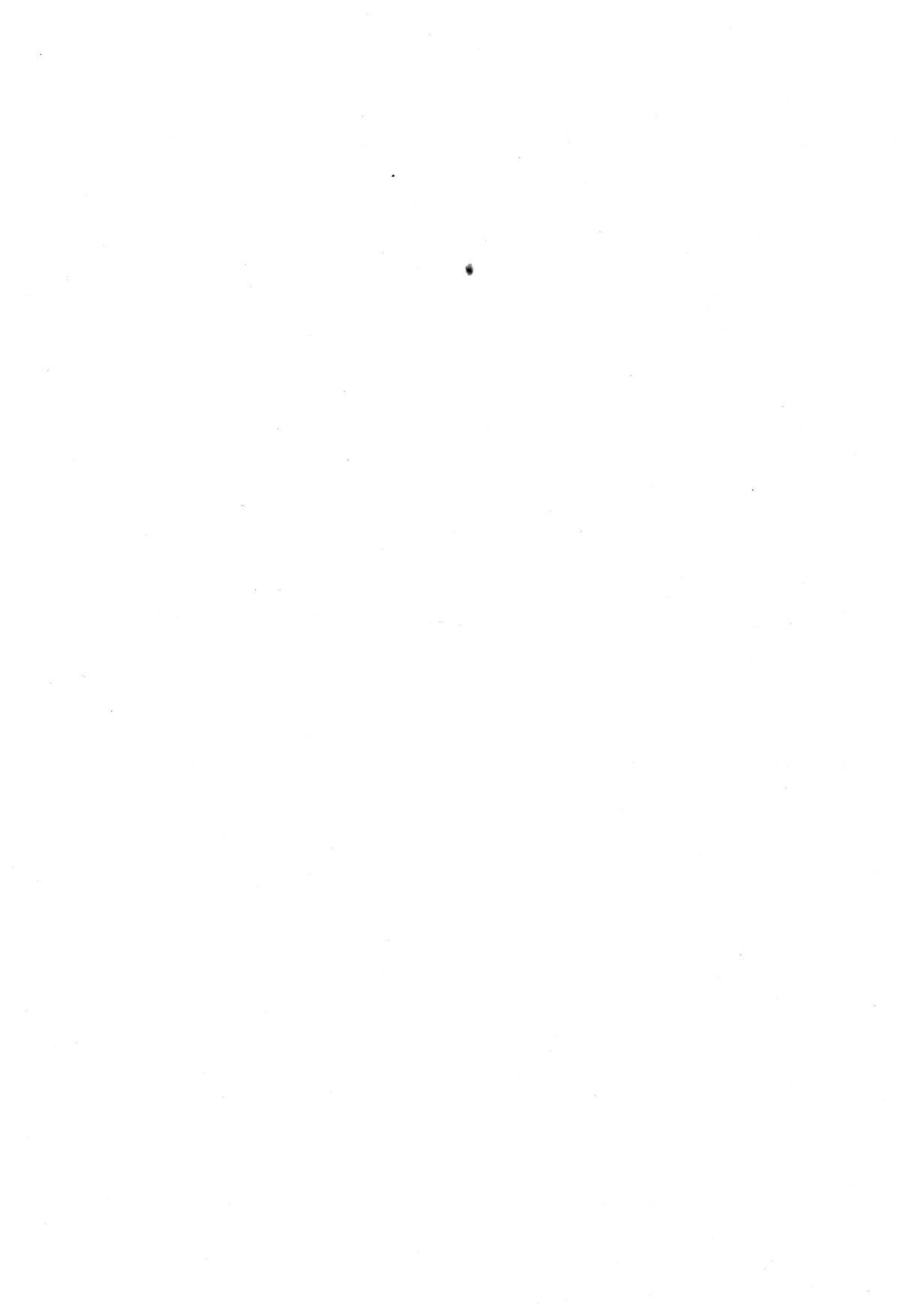
Szeged, 1923. IX. 8.

Tisztelettel
Móra Ferenc

FERENC MÓRA, INCULPÉ DE HAUTE TRAHISON

La Révolution hongroise de 1919 fut réprimée par la contre-révolution et depuis ce temps-là, pendant des années c'est la terreur blanche qui jetait dans l'épouvante le peuple hongrois. Ferenc Móra (1879—1934), le grand écrivain hongrois, éleva la voix pour le peuple torturé et rédigeait des articles fulgurants contre les assassins appuyés par le gouvernement d'alors. Pour l'un de ses articles, intitulé: Construction par des bombes et des poings, paru en 1923, il fut mis en accusation et inculpé de haute trahison.

C'est sur l'histoire de cette accusation que M. Madácsy nous public ce mémoire.

VONALDÍSZES KERÁMIA KULTÚRA ELTERJEDÉSE AZ ALFÖLDÖN

Az 1955-ben megtartott Régészeti Konferencia összegezte a hazai őskori kutatás állását, rámutatva arra, hogy az utolsó tíz év anyaggyarapodása ellenére a biztos alapon nyugvó kronológia és az egyes kultúrák származásának kérdéseiben számos kérdés vár megoldásra.¹

Az utolsó tíz év újabb kőkori kutatásai — akadémiai tervmunkák, leletmentő ásatások, megindult terepbejárások — lehetőséget adtak arra, hogy a bükki és tiszai kultúra köré csoportosuló kérdéseket felvessük, néhol helyesbítve vele a korábbi kutatások eredményeit.²

A múzeumokban levő közöletlen neolitikus anyag felgyűjtése, az új gyarapodásból származó hiteles anyag alapján vetettük fel a vonaldíszes kerámia kultúra nagy területet elfoglaló megjelenését az Alföldön. A lebői, Folyás-szilmei ásatás eredményei irányították rá a figyelmet³ s a további kutatás érdekében szükségesnek tartjuk az anyag közreadását, hozzájárulva vele a sokszínű neolitikus kultúrák szétválasztásához az újabb leletanyag alapján.⁴

¹ Conference Archeologique Bp. 1955. Budapest. Kézirat.

² Csalog J.: FA III—IV (1944. 1—16.) — Csalog J.: FA 7. (1955. 23—44.) — Kutzián I.: MM 1946. 45—52. — Korek J.: Arch. Ért. 1951. 68—72.

³ Folyás-Szilmei ásatás 1950-ben volt, vezette Kutzián I., a lebői feltárást 1950-ben Korek J. vezette.

⁴ Az anyag közreadásánál az alábbi problémák voltak:

1. Egyes lelőhelyek anyaga keveredést mutat, különösen a bükki és a tiszai kultúra szál-
lásterületén. Ezért az uralkodó jelleget adó anyagot vettük alapul. A bükki kultúrával érint-
kező területen csupán jegyzetben közöljük azokat a lelőhelyeket, amelyeknek anyagában a
vonaldíszes stíuselemek előfordulnak. A tiszai kultúra területén csupán azokat a jellegében
tiszai kultúrába sorolható lelőhelyek anyagát vettük fel, ahol a vonaldíszes kultúra kerámiája
határozottan jelentkezik.

2. Nem vettük fel azokat a csak irodalmi adatokból közölhető lelőhelyeket, amelyeknél
az anyag nem áll rendelkezésre és nincs mód a biztos besorolásra.

3. A már közölt anyag újbóli közlését mellőztük, és csupán a legjellegzetesebb darabok,
típusok bemutatására törekedtünk.

4. A lelőhelyeket az 1956. évi közigazgatási térkép alapján adjuk, azon belül járásonként
csoportosítva, járáson belül pedig földrajzi elhelyezkedés sorrendjében tüntetjük fel.

Rövidítések: MNM. R. O. = Magyar Nemzeti Múzeum-Régészeti Osztály. Adattár =
Magyar Nemzeti Múzeum-Történelmi Múzeum Adattára. Ltsz = Leltári szám.

Pest megye⁵

1. *Tápióság-Zsiger, monori j.* A lelőhelyről Tompa F. közölt egy edényt, amelyet a vonaldíszes kerámiába sorol. A közölt mélytál felületét szegletes vonalú karcolások díszítik.⁶

2. *Pécel.*⁷ Reinecke közli a lelőhelyet, az anyag 1865 óta van a Magyar Nemzeti Múzeumban. A közölt cserépdarab a legjellegzetesebb zselizi díszítést mutatja.

Szolnok megye

3. *Szolnok környéke.* Közlebbi lelőhely nélkül közölt Márton Lajos egy tömlőalakú kétszájú edényt.⁸ Valószínű lelőhelye Solnok-Paládicspuszta. Az ovális alakú edény középtengelyében 3 függőleges irányú bekarcolás fut végig a fenéig. A bemélyítések pontokban végződnek. Az osztó karcolást két helyen mindhárom vonalon egy-egy pont szakítja meg, amelyből két vonalból álló karcolt vonaldísz indul ki és kapcsolódik a másik oldalhoz. A kettős száj belső, illetőleg külső oldalát a szájnyílás felező pontjában négy pontban végződő karcolt vonaldísz fedi. Az edény magassága kb. 24 cm.

4. *Szolnok-Villanytelep.*⁹ 1934-ben gátépítés alkalmával állítólag a villanytelepnél Szitkei Béla mérnök talált egy edényt, amely Balogh Béla letéteképpen került a solnoki múzeumba. A hengeres nyakú edényen vízszintes nyílású kerek bütykök vannak. Az edény hasa a négy dudoros képzéssel szegletesedőnek ható alakot mutat. Az edényt vörös alapon fekete íves vonalú festés borítja. M: 12,2, FÁ: 4 cm. A festés a Tóció-völgyi anyaggal (Szántai halom, László halom) mutat azonosságot s annak kísérő kerámiája alapján lehet beosztani a vonaldíszes kerámia helyi csoportjába.

5. *Szandaszőlős—Pusztakengyel, solnoki j.*¹⁰ Pontos lelőhelye a Solnok-Szandaszőlősi országút pusztakengyeli elágazásánál a 103 magassági pont környéke. A Tisza árjától védett 96—103 tengerszint magasságú gáton Balogh Béla nagykiterjedésű őskori telepet rögzített 1926-ban. A solnoki múzeumba került cserépanyag a vonaldíszes kerámia körébe tartozik, tiszai díszítő elemekkel (Ltsz: 54. 36. 1—10). A cserépanyagban találunk egy edényoldalból készült zeg-zugvonallal díszített orsógombot (II. 16), zárt szegletes vonalú karcoldíszű (II. 18) ékalakú és párhuzamos, ívesen karcolt (II. 20) kisebb töredéket rácsmintával (II. 17). Egy nagyobb tál töredéke is van az anyagban, amelynek peremét sorban egymás alá elhelyezett bemélyített körök díszítenek (II. 19). A perem díszítésének e módja a mintázat nélküli vastagabb falú töredékeken nagyon gyakori, a vonaldíszes kerámia Folyás-szilmei telepén. A tiszai kultúra textilmintáját edényoldal töredékek képviselik (II. 22). A lelőhely anyaga jellegében vonaldíszes kerámia, de a tiszai kultúrával való érintkezése folytán annak díszítő gyakorlatát átveszi.

6. *Tószeg, Kénsavgyár, solnoki j.* A gyár építkezésénél Kaposvári Gyula telephelyet észlelt. A solnoki múzeumba került leletanyag (Ltsz: 54. 37. 1—5.) a vonaldíszes kerámia keveredés nélküli anyagát mutatja, íves és szegletes karcolásokkal (II. 12—15).

7. *Tószeg-Tizsakanyar, solnoki j.*¹¹ A Tószeg alatti Tisza kanyarnál a Király-úttal szembeni meredek part szakadékaiban Balogh Béla vonaldíszes kerámia telephelyét találta meg.

⁵ A Pest megyei lelőhelyek közé nem vettük fel Aszód, Vas téglagyárból (MNM. R. O. 17/1935) és az egi múzeumba került anyagot, amely jellege folytán akár a tiszai, akár a vonaldíszes kerámia körébe is beosztható. Kihagytuk a nagykőrösi lelőhelyet is (MNM. R. O. 7/1935), mert az anyag kevés és jellegtelen a biztos kormeghatározáshoz.

⁶ Tompa F.: 25. Jahre Urgeschichtsforschung. Bericht 1934. 5. Taf. 7. 12. Az edény őrzési helyéről Tompa az egi gimnáziumot jelölte meg.

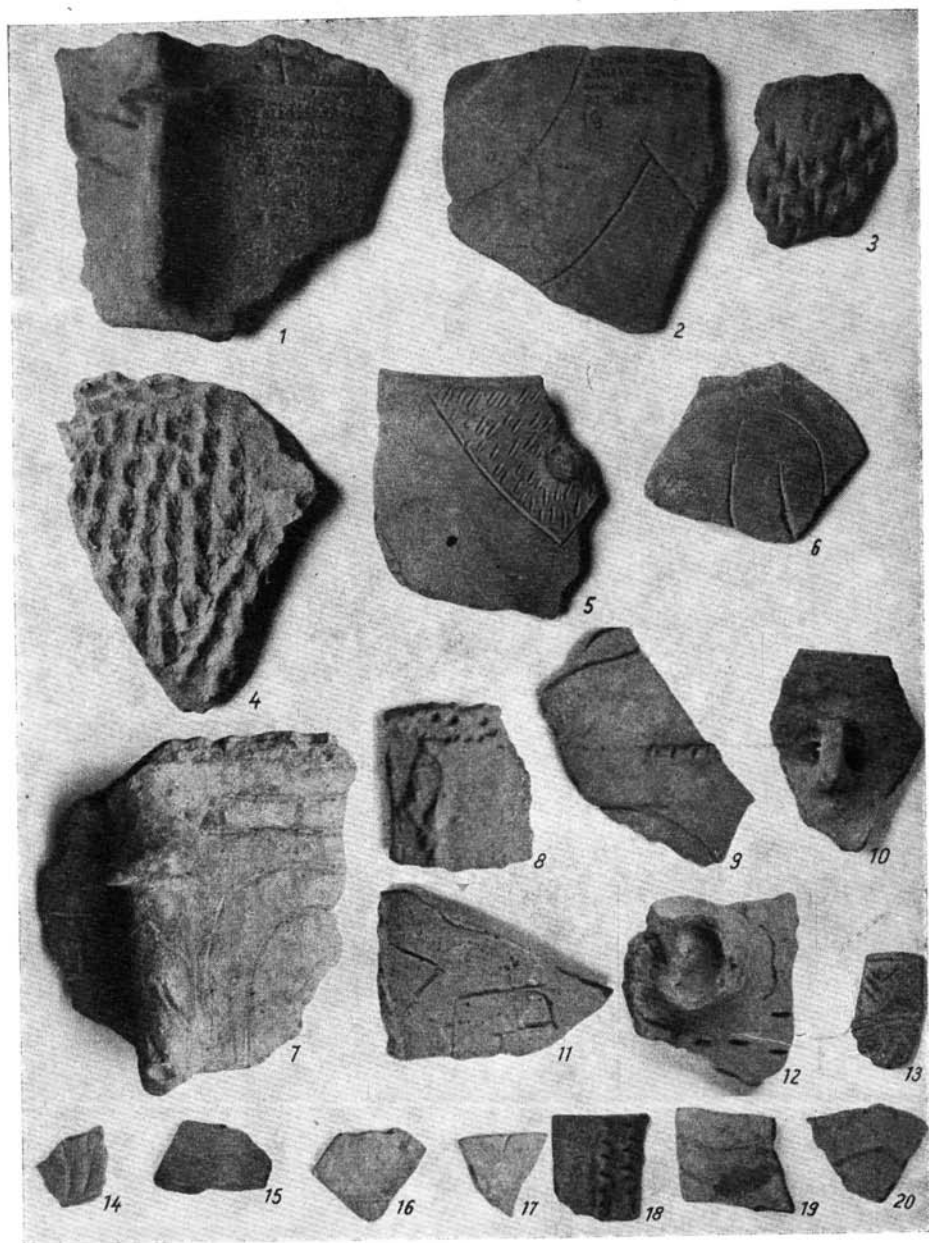
⁷ Reinecke: Arch. Ért. 1896. 294. 4. ábra. — Közölve még: Arch. Közl. 1865. 48. 3. á.

⁸ Márton L.: Arch. Ért. 1909. 156. 2—3. á.

⁹ Csalog J.: FA 1955. 37. VI. t. 3.

¹⁰ Adattár 68. Sz. I.

¹¹ Adattár 68. Sz. II.

Tafel I. tábla. 1—6 = Tószeg-Paládicspuszta; 7 Szolnok környéke = Umgebung von Szolnok;
 8—10 = Tiszaigar; 12—15 = Tiszaföldvár; 13—17 = Tiszavárkony.

Néhány jellegzetes cserép a szolnoki múzeumba került. A cserépanyag azonos a paládicspusztai anyaggal. Leggyakoribb a mélyített íves és szegletes vonaldísz, a rovátkolt perem, ujjbenyomásos, rátett dísz.

8. *Tószeg—Paládics puszta, szolnoki j.* A Történeti Múzeum Régészeti Osztályának leltárkönyvében szerepel egy cseréptöredék Tószegről (Ltsz: 85. 1902. 65.), amelynek lelőhelye Paládics puszta. A vastagfalú töredék jellegzetessége a hengeres oszlopszerű tagolt fogantyú, amelyet a vonaldíszes kerámia íves karcólása díszít. A töredék felületén karcolt dísz, kettős párhuzamos mélyített vonalból alakított négyszögminták láthatók (I. 7.).

Balogh Béla Tószeg—Paládicspuszta „Telek“ lelőhelyről 1926-ban újabb anyagot gyűjtött.¹² Az anyag egyöntetű, s a vonaldíszes kerámia alföldi elterjedésének legsajátosabb díszítőelemeit adja. Képviselve van benne a plasztikus, szegletes metszetű megvastagodó gyűrűvel képzett fogantyú (I. 1.), az íves karcolású, félgömbformájú edények (I. 2, 6.), a teljes felületet beborító függőleges sorban álló ujjbenyomással tagolt plasztikus dísz (I. 4.), az ékbe futó csipésszerű díszítés (I. 3.). Jellegzetes a háromszögű karcolt vonal között alkalmazott soros tűzdelés (I. 5.).

9. *Tiszavárkony—Hugyinpart, szolnoki j.*¹³ Lelelőhelye a Nagylápos és várkonyi felsőrét keleti határában levő gátszakasz 20—21 km közötti területe. Az avar temető leletmentő munkálatai során Kaposvári Gyula a neolitikus telep nyomaiból néhány cserépet gyűjtött be a szolnoki múzeumba (Ltsz: 54. 36. 1—10). Az anyag a vonaldíszes kerámia körébe tartozik. A vörösszürkés töredékeket párhuzamos ívelt karcolások borítják (I. 13—17.). Egy vastagfalú töredék nyakhajlásán ujjbenyomásos borda fut körbe. A szórványanyagának minősülő leletanyag keveredés nélküli, egyöntetű.

10. *Tiszaföldvár, Községi legelő, szolnoki j.*¹⁴ György József tanító leletbejelentése alapján szereztünk tudomást a lelőhelyről. A lelőhely a községi legelő síkból kiemelkedő területe. A 60—70 cm mélyről kiásott cserépanyag a szolnoki múzeumba került. (Ltsz: 54. 40. 1—24.). Anyaga a vonaldíszes és tiszai kultúra stílusát mutatja. A vonaldíszes kerámiát párhuzamos bekarcolt díszítéssel három töredék képviseli (I. 19, 20.). Egy vörös színű oldaltöredéken zárt, megtörtvonalú díszítés és ékalakú karcolás van (I. 11.). Egy edényperem töredéket függőlegesen álló kétsoros rovátkolt borda díszít (I. 18.). E díszítési mód egyaránt ismert a tiszai és vonaldíszes kerámiából. Fontos darab egy vastagfalú töredék, bütykökkel, tűzdeléssel (I. 12.). A plasztikus ujjbenyomásos vastagabbfalú töredékek a vonaldíszes kerámiára jellemzők. A tiszai kultúra díszítő motívumát a jellegzetes meandert virágcserep formájú fenéktöredéken, kidolgozású töredékeket egyenes vonalú bekarcolás és vörösfestés fed. A leletanyagban van szegletes edényből származó oldal és egy másik oldaltöredéken találjuk. A vastagfalú, durv még 4 db 3,5 cm átmérőjű vörös agyaggolyó.

11. *Szászberek, szolnoki j.* Lelelőhelye a Berenta II kanyarja, a Zagyva parton, az út és a Zagyva közti kiemelkedő hát.¹⁵ Balogh Béla 1926-ban kis próbaásatást végzett a hát legmagasabb pontján s 170 cm mélységig talált kultúrrejteget, településsel (putrinyomok, égett sártapasz). Az ásatásból és a mélyszántásból előkerült anyag a szolnoki múzeumba került, s a vonaldíszes kerámia keveredés nélküli anyagát tartalmazza. A karcolt díszítések között az általánosságban használt, többnyire íves párhuzamosak az uralkodók, de használja a szegletes, ékalakú mélyítéseket is (1. kép). Az oszlopfejes edényfogantyú két példánnyal van képviselve, s e példányoknál a fogantyú kerek végződése erősen tagolt. A vastagfalú edényeken gyakori az edény nyakhajlásán körülfutó plasztikus dísz ujjbenyomással. Az edénytesten levő, vízszin-

¹² Adattár 68. Sz. I.

¹³ Adattár 188. T. II.

¹⁴ Adattár 31. T. I. Bejelentés szerint a község más pontjain is kerültek elő telepnymokat mutató cserépek, amelyeknek anyaga az MNM. R. O.-ba került.

¹⁵ Adattár 68. Sz. I.

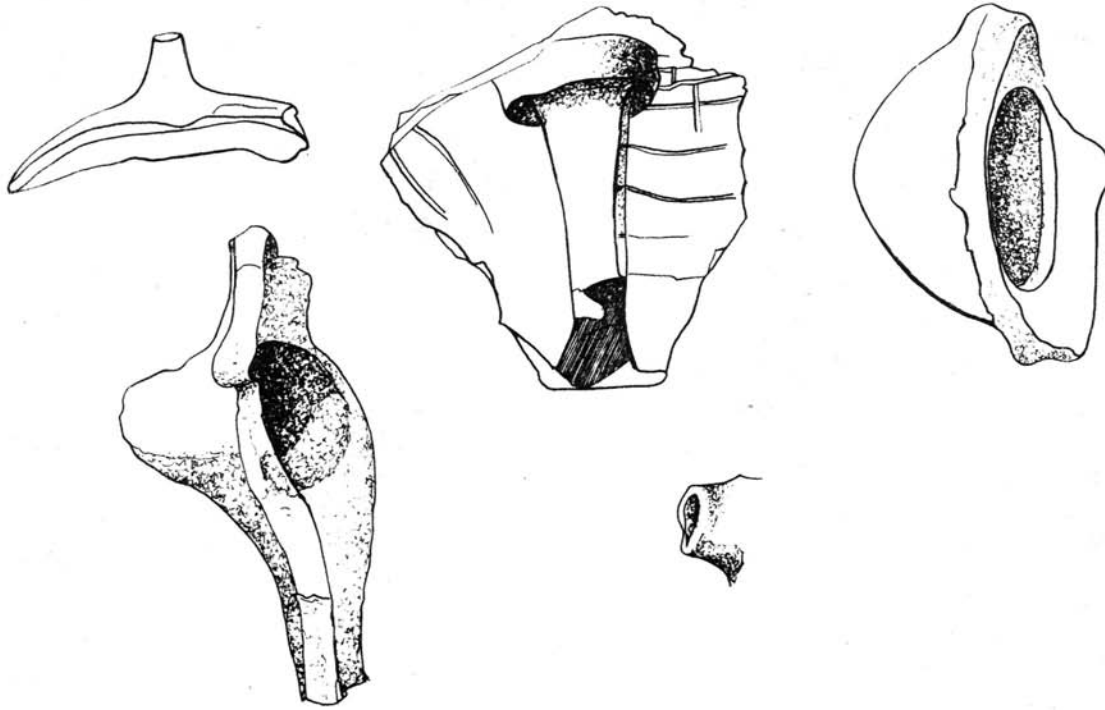

Abb. 1. kép. Szászberék

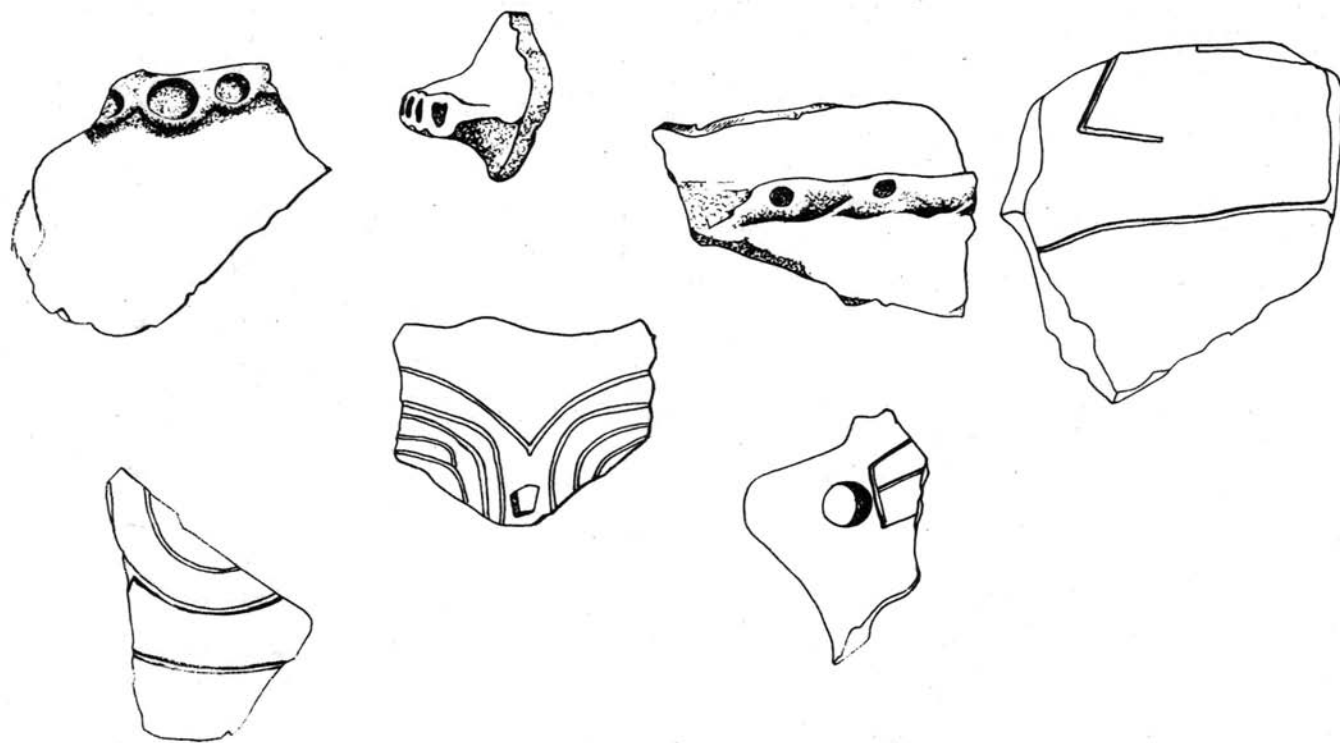

Abb. 2. kép. Szászberkek

tesen álló bütyökfogantyúk ujbbenomással tagoltak. A fülek formája inkább szegletesedő, vastagok, átlukasztásuk kicsiny. Gyakori a hólyagos dudor alkalmazása (2. kép). Vörössárga színű anyagban a nagyméretű dudorok jelenléte a kultúra ismertető jegyének éppoly fontos típusa, mint a karcolt vonaldísz. A gazdag kőszerszám anyagban a kaptafa alakú kőbalta van túlsúlyban, a kisméretű hasonló alakú vésők mellett, de találunk az anyagban 3 kisméretű trapézalakú és 3 átfúrt csiszolt kőbaltát is. Néhány pattintott szilánk és egy juhcsontból készült csontár egészítik ki a lelőhely anyagát.

12. *Szászberek—Bogárhoz, szolnoki j.*¹⁶ Lelőhelye az alsószászbereki határrészen levő Bogárhoz nevű domboldal. E lelőhelyről Balogh Béla 14 kőbaltát gyűjtött be, köztük egy liditből készült 18 cm hosszú kaptafaalakú, szépen csiszolt példányt és néhány a felsőszászbereki lelőhely anyagával teljesen megegyező cserepet. Előkerült még egy kettős csonkakúpformájú, sárga színű edényke. Feltűnően kis szájnnyílású (1,5 cm) edény, sárgás vöröses színű, magassága 6,1 cm. E lelet Balogh Béla magángyűjteményében volt, de a szolnoki múzeumba nem került be.

13. *Törökszentmiklós, Tenyősziget, szolnoki j.*¹⁷ A mezőtúri út mellett levő „Sziget” a Tiszameder külső partján levő dűnetető. Sőregi J. ásatása a bronzkori urnatemető alatti rétegből. Sőregi az idézett jelentésében a 26. lapon közli a temető térképét, amelynek egyik sírja alatt tűzhelyet talált. A tűzhely mélysége 140 cm, vastagsága 72 cm, átmérője 120 cm. A tűzpad 72 cm szokatlan elképzelhetetlen vastagsága inkább azt sejteti, hogy olyan hulladék-gödör lehetett, amely sártapasszal, hamus földdel töltődött ki. A Sőregi által közölt leletanyag a legtisztább tiszai díszítőelemeket és formákat képviseli, de találunk a töredékek között a vonaldíszes kerámia körébe utalható díszítéseket is.

14. *Tiszaróff, kunhegyesi j.* Közélebbi lelőhelye az Alsóréti szakadó part. Az anyag Petróczy József felszíni gyűjtéséből származik, MNM Őrzi 15/1947. ltsz. alatt. A cserépanyag a vonaldíszes kerámia és a tiszai kultúra kevert sajátságait mutatja. Az anyag a vonaldíszes kerámiának olyan keveredését mutatja, amelyben az uralkodó elem még a vonaldíszes kerámia íves és szegletes mélyített vonalvezetése, de rajta a tiszai sajátságok erősen kiütököznek. A nyúltabb, hordóformájú edények (II. 3.) és a benyomott bütyökdísz (II. 1, 2, 9) a jellemző. Jellegetes vonaldíszes sajátosság a plasztikus benyomott rátett dísz (II. 4, 6) és a függőleges, vízszintes tűzdelés (II, 2, 5). A fiatalabb vonaldíszes kerámia függőleges vonalkákkal megszakított stílusa is képviselve van (II. 7.). A bükki kultúra kisméretű beütését egy meandroid díszű peremtöredék (II. 8.) s egy igen kisméretű kiöntőcső jelzi (II. 10.). A leletanyag legközelebb áll a Folyás-Szilmegeen feltárt telephez. A cserepek színe, kopottsága és a vörös festés nyomai is a szilmegei anyaghoz kapcsolja.

15. *Tiszaörvény, tiszafüredi j.* Közélebbi lelőhelye a temetődomb, ahonnan jellegében a tiszai kultúrához tartozó telep cserepei között néhány lineáris díszű töredék és szilmegei színezetű cserép is van. A leleteket a MNMRO Őrzi 1/1943. cserépleltári szám alatt.

16. *Tiszaigar—Csikóstanya, tiszafüredi j.*¹⁸ Lelőhelye az Erdőmajortól DNY-ra levő 90 m-es magassági pont és a Tiszaigar—tiszaörsi országút tiszai hídfeje közti egyenes felező pontja. Gátépítési munka során Szabó János sírokat és neolitikus telepnyomokat tárt fel. Az ÉK irányú dombhát a Tiszaderzs-cserkői pusztá, Tisza holtágnak egy morotvája veszi körül. A domb alig 100 m-re fekszik a vízparttól, legmagasabb pontja 90,1 m.

Az ásatás szelvényében 30 cm-re jelentkeztek a cseréptöredékek, s a felület ÉNy-i sarkában kagylóréteget észlelt az ásató. E réteg 60-tól 76 cm mélységig tartott. 78 cm mélyen égett vöröses föld és szénréteg mutatkozott. A réteg 120 cm mélyen tűnt el. Alakja szabály-

¹⁶ Adattár 68. Sz. I.

¹⁷ D. M. É. 1939—40. 24—30.

¹⁸ Adattár 243. T. III.

tan köríves, feltehetőleg tűzhely volt. E felületben feküdt az első sír, a csontváz alatt a sárgás agyagos altalajt 156 cm mélyen észlelte.

A telep belső rétegződése mutatja, hogy a település többretegű, mégha azonos csoporton belül is van. Erre utal a csontváz felett fekvő kagylóréteg, a csontváz alatt észlelhető kultúr-reteg az esetleg meg nem figyelt gödörben. A cserépanyagból igen kevés a jellegzetes, ami a kormeghatározást megnehezíti.

Az apróbb töredékek között van egy alacsony csőtálpgyűrű, rajta párhuzamosan bekarcolt vonal mellett mindkét oldalon elhelyezett rácsos háromszög. Egy töredéket ékalakban összefutó négy széles, mély karcolás díszít. A karcolt vonalak által képzett szalagszerű mezőben vörös festés nyomai észlelhetők. A vonaldíszes kerámia íves karcolását képviseli egy töredék, rovátkolt bordadíszsel (I. 9.). A vékonyabb falú edényekből származó töredéken köralakú betűzdelések láthatók, amely szintén a vonaldíszes kerámián gyakori (I. 8). Az edények fülei vagy szegletesek, vagy kis nyílásúak, hegyes hajlással (I. 10).

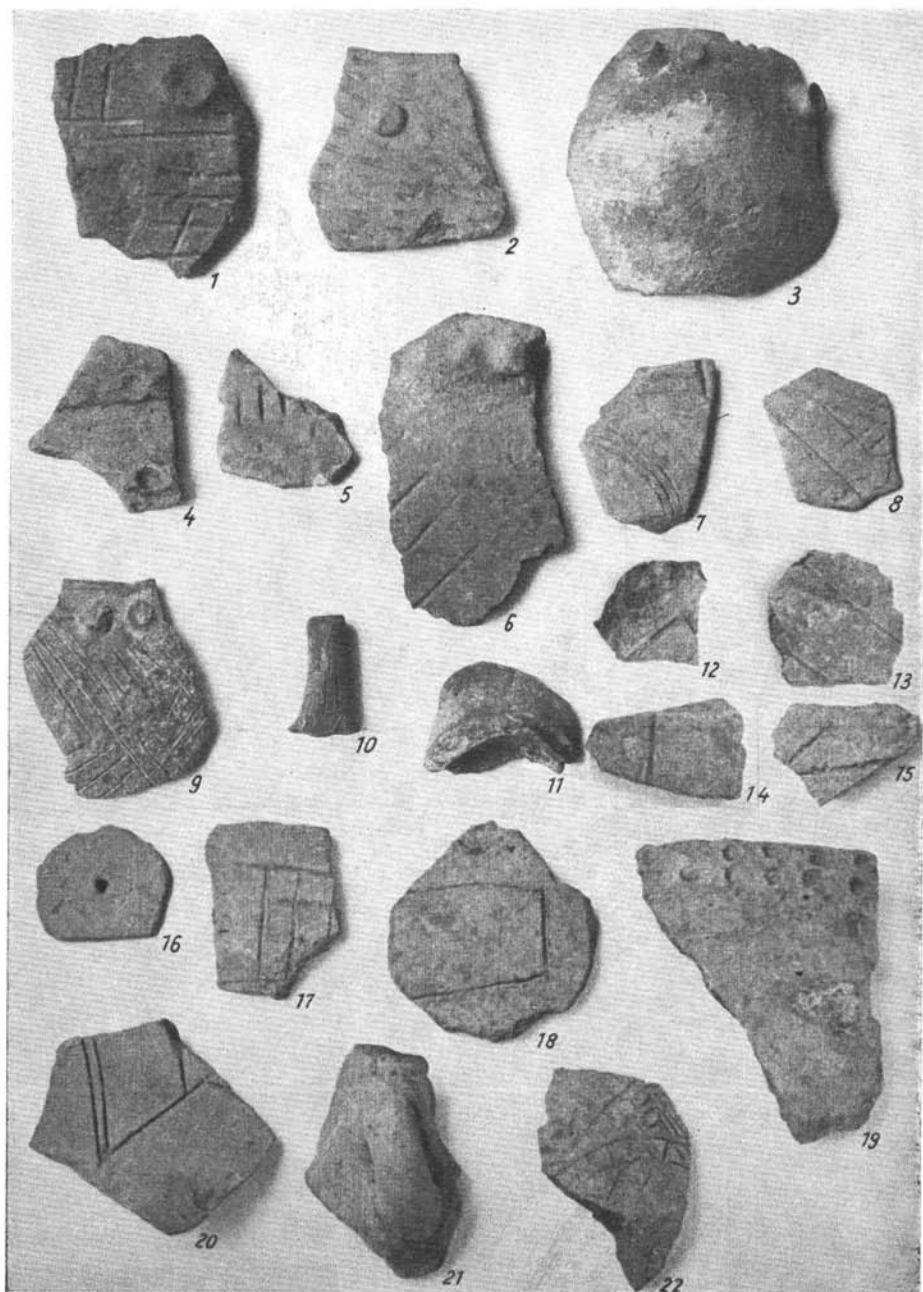
A telep korának meghatározására Szabó János olyan alföldi lelőhelyekről keresett analogiát, ahol a neolitikus, illetőleg aeneolitikus anyag együtt fordul elő, vagy tisztán képviseli a korai rézkort (Szakálhát 7. gödör, 1. sír, Kotacpart-Vata tanya 7. sír, Herpály). Az analogiák alapján megállapította, hogy mind a sírok, mind a település aeneolitikus, de a telep-anyag egy része a neolitikum felé mutat a tiszai kultúrához. A telepet a korai rézkor kialakulásának idejére helyezi és ebbe vágták be a java aeneolitikus sírokat. A sírmelléklet két edénye formában valóban közeláll a neolitikumi kerámiához (pl. Kenézlő), de nem elégséges a korai rézkor körébe való besorolásra. A telep a vonaldíszes kerámia körébe tartozik, nemcsak a jellegzetes anyaga alapján, hanem abból a negatív bizonyítékból is, hogy a vonaldíszes kerámia telepein viszonylag kevés a díszítés, pl. a tiszai kultúrához viszonyítva.

17. *Jászdózsa-Kápolnahalom, jászapáti j.*¹⁹ Prücher József gyűjteményéből szerzett 1936-ban a jászberényi múzeum 3 cseréptöredéket, amelyet az iskola szélén ástott vályogvető gödörben találtak 3 m mélyen. A három töredék azonos jellegű, s a vonaldíszes kerámia párhuzamos mélyített széldíszítményei, íves és egyenes karcolások díszítik. Komáromy J. a Bükk I-be sorolja az azóta elveszett leleteket.

18. *Kunszentmárton-Kettőshalom, kunszentmártoni j.* A tiszai kultúrába tartozó telep-anyagot őriz e lelőhelyről a szentesi múzeum. Az anyagban találunk egy peremtöredéket, amelyet függőleges kannelurák kísérnek. A töredék oldalát tiszai jellegű bekarcolás díszíti (Ltsz: 49. 32. 2.). A tiszai anyagon fellépő vonaldíszes motívumok egy másik töredéken is kimutathatók (Ltsz: 49. 33. 28.). E lelőhelyről származik egy arcós urna töredéke, amelyet 1930-ban találtak.²⁰ Az urna meglévő nyakrésze vastagfalú nagy edényből származik. Az edény hasrészét íves vonaldísz borítja. A Szentes környéki többi arcós urnának (Szentes-Megyeház, Szentes-Nagyhegy) a vörös festésen kívül még négy jellemzője van. Az egyik az arc ábrázolása, a bemélyített szemekkel és az orrnak plasztikus képzésével. A másik az arc alatt levő M alakú díszítés, ami gyakori díszítő elem a tiszai kultúrában, sőt az egyébként díszítetlen edényeken is előfordul. Harmadik sajátossága a vállon levő állatfejes fogantyú. A negyedik jellemzője a nyakhajlásban körülfutó és a fogantyúknál megtört megszakadó ujjbenyomással tagolt plasztikus dísz, amelynek kapcsolata a vonaldíszes kerámia felé mutat, de nincs kizárva annak lehetősége sem, hogy a körös kultúra edénműveltségének hatásai élnek tovább.

¹⁹ J. É. 1938—43. 113, 115. Komáromy J. Adatok Szolnok városának történetéhez (J. É. 1938—43. 7—77.) cikkének 73. oldalán közölt térképen neolitikus lelőhelynek jelzi Kápolnahalom, Zagyvart-Öregdűlő, Tarna partján Fehértó, Zagyvarékás lelőhelyeket. Zagyvarékásról Balogh Béla is megemlékezik. Feltehetőleg az említett lelőhelyek a vonaldíszes kerámia körébe tartoznak, de az elveszett anyag miatt biztos lelőhelyül nem vettem fel.

²⁰ Csallány D.: Gesichtsdarstellungen auf Gefäßen der Teisskultur. Germania 1939. 145. Taf. 15. 2.

Tafel II. tábla. 1—11 = Tiszaroff; 12—15 = Tószeg-Kénsavgyár; 16—22 = Szanda-Szóllós.

19. *Kunszentmárton-Kökényzug, kunszentmártoni j.*²¹ A község É-i oldalán vonaldíszes kultúrába tartozó telepet talált terepbejárása során Kalicz Nándor.

20. *Kunszentmárton-Érpart.*²² A téglagyár közelében a vasútvonal metszi az érpartot. A szélmalomtól D-re a homokbánya környékén állapít meg Kalicz N. e korba tartozó lelőhelyet.

21. *Kunszentmárton-Érpart.*²³ A telekhalomra vezető országút metszi az Érpartot. A metszéspontnál az országúttól DK-re a magasfeszültségű tartóoszlop környékén talált Kalicz N. telepre utaló cserepeket.

22. *Kunszentmárton-Érpart.*²⁴ A községi DK-i szélén is metszi a vasút az érpartot. E helytől 1,5 km-re kisebb vonaldíszes telephelyet rögzített.

23. *Kunszentmárton-Érpart.*²⁵ Lelőhelye a községtől D-re húzódó jól kiemelkedő partmagaslat a régi Körös-meder mellett a gépállomás területén. 1950-ben végzett leletmentő ásatáskor neolithkori telepanyag is felszínre került a gépállomás É-i részén. A leletanyag tisztai jellegű (meander díszes edényfedő, virágcserepforma, lábalakú fogantyú), azonban van közte vonaldíszes kerámiaira jellemző töredék is. (Szolnoki Múzeum, Ltsz: 38. 55. 1—11.). Határozottan vonaldíszes kerámia stílusát képviselik a perem alatti hornyolt díszítések és a rátett díszű töredékek.

24. *Kunszentmárton-Érpart.*²⁶ A telekhalmi országúttól kb. 600 m-re DK-re a part derékszögben megtörik. A törésnél képződött partszögletben, a tanya mögött vonaldíszes telep fekszik.

25. *Kunszentmárton-Érpart.*²⁷ A Bábocka-halom mindkét oldalán a partvonalat hosszú sávján vonaldíszes cserepeket talált Kalicz Nándor.

²¹ A Tisza—Körös köz lelőhelyeiből csupán a Körös balparti lelőhelyeit közlöm, Kalicz Nándor terepbejárása alapján. Adattár 264. K. III. Kalicz 14. lelőhely.

A Tisza—Körös közti lelőhelyeket Kalicz N. ismertette a Tiszazug őskora c. cikkében (Jászok 1955. III. 34—41.). E dolgozatában 38 helyről határozta meg a vonaldíszes kerámia kultúra lelőhelyeit. Terepbejárását részletesen kidolgozta a Tiszazug őskori települései c. munkájában (Régészeti Füzetek 8. sz. 1957.). Ebben a következő lelőhelyeket említi: 105. Csépa-Ludasdűlő, szélmalom. 106. Csépa-Melegér. 107. Csépa-Téglaház (anyaga MNM. R. O. Ltsz. 138/1883. 651—691, 735, 764, 765). 108. Csépa-Telekpart. 109. Csépa-Csipsárpart I. 110. Csépa-Csipsárpart II. 111. Csépa-Csipsárpart III. 112. Kungyalu-Körtvélyes I. 113. Kungyalu-Körtvélyes III. 114. Kungyalu-Körtvélyes IV. 115. Kungyalu-Körtvélyes VI. 116. Kunszentmárton-Kékes II. 117. Kunszentmárton-Kékes III. Téglavető. 118. Kunszentmárton-Kékes IV. 119. Kunszentmárton-Kékes V. 120. Kunszentmárton-Bohonya III. 121. Nagyrév-Temetőpart. 122. Nagyrév-Sápipart I. 123. Nagyrév-Sápipart II. 124. Nagyrév-Sápipart III. 125. Őcsödi hídfő. 126. Szelevény-Bivalyos. 127. Szelevény-Hosszúhát. 128. Szelevény-Kisasszonypart II. 129. Szelevény-Peczekpart I. 130. Szelevény-Peczekpart II. 131. Szelevény-Menyasszonypart II. (Szentesi Múzeum Ltsz: 52. 1—43.), MNM. Ltsz. 138/1883. 463—598. 132. Szelevény-Tóközpart V. vasúti átvágás. 133. Szelevény-Telekpart I. 134. Szelevény-Telekpart II. 135. Tiszaföldvár-Sziget. 136. Tiszainoka-Szigetpart II. 137. Tiszainoka-Szigetpart IV. 138. Tizsakürt-Tópart. 139. Tizsasas-Rév I. 140. Tizsaug-Tópart II.

Kalicz N. még az alábbi lelőhelyeket sorolja valószínűleg a vonaldíszes kerámia körébe: 1. Kunszentmárton-Kékes I. Tanyaközpont. 2. Tiszainoka-Szigetpart III. 3. Tiszainoka-Szigetpart VI. 4. Tizsakürt-Földesér. 5. Tizsakürt III. Műút mente. 6. Tizsasas-Körösi Imre földje (Kalicz i. m. 27—39. l.). Az általa felvett lelőhelyeket folyamatos sorszámmal láttuk el, és a térképen feltüntettük. Az utóbbi, nem biztosan meghatározott lelőhelyeket a térképen nem jelöljük.

²² Adattár 264. K. III. Kalicz 17. sz. lelőhely.

²³ Adattár 264. K. III. Kalicz 19. sz. lelőhely.

²⁴ Adattár 264. K. III. Kalicz 24. sz. lelőhely.

²⁵ Adattár 397. K. IV.

²⁶ Adattár 264. K. III. Kalicz 20. sz. lelőhely.

²⁷ Adattár 264. K. III. Kalicz 31. sz. lelőhely.

26. *Kunszentmárton-Érpart*.²⁸ Az Érpart és a vasútvonal községi metszópontjától É-ra a dűlőút É-i oldalán neolitikus telep húzódik, felszínen mutatkozó sártapaszokkal.

27. *Kunszentmárton-Érpart*.²⁹ A Kovás-halomnál az Őcsöd felé vezető országút elválik. Ott, ahol a kövesút párhuzamosan fut az érparttal, több helyen szórványosan vonaldíszes kerámia cserepeit találta meg Kalicz Nándor.

28. *Kunszentmárton-Érpart*.³⁰ A Bábockai-tanya D-i oldalán vonaldíszes kultúra telephelyét észlelte Kalicz N.

29. *Túrkeve-Túrkedd*.³¹ Közelebbi lelőhelye a Nagy halomtól ÉK-re 50 m. Méri I. vonaldíszes cserepeket gyűjtött be terepbejárása során.

30. *Túrkeve-Himesd*.³² Osváth Mihály földjéről jellegzetes, íves, karcolt vonaldíszes kerámiába tartozó cserepeket gyűjtött össze Méri I.

31. *Túrkeve-Lyukashalom*.³³ A vízparton álló Lyukashalom tiszai kultúrába tartozó telepanyagát észlelte Méri I. A cserepek között a vonaldíszes kerámia töredékei is képviselve vannak.

32. *Karcag-Berekhalom*.³⁴ Méri I. 1949-ben végzett régészeti terepbejárása során több neolitikorinak látszó lelőhelyet talált, amelyeknek anyaga a vonaldíszes kerámia körébe tartozik.

33. *Karcag-Kápolnás*.³⁵ Lelőhely az Üllő-lapos É-i partján fekszik, a középkori templomhelytől É-ra.

34. *Karcag—Törökbor*.³⁶ A lelőhely Gál Lőrinc és Fekete István földjén van.

35. *Karcag-Fabinka*.³⁷ A lelőhely Szentesi Sándor földjén fekszik.

Hajdú-Bihar m.

36. *Tiszacsege* (polgári j.).³⁸ Lelőhely Kőszegi Frigyes 1955. évi leletmentő ásatásából ismert. A leletek között találunk egy zeg-zug vonalmintás sárgás-vörösré égetett edénytöredéket, amely az ását szerint a tiszai kultúrába tartozhat. Az anyagban mutatkozó körömbenyomásos töredék megerősítik a lelőhely anyagának a vonaldíszes kerámia való tartozását.

37. *Tiszacsege-Kecskés puszta*. Az öntöző főcsatorna építésénél gyűjtött be Sőregi János néhány töredéket 1938-ban. Déri Múzeum Ltisz: 37/1948. 8—13. Az előkerült cserépanyag közepes kidolgozású, szürke színű. Karcolt díszítésűek, többségükben geometrikus, de az íves vonalvezetés is előfordul (IV. 17—20). A telep jellegét csontár, kaptafaalakú kőbalta fél-töredéke s egy kettős csontgyűrű erősíti meg. A csontgyűrű a tiszai kultúra hatását mutatja, s ezzel kapcsolható össze az a töredék is, amelyen a vonaldíszszerű karcolt díszítés meandrikus képzésű.³⁹

38. *Egyek-Rózsástelek* (polgári j.).⁴⁰ Az Áruraktározási Vállalat helyi építkezése közben 1953-ban két zsgorított sír került elő. A telepbe ásott sírok a telep kerámia anyagából ítelve

²⁸ Adattár 264. K. III. Kalicz 26. sz. lelőhely.

²⁹ Adattár 264. K. III. Kalicz 40. sz. lelőhely.

³⁰ Adattár 264. K. III. Kalicz 30. sz. lelőhely.

³¹ Adattár 34. P. I. Méri I. több lelőhelyről gyűjtött be anyagot, de a kevés, nem eléggé jellegzetes anyag nem elég a kormeghatározáshoz, s ezért Himesdre, Csejt-Magashalom, Berettyópart-Sárgadomb, Póhalompuszta, Igali-Ólapos, Berekhalma lelőhelyeket nem vesszük kataszterbe.

³² Adattár 34. T. I.

³³ Adattár 34. T. I.

³⁴ Adattár 34. K. I.

³⁵ Adattár 34. K. I.

³⁶ Adattár 34. K. I.

³⁷ Adattár 34. K. I.

³⁸ Adattár 284. T. III.

³⁹ Mérey Kádár a hortobágyi csatornázási munkáknál helyszíni megfigyelés alapján bronzkori telep között neolitikus kőbaltát és árat figyelt meg. Adattár 43. T. I.

⁴⁰ Adattár 45. E. I.

e körbe tartoznak. A Déri Múzeumba került szórványanyag teljes azonosságot mutat a Debrecen-környéki halmokban feltárt zsugorított csontvázak környezetében előkerült leletekkel.

39. *Polgár-Csőszdomb, polgári j.* Bender gyűjtéséből őriz a Történeti Múzeum 16/1946. cserépnapló szám alatt néhány töredéket, amelyeket a vonaldíszes kerámia motívumai díszítenek. A zeg-zugos függőlegesen haladó bemélyített vonaldísz (III. 18.) és az edény vállán körülfutó kettős íves karcolás (III. 19.) a legjellemzőbb darabok. Szokatlanabb a csótalptöredék, amelyen a körbefutó karcolás azonos stílust mutat, azonban a függőlegesen elhelyezett pontors dísz a korai rézkor csótalpas edényeinek jellemzője.

40. *Polgár-Folyás-Szilmeg.*⁴¹ 1950-ben B. Kutzián Ida nagyobb telep kisebb részét tárta fel. A feltárás során 5 melléklet nélküli zsugorított csontváz is napvilágra került.

41. *Polgár-Basatanya.*⁴² Az 1952—53. évi feltárás során hulladékgyödrökből jellegzetes szilmegi anyag is feltárára került.

42. *Polgár.* Ismeretlen lelőköriülmények között került a miskolci múzeumba egy csövetalpu tál töredéke. A tálon zárt mélyített vonaldísz látható a tiszadadi edényhez hasonló megoldásban. (Ltsz: 53. 137, 1.).

43. *Újtikos-Órház.* Petróczy József gyűjtéséből Tikos-környéki lelőhelyekről származó anyag került be a MNM. R. O.-ba. Valamennyi telephelyről származik, szórványnak minősíthető.

A lelőhely a Tikos-féle vezető vasútvonal melletti órház közelében levő domb. E lelőhelyről származó cserép (Ltsz: 1939—52.) kimetszett díszítésével nehezen illeszthető be egy kultúrába. Sajátosságai a vonaldíszes kerámiához kötik.

44. *Újtikos-Néptelep.* Közelebről meg nem határozható helyről, a bodrogkeresztúri kultúra cserepeivel együtt került be egy lapos formájú hálósúly s egy vonaldíszes jellegű töredék (Ltsz: 2/1946. cserépnapló).

45. *Újtikos-Rakodópart.*⁴³ Péceli kultúrába tartozó cseréptöredékekkel együtt gyűjtött össze Petróczy vonaldíszes kerámiát is. Ezek között legjellegzetesebb egy edényperem, meandrikus díszítéssel és egy szűrőedény, a felső részen levő széles vonaldíszsel. (Ltsz: 21/1946. cserépnapló.)

46. *Újtikos-Demeterkút.*⁴⁴ Kevert bükki és linerális jellegű az előkerült anyag. (MNM. R. O. Ltsz: 22/1946, 24/1946.). A cserépanyagban jó kidolgozású Bükk II és meandrikus díszű Bükk III stílusjegyeit magánviselő töredékek vannak. A töredékek között nagy számban található a szilmegi telep anyagával egyező töredékek, tálakkal és bütököfogós plasztikus díszű töredékekkel. Feltűnő, a tűzdelt díszítés gyakorisága, amely az íves vonalú — jellegénél fogva a vonaldíszes — kerámián és a szegletes formájú meandrikus díszítésű edényeken jelentkezik. A válogatottan begyűjtött szórványanyag arra utal, hogy a demeterkúti lelőhely Szilmegszerű telephely, de több bükki jellegű elemmel.

47. *Újtikos.*⁴⁵ Lelelőhelye a Tikos tanyától K-re párszáz méterre a Szentmihály-Polgár közút és a tanya közötti nyitott téglavető gödör. A gödröt magasabb halmon nyitották. Patics és számos töredék került be a Burján hagyattakkal a nyíregyházi múzeumba. Az anyag telje-

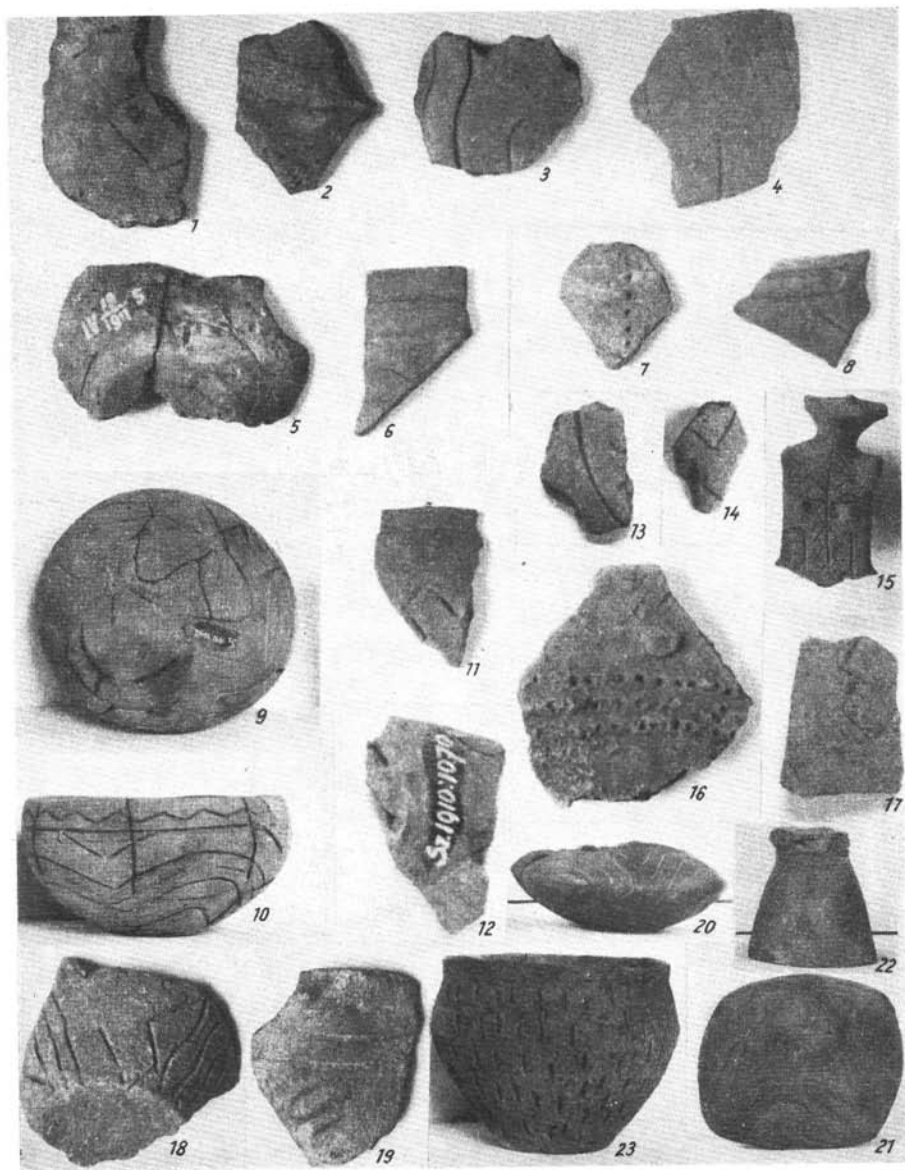
⁴¹ Kutzián I. Der Ausgrabungen in Tiszapolgár-Basa. Conference Archeologique, Budapest, 1955. 79.

⁴² Uo.

⁴³ A lelőhelyet említi B. Kutzián Ida MM 1946. 45—52. A lelőhelyet Tikospusztarakovókert néven említi s két vonaldíszes töredék mellett két tipikus tiszai cserépre hivatkozik. A jegyzetben utal arra, hogy Roska Márton végzett ásátást Újtikoson. Az anyag kevert jellegű, bükki vonaldíszes és tiszai elemek jelentkeznnek a cserepeken. Legértékesebb lelet egy lapos női idol Bükk III. díszítéssel.

⁴⁴ Kutzián I.: I. m. 50—51.

⁴⁵ Alispáni jelentések Szabolcs megye 1914. I. 34., 1914. III. 133.

Tafel III. tábla. 1—8 = Balmazújváros-Pipáshalom; 9—10 = Kandrahalom; 11—12 = Papegyház; 13—17 = Zámusza; 18—19 = Polgár-Csőszhalom; 20—22 = Újtikos; 25 = Ibrány.

sen egyöntetű, lineár jellegű. Díszítéseikben a hullámos, egyenes vagy zeg-zugalakú bemélyítés az általános. Sok a csőtálpas és a félgömbalakú, egyenes peremű forma. Valószínűleg a lelőhelyről származik egy csőtálpas edény talprésze párhuzamos íves vonaldíszsel (III. 22.) M: 7. 8, Fá: 5. 5, (Ltsz: 16. 720. I.). Szegletesedő nyomott gömbhasú edény zártvonalú karcolt díszítéssel (III. 20—21) (Ltsz: 56. 220. 2.).

48. *Balmazújváros* (Hortobágy, Kandra halom).⁴⁶ Az 1910-ben történt halomfeltárás hozta felszínre az irodalomból jól ismert félgömbformájú mélyen karcolt vonaldíszes kerámiát jellemző díszítésű tálat (III. 9—10.). M: 11, 2, Szá: 9, Fá: 6. (Ltsz: 1042.). Vele együtt 113 mm hosszú marhacsontból készült csontvésőt talált Zoltay. A lelet a Déri Múzeumban van. Zoltay jelentésében sírról is tesz említést.⁴⁷ A halom közvetlen közelében az Árkus partján végzett próbaátásat telep nyomait hozta felszínre szegényes anyaggal. A Déri Múzeum leltárkönyvében 1044—1048 tételszám alatt őrlőkő, pogácsaalakú dörzsölőkő, vastagfalú vörös és barnaszínű edény töredékei, vékonyfalú edények hornyolt díszű darabjai, kiégett sártapaszból származó szerszámok szerepelnek. Zoltay jelentésében vörös és sárga festésű cserepeket is említ.⁴⁸

49. *Balmazújváros* (Hortobágy-Pipáshalom).⁴⁹ Az Árkus jobb partján a Cécs és Falu-veghalma között fekvő 4 kis halmot nevezik „Pipások”-nak. Zoltay feltárásából (1908—11) a 2., 3., 4. halom tartalmazott őskori anyagot.

2. halom. Átmérője É—D-i irányban 39—40 m, kiemelkedése 175 cm. 150 cm mélyen a szelvény egész hosszában durva edények darabjai feküdtek 25—30 cm vastag kultúrretegben. Két sír került elő.

1. sír. A sírgödör lefelé szűkülő volt, s Zoltay arra következtet, hogy ez a halom már megvolt a temetkezés idején. A csontváz hanyatt feküdt, K—Ny-i irányítással, karjai a mellre téve, lábai felhúzva. Hossza 148 cm. A leírás után a ritus enyhe zsugorítás. A fejtől jobbra 40 cm-re kis vörös festésű volt az egyetlen melléklete. A csontváz felett és alatt sajátos tarkaszínű lenyomatot észleltek. Zoltay színes halotti lepelnek tartja, s a föld megfestését ezzel magyarázza.

2. sír. Az 1. sírtől 2 m-re ugyanabban a mélységben kevert rétegbe ásva találta meg a 2. sírt.⁵⁰ Közelebbi adatot Zoltay nem közölt.

3. halom.⁵¹ Zoltay szűkszavú jelentéséből mindössze annyit tudunk, hogy egy nyújtott, melléklet nélküli csontváz volt benne. A halomban összeállítható edénytöredékeket s őrlőkő töredéket talált.

4. halom.⁵² A halom mellől egy cserepet gyűjtött be Zoltay. A töredék (19/1911. 97) függőleges sorban elhelyezett pontdíszítése szokatlan a díszítő motívumok között, de anyaga színe ebbe a körbe utalja.

A halmok leletanyaga 19/1911. 1—52. sz. alatt került naplózásra a Déri Múzeumban. Jellegetes leletanyaga: Perem alatt körbefutó egyenes vonallal díszített töredék, alatta rombusz idomtöredéke. (III. 1.). Vöröses barna színű töredék párhuzamos egyenesek között négyzetes meander díszítésekkel (III. 4.). Fekete színű töredék felületén párhuzamos széles mély görbékkel (III. 2—3.). Edénytöredék két párhuzamos hullámos mély karcolással (III. 6.). Csupor fenéktöredéke, rajta körbefutó mélyített vonaldíszsel. Külső felülete vörösbarna, belseje fekete (III. 5.). Díszített töredék, két párhuzamos, széles mély vonallal s ezek alatt zeg-

⁴⁶ D. J. 1910. 25. I.; Tompa 24—25. Jahre... I. 11.

⁴⁷ D. J. 1910. 21.

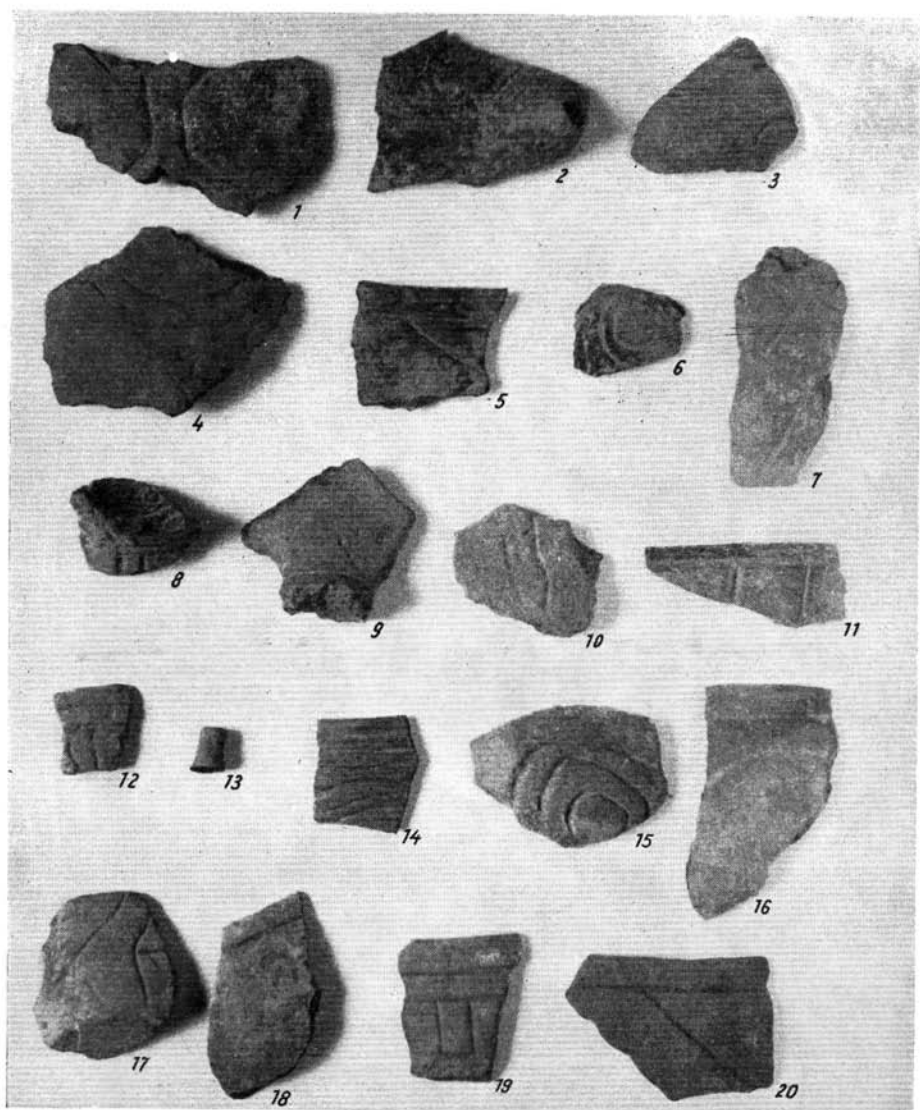
⁴⁸ Nem vesszük fel azokat a lelőhelyeket, ahol az ún. „okker sírok” kerültek elő, de cserépanyag nincs. Óhat-Dunahalom (D. J. 1927. 3. 12.), Ludashalom (D. J. 1916—17. 5.), Óhat-Bujáshalom (D. J. 1922—24. 12. I.).

⁴⁹ D. J. 1910. 36—39.

⁵⁰ D. J. 1910. 24.

⁵¹ D. J. 1911. 16.

⁵² D. J. 1911. 16.

Tafel IV. tábla. 1—13 = Nádudvar; 14—16 = Nádudvar-Csukáskert; 17—20 = Tiszacsege-Kecsképuszta.

zug díszítéssel. Vörösesbarna színű (III. 8.). Ritkább díszítő elem a párhuzamos karcolt díszítő függőleges pontsor (III. 7.). A halom anyaga egyöntetűen a vonaldíszes kerámiaira jellemző. A peremek alatti párhuzamos záróvonaldísz, az íves és szegletes zárt mélyítés az uralkodó.

50. *Balmazújváros* (Hortobágy-Víztároló).⁵³ A hortobágyi víztároló medence É-i sarka mentén őskori településnyomokról van tudomásunk. A területről származó anyag szórványos és 1935. szeptember 7—11 között végzett ásatásból származik. A Sőregi által közölt vázlaton az U-jelzésű 150 cm hosszú, 140 cm mély gödör tartalmazott tisztán őskori anyagot, amelyből 9 különféle cserepet, állatsontot gyűjtött be. A zömében díszítés nélküli házikerámián túl néhány szegletes vonalmintás cserép volt közte.

51. *Balmazújváros* (Hortobágy-Zámpuszta).⁵⁴ Az Árkus balpartján a Faluvég halmával átellenben 1907-ben ásott Zoltay. Az előkerült telepanyag íves vonaldíszű, vékonyfalú töredékeket, szegletes vonalú mintázott cserepeket tartalmaz tagolt, benyomott bütyökfogóval (III. 13—14, 17.). 1905-ben került a debreceni múzeumba egy vastagfalú töredék ujjbenyomásos díszítéssel (III. 16.). E telepről származik egy háromszögfejtű női idola (III. 15.), amelyet Csalog J. közölt.⁵⁵

52. *Balmazújváros* (Hortobágy-Gyökérvíz). A hortobágyi öntöző főcsatorna földmunkálatainál Gyökérvíz állomás közelében figyelt meg Sőregi J. őskori lelőhelyeket. A begyűjtött szórványos anyag 21/1949. 1. ltsz. alatt található a Déri Múzeumban. A vastagfalú ujjbenyomásos díszű házi kerámia a Hortobágy jellegzetes kevert neolitikus kultúráját képviseli.

53. *Balmazújváros* (Hortobágy-Sámsónmajor). 1908-ban végzett kutatást Zoltay a majsági föld ÉNY-i részén a III. sz. telepen. Az igen szórványos anyagból két kiöntőcsőves s egy vonaldíszes peremtöredék határozza meg a telep korát. Déri Múzeum Ltsz.: 876—879/1908.

54. *Balmazújváros* (Hortobágy-Papegyház).⁵⁶ Lelőhelye a Papere melletti halom. Zoltay tárta fel 1910-ben. „Az erdő szélén a II—III—VI. árokban 70—100 cm között vastagon vörösre égett földet, pernyereteget talált durva cserepekkel. A durvaművű cserepeken geometrikus széles és mély karcok látszanak. Az 5. árok K-i végén kb. ott, ahol a laponyag a legmagasabb 2 m mélyen 150 cm széles sírgödörben hiányos csontváz feküdt. A sír rövidsége és a jobb lábszár elhelyezése arra enged következtetni, hogy zsugorított. Koponya táján ebben is lettem kis vörös festéket, a sírűreg fenekén mindenütt fehér, vörös és barna színű lenyomatokkal.”⁵⁷ Az ásatás alkalmával kevés anyag került a múzeumba (Ltsz.: 1069—1070/1910.). Az anyag vonaldíszes jellegű (III. 11—12.).

55. *Balmazújváros* (Hortobágy-Köveshalom). Lelőhelye az Árkus jobb partján Köveshalom és Fállaponyag között húzott kutatóárok. A leletanyag vastagfalú, kívül-belül élénk vörösszínű cserepek, széles ujjbenyomásokkal, lineáris karcolt díszítéssel. Déri Múzeum Ltsz.: 510/1909.

56. *Debrecen-Szabolcs utca*. Kálmán István Szabolcs u. 4. sz. telkén nyitott homokbányából Sőregi János 1936-ban gyűjtött be leleteket, amelyeket a Déri Múzeum őriz 68/1936. ltsz. alatt. A leletanyag jellegzetesen vastagfalú, házi kerámiájában feltűnően sok a bütyökdíszes és ujjbenyomásos töredék. Jellegzetes formák a hengeres nyakú ujjbenyomásos nagyméretű készlettartó edény, alacsony átfúratlan csótalp, a kihajló peremű vörösszínű tál a neolitikum végét jelzi és a szilmei sajtáságokkal egyezik. Ebbe a körbe való tartozását megerősíti egy kihajló peremű, jó kidolgozású töredék, amelyen középvörös alapon fekete széles-sávost festés van. A szórványos anyag korbeosztását megnehezíti az a körülmény, hogy a telep

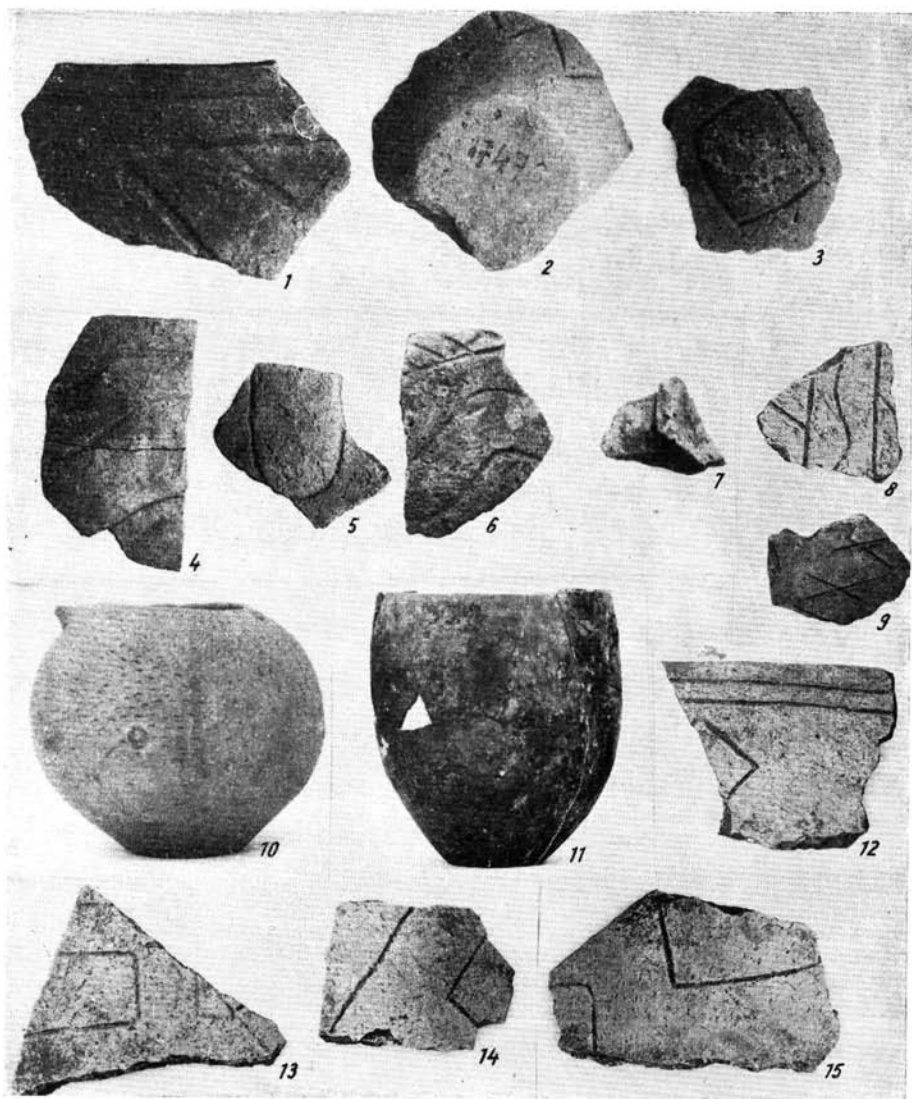
⁵³ D. J. 1935. 67—69.

⁵⁴ D. J. 1907. 31.

⁵⁵ Csalog: FA 1955. VI. 11.

⁵⁶ D. J. 1910. 24, 39—40.

⁵⁷ Uo. 40.

Tafel V. tábla. 1—3 = Mezőkeresztes-Csincsetanya; 4—7 = Muhi; 8—9,
12—15 = Szerencs-Hajdúrét; 10—11 = Bogács-Pázsagpuszta.

a korai rézkorban is lakott volt (átfúrt csőtalp), így a jellegzetesség nélküli házi kerámiát bizonyító erővel nem tudjuk szétválasztani.

57. *Debrecen-Tócóvölgy-László halom.*⁵⁸ Közel a városhoz a Tóciókert mögött a szegényházon túl a Perecdűlői út mellett emelkedik két halom, amelyből az É-i Zoltay javasolt elnevezése alapján László halom elnevezés alatt került be az irodalomba. Két ízben történt ásatás a halmon 1927-ben és 1933-ban. Az anyag a Déri Múzeumban van, Ltsz: 66/1927, 63/1933. Az 1927. évi ásatásnál 2,50 m mélységben elszórtan jelentkeztek különböző edényekből származó töredékek, állatcsontok. A kerámia a telep jellegének megfelelően finom és durva kidolgozású. A vékonyfalú anyagban félgömbformájú kissé behajlott peremű edények az uralkodó formák. Durva kerámiában a tiszai kultúrában használt tálforma, a csonkakúpos tálról származó bütykök a gyakoriak. Feltűnő nagy számban van képviselve a vonaldíszes kerámiára jellemző függőlegesen álló kettős ujjbenyomásos fűzérdísz, a benyomásos plasztikus borda és a hólyagdudor. Gyakori a jókidolgozású töredékeken a festés. Vörös mázos alapon vékony fekete sávós festés van a többségben, váltakozva íves és szegletes sávós festéssel. Formában a kis nyakas csupor látszik leggyakoribbnak, kihajló peremmel a has élen bütykökkel.

58. *Debrecen-Tócóvölgy-Szántay halom.*⁵⁹ E halom Tóció lapos szélén levő II. sz. halom, amelyet Zoltay 1927-ben kutatott át. 2,50 m mélyen ebben a halomban is sűrűn mutatkoztak cserepek, kőtöredékek. 3,5 m mélyen 185×95 cm nagyságú sírűregben csontváz feküdt „iránya DNy—ÉK, fej Ny-on, azonban annyira szokatlan helyzetben, hogy könnyen hajlandók vagyunk megbolygatott vagy másodlagos helyzetűnek tekinteni. A sír fenekén kevés veres festék mutatkozott. Mellékletet pedig csak a jobb váll felett találtunk: réz vagy bronzlemezből készült csöves gyöngyöt.”⁶⁰ A halom leletanyaga teljesen egyezik a László halmival, formában a kisméretű félgömbös forma a leggyakoribb apró bütyökdíszítéssel.

59. *Debrecen-Tócópart-Bleuerföld.*⁶¹ A lelőhelyül Sőregi János a Tócióvölgy város felőli partján a Bleuer-féle tejjgazdaság területén emelkedő dűneszerű homokdombot jelöli meg. A lelőhely közelében van a Szántay és Lászlóhalom. A kutató árokban két helyen összeomlott edényt és két tűzhelyet észlelt. A nagyobbik edény vastagfalú, átm.: 25 cm, M: 40 cm lehet. A vállhajlásban benyomott plasztikus dísz fut körbe, amelyből kettős plasztikus díszek csüngtek le. Az említett másik, kisebb méretű szintén összeomlott edény azonos díszítésű. Sőregi két tűzhelyet említ. Az egyiknek nagysága 350×150, a másiké 170×80 cm. Vastagsága több mint 50 cm. Leírásából kitűnik, hogy nem tűzhelyek, hanem olyan hulladékgyödr, amelyet égett sártapasz, hamu, állatcsont és cserép tölt ki. Több mint 250 edénytöredék (Ltsz: 63/1933) teljesen egyezik a Szántay halmi anyaggal.

60. *Konyár.* A falu ÉK-i szélén a vasútvonal és a falu által bezárt háromszögben levő vályogvető gödrökben talált Sőregi néhány cseréptöredéket 1932-ben. A töredékek vastagfalú edényből származnak, füllel, bütyökkel és plasztikus bordadíszsel. Néhány sima felületű vörösszínű festett cserép is van közte. E lelőhelyről két sír is előkerült. Az egyik sír Kis Vilmos ajándékozó szerint két koponya temetkezés volt különféle cserepekkel letakarva. A másik csontváz melléklet nélküli 4—5 éves gyermek zsurgórta eltemetett csontváza volt. A leletanyag leltári száma 141, 142, 146/1932.

61. *Debrecen-Nyulas.* A rézkori temető területéről 1 db vörös festésű cseréptöredéket őriz a Déri Múzeum 17/1939. Ltsz. alatt.

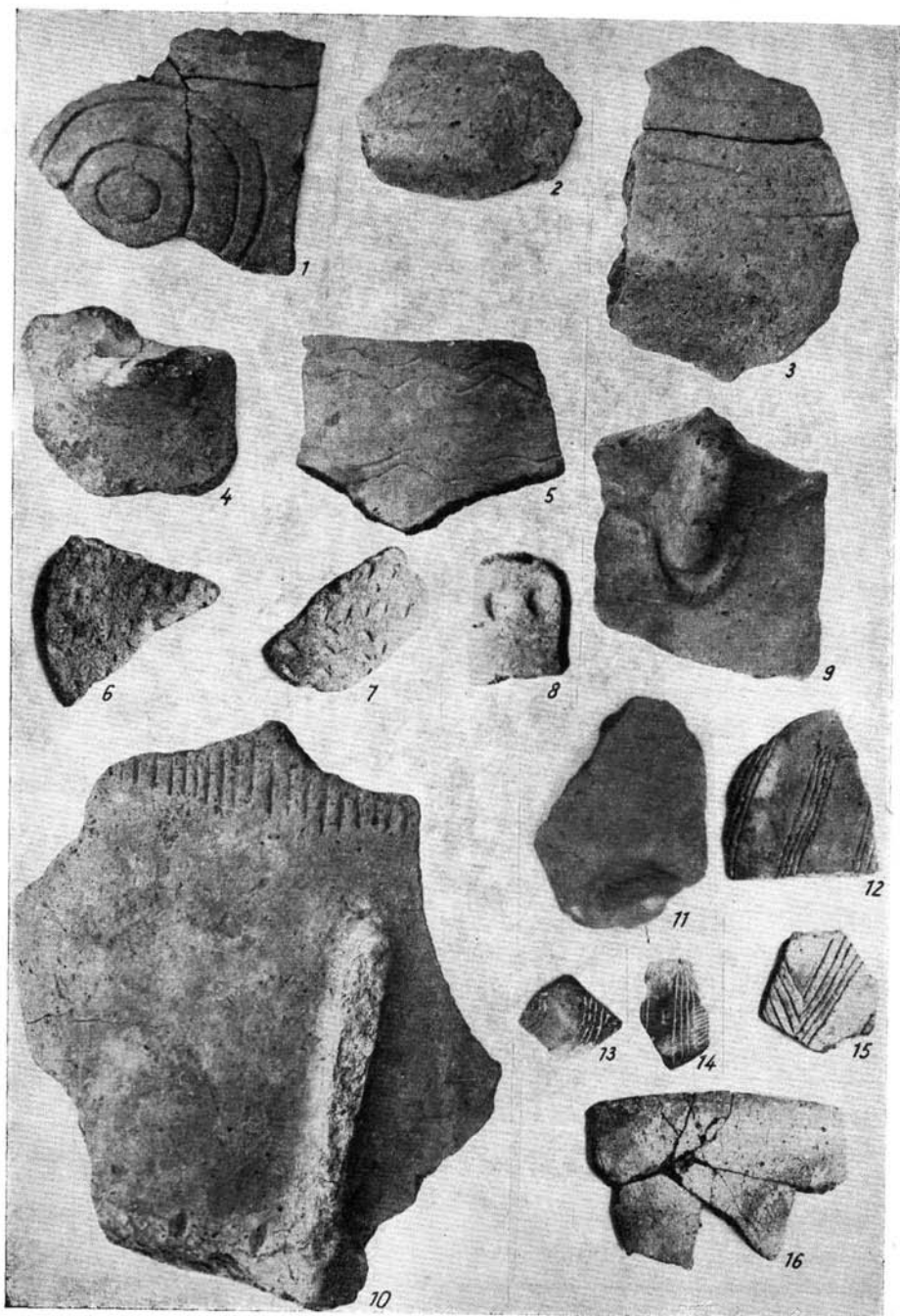
62. *Nádudvar-Csukáskert, püspökladányi j.* Lelelőhelye a község D-i részén a Kösely és kanyarulata között levő terület. Útépítésnél figyelte meg a lelőhelyet Sőregi János és több-

⁵⁸ D. J. 1927. 47—52., D. M. K. 1933., Tompa F.: AH. V—VI. 16.

⁵⁹ D. J. 1927. 49—51. 9—10—11. á.

⁶⁰ Uo. 50.

⁶¹ D. J. 1933. 31—34.

Tafel VI. tábla. 1—16 = Görömbölytapolca-Vizesbarlang.

nyire spirálisan vésett díszű töredékekkel (IV. 14—16.) s néhány bütykös töredékekkel gyarapította a Déri Múzeumot. (Ltsz: 4/1950.). 1951-ben Balogh István járt a területen⁶² és a Kösely, Kadarcs kanyarulatának ÉNy-i oldalán 1 km hosszú telephelyet fedezett fel. A Csukás-kert vele szemben fekszik. A telepen cseréptöredékeket, csont és szilánk maradványokat észlelt. A Kösely egy másik kanyarulatában további telepnymokat is észlelt.

63. *Nádudvar, püspökladányi j.* A lelőhelye Nádudvar illetőségű föld a tiszadörsi út falu alatti oldal csatornája. Méhkasalakú üregek s lakógödörökből gyűjtötte Várkonyi Károly és Sőregi János. Déri Múzeum 20/1949. ltsz. A telepanyag teljesen egyöntetű, jó kidolgozású, szürke színű cserépanyag. Zömében íves, mélyített spiráldíszes (IV. 1, 3, 4—6, 10—12.) egészen ritkán tört szegletes díszítéssel (IV. 7.). Sok a csőtalpas forma (IV. 8—9.). A kiöntőnyílásos típus (IV. 2.) az alföldi lineár típusát követi.

64. *Hajdúszoboszló-Téglagyár.* A lelőhely a hajdúszoboszlói vasútállomástól DK-re a téglagyár területén van. A leletmentés során nagyobb méretű hulladékgyödröt tártak fel. A nagyszámú vonaldíszes kerámia mellett egy agyagidol fejrésze is előkerült.⁶³ A téglagyár területén zsugorított csontvázat is találtak.⁶⁴

65. *Pocsajesztár, derecskei j.* Makkay János lineár jellegű lelőhelyet figyelt meg és néhány töredék a Déri Múzeumba került.⁶⁵

Szabolcs megye.

66. *Tiszadada,⁶⁶ tiszalöki j.* Tompa említi a lelőhelyet, mint az akkor egyetlen sírmelékletet képező csőtalpas tál lelőhelyét a bükki művelődési körből. A zárt, mélyített vonalú jellegzetesen az idősebb vonaldíszes kerámia stílusát mutató edényt csontváz mellett találták. A lelőhelyről, leletkörülményekről közelebbi adatunk nincs. Tompa átmenetinek tartja az idősebb lineáris és a bükki kultúra között. Az edényt a nyíregyházi múzeum őrzi.

Tiszadadáról közelebbi megjelölés nélkül Petróczy József felszíni gyűjtéséből származó anyagot őriz az MNM. R. O. gyűjteménye 24/1948. cserépleltári szám alatt. A begyűjtött cserépanyagból jellegzetesek a Bükk II—III. jellegű néhány töredék, amelyen meandrikus és spirális bekarcolások váltakoznak. A díszítések között hengeres fogantyús bütyök látható, amely a kiöntő cső értelmét veszített elstilizálása lehet.

A nyíregyházi múzeum publikálatlan anyagából hosszúkás formájú ívelt oldalú edényt közöl Domonkos.⁶⁷ Az ép edény felületét önmagába visszatérő zárt ~ alakú karcolt motívumok töltik ki.

67. *Tiszaeszlár-Kistanya, tiszalöki j.* 1932-ben szántásból kikerült leletanyagot ajándékozott Fábicz József a nyíregyházi múzeumnak. A leletanyaghoz két trapézalakú kőbalta, obszidián penge, kezdetleges szalagkötegdíszes edénytöredék és két vöröses színű, a szilmei cserépek anyagával egyező, díszítetlen peremtöredék tartozik.⁶⁸

68. *Vasmegyer, nyíregyházi j.* Ismeretlen körülmények között került be 1935-be a nyíregyházi múzeumba néhány töredék, amelyek között a Tompa-féle Bükk II. jellegű finom kidolgozású töredékek s vörös színű hólyagdudoros cseréptöredék fordulnak elő.

⁶² Adattár 186. M. III.

⁶³ Adattár 160. A. II.

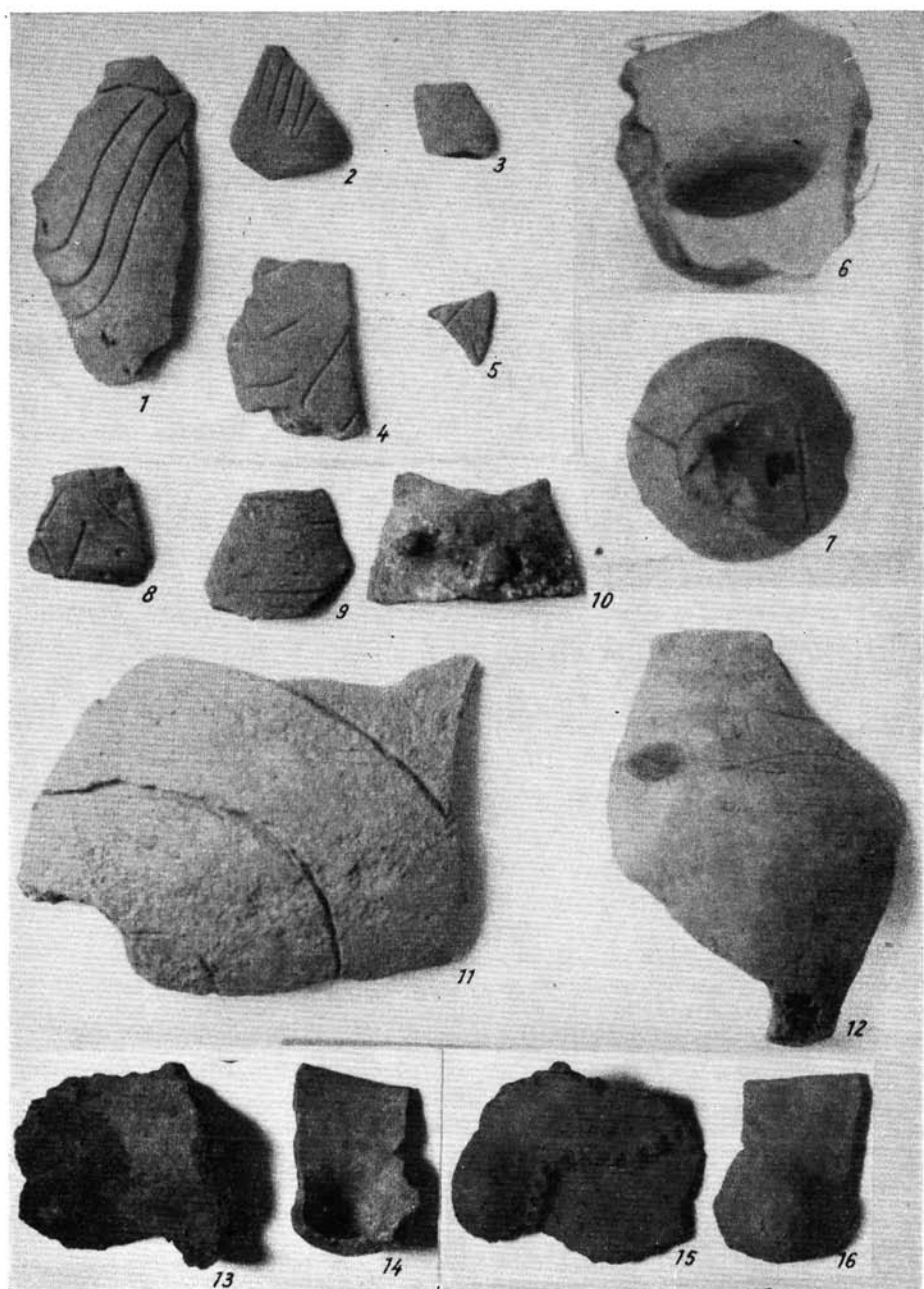
⁶⁴ Adattár 160. A. II.

⁶⁵ Adattár 318. T. IV.

⁶⁶ Tompa F.: AH V—VI. 23. l. t. l.

⁶⁷ Domonkos—Leonhard F.: Zur Bückler Kultur WPZ. XII. (1925) 93.

⁶⁸ A Szabolcs-Szatmár megyei anyagból csak a jellegzetesen vonaldíszes anyagot vesszük fel. Kihagyjuk azokat a bükki anyagot tartalmazó lelőhelyeket, amelyeknek anyagában a vonaldíszes stílusjegyek csupán egy-két példányon mutatkoznak. A nyíregyházi múzeum leltárában az alábbi bükki jellegű lelőhelyek vannak: Demcsér-Borsova, Tiszadob-Borzik, Gáva-Katóhalom, Nagykálló-Strandfürdő, Rakamaz, Tiszabercel, Szakony, Újkenéz, Paszab-Zádó, Paszab-Öved, Paszab-Éghalom, Érpatak, Nyírtura, Tiszaeszlár, Nyíregyháza—Bujtos, Tiszalök, Polgár—Kistanya, Buj—Nemesi dűlő, Buj-Csépanyantya, Prügy-Tökhalom.

Tafel VII. tábla. 1—5 = Szentes-Szentilona; 6—7 = Kiskunfélegyháza; 8—10 = Szentes-Kistőke
 11—12 = Szentes-Jámborhalom; 13—16 = Tápé-Lebő.

69. *Paszab-Hordozó dűlő, nyíregyházi j.* A rézkori temető anyagával került elő egy behúzott peremű kiöntőnyílásos töredék, amely formája után a bükki művelődési körbe tartozik. A kiöntős edény formája nem a klasszikus bükki törzsterület jellemzője, hanem a bükki hatáskör tartott és az Alföldre került anyagban találjuk meg tökéletes analógiájukat.⁶⁹ Ez a forma az alföldi vonaldíszes kerámia jellemző darabja és a szilmei csoportban is előfordul. Kifejlődésében szerepet játszott a dudoros edény, ennek átlukasztása hozta létre a formát. Ebből fejlődött ki a bükki típus határozott csövel ellátva, öntözörzsás képzéssel.

70. *Ibrány, nyíregyházi j.*⁷⁰ Bleyer Béla ajándékából őriz egy edényt a Déri Múzeum 33/1928. ltsz. alatt. Az edény kissé kihajló peremű csupor. Felületét függőleges sorokba rendezett egyenes tűzdelt vésések díszítik (III. 23.). Anyaga durva, szürkésbarna M: 12, Szá: 13 cm. Az edényben a leltárnapló bejegyzése szerint kevés égetett embercsontot észleltek.

71. *Kisvárdá-Darusziget, kisvárdai j.* A korarézkori temető anyagával került a nyíregyházi múzeumba néhány cserép, amelyet vonaldíszes és a festett kerámiai anyaggal mutatnak egyezést. A két hólyagdudoros oldaltöredék, a benyomott plasztikus díszítések az edény felületeken, tökéletes analógiái a szilmei anyagnak. Az egyik virágcserep alakú edényből származó töredéken a peremből induló csúcsával lefelé álló plasztikus háromszög dísz van, amely a Szántay halom festett töredékein fordul elő. A háromszögalakú plasztikus díszítést elkorcstult állatfejnek lehet tekinteni, esetleg arcábrázolásnak, amelyek a vonaldíszes kerámiára jellemzőek.

72. *Szamossály, csengeri j.*⁷¹ Sőregi János 1937-ben végzett terepbejárása hozta felszínre az alábbi lelőhelyeket, amelyek a szamossályi rét közelében feküdtek. A felvett 5 gödör, illetőleg lelőhely anyagát Szamossály gyűjtőnév alatt összetartozhatóságuk alapján tüntetjük fel. Az anyag a Déri Múzeumban van, 112/1935, 37/1937. 1—5 ltsz. alatt.

1. Az egyik lelőhely Újlaktól DK-re fekszik a Szamos-parton. A felszín alatt 350 cm mélyen 2 m széles gödör metszetét figyelte meg Sőregi.⁷² A hamuval, égett sártapasz töredékeivel kevert töltekkétföldből, durva anyagú díszítés nélküli és néhány vörös iszapolású cserép került elő. Az anyagban hólyagos dudor is van.

2. A Szamos jobb partján a szamossályi révtől D felé 150 m-re 2 gödröt talált Sőregi. Az egyik (jelzése: 2) 3 m mélyen 5 m hosszú, 120 cm vastag elszíneződésű lakógödör hosszszanti szelvénye. A cserépek vöröses színűek, világos okker iszapmázzal fedettek. A legtöbbjük festett. Az iszapmáz alapon széles feketesávós festés látható. A félgömbölyű vagy kis kihajló peremű formákon gyakori a kerek bütyök. A durva kidolgozású anyagon csipett díszítés, ujjbenyomással tagolt perem és bütyökfogó található.

A másik gödör (jelzése 3.) az előbbtől 20 m-re volt, szintén a jobbparton, így egy telephez való tartozásuk biztos. Anyaga teljesen azonos az előbbivel.

Erről a lelőhelyről származik az 1935-ben bekerült anyag (ltsz. 112/1935), amelyet Csizsár Árpád egyetemi hallgató gyűjtött össze. Az anyag kidolgozásban, színben szinte azonos, a festésben azonban különbség mutatkozik. Míg a Sőregi által talált kerámián a széles sávós fekete festésű csótalpas formák a jellemzők, addig az utóbbi anyagon a vörös alapra mártott fehér festett egyenes vonalú vékony sávós festés tűnik ki, amely a Polgár-csőszalmi festett kerámiához kapcsolja.

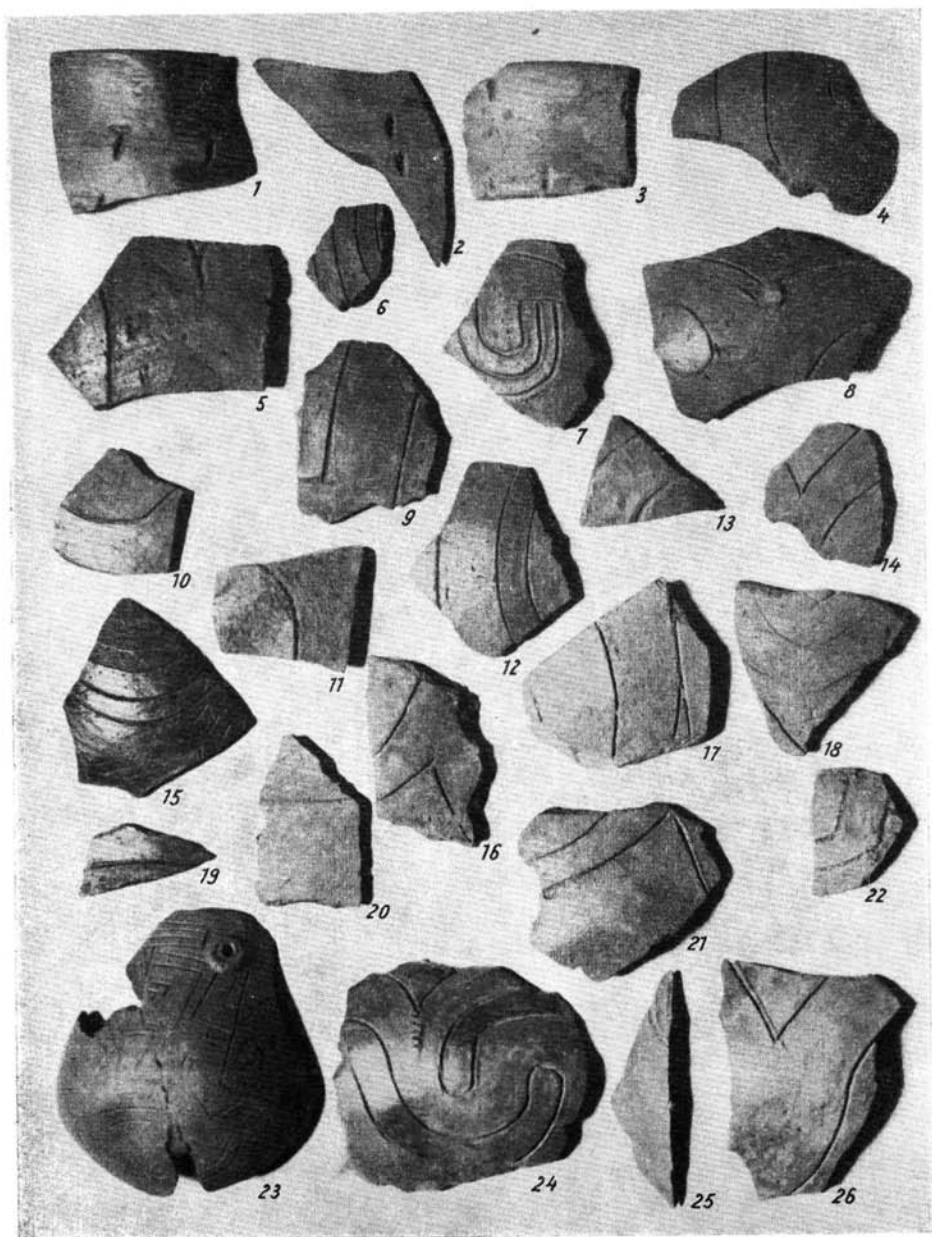
A harmadik lelőhely a Szamos balpartján fekszik, szemben a 2. lelőhellyel. Sőregi itt találta a 4. és 5. számmal jelzett lakógödör. Mindkét gödör leletanyagában az alacsony csótalp, hólyagos és dudoros edényoldal a legjellemzőbb és azonos az 1.—2. sz. lelőhely kerámiájával.

⁶⁹ Csépa, Bodrogkeresztúr.

⁷⁰ Kutzián I.: Körös kultúra, Diss. Pann. 23. 36. l.

⁷¹ D. J. 1937. 62. l.

⁷² D. J. 1937. 60—61. 18. kép.

Tafel VIII. tábla. 1—27 = Tápé-Lebő, Móra F. ásatása = Ausgrabung von F. Móra.

Borsod m.

73. *Bodrogkeresztúr, szerencsi j.*⁷³ Tompa a legjelentősebb lelőhelynek tartja, ahol a bükki kultúra több lelőhelyen is előkerült vonaldíszes kerámiával együtt.

Lelőhelyek:

1. A bodrogkeresztúri rézkori temető alatti réteg.
2. A halomban, hulladékgyödrökben.
3. Széchenyi Ernő parkjában.
4. Parktól 2 km-re telepnyomokkal.
5. Henyehegy teteje, ahol Bella L. és Hillebrand J. obszidián és szilex műhelyt talált, kerámia nyomaival.

Az anyagot az MNM R. O. őrzi 8/1924. ltsz. alatt. Ez az anyag a rézkori temető területéről került elő. Tompa anyagközlése teljesen mondható. Kiegészíteni talán a nem közölt anyagphalluszokkal lehetne, amelyek átfúrták. A leletanyag a Tompa által felvett mindhárom stílust felöleli. Kihangsúlyozásra érdemes, hogy a vonaldíszes stílusú cserepeken is meg van a festés, teljesen azonos módon, mint a Bükk II—III. stílusú edényeken, feketesávós festéssel.⁷⁴

1934-ben került be Váraljai Ferenc gyűjteménye a MNM R. O.-ra. Váraljai Bodrogkeresztúr környékén gyűjtött és az ajándék 47/1937. ltsz. alatt Bodrogkeresztúr környéke alatt került bevezetésre. A BÜKK II jellegű cserepek mellett szegletes formákból származó vonaldíszes edénytöredékek és festett cserepek találhatók.

74. *Szerencs-Hajdúréti, szerencsi j.*⁷⁵ A miskolc—sátoraljaújhegyi út építésénél a Szerencs patakon átvezető út mellett emelkedő magaslaton rézkori sírok kerültek felszínre. A temetőmentési munkái során jelentős anyag került a miskolci múzeumba, amely a művelődési körbe sorolható. A további leletmentés során az előbbi lelőhelytől 5—600 m-re egy másik kis emelkedésen előkerültek a kultúra cserepei. Ügylátszik, a település központja a híd melletti magaslat volt. A lelőhelyről előkerült anyag 53. 173. 1—18, 53. 147. 1—11, 53. 176, 1—4, 53. 177. 1, 53. 355. 1—4, 53. 358. 1—5, ltsz. alatt található. A cserépanyag egységes összetételű, uralkodók a vastagfalú töredékek, vörös színben. A díszített töredékek többségét zárt szegletes bemélyített karcolás jellemzi (V. 8—9, 12—15.), amely gyakran váltakozik hullámos vonalvezetéssel is. A díszített darabok közül stílusában elüt egy durvább falú, szemesebb agyagból készített töredék, amelyet egészen primitív 3 vonalból álló mélyített vonaldísz és ehhez csatlakozó két vonalból álló háromszög díszít. E díszítési forma a bodrogzsadányi telepnyomokban fordul elő. A díszítetlen töredékek között tál és bütykös oldaltöredékek a leggyakoribbak. A töredékek legnagyobb részét csótalpas formákból származnak.

75. *Vadna, putnoki j.*⁷⁶ Lelőhelye a Vadnától Dubicsány felé vezető út melletti agyagkitermelő gödör, ahonnan 1950-ben zsugorított csontváz került elő 6 edény és állatidol melléklettel. (Miskolci múzeum ltsz.: 53. 55. 1—8.). A mentőásatás során Megay Géza a vonaldíszes kultúra lelőhelyét találta meg keverten bükki jellegű anyaggal. A telep és a sír anyaga egyezőségük alapján összetartozó.

⁷³ Tompa F.: AH V. 6. 22—23. I. 5—8, 11. II. 8.

⁷⁴ Tompa F.: Arch. Ért. 1927. 23. 39. 41, 1—4.

⁷⁵ Banner J.: Pécelér Kultur AH 30. 104. — A bükki kultúra bázis területére eső lelőhelyek közül csak azokat vehetjük fel, amelynek anyagában vonaldíszes kerámia tisztán, vagy jellegében dominálón jelentkezik. Alig van olyan lelőhely, ahol a vonaldíszes kerámia anyaga nem lenne képviselve. A szórványanyagban elsősorban a bükki jellegű anyag a hangsúlyozottabb, ezért felvételét mellőzzük. Lelőhelyek: Hernádkak, Hernádnémeti, Abaújkér, Boldva, Alsóhomok, Kistokaj, Bodrogzsadány, Megyaszó-Kistanya, Megyaszó-Komáromi domb, Megyaszó-Csákvó, Vis, Tállya, Miskolc-Zsarnai tanya, Miskolc-Repülőtér, Miskolc-Kinizsi u., Miskolc-Sajópart, Kazincbarcika, Hejőcsaba, Abaújkér.

⁷⁶ Korek J.: MME. 1957. 14—24.

76. *Miskolc-Fűtőház*.⁷⁷ Az anyag Gálffy F. 1900 és Leszih Andor 1936. évben végzett ásatásából származik s összetételében a miskolci múzeum legjelentősebb anyaga. Ltsz: 53. 101. 1—39. A telepanyagban uralkodó díszítési mód az íves zárt vonalvezetés, a vonalközöket kitöltő tüzdeléssel. A kevés bükki jellegű anyag a Tompa-féle B. II—III. stílust képviseli. Legjelentősebb lelete a lapos meanderekkel díszített női idol.

77. *Miskolc, Görömbölytapolca-Vizesbarlang*. A barlang a fürdő mögött fekszik. 1939-ben Megay Géza végzett benne kisebb ásatást. Az anyag a miskolci múzeumban van: Ltsz. 53. 66. 1—19. A háború pusztításából megmaradt kevés leletanyag összetétele miatt fontos, mert a bükki és vonaldíszes stílusú töredékek keverten fordulnak elő. Legjellegzetesebb a szürkésárga színű peremtöredék, karcolt spirálmotívummal (VI. 1.). A vastagabbfalú töredékeken kettős hullámvonaldísz (VI. 5.), íves karcolásokat (VI. 3.) találunk. Néhány vastagabb falú töredék a szilmei csoport felé mutat. Ezek között sajátságos egy vörösszürke töredék, a perem alatt függőleges rovátkolással és az oldalán hosszú függőleges benyomott lécbordával (VI. 10.). Gyakori a cserepeken a 3—4 cm hosszú lécborda. Az egyik oldaltöredéken függőlegesen álló bütyök van, amelyet félkörös plasztikus dísz vesz körül (VI. 9.). A fülek között a kis nyílás vízszintes fülek is jelentkeznek (VI. 4.). Megtaláljuk az anyagban a hólyagos dudort is (VI. 2., 11.). Képviselve van az edény egész felületét kitöltő sorban elhelyezett csipett díszítés is (VI. 6—8.). A kísérő finom kidolgozású anyag a Bükk II stílusát követi, de feltűnően gyakori a spirálmotívum (VI. 12—15.). A vastagabbfalú töredékek között itt is fellép plasztikus díszítés (VI. 9.) és gyakori a peremlyukas edény (VI. 16.). A leletanyag alapjellegében vonaldíszes kerámia, igen erős spirál motívumokkal.

78. *Miskolc-Szirma*. Közeli lelőhelye a Fáskert. Halász Vince és E. Szabó Barna ajándékoztak edénytöredékeket a miskolci múzeumnak 1946-ban. A töredékek között jellegzetesek az ujjcsípéssel díszített töredékek, a lapos bütyökfogók és a vonaldíszes oldaltöredékek. Ltsz: 53. 148. 1—2, 53. 149. 1.

79. *Bükkearanyos-Földvár, miskolci j.* E lelőhelyről egy töredéket őriz az MNM. R. O. 11/1939. cserépleltári szám alatt. A vörösszínű edényoldal nagy edény nyaki részéből származik, háromágú benyomott plasztikus csüngődíszsel. A díszítési mód a vonaldíszes, különösen a szilmei anyaggal mutat egyezést.

80. *Mezőcsát, mezőcsáti j.* 1931-ben Lengyel Andor ajándékozott a miskolci múzeumnak egy edénytöredéket, amelynek felületét sűrű körömbenyomások fedik. Jellege a bükki kultúrával együtt jelentkező vonaldíszes sajátságokra utal. Ltsz: 53. 362. 1.

81. *Tiszadorogma, mezőcsáti j.* A tiszadorogmai védőgát építésekor Balthesz Richard talált néhány cserepet, amelyet a Déri Múzeumnak ajándékozott. Ltsz: 1932/1934. A csupán néhány cserépből álló szórványos anyagban a vonaldíszes és a tiszai kultúra hatását mutató anyag van.

82. *Bogács, mezőkövesdi j.* Közeli lelőhelye Kútivölgy. A szórványnak minősülő anyagban a Tompa által protobükkinek nevezett darabok az uralkodók. 13 töredéken vonaldíszítés látható, közöttük 1 vörös festésű. Az anyagot Petrőczy József ajándékozta a miskolci múzeumnak; ltsz: 53. 134. 1—2.

83. *Bogács-Paszagpuszta*.⁷⁸ Az uradalmi intézőlak mellett találták, illetőleg ásták ki az alábbi leleteket, amelyek Kiss Dezső ajándékaként kerültek 1936-ban a miskolci múzeumba.

1. Bomba formájú edény a perem alatt hegyes kiöntővel. A perem alatt és a has vonalon 4—4 kerek bütyök van. Az edényt az alsó bütykök vonaláig tüzdelések borítják (V. 10.). M: 18, Szá: 10,2, Fá: 9,3 cm. Ltsz: 53. 135. 1.

2. Nyakas bombaalakú edény töredéke, vállán füllel. Ltsz: 53. 136. 1.

⁷⁷ Borsod-Miskolci Múzeum ismertető katalógusa, Miskolc, 1902. 78—79.

⁷⁸ Adattár 316. B. IV.

3. Csésze töredéke, oldalán függőlegesen átfúrt füllel, magassága 8 cm. Ltsz: 53. 136. 2.
4. Vékony falú fényes felületű sötétszürke fazékalakú edény (V. 11.). M: 16, Szá: 13.5, Fá: 5,5 cm. Ltsz: 53. 136. 7.
5. 2 db vastagfalú hólyagbütyök. Ltsz: 53. 136. 3.
6. Csöves talpú tál alja, vastagfalú, alján két kis átfúrás látható. M: 8,8 cm. Ltsz: 53. 136. 4.
7. Tűzdelt díszű vörös színű oldaltöredékek. Ltsz: 53. 192. 5—6.
8. Díszítetlen bombaalakú edény töredéke. Ltsz: 53. 136. 8.
9. Nyakas bombaalakú edény töredéke, vállán füllel. Ltsz: 53. 136. 9.

10. Kaptafa alakú csiszolt kőbalta töredéke, hossza 11, Sz: 3,7 cm. Ltsz: 53. 136. 10. Az anyag teplere utal. A formák a bükki kultúrára jellemzőek, de a díszítés a tűzdelés, a belülről kinyomott nagy bütykök a vonaldíszes kerámiához kapcsolja a leletegyüttest.

84. *Bogács-Hintóvölgy, mezőkövesdi j.*⁷⁹ Petróczy József felszíni gyűjtéséből került az anyag MNM. R. O.-ba (Ltsz: 6/1946), amelyet Kutzián Ida ismertetett. A közölt anyagban szerepel egy csőtalp töredék, párhuzamos hullámos karcolással és egy valószínűleg talpas tálhoz tartozó peremtöredék kettős vonalú záródíszes, íves karcolással, további egy 4 mezőre osztott szegletesedő formájú töredék, szegletes és íves vonaldíszítéssel. A még közöletlen anyagban teljesen azonos csőtaltöredékek találhatók ékalakban összefutó karcolással s jellegtelen peremtöredékek, karcolt záródíszsel.

85. *Mezőkeresztes-Csincsetanya, mezőkövesdi j.* Közelebbi lelőhelye a lengyelpusztai homokbánya. Rozsnyói Márton felszíni gyűjtéséből az alábbi leletek kerültek a miskolci múzeumba:

1. Edényperem, kétsoros mélyített körbefutó záródíszsel, amelyhez egyenes és ékalakú bemélyített vonaldísz kapcsolódik (V. 1.).

2. Edényfenék töredék az oldalán mélyített zeg-zug vonallal (V. 2.).

3. Edényoldal töredék karcolt rombuszmintával (V. 3.). A cserepek közepes kidolgozásúak és szürkés színűek. Ltsz: 53. 104. 1.

86. *Sály,*⁸⁰ *mezőkövesdi j.* Közelebbi adatok nélkül 1910 év előtti gyarapodásból találunk e helyről leleteket a miskolci múzeumban; ltsz: 53. 146. 1—7. Az anyagban nyakas bombaalakú edény töredékei, csövestalpú tál része, tűzdelt díszű cserepek és hólyagos dudor található ujjbenyomással.

87. *Muhi, mezőcsáti j.*⁸¹ Közelebbi lelőhelye a Kocsmadomb. Az 1930. évi szkítakori ásatáskor részben a sírok töltelékföldjéből, részben a sírok fölötti rétegből és kutatóárokból előkerült őskori cserepek adják az anyagot. Miskolci múzeum 53. 112. 1—2., 53. 113. 1—2., 53. 115. 1—6. ltsz. Az első sírból 3 db közepes kidolgozású vonaldíszes kerámiára jellemző íves karcolt cserép (V. 4—6.) és egy Bükk III jellegű töredék került elő. A sír töltelékföldjéből további vonaldíszes töredékeket (V. 7.), kovaszilánkokat, illetőleg pengetőredékeket tart számon a leltár. A 4. sír földjéből is került elő durva kidolgozású bükki jellegű cseréptöredék. A szkíta temető ásása közben bekerült szórványanyagban 3 csiszolt kőbalta, 33 vonaldíszes és 2 lécdíszítésű cseréptöredék, továbbá egy kis edény szerepel a leltárban.

Heves m.

88. *Tarnaméra, hevesi j.* Patay Pál a község D-i részén levő vályogvető gödörben vonaldíszes kerámia lelőhelyéről tudósít.⁸² A Tarna régi medre mellett fekszik a lelőhely. A község-

⁷⁹ Kutzián I.: MM. 1946. 50—51.

⁸⁰ Borsod-Miskolci Múzeum ismertető katalógusa, Miskolc, 1902. 80.

⁸¹ Adattár 135. III. 3.

⁸² Adattár 312. T. IV.

ben levő Szarvas homokbányából zsugorított csontváz mellől újabb kőkori típusú kis talpon álló edényke került elő, amelyet a helyi iskola őriz.

89. *Tarnabod, hevesi j.* Lelőhelye Kisberek dűlő kenderföldek. A leelőhely a Tarna régi medre mellett fekszik. Patay Pál és Kalicz Nándor által begyűjtött jellegzetes vonaldíszes kerámia az MNM. R. O.-ba került.⁸³

90. *Mezőtárkány, füzesabonyi j.* A leelőhelye a halastó környéke. 1936-ban került a MNM. R. O.-ba az a cseréptöredék, amelyen szegletes zárt mélyített vonaldísz között tűzdelt pontsor látható.⁸⁴

Békés m.

91. *Déaványa-Berekhalm, gyomai j.*⁸⁵ Bereczki Imre gyűjtő több neolitikori leelőhelyet tart számon részben Frenyó orvos, részben saját gyűjtéséből. Az anyag nem mindig elégséges a pontos kormeghatározásra, ezért Gabonási Érpárt, Sártó leelőhelyeket nem vesszük fel. A Berekhalmról néhány vonaldíszes kerámiához tartozó cserép van a helyi gyűjtőnél.

92. *Endrőd, gyomai j.*⁸⁶ Közélebbi leelőhelye a nagylaposi népház. Móra Ferenc szerezte az anyagot Fecskés Nándortól; a szegedi múzeumban van. Banner a későszalagdíszes kultúra leelőhelyének tartja.

93. *Körösladány, szeghalmi j.*⁸⁷ A szórvány telepanyagot Petróczy József gyűjtötte és ajándékozta az MNM. R. O.-nak ltsz: 16/1946. cserépnapló. Az anyagból meandrikus díszű edényfenék, kétsoros bemélyítéssel képzett edényperem és csótalptöredék jellemző, amelyen párhuzamosan futó kettős vonaldíszítésből pontsordísz indul ki.

94. *Köröstarcsa, békési j.*⁸⁸ Lelőhelye a község területén levő kisebb magaslat, amelyen nagy kiterjedésű őskori lakótelep terül el. Implon József bronzkori ásatásának legalsó rétegéből Gallus Sándor 7 neolitikus cserepet gyűjtött be, s helyezett el a MNM. R. O.-ban. Ltsz: 1938. 45. 1. Az egyik töredék festett fekete rácsmintájával a herpályi kultúrába tartozik, a többi, perem alatti kétsoros bekarcolással a vonaldíszes kerámiára jellemző.

95. *Mezőgyán, sarkadi j.* Földmunka során közélebbi megjelölés nélkül került be a Déri Múzeumba néhány töredék. Ltsz: 20/1943. A cserépanyag vonaldíszes jellegű, fekete és sárga tónusban. A házi kerámiában a hólyagos dudor, mélyített dísz is szerepel. Az alacsony csótalp igen gyakori forma.

Mezőgyán-Szőlőskert leelőhelyről edény is került a múzeumba (ltsz.: 1/1946. 4.); hasas fületlen csupor, alacsony hengeres nyakkal. Igen jó anyagú, fénylő felületű.

96. *Szarvas.*⁸⁹ 3 leelőhelyet tart számon az irodalom, amelyek a vonaldíszes kerámiába tartoznak: Szarvas-Ótemető, Szarvas-Érpárt, Szarvas-Belterület.

Csongrád m.

97. *Szentes-Berekhát.* 1897-ben tiszai kultúrába tartozó cserépanyag került a szentesi múzeumba. A töredékek között két vastagfalú edényoldalon íves karcolt párhuzamos vonaldíszítés a vonaldíszes kerámia stílusát mutatja.

98. *Szentes-Jámborhalom.* Húsvörös bevonatos meanderdíszes tiszai kultúra anyagában találunk néhány töredéket, amelyet a vonaldíszes kerámia stílusát mutatják. Az egyik vastagfalú csótalptöredék, amelyet 3 párhuzamos karcolás díszít (VII. 11.). A másik behajló szájú edény profilja, amelynek nyakán bemélyítés fut körbe, ebből kiindul függőleges bekarcolt csüngődísz (VII. 12.).

⁸³ Adattár 175. T. II.

⁸⁴ Adattár 131. T. II.

⁸⁵ Adattár 24. D. I.

⁸⁶ Banner J.: Kőkori élet Békés megyében 45.

⁸⁷ Kutzián I.: MM. 50.

⁸⁸ Adattár 101. K. III.

⁸⁹ Arch. Ért. 1915. 11—43., Banner J.: Dolg. 1931. 68—71., Banner J.: Kőkori élet Békés megyében 39—40. I. t. 1—27., Tompa F.: 25. Jahre 14 t. 1—9.

99. *Szentes-Szentilona*. A szentesi múzeum Körös kultúrába tartozó telep anyagát őrzi e lelőhelyről. A cserépek között van néhány, amely határozottan a vonaldíszes kerámiába sorolható. Legjellegzetesebb köztük egy peremtöredék, a perem alatt hullámos záródíszsel s a felületén 3 soros ívelt vonalköteggel (VII. 1.). A többi töredéket szegletes és íves vonaldísz ékít (VII. 2—5.).

100. *Szentes-Kistóke*. Közlebbi lelőhelye Vecseri Sándor földje. Az anyag 1929. évi ásatásból származik. A tiszai kultúra telepanyagában 2 töredék vonaldíszes sajtáságokat mutat. Érdekes az a darab, amelyet szegletes karcolt vonalmélyítés fed, s a szögtöréseket pontok szakítják meg (VII. 8.). A pontokkal való vonalmegszakítás e kultúra sajátja éppen úgy, mint a másik cserép párhuzamos íves vonaldíszé (VII. 9.).

101. *Hódmezővásárhely-Barcivét*.⁹⁰ Banner J. közli a Balog-tanyáról előkerült szórvány-cserepet, mint a régi vonaldíszes kerámia egyetlen Hódmezővásárhely területén addig észlelt lelőhelyet. A közepes kidolgozású oldaltöredéket kettős vonalú egyenes íves karcolt fed.

102. *Hódmezővásárhely-Szakálhát*.⁹¹ A tiszai kultúra nagyfokú keveredése az eddig közölt irodalomban legjobban Szakálháton domborodik ki. Képviselve van a tiszai anyag sok vincai hatással s bőven találunk vonaldíszes kerámiát festett anyaggal.

103. *Lebő, szegedi j*.⁹² Az irodalomból sokat hivatkozott anyag Móra 1928—31. évi ásatásából származik. Az eddig nem közölt e körbe tartozó leletanyag az alábbi:

Vékonyfalú jókidolgozású fénylő felületű zselizi típusú töredékek, függőleges vonalakkal megszakított vonalköteg díszsel (VIII. 1—3.). Vékonyfalú, sötét színű töredékek karcolt vonaldíszítésekkel, a sávokat kitöltő vörös festéssel (VIII. 7, 8, 9, 10, 12, 15, 17, 25.). Festés nélküli karcolt díszű töredékek (VIII. 4—6, 9, 13, 14, 16, 18—23, 26—27.). Félgömb formájú edény töredéke (VIII. 24.). Az edény formában és díszítésben két kultúra, a vonaldíszes és a tiszai kultúra stíluslemeiből tevődik össze. Az alsó gömbölyű része a vonaldíszes kerámia formájának képzését mutatja, díszítése szintén a vonaldíszes kerámia zárt alakú vonalkarcolása. Az edény felső része a tiszai kultúra jellegzetes virágcserep alakja, szívókéval. Díszítése vízszintes keretbe fogott, függőlegesen tagozódó mezőben, rácsminta elnagyolt meanderek. Formában és díszítésben sok egyezést mutat a Vinca B rétegben talált edénnyel.⁹³ A két díszítőmotívum között levő zeg-zug dísz mindkét kultúrában jelentkezik, de formai megoldásban a vonaldíszes kerámiához áll közelebb. A hólyagdudor e telepen is előfordult (VII. 13—16.).

Bács m.

104. *Kiskunfélegyháza*. Közlebbi megjelölés nélkül őrzi a helyi múzeum néhány hólyagdudoros töredéket és íves vonalmintás cserepet (VII. 6. 7.).

Anyaggyűjtésünk célja elsősorban az volt, hogy meghatározzuk a kultúra elterjedését. Lehetőséget elsősorban a Folyás-szilmei lelőhelyen végzett feltárás adta, mert az előkerült kerámia tipológiai jegyeinek ismeretében megnyílt a mód a múzeumokban levő, legtöbbször szórványanyag kiválasztására, a bükki anyagtól való elkülönítésre, csoportosítására.

A gyűjtött anyagban észrevesszük, hogy az alap jellegében egységes kultúrában elkülönülő csoportok mutatkoznak. A csoportok különválasztását megnehezíti a szinte szórványnak minősülő, felszíni gyűjtésből származó anyag, és így megközelítően sincs tiszta képünk egy-egy telep jellegét illetően. Kevés a publikált anyag, s a békásmegyeri, viszonylag nagyobbak minősíthető telepen kívül⁹⁴ egy sincs, amely alkalmas

⁹⁰ Banner J.: Hódmezővásárhely története I. 21. 1. kép.

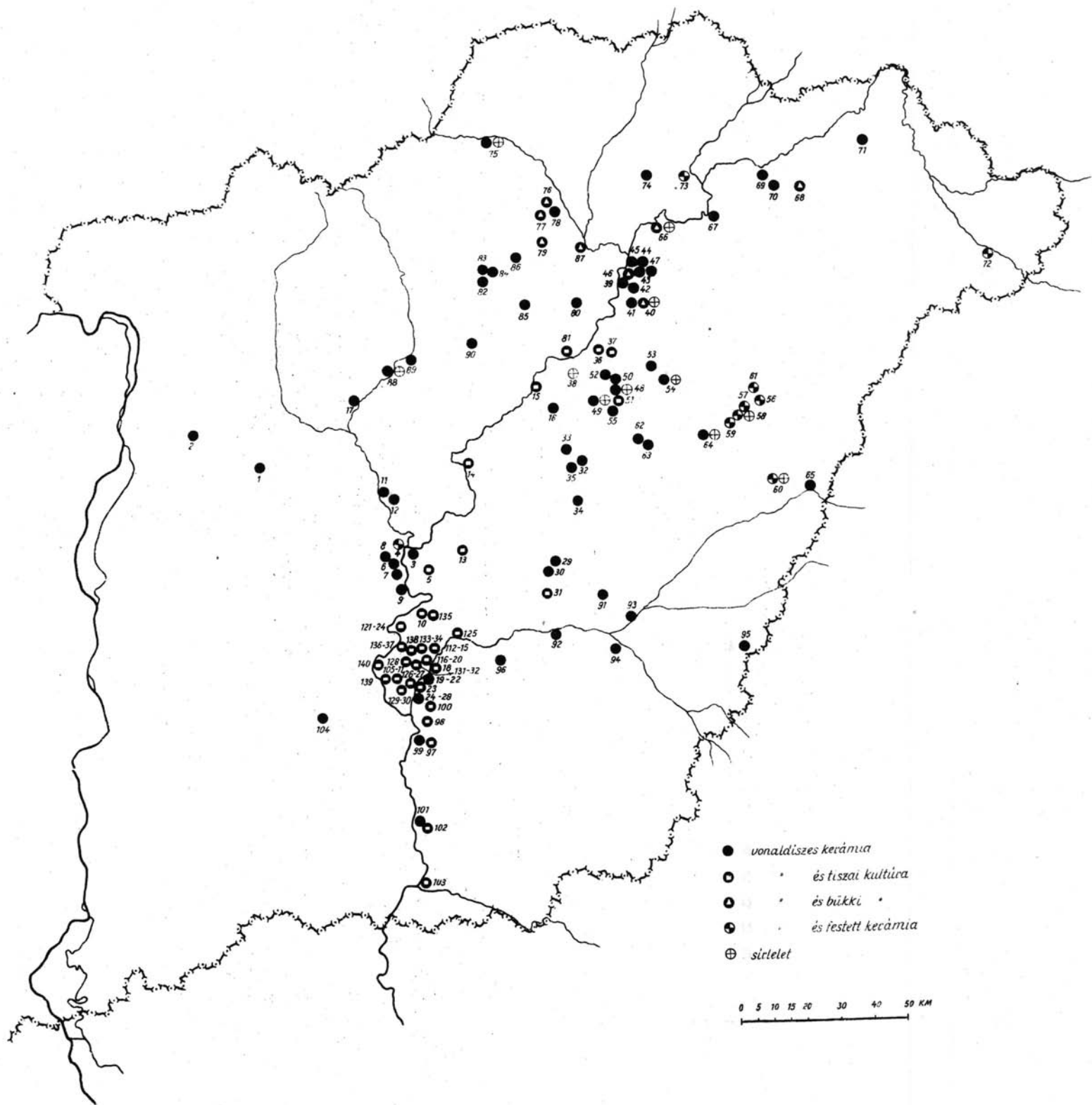
⁹¹ Banner—Bálint: *Dolg.* 1935. 76—88, Kutzián I.: *Körös kultúra* 45 l.

⁹² Lebő. *Dolg.* 1930. 159—160. — Korek: *Lebőhalmi ásatás 1950-ben.* Arch. Ért. 1958. 132—153. és *Trogmayer Szegedi Múzeum Évkönyve 1957.* 19—57.

⁹³ M. Vassić: *Preistorika Vinča.* Belgrad 1932—36. II. IV. 56.

⁹⁴ Tompa F., *BRGK S. 30 Taf. 8.*

VONALDISZES KERÁMIA ALFÖLDI ELTERJEDÉSE

volna a kultúra forma és díszítő gyakorlatának összevetésére. Néhány jelentősebb fel-
tárás történt az elmúlt években, de publikációjuk ezideig még nem jelent meg.⁹⁵

Kutatásaink tisztázták azt a kérdést, hogy a hazai vonaldíszes kerámia kultúra
fejlődésének menete nem volt azonos a kultúra keletkezési helyeül tartott Cseh-morva-
országi területekkel.⁹⁶ Abban a magyar kutatók egyetértnek, hogy az ún. idősebb és
fiatalabb vonaldíszes kerámia szétválasztása csupán egyes stílussajátságok alapján le-
hetséges, szétválasztása indokolatlan, mivel nagyobb telepek anyagát vizsgálva a
stílusselemek keverten és együtt jelentkeznek.⁹⁷

Ausztriában,⁹⁸ Csehszlovákiában,⁹⁹ a vonaldíszes kerámia vizsgálata során, az
újabb kutatások több csoportot különítettek el, helyi és időrendi alapon, amelyeket
egyazon kultúra csoportjainak fognak fel. A hazai anyagból is már régen elkülönült
a zselizi anyag,¹⁰⁰ mint területileg és díszítő motívumában is elhatárolható csoport és
kultúra.

A vonaldíszes kerámia kultúra alföldi anyagában észlelhető stíluskülönbségek és
földrajzi elhelyezkedés alapján az alábbi csoportok mutathatók ki:

1. Szarvas-érparti csoport
2. Szilmege
3. Tiszai kultúrában jelentkező anyag
4. bükki szállásterület anyaga
5. zselizi beütések
6. Festett anyaggal jelentkező kerámia.

1. *A szarvas-érparti csoportot* a kutatás idősebb vonaldíszes kerámia névvel je-
lölte. A bükki és tiszai területen található anyagtól elválasztása igen nehéz, mert jel-
legében szinte azonos. Lelőhelyének száma a délföldi területen még igen kevés, de
ez elsősorban a kutatás hiánya miatt van. Telephelyeit a Körös kultúra települési he-
lyeinek közelében találjuk, de azzal nem keveredik. A Közép-Tisza vidékének leg-
gyakoribb típusa, mint ezt Kalicz Nándor megállapítja.¹⁰¹ Az anyag is igen kevés még
ahhoz, hogy a csoport stílusjegyeit pontosan körvonalazni tudjuk.

2. *A szilmegei csoport, mint megnevezés, már helyet kapott a szakirodalomban.*¹⁰²
A csoport határozott elkülönítését a formák és a díszítési mód indokolják. A vonal-
díszes kerámiának olyan csoportja ez, amely a törzsterülettől mégjobban eltávolodva
elveszíti jellemző stílusjegyeit, s új stílusával lép fel. Stílusa kevertnek látszik, amely-
ben a Körös kultúra elemeinek nyomai ismerhetők fel olyan új elemekkel, amelyek
idegenek a hazai gyökerektől.

Legjellemzőbb stílusjegyéül a plasztikus díszítés formagazdagságát kell felven-
nünk. A Szolnok környéki oszlopos fogantyú és a függőlegesen álló nagyméretű foga-
zott bordák éppen úgy jellemzőek, mint az ujjbenyomással tagolt, horizontális és
vertikális irányú, rátett plasztikus díszítés. A hólyagos dudor legalább annyira sa-
játja és felismerhető jege, mint a vonaldíszes kerámia mélyített díszítő elemei. Jellemző

⁹⁵ Zalavár, Bálint Béla ásátása; Győr-Pápai várnagy, Mithay Sándor ásátása.

⁹⁶ Csalog J., FA IV. (1945) 3.

⁹⁷ Kutzián I. NM 1946 45—52.

⁹⁸ Pittioni, Urgeschichte des österrischen Raumes, Wien, 1954 S. 129.

⁹⁹ Bohumil Soudský, Methodice třídění volutové keramiky. Pam. arch. XLV. 1945. 75
skk. 1.

¹⁰⁰ Tompa F., Bandkeramik. AH V—VI. S. 27.

¹⁰¹ Kalicz N., Tiszazug őskori települései. Régészeti Füzetek 8. (1957). 27.

¹⁰² Kalicz N., Jászkutság 1955. III. 40. — K. Anđel, Vystedok-archeologického pries-
kumu na zemplinsko užskej nižine u. r. 1953—1954. Vlastivedny Sbornik I. 148—149. —
B. Novotný, Slovensko v mladšej dobe kamenej. Bratislava 1958. 18.

a perem függőleges irányú rovátkolása, az edényen alkalmazott függőlegesen álló mélyítések (Tiszaroff II. 5.), felületet betöltő vertikális vésések (Ibrány III. 23.), soros vízszintes vonal (Tiszaroff II. 2.) és pontszerű díszítés (Bogács V. 10.). Fellép e díszítés mélyített háromszög kitöltéseképpen is (Tószeg I. 5.). Díszítő gyakorlatban jelentős szerepet játszik az ujbbenomással kialakított, egész felületet betöltő plasztikus díszítés, amely a Körös kultúra csipettdíszű motívumával mutat egyezést. A csipett díszítés, a soros plasztikus mélyítések, a Körös kultúra hatásait mutatják éppen úgy, mint a puttonyos edény, amely jellemző déli formát mutat, s a vonaldíszes kultúra is átveszi. A dunamenti lelőhelyeken a vonaldíszes kultúra anyagában, gyakori a csipett díszítés, és a puttonyos edényforma is megjelenik.¹⁰³ A hatás azzal magyarázható, hogy a Körös kultúra időszakának vége érintkezett a szilmei csoporttal, és elemeiből átvéve, azokat átalakítva fejlesztette tovább, s mint visszaáramló hatás viszi nyugatra, s ezért nem a Körös kultúra kisugárzása, hanem a vonaldíszes kerámia forma és díszítő gyakorlata beolvadt kerámia jelentkezik tovább.¹⁰⁴

A szilmei csoport eddig két nagyobb körzetben mutatkozik: Szolnok és Polgár környékén. Határozott egyezések mellett is helyi színezettel bírnak. A Szolnok-környéki lelőhelyeken keveredés nélkül jelentkezik a szilmei csoport. A szilmei formákon is fellépő karcolt vonaldíszszel, és nem társul hozzá a tiszai kultúra anyaga. Más lelőhelyeken (Tiszaroff) a tiszai kultúra sajátosságai erősen kiütözköznek, sőt a bükki beütések is megfigyelhetők. Mivel az anyag felszíni gyűjtésből származik, még nem lehet szétválasztani az esetleg Szilmei-tiszai érintkezést. A csoport névadó lelőhelyén Polgár-Folyás-Szilmegen a mélyített vonaldíszítés teljesen alárendelt szerepet játszik, s együtt jelentkezik a Bükk II klasszikus cserepeivel. Újtikos-Demeterkúton a bükki áru még határozottabban jelentkezik, s nyomon követhető Bogács, Bükkaranyos, Görömbölytapolca-Forrásbarlang és Eger-kisegedi lelőhelyekig, ahol a vonaldíszes kerámia alapformái szinte azonos jellegűek, mint Tószegen vagy Polgáron, és egy erősen spirális bükki kerámiával keverten jelentkezik.

3. *A szilmei csoport* délen a tiszai kultúra területével határos. Tiszazugban Kalicz Nándor megfigyelte, hogy a tiszai kultúrának nincsenek önálló telepei, hanem a vonaldíszes kerámia anyagával együtt jelentkezik.¹⁰⁵ Az, hogy a keveredés milyen fokú, feltárások hiányában még nem állapítható meg. A Tiszazugtól délebbre fekvő területek egyes feltárt telepein e jelenség ismert, és a keveredés foka megállapítható. A Szeged, Hódmezővásárhely, Szentes térségében fekvő telepeken tiszai kultúrával együtt kerül elő a vonaldíszes kerámia, annak ún. fiatalabb szakaszára utaló jegyekkel. Legjellegzetesebben talán a lebői anyagon lehet megtalálni,¹⁰⁶ de Hódmezővásárhely-Szakálhát,¹⁰⁷ Szentes-Tűzköves,¹⁰⁸ Hódmezővásárhely-Gorzsa¹⁰⁹ ugyanebbe a körbe tartozik. Lebőn stratigráfiaiilag azt lehetett megállapítani, hogy a vonaldíszes kerámia a tiszai kultúra időszakának közepén jelent meg, és a korai rézkorba való átmenet idején már nem volt használatban. A feltárt telepek leletanyaga is azt mutatja, hogy azokon a lelőhelyeken, ahol a vonaldíszes kerámia díszítőmotívumai fellépnek, ott mindig már a tiszai kultúra fiatalabb szakasza, illetőleg vége van képviselve bütykös kerámia társaságában.

¹⁰³ Gyirmót, MNM 16/1884.

¹⁰⁴ Korek J., A bükki kultúra települése a Hillebrand barlangban. FA 1958. 25—26.

¹⁰⁵ Kalicz N., i. m. 27 l.

¹⁰⁶ Korek J., A lebőhalmi ásatások 1950-ben. Arch. Ért. 1958. 151—153.

¹⁰⁷ Banner—Bálint, Dolg. 1935. 76—96.

¹⁰⁸ Csalog J. ásatása.

¹⁰⁹ Gazdapusztai Gy. ásatása.

4. A Bükk-vidék neolitikumára a bükki kultúra jellemző. Elterjedési területe meghaladja a Bükk hegységet és gyakori az Alföld északi szegélyén, különösen a folyók mentén, de a Nyírségben is jelentős települését találjuk.¹¹⁰ Kisugárzása nyugat felé a Duna vonaláig tart,¹¹¹ délen pedig még jugoszláv területen is észlelhető.¹¹²

A kultúrában fellépnek a vonaldíszes stílusjegyek. A Bükk hegységtől távolabb eső területen, a Tompa által felvett Bükk III. stíluszónában a vonaldíszes kerámia jut túlsúlyra. Ez a csoport felöleli a Tompa által protobükknek nevezett anyagot az Alföld északkeleti részén, s a fiatalabb és idősebb vonaldíszes kerámia teljesen összekevert stíluselemei az uralkodók. A Nádudvar-környéki anyagban előtérbe kerül a spirális alkalmazása. Úgy látszik, hogy egyes formákon — csőtalpas tál, félgömbös csésze — a zártvonalú, karcolt díszítés igen hosszú ideig él, és a formával együtt járó díszítő elem.¹¹³ Az íves karcolásokkal együtt jelentkezik a szegletes bemélyítés, megtört vonaldísz (Szerencs), néhol egészen meanderszerű formában. A tiszai kultúra és bükki kultúra érintkezési zónájában a stíluskeveredés gyakori.

5. A zselizi beütések feltűnő módon a Dél-Tisza vidékén jelentkeznek, kizárólag a tiszai kultúrával együtt. (Lebő, Szakálhát, Gorzsa, Szentcsókó.) A lebői anyag magán viseli a zselizt jellemző vonalmegszakításokat is, és jól mutatja az ún. fiatalabb vonaldíszes kerámia teljes együttélését, együvé tartozását. A zselizi csoport hazai elterjedésének nyugati határa a Duna vonala, Budapest déli határáig.¹¹⁴ Az Alföldön, a Vác-környéki lelőhelyektől eltekintve, Pécelen találjuk meg határozottan, és feltehető, hogy a Tisza vonalán jut el a déli lelőhelyekre. A lebői felsőhalmi ásatások alapján megjelenését a tiszai kultúra megjelenésének középső szakaszára teszem, és szerves része a tiszai kultúrán belül jelentkező lebői csoportnak. A Tisza középső szakaszán, a szórványosan jelentkező jellegzetes vonalmegszakítás (Tiszaroff, Bogács) csupán olyan hatás lehet, amely a cserekapcsolatok közben kialakult ízlés próbálkozásai.

6. A festett kerámia a Hortobágy környékén csoportosul. Kevertjellegű kerámiával együtt jelentkezik, vonaldíszes és tiszai jellegű formákkal, és igen erős bütyök-díszes elemekkel. A vonaldíszes kerámia stílusjegyei a függőlegesen álló, kettős ujjbenyomás füzérdíszek, benyomott bordadíszek, s hólyagdudorok jellemzik a szórványosabban jelentkező karcolt díszítési mód mellett.

Az anyaggyűjtés, a kutatás mai állása mellett, csupán a lelőhelykatasztert jelenti, s számolni kell még nagyobb területen való elterjedésével és sűrű településével. A feltárások eredményei dönthetik el az egyes csoportok időrendi településeinek genetikai kapcsolatait.

Korek József

¹¹⁰ Korek—Patay, A Bükki kultúra elterjedése. Régészeti Füzetek. Ser. II. 2. (1958).

¹¹¹ L. i. m. 49 l.

¹¹² Čřna—Bařa Milořić, Die Siedlungsgrenzen und Zeitstellung der Bandkeramik in Osten und Südosten Europas. BRGK 33 (1940—1950). Taf. IV. 3—10.

¹¹³ Korek J., A vadnai neolitikus sírlelet. Miskolci Múzeum Évkönyve. 1957. 22—23.

¹¹⁴ A kultúra elterjedésével Mithay Sándor foglalkozott. L. Nagytétény, Arch. Ért. 1936. 85—86.

A kéziratot 1958 elején zártam le, azóta feltárt anyag, és irodalom nem került bele.

(Auszug)

Die im Jahre 1955 abgehaltene Archäologische Konferenz bot eine Zusammenfassung über den Stand der vorzeitlichen Forschung in Ungarn, es wurde auch darauf hingewiesen, dass trotz des Anwachsens des Materials in den letzten zehn Jahren noch zahlreiche Fragen bezüglich einer auf sicherer Grundlage beruhenden Chronologie und der Bereinigung der Herkunftsprobleme der einzelnen Kulturen der Lösung harren.¹

Die neueren steinzeitlichen Forschungen der letzten zehn Jahre — Planungsarbeiten der Akademie d. W., Rettungsgrabungen, begonnene Terrainbegehungen — boten Möglichkeit zum Aufwerfen der um die Bükker und Tiszaer Kulturen sich gruppierenden Probleme, was einige-mal zur Berichtigung der früheren Ergebnisse der Forschung führte.²

Unter Berücksichtigung des in den Museen befindlichen unpublizierten neolithischen Materials bzw. auf Grund des aus neuerem Zuwachs stammenden zuverlässigen Materials haben wir das Problem des Erscheinens der weite Gebiete einnehmenden linearkeramischen Kultur auf dem Alföld aufgeworfen. Besonders durch die Ergebnisse der Ausgrabungen von Lebő und Folyás-Szilmege wurde die Aufmerksamkeit auf diese gerichtet,³ und im Interesse der weiteren Forschung halten wir die Veröffentlichung dieses Materials für notwendig, da dieses neuere Fundmaterial u. A. n. zur Schichtung der vielfarbigen neolithischen Kultur beitragen würde.⁴

Der Verfasser hat sein Material von 140 Fundörtern gesammelt, über die die beiliegende Kartenskizze orientieren soll. Bei den Fundörtern wird die genaue Lagerung der Fundstellen angegeben, desgleichen die bezügliche Literatur, dann auch die zusammenfassende Charakterisierung des Materials und die kurze Beschreibung des wichtigsten Materials. Der Zweck unserer Materialsammlung war vor allem die Bestimmung der Verbreitung dieser Kultur. Hierzu gab uns in erster Linie die auf dem Fundort Folyás-Szilmege ausgeführte Aufdeckung Möglichkeit, weil es in Kenntnis der typologischen Kennzeichen der dort ans Tageslicht ge-

¹ Conference Archéologique Budapest 1955. Budapest.

² Csalog J.: FA III—IV (1944, 1—16). — Csalog I.: FA VII (1955, 23—44. — Kutzián I.: MM 1946, 45—52. — Korek I.: Arch. Ért. 1951. 68—72.

³ Ausgrabung in Folyás-Szilmege im Jahre 1950, geleitet von I. Kutzián, die Lebőer Aufdeckung wurde 1950 von J. Korek geleitet.

⁴ Bei Bekanntgabe des Materials bestanden folgende Probleme:

1. Das Material einiger Fundorte zeigt Vermischungen besonders auf den Verbreitungsgebieten der Bükker und der Theisskultur. Deswegen wurde von uns dasjenige Material zur Grundlage genommen, das die herrschende Eigenart bietet. Bezüglich jener Gebiete, die mit der Bükker Kultur in Berührung stehen, wollen wir nur in Anmerkungen jene Fundorte angeben, in deren Material Stilelemente der Linearkeramik vorkommen. Auf dem Gebiet der Theisskultur haben wir nur das Material jener die Eigenart der Theisskultur aufweisenden Fundorte aufgenommen, wo sich die linearkeramische Kultur entschieden bemerkbar macht.

2. Wir haben jene nur aus literarischen Daten anführbare Fundorte nicht aufgenommen, bei denen uns das Material nicht zur Verfügung stand, somit sich uns keine Möglichkeit bot zu ihrer sicheren Einreihung.

3. Wir haben davon Abstand genommen das schon publizierte Material nochmals zu veröffentlichen und wir waren nur bestrebt, die charakteristischsten Stücke und Typen vorzuführen,

4. Die Fundorte bringen wir auf Grund der Verwaltungskarte von 1956, innerhalb dieser nach Bezirken gruppiert, innerhalb der Bezirke führen wir sie im Nacheinander ihrer geographischen Lagerung an, — Abkürzungen: MNM R. O. = Magyar Nemzeti Múzeum — Régészeti Osztály ('Ung. Nationalmuseum — Archäologische Abteilung'). — Adattár = Magyar Nemzeti Múzeum — Történeti Múzeum Adattára ('Ung. Nationalmuseum — Datensammlung der Historischen Museums.') — Ltsz. = Leltári szám ('Inventarnummer').

kommenen Keramik für uns möglich wurde, das in den Museen befindliche meistens Streufundmaterial zu sondern, es von dem Bükker Material zu separieren und zu gruppieren.

In dem gesammelten Material war es unmöglich nicht zu erkennen, dass sich Sondergruppen in dieser in seinem Grundcharakter einheitlichen Kultur bemerkbar machen. Die Absonderung der Gruppen wird durch das aus Oberflächensammlung stammende Material sehr erschwert, da dieses Material fast für Streufund gelten kann, und eben deswegen haben wir manchmal auch annähernd kein klares Bild über den Charakter dieser oder jener Siedlung. Auch das publizierte Material ist gering und ausser der verhältnismässig grösseren Békásme-gyerer Ansiedlung⁵ gibt es keine einzige, die geeignet wäre, Formen- und Zierwesen dieser Kulturen miteinander zu vergleichen. Einige wichtigere Aufdeckungen wurden in den ver-gangenen Jahren zwar ausgeführt, nur wurden sie bisher noch nicht publiziert.⁶

Durch unsere Forschungen wurde die Frage schon bereinigt, dass der Gang der Entwick-lung der linearkeramischen Kultur in Ungarn nicht identisch war mit dem jener tschecho-slowakischen Gebiete, wo diese Kultur entstanden sein soll.⁷ Darin sind die ungarischen Forscher einverstanden, dass die Sichtung der sog. älteren und jüngeren linearkeramischen Kultur nur auf Grund einiger Stileigentümlichkeiten möglich ist, somit diese Sichtung ungerech-tfertigt ist, weil sich auf Grund der Untersuchung des Materials grösserer Siedlungsplätze fest-stellen lässt, dass diese Stilelemente gemischt und gemeinsam vorzukommen pflegen.⁸

In Österreich⁹ in der Tschechoslowakei¹⁰ hat die neuere Forschung an Hand der Unter-suchung der Linearkeramik auf lokaler und chronologischer Grundlage mehrere Gruppen abge-sondert, die als Gruppen derselben Kultur aufgefasst werden. Aus dem ungarländischen Material wurde schon früh das Zselizer Material¹¹ als eine regional und auch in Anbetracht der Motive ihrer Ornamentik abgrenzbare Gruppe abge sondert.

In dem Alföldler Material der linearkeramischen Kultur können folgende Gruppen auf Grund der Stilunterschiede und der geographischen Lagerung unterschieden werden:

1. Gruppe von Szarvas-Érpart.
2. Das Material der sog. Theisskultur.
3. Szilmeg.
4. Das Material des Bükker Siedlungsgebietes.
5. Zselizer Einschläge.
6. Die auch gefärbtes Material enthaltende Keramik.

1. Die Gruppe von Szarvas-Érpart wurde von der Forschung als ältere Linearkeramik bezeichnet. Ihre Absonderung von dem Material des Bükker und des Theissgebietes ist sehr schwer, da sie ihrer Eigenart nach mit diesem fast identisch ist. Die Zahl ihrer Fundorte ist auf dem Südföldler Gebiet noch sehr gering, was aber in erster Linie dem Mangel an For-schungen zuzuschreiben ist. Ihre Siedlungsplätze befinden sich in der Nähe der Siedlungsplätze der Köröskultur, doch vermischt sie sich mit dieser nicht. Diese Gruppe sei nach N. Kalicz in der Gegend der Mittel-Theiss der häufigste Typ.¹² Das Material ist aber noch viel zu wenig dazu, dass es möglich wäre die Stilmerkmale dieser Gruppe genauer anzugeben.

⁵ Tompa F., BRGK S. 30, Taf. 8.

⁶ Zalavár, Ausgrabung von B. Bálint; Győr—Pápai vám, Ausgrabung von S. Mithay.

⁷ Csalog J., FA VI (1945), S. 3.

⁸ Kutzián I. NM 1946, S. 45—52.

⁹ Pittioni, Urgeschichte des österreichischen Raumes, Wien 1954, S. 129.

¹⁰ Bohumil Soudský, Methodice třídění voutové keramiky. Pam. arch. XLV (1945), S. 75 ff.

¹¹ Tompa F., Bandkeramik. AH V—VI, S. 27.

¹² Kalicz N., Tiszazug őskori települései ('Vorzeitliche Siedlungen im Tiszazug'). Régészeti Füzetek VIII (1957), S. 27.

2. Die Szilmeger Gruppe ist als Benennung in die Fachliteratur schon eingeführt worden.¹³ Die entschiedene Absonderung dieser Gruppe wird durch die Formen und die Art der Ornamentik motiviert. Sie ist eine solche Gruppe der Linearkeramik, die abseits von ihrem Stammgebiet ihre charakteristischen Stilmerkmale verloren hat und mit einem neuem Stil erscheint. Dieser Stil macht auf uns den Eindruck eines Mischstiles, in welchem die Spuren der Elemente der Köröskultur erkennbar sind mit solchen neuen Elementen vermengt, die ihre Wurzeln in der Fremde haben.

Als charakteristischstes Stilmerkmal dieser Gruppe kann der Formenreichtum ihrer plastischen Ornamentik angeführt gelten werden. Die säulenförmige Griffe von der Umgebung von Szolnok und die senkrecht stehenden gezahnten Rippen von grossem Format sind für sie ebenso charakteristisch, wie die mit Fingereindrücken gegliederten, horizontal und vertikal gerichteten, aufgesetzten plastischen Ornamente. Der blasenartige Wulst ist mindestens ebenso ihre Eigenheit und ihr leicht erkennbares Merkmal, wie die vertieften Zierelemente der Linearkeramik. Charakteristisch für sie ist noch die senkrechte Kerbung des Randes, die auf dem Gefäss angebrachten senkrecht stehenden Vertiefungen (Tiszaroff II, 5.), die die Oberfläche füllenden vertikalen Gravierungen (Ibrány III, 23.), horizontale Linienreihen (Tiszaroff II, 2.) und punkthafte Verzierungen (Bogács V, 10.), die auch als Füllungen vertiefter Dreiecke vorkommen (Tószeg I, 5.). In der Verzierungskunst spielen die mit Fingereindrücken gebildeten, die ganze Oberfläche füllenden plastischen Ornamente eine wichtige Rolle, welche mit den gewickelten Ziermotiven der Köröskultur Übereinstimmung aufweisen. Die gewickelten Verzierungen, die plastischen Vertiefungen in Reihen zeigen ebenso die Einwirkungen der Köröskultur, wie das buttenförmige Gefäss, das eine charakteristische südländische Form aufweist, und die auch von der linearkeramischen Kultur übernommen wurde. In den Fundorten der Donaugegend ist in dem Material der Linearkeramik das gewickelte Ornament häufig anzutreffen und auch das buttenförmige Gefäss erscheint.¹⁴ Diese Einwirkung ist damit erklärbar, dass das Ende der Periode der Köröskultur in Berührung stand mit der Szilmeger Gruppe, und ihre Elemente nach ihrer Übernahme diese umbildend weiterentwickelte und sie in einer zurückströmenden Wirkung nach Westen brachte; diese können also nicht mehr für die Ausstrahlung der Köröskultur angesehen werden, sondern für die Auswirkungen der linearkeramischen Kultur, in die bestimmte Elemente der Köröskultur einverleibt worden waren.¹⁵

Die Szilmeger Gruppe zeigte sich bisher in zwei grösseren Umkreisen: in der Umgebung von Szolnok und Polgár. Nebst entschiedenen Übereinstimmungen weisen sie auch lokale Färbung auf. In den Fundstellen der Umgebung von Szolnok erscheint die Szilmeger Gruppe ohne Mischungen, und zwar mit den auch auf den Szilmeger Formen auftretenden eingeritzten linearen Ornamenten, zu welchen sich das Material der Theisskultur nicht gesellt hat. An anderen Fundorten (z. B. in Tiszaroff) brechen Eigentümlichkeiten der Theisskultur stark durch, sogar auch Bükker Einschlüsse sind zu beobachten. Weil das Material aus Oberflächensammlung herrührt, kann die eventuell vorhandene Berührung von Szilmeg mit der Theisskultur derzeit noch nicht abgesondert werden. Auf der namengebenden Fundstelle Polgár-Folyás-Szilmeg spielt die vertiefte Linearverzierung noch eine ganz untergeordnete Rolle und erscheint zusammen mit den klassischen Scherben von Bük II. In Ujtikos-Demeterkut macht sich die Bükker Ware noch entschiedener bemerkbar und sie kann weiterverfolgt werden bis an die Fundstellen von Bogács, Bükkaranyos, Görömbölytapolca-Forrásbarlang und Eger-Kis-

¹³ Kalicz N., Jászokunás 1955, III, S. 40. — K. Andel, Vystedok archeologického prieskumu na zemplinsko užskej nižine u. r. 1953—54. Vlastivedny Sbornik I, S. 148—9. — B. Novotny, Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava 1958, S. 18.

¹⁴ Gyirmót, MNM 16/1884.

¹⁵ Korek J., A Bükki kultúra települése a Hillebrandt barlangban. FA 1958. 25—26.

ged, wo die Grundformen der Linearkeramik fast dieselbe Eigenart haben wie in Tószeg oder Polgár und vermengt mit einer stark spiralen Bükker Keramik erscheinen.

3. Die Szilmeger Gruppe grenzt vom Süden an die Theisskultur an. In Tiszazug machte N. Kalicz die Beobachtung, dass dort die Theisskultur keine selbständigen Siedlungsorte hat, sondern sie hier in Gesellschaft des Materials der Linearkeramik erscheint.¹⁶ Der Grad der Mischung ist aber in Ermangelung von Aufdeckungen noch nicht feststellbar. In einigen aufgedeckten Siedlungsplätzen der vom Tiszazug südlich gelegenen Landschaften ist diese Erscheinung gleichfalls bekannt und auch der Grad der Mischungen ist hier feststellbar. Die auf dem Gebiete von Szeged, Hódmezővásárhely und Szentes aufgedeckten Siedlungen ist mitsamt der Theisskultur auch die Linearkeramik zum Vorschein gekommen, und zwar mit Merkmalen, die auf einen sog. jüngeren Abschnitt dieser Kultur weisen. Am charakteristischsten findet sich das etwa auf dem Leboër Material,¹⁷ aber auch Hódmezővásárhely-Szakálhát,¹⁸ Szentes-Tüzköves,¹⁹ Hódmezővásárhely-Gorzsa²⁰ gehören in denselben Kreis. In Leboër konnte stratigraphisch festgestellt werden, dass dort die Linearkeramik während der Mittelperiode der Theisskultur erschienen ist und in der Zeit des Überganges in die Kupferperiode nicht mehr im Gebrauch war. Das Fundmaterial der aufgedeckten Siedlungen zeigt gleichfalls, dass wo die Ziermotive der Linearkeramik auftreten, immer der jüngere Abschnitt der Theisskultur bzw. ihr Ende auf jenen Fundstellen vertreten ist, und zwar in Gesellschaft mit der mit Knöcheln verzierten Keramik.

4. Für das Neolithikum der Bük-Gegend ist die Bük-Kultur charakteristisch. Ihr Verbreitungsgebiet überschreitet das Bük-Gebirge und sie kommt auch auf dem Nordrand des Alföld, besonders entlang der Flüsse häufig vor, aber auch im Nyírség finden wir eine wichtige Siedlung von dieser Kultur²¹ Ihre Ausstrahlung reicht im Westen bis an die Donaulinie,²² im Süden hingegen ist sie sogar auf jugoslawischem Gebiet noch erkennbar.²³

In dieser Kultur erscheinen auch linearkeramische Stilmerkmale. In den von dem Bük-Gebirge ferner liegenden Landschaften und zwar in dem von Tompa aufgenommenen Stilzone Bük III gelangt die Linearkeramik sogar zum Übergewicht. Diese Gruppe umfasst auf dem nordöstlichen Teil des Alföld das von Tompa mit dem Namen „Protobük“ bezeichnete Material, in welchem die vollkommen vermischten Stilelemente der jüngeren und der älteren Linearkeramik vorherrschend sind. In dem Material von der Umgebung von Nádudvar tritt die Anwendung der Spirale in den Vordergrund. Es hat den Anschein, dass die geschlossenen Linien eingeritzter Verzierungen an einzelnen Formen wie an röhrenförmigen Schüsseln, an halbkugelförmigen Schalen sehr lange Zeit weiterlebten und für Zierelemente zu betrachten sind, die zu bestimmten Formen gehörten.²⁴ Zusammen mit den bogenförmigen Ritzungen macht sich auch die eckige Vertiefung, das gebrochene Linealornament (Szerencs) bemerkbar, mancherorts in ganz meanderartigen Formen. In der Berührungzone der Theisskultur und der Bük-Kultur sind Stilvermischungen häufig.

¹⁶ Kalicz N., a. a. O. W., S. 27.

¹⁷ Korek J. A leboèhalmi ásatas 1950-ben ('Die Ausgrabung von Leboèhalom im Jahre 1950. Arch. Ért. 1958. 132—153.

¹⁸ Banner—Bálint, Dolg. 1935, S. 76—96.

¹⁹ Ausgrabung von J. Csalog.

²⁰ Ausgrabung von Gazdapusztai Gy.

²¹ Korek—Patay, A Bükki kultúra elterjedése ('Die Verbreitung der Bükker Kultur') Régészeti Füzetek, Ser. II, 2 (1958).

²² a. a. O. S. 49.

²³ Orna-Baša Milošić, Die Siedlungsgrenzen und Zeitstellung der Bandkeramik im Osten und Südosten Europas. BRGK 33 (1940—50). Taf. IV, 3—10.

²⁴ Korek J., A vadnai neolitikus sírlelet ('Der neolithische Grandfund von Vadna'). Miskolci Múzeum Évkönyve, 1957. 22—23.

5. Zselizer Einschläge machen sich auffallender Weise im Gebiet der unteren Theiss bemerkbar, und zwar ausschliesslich in Verbindung mit der Theisskultur, (Lebő, Szakálhát, Gorzsa, Szentes-Tüzköves). Das Material von Lebő weist auch die Unterbrechungen der Linien, was für Zseliz (Želiovce) so charakteristisch ist, auf und zeigt uns gut das vollständige Zusammenleben, die Zusammengehörigkeit dieser Kultur mit der Linearkeramik. Die Westgrenze in der Verbreitung der Zselizer Kultur in Ungarn bildet die Donaulinie bis zur Südgrenze von Budapest.²⁵ Auf dem Alföld können wir diese Kultur — abgesehen von den Fundorten in der Umgebung von Vác — mit Bestimmtheit in Pécel antreffen, und es kann angenommen werden, dass sie die südlichen Fundorte entlang der Theisslinie erreichte. Auf Grund der Ausgrabungen in Lebő-Felsőhalom lässt sich ihr Erscheinen auf den Mittelabschnitt der Theisskultur verlegen und sie gilt für organischen Bestandteil der innerhalb der Theisskultur erscheinenden Lebőer Gruppe. Die am Mittelabschnitt der Theiss sporadisch vorkommenden Linienunterbrechungen (Tiszaroff, Bogács) sind wohl nur eine solche Einwirkung, die nur für Versuch jener Geschmacksrichtung angesehen werden darf, die sich während der Wechselbeziehungen herausgebildet haben mag.

6. Die gefärbte Keramik gruppiert sich in der Umgebung des Hortobágy. Sie erscheint zusammen mit einer Keramik vom Mischcharakter, in welchem lineare Verzierungen mit Formen von der Art der Theisskultur und sehr starke Elemente von den knöchelartigen Verzierungen vorkommen. Für sie sind die Stilmerkmale der Linearkeramik, Girlanden aus senkrecht stehenden doppelten Fingereindrücken gebildet, eingedrückte Rippenverzierungen, blasenartige Wulste charakteristisch, zu welchen sich mehr sporadisch auch geritzte Verzierungen gesellen.

Die Materialsammlung bedeutet bei dem heutigen Stand der Forschung nur einen Fundortkataster und es kann damit gerechnet werden, dass diese Kultur auf einem grösseren Gebiet verbreitet war mit dichten Ansiedlungen. Die Ergebnisse der Aufdeckungen werden über die genetischen Verbindungen der einzelnen Gruppen im chronologischen Nacheinander ihrer Siedlungen Entscheidungen bringen können.

József Korek

²⁵ Mit der Verbreitung dieser Kultur beschäftigt sich S. Mithay S. Nagytétény, Arch. Ért. 1936, 85—6.

A SZEGED-NAGYSZÉKSÓSI BRONZÖV

A szegedi Móra Ferenc Múzeum régészeti anyagának leltárrevíziója során néhány olyan lelettárgy került elő, amelyek eddig nem voltak leltározva. Egy bronzövről annyit sikerült megállapítanunk, hogy az Szeged-nagyszéksósról való, de arra már nem tudunk választ adni, mikor, és milyen leletkörülmények között került a múzeumba.

A lelet újabb szempontokat vethet fel, a Szeged környéki bronzkori kultúrák vizsgálata során.

Az öv négy lemezes töredékből áll. Vastagságuk 0,55 mm. Kettő-kettő összeilleszthető, középrésze hiányzik. Az öv hossza a hiányzó középrész kiegészítésével 88, legnagyobb szélessége 5,65, legkisebb szélessége 1,88 cm. A töredékek az öv vége felé keskenyednek, két vége letört. Egyik középső töredéken korabeli javítás figyelhető meg; a törött övet két, kerekátmetszetű bronzhuzallal erősítették össze oly módon, hogy az átlyukasztott bronzlapokon U alakú huzaldarabokat fűztek át, és a bronzlemezek hátoldalán behajlították.

Az öv több helyen másodlagosan kilyukadt. Egyik végén kerek áttörésű lyuk sor díszlik. A lyukaknak az a része, amelyek az övvégekhez vannak közelebb, kifelé hajlanak, míg az övközép felé álló részei benyomottabbak. Ez azzal magyarázható, hogy az övnek kampós rögzítőszerkezete lehetett, s a szükség szerint egyik, vagy másik lyukba akasztották használatkor a kampót.

Díszítését, többféle minta felhasználásával, többféle technikai eljárással alakították ki (1. kép). A kampó felőli végétől, a másik végén levő harmadik lyukig, kettős vésett vonal között futó, poncolt pontsor keretezi. Ez a keretdísz kettősen visszahajlik a harmadik lyuknál, és a javított részig közrefogja a harmadik és negyedik lyukat. Itt, mindkét oldalon, három-három vésett vonalból álló, ellentett, fekvő V formájú minta díszíti. A kampó felőli végén, egy pontból induló, kettős vésett vonalú minta ágazik ívelten szét, majd újra összeszűkülve, ellentetten kicsúcsosodó hullámvonalas dísszé alakul. Ez a hullámvonaldísz három-három vésett vonalból áll, és a keretdíszbe kapcsolódik. Innen három sorban vésett spirálisok sora indul, amelyek nyolcszor ismétlődve, érintő kör szerűen vannak összekötve egymással. Az összekötő vonalak mentén poncolt pontsor fut. Az öv középrészen pelta szerűen végződő, ellentetten kicsúcsosodó, vésett vonalkötegekből álló, kettős hullámvonal-vonaldísz van. A vonalköteg közepén poncolt pontsor helyezkedik el. A kicsúcsosodásoknál, a hullámvonalak között, végénél egy, majd kettő, és feltehetőleg háromszor három domborított kis dudor ül, mellettük mindkét oldalon egy-egy kis spirális helyezkedik el. Az egyedül álló dudorokat vésett koncentrikus körök gyűrűzik. A hullámvonalak horpadásánál, egymással szemben hegyesedő, hármast vonalkötegből álló V-forma dísz van. A javított rész, és a dudorokkal díszített rész között, kicsúcsosodó kettős hullámvonal köteg fut, a hullámvonalak csú-

csain, vésett koncentrikus körökkel díszítve. Az öv vége, a harmadik lyuktól kezdve díszítetlen (IX—X. t.).

A nagyszéksői övet, megnyugtató módon párhuzamosíthatjuk, a témára vonatkozó irodalomban, kis számban közölt, kampósvégű bronzlemez övekkel.

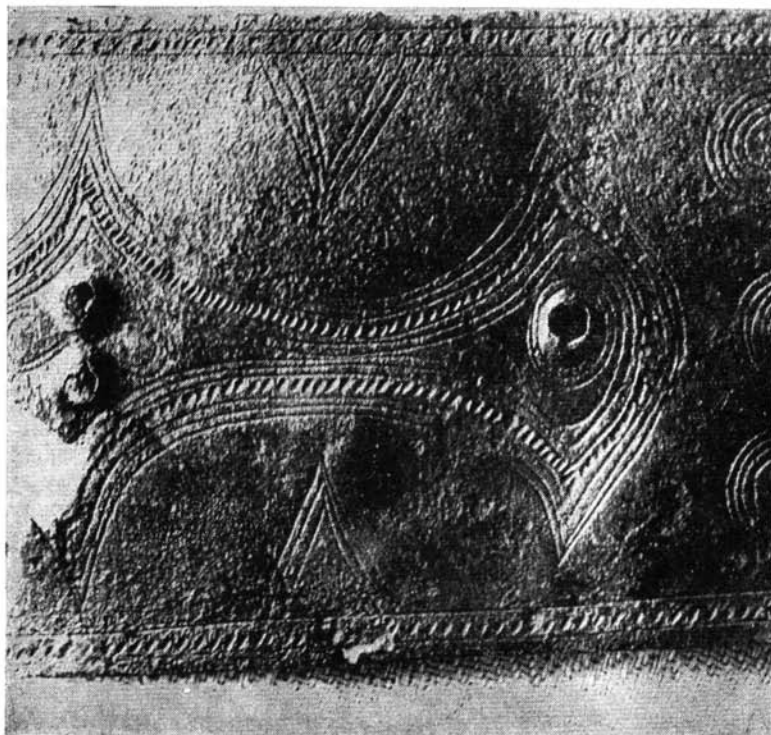

Abb. 1. kép. Övtöredék
Gürtelbruchstück

Darnay Kálmán, az általa feltárt csabrendeki, későbronzkori temetővel kapcsolatban ismertet két sírt, melyek leletanyagát helyi földbirtokosok adományozták a Nemzeti Múzeumnak.¹ A sírok csontvázasak voltak. Az egyikből bronzkard, övtöredékek, gömbfejű tű, íveltélű lándzsacsúcs, tömör, rovátkolt díszű bronzkarperec került elő.² A csabrendeki temető egyik urnasíkjából is ismertet két bronzöv töredéket.³

Stíluskritikai vizsgálatában Darnay ezeket a töredékeket hallstatti ízlésűnek mondja, egy későbbi dolgozatában azonban már felismeri, hogy a leletcsoportot a későbronzkori fémművességhez kell kapcsolni.⁴

¹ Darnay Kálmán: Arch. Közl. XII. 29. p.

² Uo. XI. t.

³ Uo. XII. t. 9, 10.

⁴ Darnay Kálmán: Arch. Ért. 1901. 432—435 p.

Közzei Frigyes tanulmányában részletesen foglalkozik a csabrendeki temető kronológiájával.⁵ Feltételezi, hogy a csontvázas sírok, a temető legkorábbi csoportjához tartoznak.

Megállapítja, hogy a temető egy helyi halomsíros csoport sajátja, amely kezdetben csontvázasan temetkezett, és csak később tért át a hamvasztásra. Már egyes sírokat is a BC periódushoz köt.

Bóna a csabrendeki diadéma időrendjét vizsgálva megállapítja, hogy a fejdísz a későbronzkor első periódusához kapcsolható.⁶

A sírban talált leletek, — hullámos testű tű, karperec, spirálcövek alapján, ausztriai analógiákkal, a Reinecke B/2 időszakhoz kapcsolja a leletet.

Díszítőelemei alapján, a kérdéses tárgyat a bogárcsói urnához, valamint a vele egykorú karpereceken, és egyéb fémtárgyakon gyakran előforduló íves füzérdísz által vele egykorúnak jelzett leletekhez köti.

Roska Márton a tetétleni kincs vizsgálata során megállapítja, hogy az ott előkerült, a mi tárgyunkhoz rendkívül hasonló díszítésű bronzöv korát a IX—VIII. századnál előbbi időre nem datálhatjuk.⁷

Ezt az állítást azonban mind Bóna,⁸ mind Willvonseder⁹ számunkra megnyugtató módon helyesbítették.

Willvonseder a siedingi övet a B/2 időszakra datálja, és analógiaként felsorolja a tetétleni, csabrendeki, és hetényi öveket. Időbeosztásának alapjául a sírból előkerült átfúrtnyakú tűt veszi. Megerősíti beosztását a hetényi síregyüttes is,¹⁰ amelyben szívalakú csüngők, nyitottvégű karika, félgömbformájú tutulus, és spiráldíszű gyűrű került elő az övvel. Willvonseder az ilyen jellegű öveket kifejezetten magyarországi típusúnak tartja.

A siedingi halomsírban a halott kőkörrel volt körülvéve, az öv, mintegy 40—50 év körüli nő csípője körül helyezkedett el, úgy, hogy a végén levő kampó az övön levő egyik lyukba kapcsolódott.¹¹

A nagyszéksői bronzöv időrendi helyzetét az ismertett analógiák pontosan tisztázzák. Az öv formailag, és technikailag szinte pontos megfelelője a csabrendeki, tetétleni, siedingi öveknek, illetve a csabrendeki diadémának. Ezeket a tárgyakat ismertetőik megnyugtató módon kötik a Reinecke B azaz B/2 periódushoz. Feltételezzük, hogy a tetétleni öv is ehhez a korhoz tartozik, mert a „Leletegyüttesben” előforduló tárgyak nem egykorúak.

A csabrendeki öv és diadéma, valamint a siedingi öv csontvázas sírból került elő. Területünkön azonban, a halomsíros csoport már egy későbbi átmeneti korszakban él, amikor a halotthamvasztás szokása is megjelenik. Úgy véljük, hogy a nagyszéksői öv valamivel fiatalabb a csabrendeki és siedinginél, egyrészt területi elhelyezkedése, másrészt technikai magasabbrendűsége miatt. Mindezeket figyelembevéve, az öv korát a Reinecke féle B periódus legvégére soroljuk.^{12—13}

Trogmayer Ottó

⁵ Közzei Frigyes: Adatok az urnasírok kora (HA—B) magyarországi kialakulásához, és fejlődéséhez. Sajtó alatt.

⁶ Bóna István: Bronzkori övkapcsok és diadémák. Arch. Ért. 1959. 49—57 p.

⁷ Roska Márton: A tetétleni bronzkincs. Dolg. 1928. 244—250 p.

⁸ Bóna i. m.

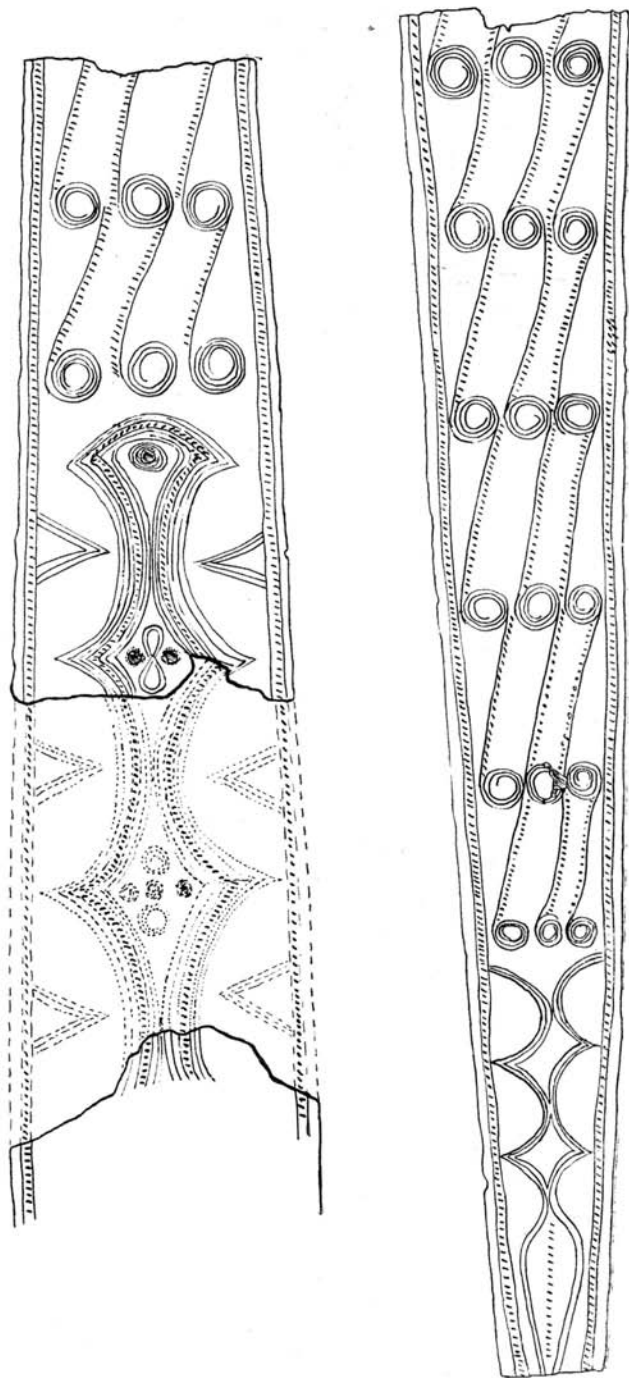
⁹ Willvonseder, Kurt: Die Mittlere Bronzezeit in Österreich. 137 p.

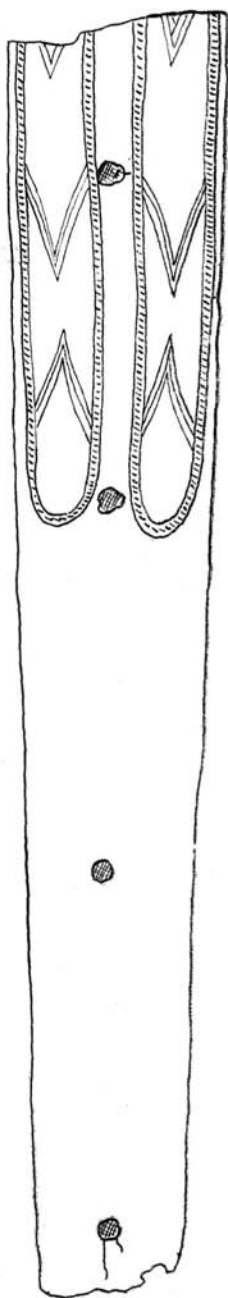
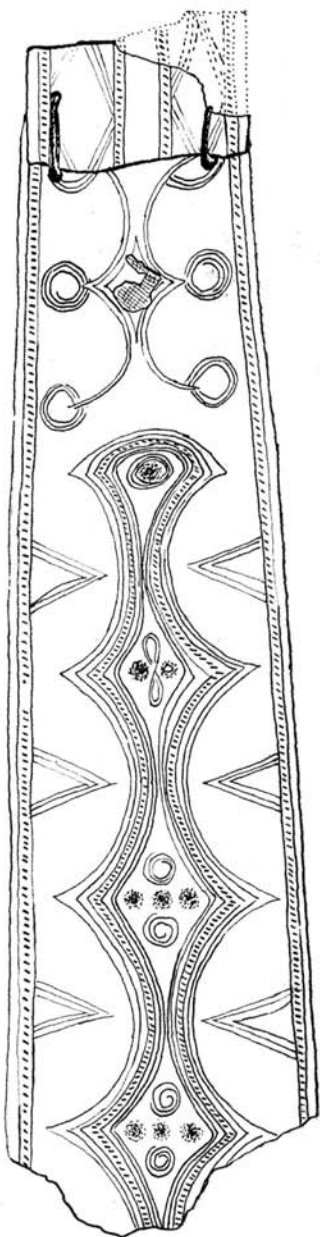
¹⁰ Uo. 138 p.

¹¹ Uo. 397 p.

¹² Az öv zárószervezete azonos a Bóna által ismertett bronzkori övkapcsokéval. Feltételezzük, hogy itt egyenes fejlődés történt, a kampósvégű bronzöv a korábbi, bronzkori övkapcsok illetve övek továbbfejlődött formája. Ugyanakkor azt is feltételezzük, hogy az előkelő női(?) — vö. siedingi sír — viselet tartozéka lehetett.

¹³ A rajzokat Saliga László, a fényképet Keszei Péter készítette.

DER BRONZEGÜRTEL VON SZEGED-NAGYSZÉKSÓS

Unter unbekanntem Fundumständen gelangte auch ein Bronzegürtel mitsamt anderen Bronzegegenständen in das Móra Ferenc Museum. Auf Grund der Vergleichung dieses Fundstückes mit den Gürteln von Siedling, Tetétlen und Csabrendek aus demselben Zeitalter bzw. mit dem Diadem von Csabrendek datieren wir es auch mit Rücksicht auf seine geographische Lagerung auf das Ende der Reineckeschen B-Periode.

Otto Trogmayer

SZARMATA TEMETŐ DÓCON

Dóc község, a Tiszától nyugatra, mintegy 4 km-re Sándorfalva és Sövényháza között fekszik. A régi tiszameder, ma dóci tó, a község nyugati oldalára esik, környéke ma is mocsaras. A község egy — a mocsárból magasan kiemelkedő — dombon terül el.

1. *sír*: A földtulajdonos feldúlta. Beadott anyaga egy felnőtt egyén mandibulája, és egy szürke színű, jó megmunkálású, korongon készült, kis profitált, talpon álló, enyhén kiöblösödő hasú, elszűkülő nyakú kancsó. A nyak szűkületénél három besímitott barázda fut körbe, legnagyobb kihasodásánál fülcsonk van. M: 14,5; Pá: 7; Fá: 4,9 cm (XIII. t. 2.).

2. *sír*: A földtulajdonos feldúlta. Beadott anyaga egy barnás színű, szemcsés anyagú, igen durva megmunkálású bögre. Alja kissé kinyomódott, vállánál kiöblösödik, nyaka elszűkül, pereme enyhén kihajlik. M: 8,3; Pá: 7,6; Fá: 4,9 cm XIII. t. 9.).

3. *sír*: A földtulajdonos feldúlta. Beadott anyaga egy barna színű, durva szemcsés anyagú edény fenéktöredéke. Fá: 7,5 cm (XIII. t. 5.).

4. *sír*: Teljesen szétdúlt gyereksír. M: 70 cm. A csontvázból csak az egyik ulna, valamint a bal orbita felső része maradt meg. Az ulnán zöld patina van, u. itt vékony, lapos keresztmetszetű bronzkarika két töredéke is előkerült. H: 1,7; 1,2 cm (XI. t. 10. 3.).

5. *sír*: Kb. 12—13 éves gyerek csontváza lekerekített végű sírgödörben. M: 50 cm. Sz: 62 cm. H: 140 cm. Váz hossza bokáig 62 cm. 140° — 320° . A koponya jobboldalán feküdt, nagyon rossz állapotban. A csontváz többi részéből csak az egyik jobb alkarcsont, és a két alsó végtag volt meg. A jobb alkar valószínűleg a törzs külső oldalán feküdt. Csípőcsontból csak töredékek maradtak meg. Mellékletei: 1. Jobb alkaron három nyitottvégű, rombuszkeresztmetszetű bronzkarperec. Átm.: 4,5; 4,2; 4,6; v: 0,2; 0,27; 0,33 cm (XI. t. 2. 9. 11.). 2. Bokák között barnás szürkés foltos, durva megmunkálású, hasánál kiöblösödő, elszűkülő nyakú, enyhén kihajló peremrészű bögre (XIII. t. 1.). M: 11,5 cm. Pá: 7,4 cm. 3. A koponya alapi részénél zöld színű hengeralakú pasztagyöngy (XI. t. 8.).

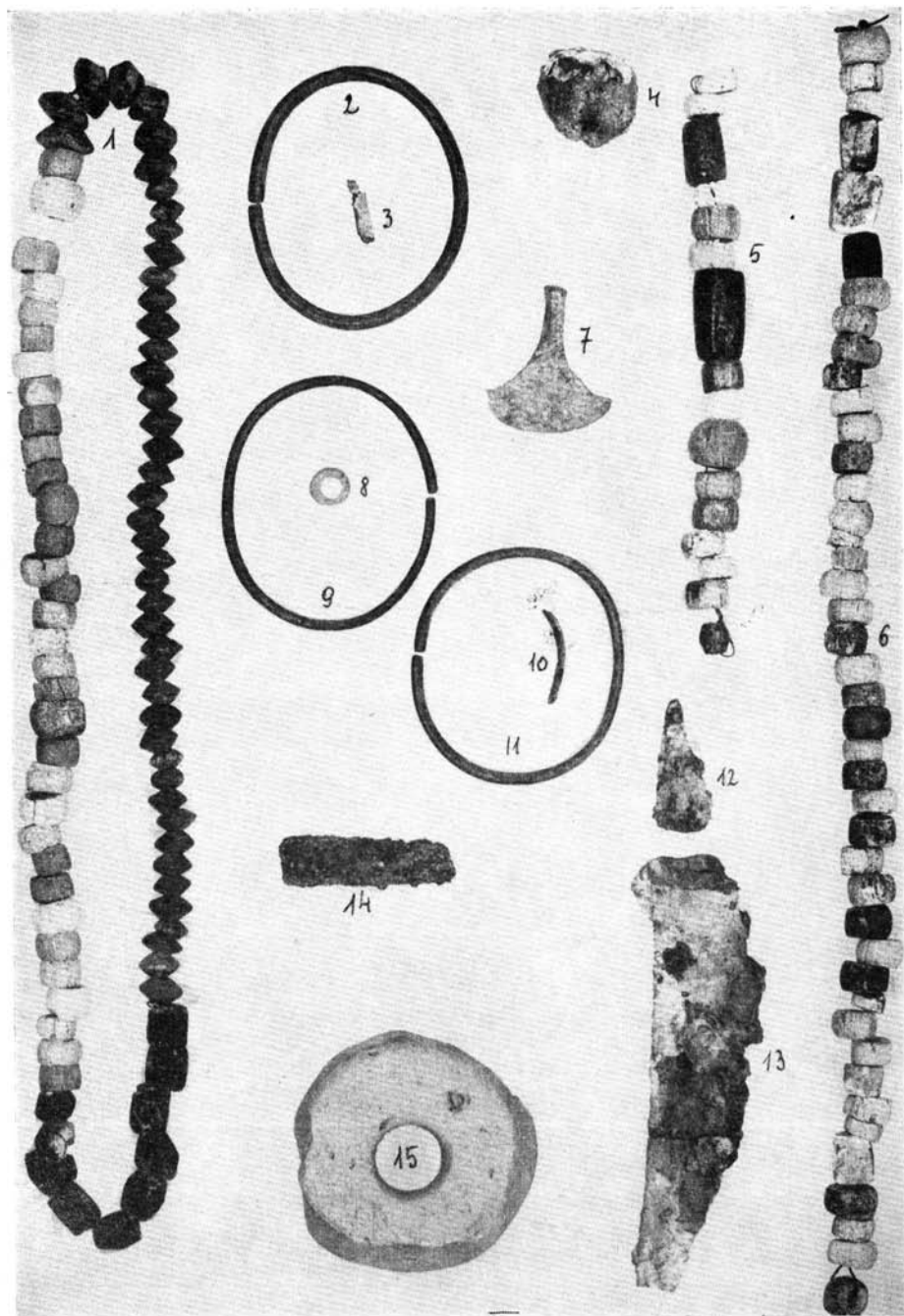
6. *sír*: Felnőtt egyén feldúlt sírja. M: 95 cm. A váz hossza térdig 117 cm. 135° — 315° . A koponya baloldalán feküdt, egyik clavicula a nyakszirtnél, a két femur in situ, a többi csontmaradvány szétszórva a sír szintje felett. A medencéből csak töredékek maradtak meg. A sír földjében a koponya körül lilásbarna színeződés. Mellékletei: 1. A lábfejek helyén ívelt-fokú egyeneselű vaskés töredéke (XI. t. 13.). Úgy látszik a törésnél, hogy több rétegből kovácsolták. H: 8,9 cm. 2. Alsó lábszárok helyén három zöld, négy lila, egy sárga hengeres formájú, egy zöld nyomott gömbformájú, két sárgás négyszegletes, egy zöld négyszegletes, és egy piros kettős csonkakúpformájú pasztagyöngy (XI. t. 5.). 3. Mellkas helyén bárdformájú átfúrt fokú bronzcsüngő. H: 2,6; 1,2 cm, (XI. t. 7.) és 4. egy torz gömbformájú erősen korrodált felületű krétagyöngy (?) H: 1,2 cm (XI. t. 4.).

7. *sír*: Lekerekített végű sírgödörben erősen bolygatott fiatal egyén, valószínű nő(?) csontváza. Sírgödör H: 298 cm. Sz: 80 cm. M: 103 cm. 150° — 330° . A koponya a sír baloldali,

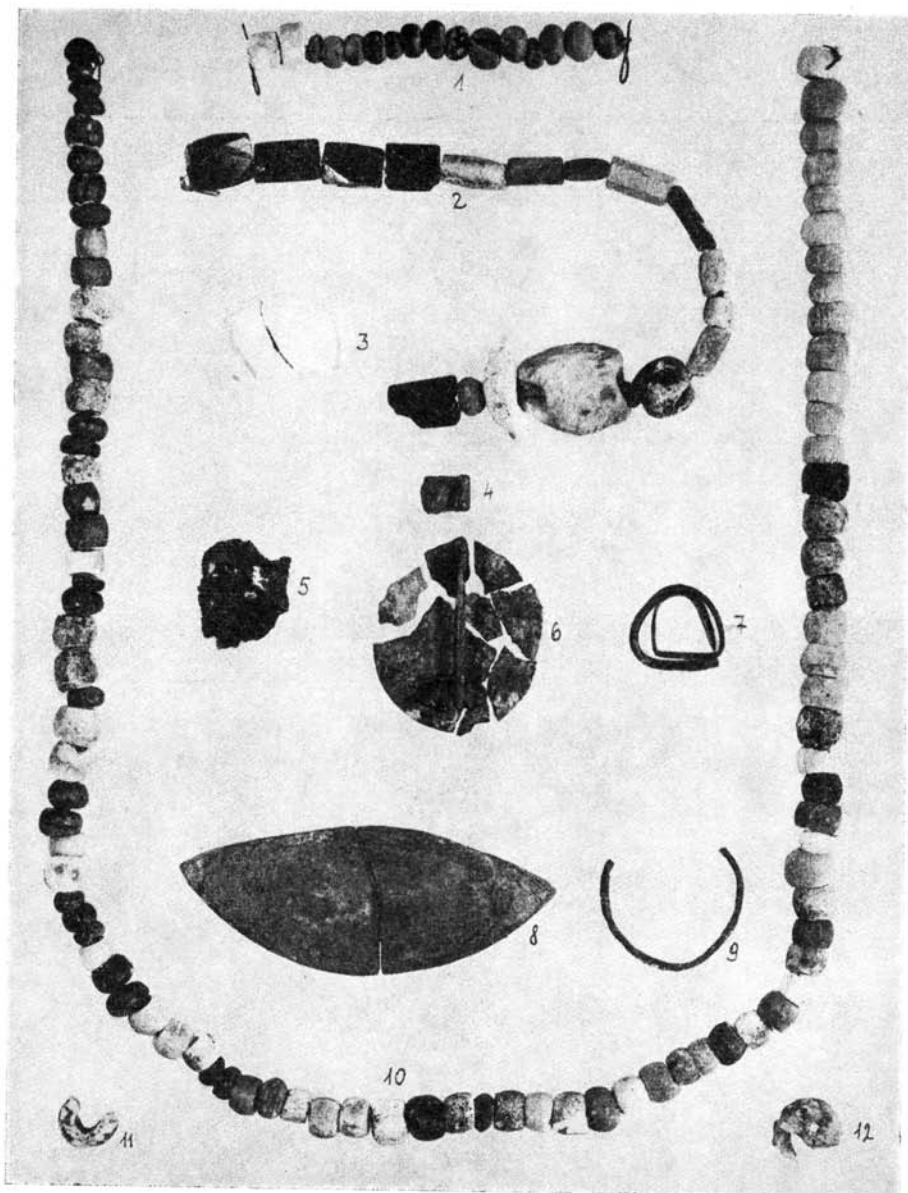
délkeleti felső harmadában volt, fejtetővel lefelé töredékes állapotban. Mellette egy scapula, egyvonalban vele, a sír közepe táján bal coxa két humerus, costae, két ulna, egy radius. Alsó végtag csontjai és a jobb coxa a sír közepén. A bal tibia táján állatsont. A csontváz alatt és felett, valamint helyenként az oldalsó részen is fél cm vastag, lilásbarna elszíneződést figyelhettünk meg. A sír láb felőli végében a sírföldben kerek fehér folt volt, de nem érte el az edény mélységét. A sír dereka táján a sírfolt színe sokkal sötétebb volt, mint a két végén. Mellékletei: 1. Bal coxa és a már itt jelzett csontok között harminc darab apró lapos, gömbformájú borostyángyöngy (XII. t. 1, 10.). 2. Ugyanezen a tájon hordóformájú krétagyöngy. H: 1,9 cm (XII. t. 3.). 3. Egy vas fibulatű (XIV. t. 1.), 4. amorf homokkődarab (0,5×4,6×3) 5. vaskarika töredéke, H: 3,7 (XIV. t. 21.). 6. Bal tibia környékén 63 db piros, fehér és zöld színű hengeres pasztagyöngy (XII. t. 10.). 7. Lábak végénél szürke színű, kis profilált homorú talpon álló, hasas, csonkakúpos felsőttestű, kihajló peremű egyfűlű bögre. Lapos szalagfülc közvetlenül a peremből indul és a vállon támaszkodik, Korongolt. M: 9,2 cm. Pá: 5,8 cm. Fá: 4,2 cm (XIII. t. 3.). Szájával felfele feküdt, kissé ÉNy-i irányba billenve. 8. A bögre mögött, a sír vége felé, ívelt hátú, egyenes pengéjű vaskés. H: 8,7 cm. Penge H: 6 cm. 9. A vaskésen (XIV. t. 10.) bronztükrő, fűzfalevélfarmájú töredéke (XII. t. 8.). Peremével párhuzamosan futó vésett vonallal van díszítve. H: 7 cm; Sz: 2,85 cm. 10. A sír DK-i végfalában vékony bronzlemezből készült korongfibula. Átm.: 3,8 cm (XII. t. 4. 6.). 11. A sír földjében elszórtan három hatszögű hasábformájú barna korneol gyöngy., egy csapottsarkú hasábformájú gyöngy, egy korongformájú kék üveggyöngy, egy hordóformájú krétagyöngy, egy hordóformájú erősen korrodált felületű csontgyöngy, egy nagyobb barna gömbös üveggyöngy, két zöld hatszögű, hasábformájú gyöngy, három fehér hengeres pasztagyöngy, egy fehér, félkorong formájú krétagyöngy, (XII. t. 2.) és több pasztagyöngy töredéke. 12. A fej környékén, széles, félkörös végű lapos, másik végén elkeskenyedő, vastagodó testű, összetekercselt bronzlemez. Átm.: 1,7 cm. V: 1 cm. (XII. t. 7.). 13. A fibula és a bal coxa között kerek átmetszetű, rossz ezüsthuzalból készült karika töredéke. Átm.: 2,7 cm. (XII. t. 9.). 14. Nyak táján sok apró bronzrozsa, (XIV. t. 2—4, 6—8.) a sír földjében két kúpalakú vastárgy. M: 2; 1,7 cm (XIV. t. 14, 18.), 15. egy kúpalakú vasrozsa oldalán nyelvvel (XII. t. 5.). M: 2,2 cm, és 16. nyolc erősen rozsdás vastöredék (XIV. t. 13, 17, 20, 24, 26—28.).

8. sír: Felül elkeskenyedő, alul kiszélesedő lekerekített végű sírgödörben erősen bolygatott gyermekcsontváz maradványai. Sírgödör H: 195 cm. Sz: 70/88 cm. M: 78 cm. 160°—340°. A sír közepén, a baloldali részen voltak a hosszúcsontok. A sír déli végénél, és a baloldali falnál koponyatöredékek. Az alsóvégtag csontjai a sír közepetáján elszórtan. Itt is megfigyelhető volt a lilásbarna rétegződés. A sírfolt közepén kb. 1 m nagytengelyű, ovális, sötétebb színű beásás nyoma. Mellékletei: 1. A lábfejek helyén, oldalán fekvő, a sír jobb oldala felé dőlt, sárga agyagból készült, kiégetetlen, porózus falu, ellentett kettős csonkakúpformájú bögre. M: 9,3 cm. Pá: 5,7 cm. Fá: 4,4 cm (XIII. t. 8.). 2. A sír közepén egyélű vaskés nyél és pengetöredéke (XIV. t. 30, 31.), 3. valamint egy rozsdától átítatott textilfoszlány (H: 2,3; 1,9; 2,3) (XIV. t. 29.). 4. A sír földjében találtunk egy fekete színű, lapított félgömbformájú, csavart vonalú egykori színes betét helyét mutató gyöngyöt. Átm: 0,7 cm (XIV. t. 32.).

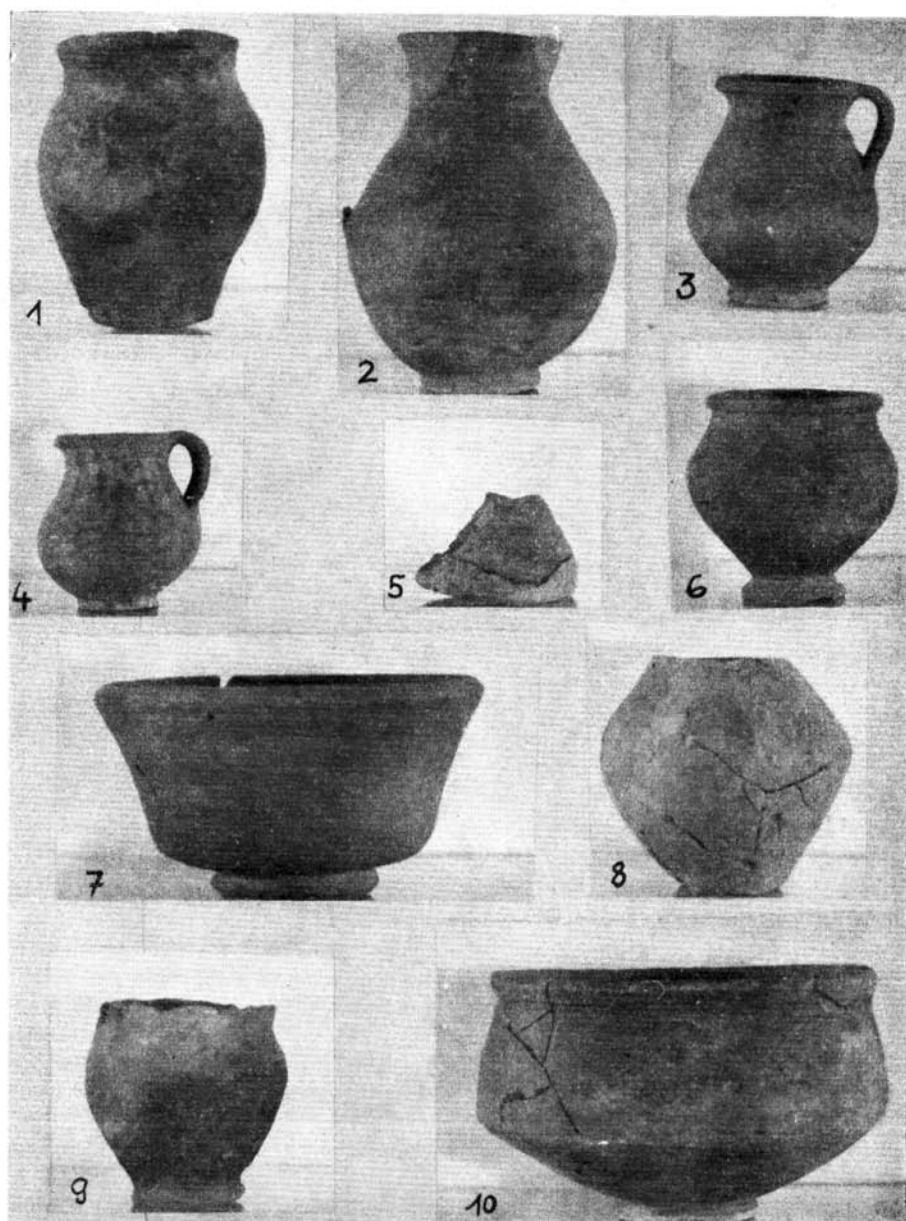
9. sír: Lekerekített sarkú, téglalap formájú sírgödörben fiatal egyén erősen bolygatott csontváza. Sírgödör H: 171 cm. Sz: 68 cm. M: 50 cm. 120°—300°. Eredeti helyzetben csak a bal alsó lábszár volt. A koponya törötten, alapjával felfelé a sír baloldali részében feküdt. A sír földjében lilás foltok. A sírfolt közepén ovális fekete elszíneződés. Mellékletei: 1. Lábfejek között szürke színű, igen jó megmunkálású, korongolt, kis talponálló, öblös hasú, profilált, enyhén kibukó peremű kis pohár. M: 7,9 cm. Pá: 7,3 cm. Fá: 4,2 cm (XIII. t. 6.). 2. Bal bokán, szabályosan elhelyezett, három sorban a bokacsont körül nyomott gömbformájú paszta, téglalapformájú kréta és csapottsarkú hasábformájú karneol gyöngyök. (A lábat in situ felvettük.) A gyöngysor átmérője 10 cm volt.

Tafel XI. tábla. Dóc Grab 4. sír: 3, 10; Grab 5. sír: 2, 8, 9, 11;
 Grab 6. sír: 4, 5, 7, 13; Grab 14—15; sír: 1, 14, 15.

Tafel XII. tábla. Dóc, Grab 7. sír: 1—12

Tafel XIII. tábla. Dóc, Grab 1. sír: 2; Grab 2. sír: 9; Grab 3. sír: 5; Grab 5. sír: 1;
 Grab 7. sír: 3; Grab 8. sír: 8; Grab 9. sír: 6; Grab 11. sír: 4; Grab 13. sír: 10;
 Grab 14—15. sír: 7.

10. sír: Nő(?) feldúlt csontváza. M: 52 cm. A sírgödör irányítása 160°—340°. Mellékletei: 1. A fej jobboldalán lapos bronzlemezéből készült, nyitott, egyik végén jobban, másik végén kevésbé kiszélesedő, lekerekített végű karperec. Átm: 5,6 cm. Legn. v. 1 cm (XV. t. 3.). 2. Jobb mellsont jobboldalán két, átfúrt bronzkorong. Átm: 14; 1,7 cm. (XV. t. 18, 20.). 3. Mell közepén fibula tűjének rugós töredéke. H: 1,6 cm (XV. t. 4.), a mellkas bal felében bronzú töredéke. H: 2,3 cm (XV. t. 1.), 4. a mellkas jobb alsó részénél bronzlemezéből készült fibula tűtartója (XV. t. 6.). H: 0,7 cm. 5. Bal medencetaréj mellett egyélű vaskés töredéke (XIV. t. 9.). H: 6,4 cm. Uo. bronz spirális vasbetéttel. H: 15 cm (XV. t. 14.). 6. Jobb felkar helyén 11 barnás és egy kék csapottsarkú hasábfarmájú zöld, egy csapottsarkú hasábfarmájú zöld, három nyomott gömbformájú zöld, három fehérés nyomott gömbformájú, három kockaformájú sárgás pasztagyöngy (XV. t. 9.), és egy zöldes színű, fehér betét helyét őrző lapos gömbformájú gyöngy (XV. t. 19.), 7. bal comb helyén vasbetétes bronz spirális H: 2 cm (XV. t. 13.). 8. Bal karnál bronzlemezéből készült korongfibula, hátán tűtartójának fele és rugója látszik. Átm: 3,3 cm (XV. t. 5.). 9. Bal karnál vasbetétes bronz spirálisból készült karperec töredékei (XV. t. 7, 10, 12, 17.). — A sír földjéből több ismeretlen rendeltetésű vasrozda került elő (XIV. 16.).

11. sír: Férfi bolygatott csontváza. A leleteket a földtulajdonos szolgáltatta be. Mellékletei: 1. Rombikus keresztmetszetű bronzhuzalból készült, egymásra érő nyitottvégű karperec. Átm: 3,8 cm (XIV. t. 25.). 2. Szürkés színű, kis profilált talpon álló, kiöblösödő hasú, fordított csonkakúp felsőrészű, kihajló peremű, egyfülű kis korsó. A fül a peremből indul, a vállon támaszkodik meg. M: 7 cm. Pá: 4,9 cm. Fá: 3,4 cm (XIII. t. 4.). 3. Antoninus Pius denár. Cohen II. 357. T. 3. (XIV. t. 5.), 4. egyélű vaskés töredéke, nyéltöviseén famaradványok. H: 10 cm (XIV. t. 12.). 5. Fűzfalevélfarmájú tokos vaslándzsa töredéke. H: 26,5 cm (XIV. t. 11.). 6. Kettős vaslemezéből készült, csattest töredéke, közepén három aklaszeggel összerősítve. A csatkeret csuklója megfigyelhető. A feltehetőleg eredetileg meglevő másik három aklaszeggel csak egy maradt meg. H: 5,7 cm. Sz: 3,5 cm. Szíjvastagsága 0,4 cm (XIV. t. 15, 19.).

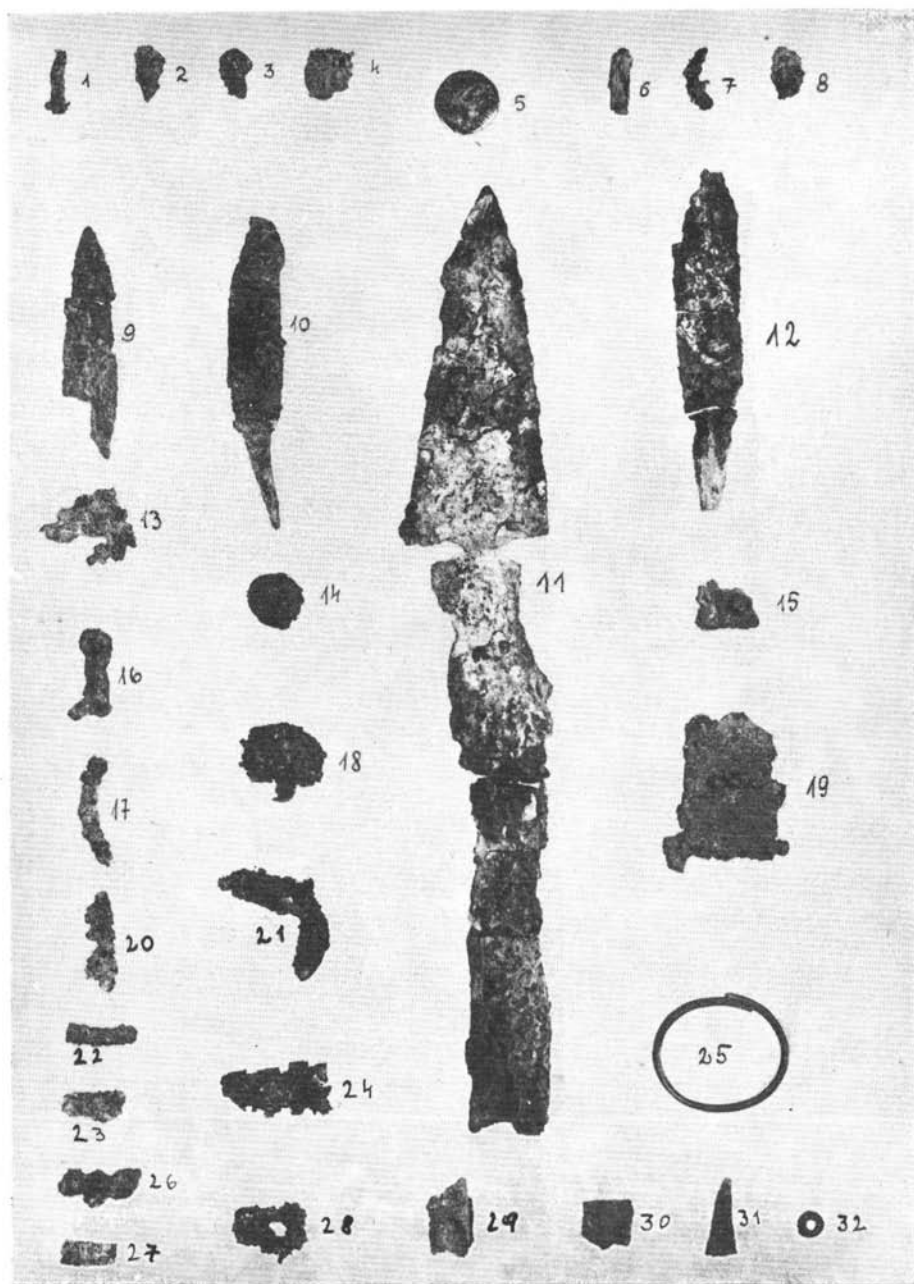
12. sír: A tulajdonos szétdúlta, mellékletet nem talált.

13. sír: Bolygatott női csontváz. M: 30 cm. Csak néhány koponyatöredék és hosszú csont töredéke maradt meg. Mellékletei: 1. Nyaktájon öt csapottsarkú, hasábfarmájú karneol gyöngy. 2. Lábak körül 8 sárga, 22 szürkés, 10 zöld, 10 fehér és két fekete nyomott gömbformájú pasztagyöngy (XV. t. 8.). 3. A lábknál barnás színű, profilált talpon álló, fordított csonkakúp aljú, erősen kiöblösödő, kissé elszűkülő nyakú, profilált peremű magas tál. M: 10,4 cm. Pá: 16,5 cm. Fá: 5,9 cm (XIII. t. 10.).

14—15. sír: Lekerekített sírgödörben bolygatott női csontváz, bal csípő mellett gyermekcsontok. Feltehetőleg a gyerek beletemetésekor bolygathatták meg, mert gerincoszlopa épségben maradt a többi csontvázéval ellentétben. A csontok túlnyúltak az élesen kivehető sírfolton. M: 52. Sz: 76 H: 133. 335°—155°. Mellékletei: 1. Jobb könyöknél szürke, ellentett kettős csonkakúp formájú, erősen kopott, asszimmetrikus, átfúrt orsókarika. Átm: 4,3 cm (XI. t. 15.). 2. Nyaknál 44 db kettőscsonkakúp formájú üvegyöngy, 3. bokánál 10 db barna, üvegpasztából készült csapottsarkú hasábfarmájú gyöngy. 10 sárgásbarna, 11 zöld, 9 fehér nyomott gömbformájú, 5 db barnás-lilás színű kockaformájú pasztagyöngy (XI. t. 1.). 4. A fehér altalajban, a lábaktól 30 cm-re, profilált, talponálló, szürke, fordított csonkakúp formájú, magasfalú, kissé profilált peremű, korongolt tál. M: 15,3 cm. Pá: 8,8 cm. Fá: 6,7 cm (XIII. t. 7.). 5. A sír földjében vaskarperec(?) töredéke. H: 3 cm. Sz: 0,8 (XI. t. 14.).

Az eddigieket összefoglalva, a következő temetkezési szokásokat figyelhettük meg:

A temető általunk feltárt sírjainak tájolása DK—ÉNy. Ettől az iránytól eltér Ny felé a 9. sír, a többi sír eltérése É felé esik, de a 15 fokot nem haladja meg. A sírgödör formája a megfigyelhető esetekben (5., 7., 8., 9. sír) lekerekített végű téglalap

Tafel XIV. tábla. Dóc, Grab 7. sír: 1—4, 6—8, 10, 13, 14, 17, 18, 20, 21, 24, 26—28;
 Grab 8. sír: 29—32; Grab 10. sír: 9, 16; Grab 11. sír: 5, 11, 12, 15, 19, 25.

volt. Sajnos a sírokba beleástak, erre utalnak az össze-vissza dobált csontok, valamint a több esetben mutatkozó sötétbarna fekete színű beásási folt. A sírgödör egy esetben rendkívül hosszú volt (7. sír). A kirablás miatt a mellékletek eredeti helyzetét sem tudtuk pontosan megfigyelni.

A *kerámia* mellékletet minden esetben a lábaknál helyezték el.

Gyöngyöket találtunk a boka körül a 6., 7., 9., 13. sírban, a nyak körül a 7., 13. és 14. sírban.

Több esetben a sírok földjében lilás színű elszíneződést figyelhettünk meg. (6., 7., 8. sír.). Ezt a jelenséget esetleg gyékény maradványának tarthatjuk.

Fegyver egy sírban volt (11. sír), sajnos helyzetét nem tudtuk megfigyelni.

Ezek a jelenségek részben megegyeznek a Párducz Mihály által Tápé-Malajdoki csoportba sorolt temetőik temetkezési szokásaival.¹

Az előkerült gyöngyanyag szintén beleillik a képbe. A lecsiszoltsarkú, hasábformájú karneol, a hengeres paszta, a nagyobb krétagyöngyök, valamint a kerek, kettős-kúpos üveggyöngyök, a későszarmata időkre utalnak. Egy gyöngyön a színes betétre utaló bevágást is megtaláltuk.

A *fémanyagban* a baltaformájú csüngőhöz hasonló darabokat találunk Kiskőrös-Csukástó,² Békés-Vizesbánom,³ Felsőjózsa,⁴ Kétegyháza,⁵ Vizesd puszta,⁶ Kórógysszentgyörgy,⁷ Szentes-Ecser⁸ anyagában.

Fibulát csak kettőt találtunk, mindkettő díszítés nélküli korongfibula. Hasonlót közül Párducz a Csongrád-Határúti,⁹ Nagykőrös-Gógányi réti¹⁰ és a Kiszombor-B¹¹ temetőkből.

Karperecnek két változatát találtuk meg. Rombikus keresztmetszetűt és lapos lemezről készítettet. Az előbbire a Szentes-Sárgaparti,¹² Klárafalva-B,¹³ Bátmonostori,¹⁴ az utóbbira a Klárafalva-B,¹⁵ Csongrád-határúti¹⁶ anyagból ismerünk analógiákat.

Az egymásharahajló végű *gyűrűt* megtaláljuk a Szentes-kistőkei¹⁷ és a Szentes-Sárgaparti¹⁸ temetőikben is.

Kis nyitottvégű *függőt* ismerünk Szentes-sárgapartról,¹⁹ Kunhegyesről²⁰ és Zsámokról.²¹

A vasanyag a csat, a lándzsa és a kis kúpos csüngő kivételével annyira rossz állapotú, hogy típusbaosztásukat teljes biztonsággal nem végezhetjük el.

Vaslándzsát Szentes-Kaján, Vöröstemplom, Szentes-Rákóczi u. 87. sz., Újverbász-

¹ Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon. III. 90. p.

² Szarmatakor I—20—p.

³ Párducz i. m. II. LIV. 4.

⁴ I. m. III. LXX. 10.

⁵ Uo. LXXXII. 3.

⁶ Uo. XCIII. 1, 2, 3, 77. p.

⁷ Uo. 41. p. NMA. 94. 1. 68.

⁸ Uo. 45. p. 104. 1. 95.

⁹ I. m. II. CCCVI. 1/a, b.

¹⁰ Uo. XLII. 7.

¹¹ I. m. III. XLII. 1.

¹² Uo. XIV. 13.

¹³ Uo. I. 2.

¹⁴ Uo. CXV. 1, 2, 4, 5, 7, 8.

¹⁵ Uo. LII. 1, 2.

¹⁶ I. m. II. XXX. 14, 15.

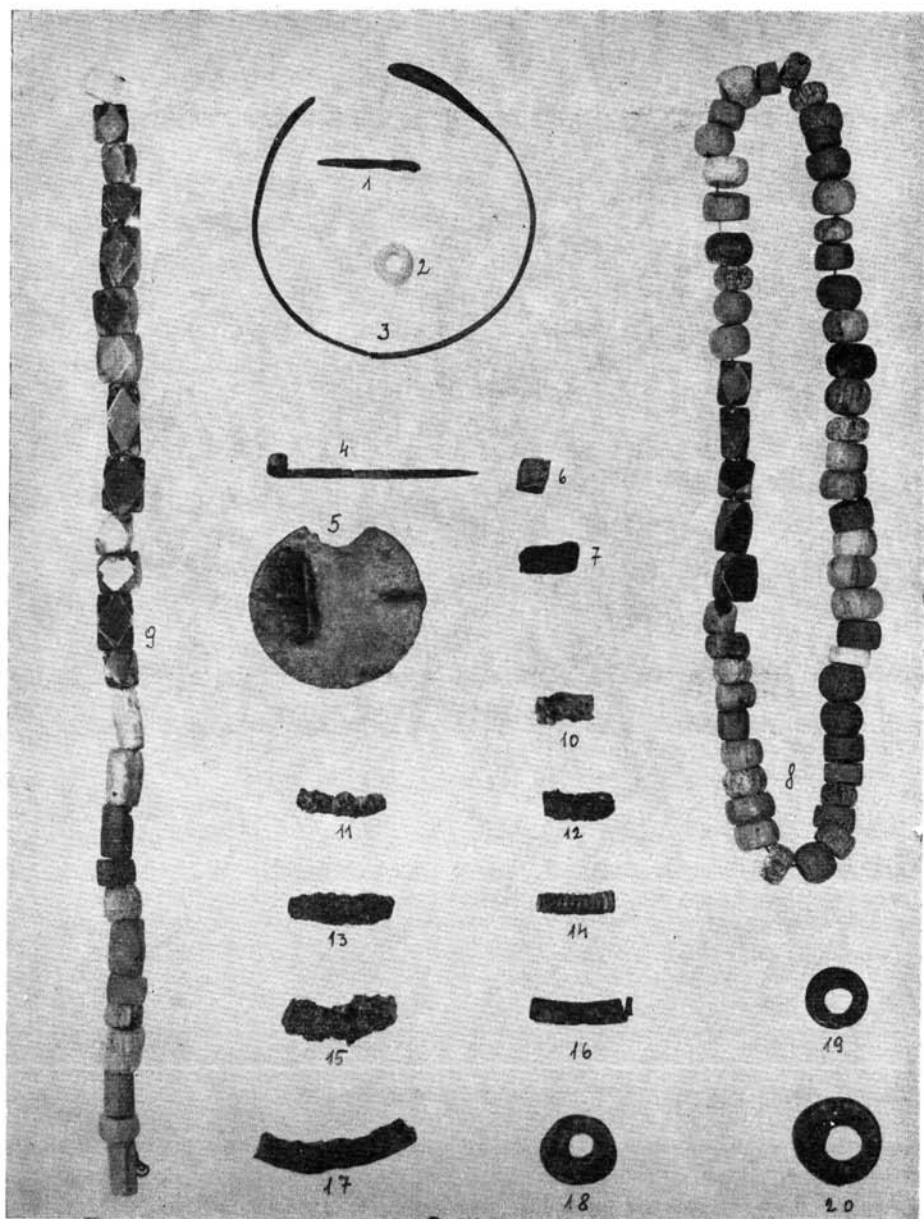
¹⁷ Uo. XI. 9.

¹⁸ I. M. III. XXX. 1.

¹⁹ Uo. XXV. 9.

²⁰ Uo. XXII. 12.

²¹ Uo. LXXII. 7.

Tafel XV. tábla. Dóc, Grab 10. sír: 1—7, 9—20; Grab 13. sír: 8.

Kendergyár, Algyő, Szeged-Óthalom, Oroszlámos-Podlukány dűlő, anyagából említ Párducz a kérdéses csoport leletanyagában.²² Csongrád-Vendelhalmon is találunk hasonló példányt.²³

A két lemezről összeszegezett *vascsat* hasonlóit a Kiszombor-B,²⁴ Szentes-Kistőke,²⁵ Klárafalva-B²⁶ temetők előkerült leletanyagából is ismerjük.

Kúpos csöngődísz találunk Ada-komlói,²⁷ Csongrád-Vendelhalom,²⁸ Klárafalva-B,²⁹ Szentes-Sárgapart³⁰ anyagában.

Temetőnkben egy *bronztükrő* töredéke is előkerült. Noha szarmatakori sírokban megtaláljuk a mellékletként adott tükröt,³¹ véleményünk szerint jelen esetben a tükrötöredék másodlagos felhasználásban a kés tokját díszíthette.

A sírok anyagában a kerámiának többféle változatát ismerhettük meg. Minden változat megfelelőit megtaláljuk a későszarmata emlékanyagban. Így az egyfülű korsók hasonlóit ismerjük Szentes-Jaksorról,³² Dunaharasztirol,³³ Kiszombor-B temetőből.³⁴

A fordított csonkakúpos tálat Kiszombor-B,³⁵ Mórahalom,³⁶ a kettős csonkakúpos tálat Szentes-Sárgapart,³⁷ Dunaharaszti,³⁸ Csongrád környéke³⁹ anyagában is megtalálhatjuk. A kis gömböstitű edényke hasonló formái ismeretesek Ókeresztúr,⁴⁰ Szentes-Jaksor,⁴¹ Szentes-Kaján,⁴² Szeged-Pusztakömpöc⁴³ anyagában. A kissé elszűkülő nyakú, enyhén öblösödő, durván megmunkált edények meglehetősen gyakoriak a kor emlékei között.⁴⁴

A kiégetetlen kettőskúpos edényke, félkész áru lévén, tipológiai beosztása nehéz. Feltehető, hogy kis egyfülű korsónak készült, azonban a fazekas az anyag szerkezeti hibája miatt nem készíthette el teljesen, s így adták sírmellékletnek.

A temető időrendi helyzetét vizsgálva a következő eredményekre jutottunk:

A kiszombori csoport a IV. századot még eléri, de a Tápé-malajdoki temető jellegzetes kerámiai és egyéb mellékletei nincsenek meg benne. Valószínűleg a 260—270 körül fellépő IV. szarmata emlékcsoport temetőjéről van szó, amelynek tárgyi emlékanyagában a korábbi hazai szarmata emlékcsoportok jellegzetes tárgyai is szórványosan fellépnek. Egyetlen korsótípus (XIII. t. 2.), utal a hunkor közelségére, emiatt a temető végső sírjait a IV. sz. második felére helyezzük.

Trogmayer Ottó

²² Uo. 93. p.

²³ Uo. LXXX. 9.

²⁴ Uo. XLIX. 1/a, b.

²⁵ Párducz I. M. II. XVI. 3.

²⁶ I. m. III. L. 4.

²⁷ Uo. CV. 9.

²⁸ Uo. LXXIX. 16.

²⁹ Uo. LIV. 15.

³⁰ Uo. XXIII; 6.

³¹ V. 9. Párducz III. XVI. 1; CXI. 3; stb.

³² I. m. III. LIX. 12.

³³ Uo. LXXXVII. 11.

³⁴ Uo. CXX. 5.

³⁵ Uo. XXXIV. 31

³⁶ Uo. LXVII. 15.

³⁷ Uo. XIX. 8.

³⁸ Uo. LXXXVII. 12.

³⁹ Uo. CXXXV. 2.

⁴¹ Uo. LIX. 14.

⁴² Uo. LXIV. 4.

⁴³ Uo. CXXXII. 22, 23, 24.

⁴⁴ Vö. Uo. Bajmok CI. 1; Rivódűlő CXXII. 9.; Pusztamérges CXXI. 40.

SARMATISCHER FRIEDHOF IN DÓC

(Auszug)

Auf dem Grundstück (14 870/HRSZ.) von István Kovács in Dóc (Rózsa F. u. 15.) im Komitat Csongrád wurden beim Zudecken der Weinstöcke Skelette gefunden. Auf diesem Terrain wurden von uns schon zweimal Rettungsausgrabungen ausgeführt. Während der Ausgrabungen kamen — die von dem Eigentümer aufgewühlten mitberechnet — insgesamt 15 Gräber ans Tageslicht. Der Friedhof lag auf der Ostseite des nördlichen Auslaufes eines Hügels, am Fusse des Hügels ist der Erdboden auch heute nass und kotig. Der Boden des Friedhofes ist Sand, wahrscheinlich Flussgeschiebe.

Bei Untersuchung der chronologischen Stellung dieses Friedhofes sind wir zu folgenden Ergebnissen gelangt:

Dieser zu der Kiszomborer Gruppe gehörende Friedhof wird das IV. Jahrhundert noch erreicht haben, obgleich in diesem die charakteristischen keramischen und anderen Beigaben des Friedhofes von Tápé-Malajdok nicht vorhanden waren. Wahrscheinlich ist hier von einem Friedhof der um 260—270 erscheinenden IV. sarmatischen Denkmälergruppe die Rede, in deren Denkmälermaterial vereinzelt auch die charakteristischen Gegenstände der früheren ungarländischen sarmatischen Denkmälergruppen anzutreffen sind. Ein einziger Krugtyp (Taf. XIII. 2.) weist auf die Nähe des hunnischen Zeitalters, weswegen wir die letzten Gräber dieses Friedhofes in die zweite Hälfte des IV. Jahrhunderts verlegen können.

Otto Trogmayer

HUNKORI SZARMATA TEMETŐ SZEGED-ÖTHALMON

Az utolsó évtizedek régészeti kutató munkájának jelentékeny része esik a hunkor kérdéseinek vizsgálatára. Alföldi András,¹ Fettich Nándor,² Harmatta János³ és László Gyula⁴ munkásságára hivatkozunk elsősorban. Az ő kutatásait alapvetően egészítették ki a császárkor végének provinciális római és Pannonián kívüli ún. barbár népekre vonatkozó kutatások. Az előbbieket sorából elsősorban a sztálinvárosi római tábor hatalmas monografiája⁵ említhető, a Pannonián kívüli területek szempontjából pedig a szarmaták régészeti leleteit vizsgáló irodalom jöhet tekintetbe.⁶ Az eddigi kutatások a jellegzetes, hunnak tekinthető leletanyag meghatározására igen nagy súlyt helyeztek, azonban meg kell vallani, hogy ez alig néhány tárgy (üstök, íj, stb.) esetében sikerült csupán megbízható módon; tájékozatlanok vagyunk a hunok temetkezési szokásait illetően is. A hun nomád birodalom szerkezetét felderíteni kívánó kutatások eredményei a régészeti tárgymeghatározásokon nyugszanak. Ez utóbbiak értékelésében jelentkező újabb álláspontok természetesen módosíthatják a hun birodalom szerkezetére vonatkozó eddigi szintéziseket. Az eddig, e kérdéscsoport területén elért eredmények alapjukban véve ma is helytállóak. A hunok tárgyi régészeti hagyatékának meghatározásánál elsősorban az ún. fejedelmi, illetve gazdagabb sírok nemesfém anyagát vettük tekintetbe. Megfelelő hiteles anyag hiányában a hun birodalom köznépeinek tárgyi emlékéanyagát, települési viszonyait, temetkezési szokásait nem lehetett megközelíteni. Az erre vonatkozó kísérletek (elsősorban Alföldi Andrásnál), valóban csak felvethették az ide vonatkozó alapvető kérdéseket. 1949—1950 telén Csongrádon 118 síros hunkori temetőt tártunk fel, s ennek anyaga végre lehetővé tette a hun köznép régészeti hagyatékának meghatározását.⁷ Bennünket e pillanatban az eredményeknek az a része érdekel, amely megállapítja, hogy a hunkori köznép egyik igen jelentős rétegét a Duna—Tisza közére, az I—III. századokban beköltözött szarmata törzsek alkotják. Ennek bizonyítására több kisebb leletegyüttesen kívül elsősorban annak a temetőnek és telepnek az anyaga alkalmas, amelyet 1879-ben a Szeged melletti Öthalomból részben a

¹ *Alföldi, A.* Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung. AH IX (Bp. 1932), (továbbiakban: *Alföldi 1932*).

² Fettich, N., La trouvaille de tombe princière hunnique á Szeged-Nagyszéksós. AH XXXII (Bp. 1953), (továbbiakban: *Fettich 1953*).

³ Harmatta, J., The Golden Bow of the Huns. Acta Arch. Hung. 1 (Bp. 1951) 107—151.

⁴ László, Gy., The Significance of the Hun Golden Bow. Acta Arch. Hung. 1 (Bp. 1951) 91—106.

⁵ *Intercisa I—II* (Dunapentele). Geschichte der Stadt in der Römerzeit. Acta Arch. Hung. XXXIII (Bp. 1954), XXXVI (Bp. 1957), (továbbiakban: *Intercisa I és II*).

⁶ Párducz, M., Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I—III. AH XXV (Bp. 1941), XXVIII (Bp. 1945), XXX (Bp. 1950), (továbbiakban: *Szarmatakor I, II, III*).

⁷ Párducz, M., Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. Acta Arch. Hung. 11. (1959) S. 309—398. (Továbbiakban: *Párducz 1959*.)

kubik munkák során, részben pedig az ugyanakkor végzett ásatáskor nyertek. Hallstatti, honfoglaláskori és középkori temetőn kívül szarmatakori telepet és temetőt is érintettek a földmunkák. Sajnos a száznál több sír közül csupán 42 tekinthető úgy, ahogy hitelesen feltártak. A telep jelenségeiről pedig jóformán alig tudunk valamit. Az ásatást a Nemzeti Múzeum egyik tisztviselője, Varázséji Gusztáv végezte, s ugyancsak ő az ásatások befejezése után ismertette is az ásatás eredményeit.⁸ Nem sokkal később azonos szövegű magyar és német nyelvű monográfiában foglalkozott az őthalmi leletekkel Lenhossék József.⁹ Az anyag antropológiai része érdekelte természetesen elsősorban, azonban a több melléklettel ellátott sírokat is újra közölte. A temető sírjainak általa végrehajtott csoportosítása csak részben helyes, kelta és római sírok itt nem voltak. Sajnos a régészeti leletek bemutatásakor ő is csupán a Varázséji-féle publikáció három tábláját ismétli meg, úgyhogy az itt előkerült fontos leletanyagnak csupán töredék részét mutatta be a hivatkozott három ismertetés. Ez alkalommal kíséreljük meg először a teljes szarmatakori anyag közzétételét. E tekintetben a Lenhossék-féle monográfiákra nem támaszkodhattunk, egyrészt nem közlik valamennyi sírt, másrészt ismertetéseik az egyes sírok leletegyüttesei szempontjából teljesen megbízhatatlanok. Megváltoztatta a sírszámozást is és emiatt a nála egyedül közölt temetőterkép sem használható. Sajnos a sírszámozás Varázséji dolgozata és leltári napló között sem egyezik. Ez utóbbiban a sírokból kikerült tárgyakhoz egyenkint vannak utólag vörös ceruzával a sírszámok jegyzetként megadva. A két adat csak oly sírok esetében azonosítható, amikor egy sírban több jellegzetes tárgy is akad. Az alábbiakban Varázséji ismertetése alapján mutatjuk be a temető ma elérhető legteljesebb képét. A sírszámok az ismertetés sírszámjai, zárójelben a leltári naplóban megadott legtöbbször eltérő számozást is adjuk. Minden tárgynak ugyancsak a zárójelben altételszámát is hozzájuk; a pontos ellenőrzésnek ez az egyetlen lehetősége.

Ami a temetkezési szokásokat illeti, a 27. sír kivételével valamennyi sír DK—ÉNy irányítású, fejjel DK-nek. A 27. sír Ny—K irányú, fejjel Ny-nak. A 4. és 5. sírokban a holttestet annak idején ülve, a többiben pedig nyújtva, hanyattfektetve tették a sírba.

1. sír. (6). A csontváz 160 cm mélyen. Mellékletek: 1. Szürke, jól iszapolt, korongon készült edény a csontváz lábainál¹⁰ (XVIII. t. 4; 10.). Peremrése hiányzik. 2. A bal karon bronz karperecpár, végeik enyhén vastagodnak (XVIII. t. 4—5.). Metszetük inkább kerek, csak itt-ott látszik éles bordaszerű felület (166—167). 3. A csontváz oldalánál 10 cm hosszú vas-kés, legnagyobb szélessége 2,6 cm (283).

2. sír. 160 cm mélyen fekvő csontváz, lábainál korongon készült cseréptálka volt. Nem azonosítható.

3. sír. A csontváz 130 cm mélyen, lábainál durván égetett agyagbögre, fekete színű. Nem azonosítható.

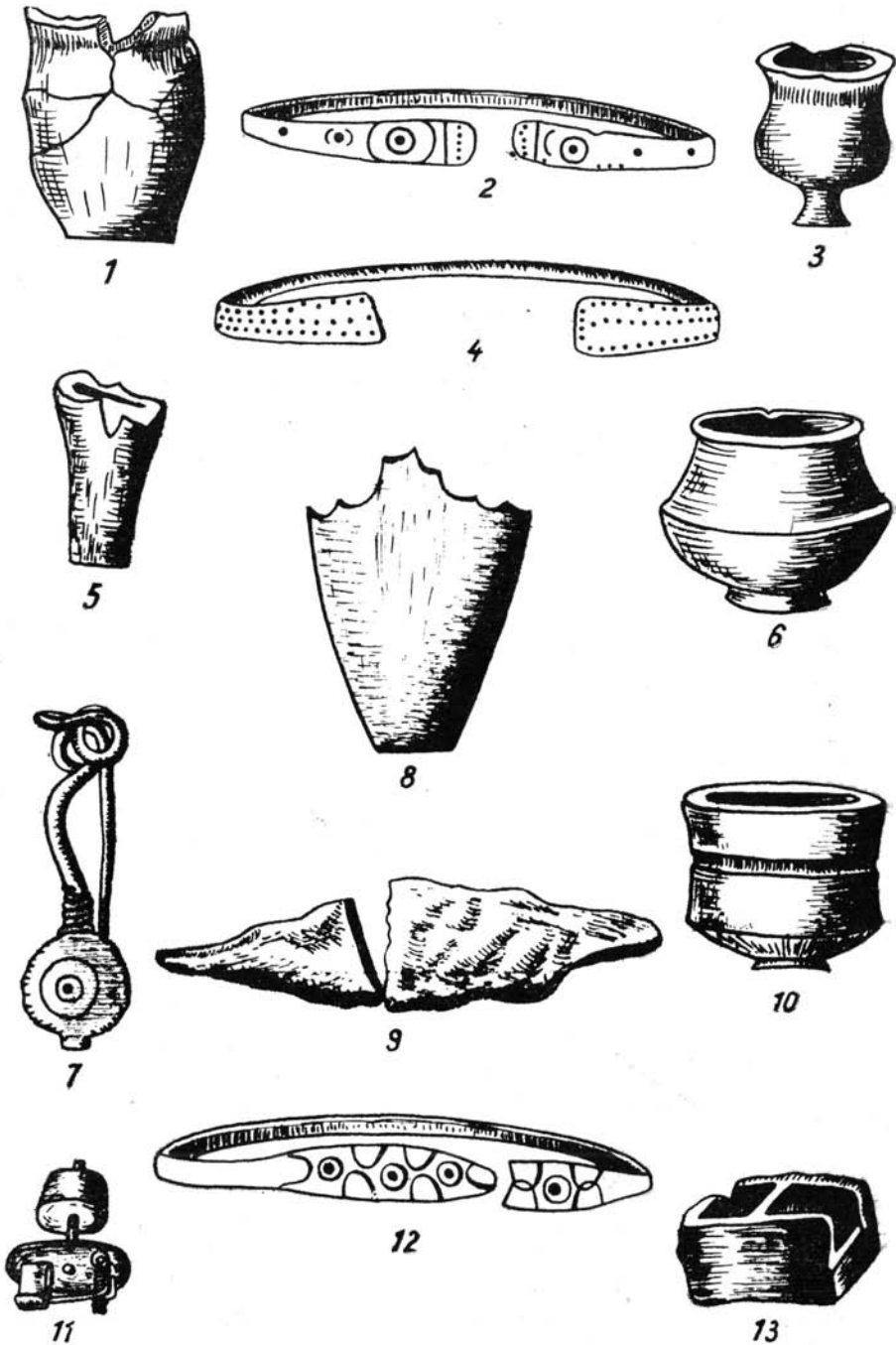
4. sír. 140 cm mélyen ülve eltemetett holttest. A koponya a mellre esve 80 cm mélyen már előkerült. Lábai ki voltak nyújtva, kezek az ölben. Egyetlen melléklete a mellen talált Diva Faustina kopott ezüst érme.¹¹

⁸ Nemzeti Múzeum leltárkönyvében 66/1879. 1—396. szám alatt vannak a Szeged-Öthalmóból előkerült tárgyak beletárolva. Varázséji Gusztáv ismertetése az Arch. Ért. Rf. 14 (1880) 323—336. lapjain jelent meg, címe: A Szeged-öthalmi őstelep és temető.

⁹ Lenhossék J., A Szeged-öthalmi ásatásokról. (Bp. 1882) 1—141. — Die Ausgrabungen zu Szeged-Öthalom in Ungarn. (Bp. 1884) 1—251. A német nyelvű kiadásban minden régészeti tárgy altételszámát is adja.

¹⁰ A köpetkezőkben az edények színét, technikáját, kidolgozását csak akkor említjük, ha az nem szürke, jól iszapolt és korongon készült.

¹¹ Huszár, L., Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im mittleren Donaubecken. Acta Arch. Hung. 5 (1955) 95., CLXXXIX. lélőhely.

1. kép. Szeged-Öthalom, 1, 3, 5, 8, 13; Szórvány; 2, 4: 11. sír; 6: 32. sír; 7, 10: 7. sír; 9: 24. sír; 11—12: 21. sír.

5. *sír*, (10). A csontváz ülő helyzetben 130 cm mélyen, a koponya már 50 cm mélyen előkerült. Mellékletek: 1. A lágyékán négyszegletes bronzcsat töredéke (XXV. t. 8). Kettős bronzlemezből készült szíjszorítólemeze is rongált (178). 2. Vaskés, kissé görbülő, hossza 12, penge szélessége 2—2,3 cm (281).

6. *sír*. Valószínűleg hallstattkori.

7. *sír*, (5). A csontváz 160 cm mélyen. Mellékletek: 1. Bal karon karperecpár, négyzetes metszetű bronzhuzalból (XXV. t. 1—2). Nyitottak, végeik felé kissé vastagodnak (169—170). 2. A mellen négytekerces felsőhurkolású, aláhajlított lábú bronzfibula (XXV. t. 3; 1. kép 7). Az aláhajló lábból kinyúló sodrony a kengyel végére van csavarva. A láb lapos koronggá szélesedik, közepén kettős pontkör látszik. Szegélyét, finom rovátkolás díszíti (171). 3. Lábainál korongon készült hengeres pohár (1. kép 10). Oldalának közepén párhuzamos, kissé bemélyített vonal fut körül. Magassága kb. 9 cm (13).

8. *sír*. A csontváz 150 cm mélyen. Mellékletek: 1. A nyakon gyöngyök. 2. A lábaknál korongon készült kis lábas cserép. A tárgyak nem voltak azonosíthatók.

9. *sír*. A csontváz 160 cm mélyen. Lábainál durva, szénnel kevert anyagú, fekete bőgre. Nem volt azonosítható.

10. *sír*. 150 cm mélyen volt a csontváz. Mellékletei: 1. Lábainál korongon készült cserépedény. 2. A nyakon gyöngyök. A tárgyak nem voltak azonosíthatók.

11. *sír*, (29). A csontváz 130 cm mélyen került elő. Mellékletek: 1. A halántéknál vékony, kerek metszetű bronz és ezüst huzalból egy-egy fülönfüggő (XXIX. t. 2, 5, 7), töredékes állapotban. Egyik végükön hurok, a másikon kampó (217—218). 2. Pontosabban meg nem adott helyről, de a sírból kerekmetszetű vékony bronzhuzalból két karika töredékes állapotban (XXIX. t. 3—4, 6, 8), végeik egymásra voltak csavarva (218). 2. A jobb karon két, a bal karon egy karperec. Kerekmetszetű bronzsodronyból készültek, nyitottak. Lapított végeiken poncolt pontok (XXIX. t. 1; 1. kép 4), továbbá poncolt és pontkörös díszítés látszik (XXVIII. t. 6, 1. kép 2; XXVIII. t. 7). Varázséji ismertetése szerint a bal karon talált karperec ezüsből készült, viszont a leltári bejegyzésekkel megjelölt ide tartozó karperecek mindegyike bronzból készült (213—215). 4. Oxidálódott vaskarika közelebből meg nem határozott helyről (249); átmérője kb. 5 cm. 5. Oxidálódott vaskés három darabba törve. Hossza 12,4, legnagyobb pengeszélesség 2,6 cm (250).

12. *sír*. 150 cm mélyen szétkorhadt állapotú csontváz. Egyetlen melléklete lapos, kerek orsókarika (talán XXIX. t. 14; 149).

13. *sír*. 150 cm mélyen került elő a csontváz. Mellékletei: 1. A lábaknál korongon készült cserépbőgre, nem volt azonosítható. 2. Néhány szem gyöngy a nyakban; nem voltak azonosíthatók.

14. *sír*. Talán honfoglaláskori.

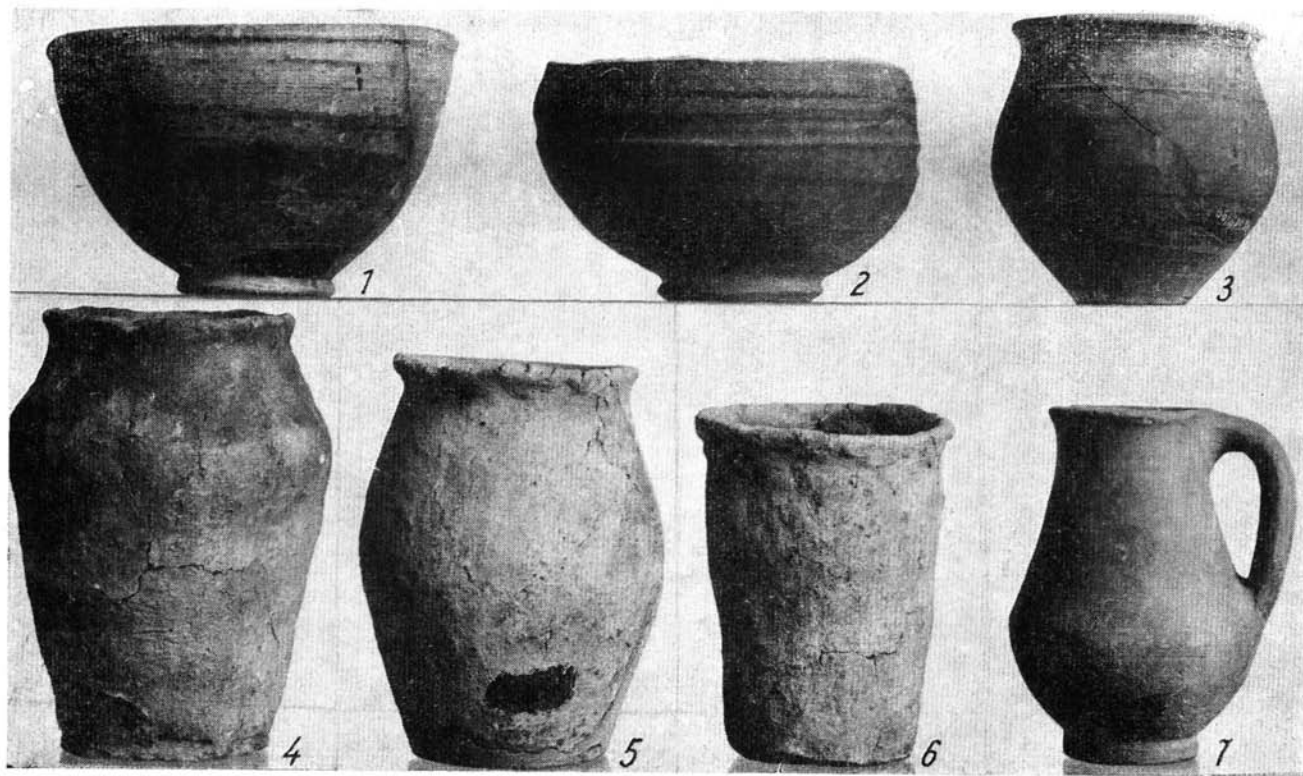
15. *sír*, (15). Hallstattkori.

16. *sír*, (24). A csontváz 80 cm mélyen. Mellékletek: 1. Négy szem gyöngy (159), a nyaknál kerültek elő; nem voltak azonosíthatók. 2. A mellen oldalt lehajlított lábú bronzfibula, felsőhurkolású, számszerű forma (XXVIII. t. 5). A kengyel és a sodronytekerceset tartó pálcá két végén egy-egy gomb volt. Az utóbbiakból egyik hiányzik. A kengyel mindkét vége és a láb is facettált (211). 3. Szürke, korongon készült edény oldalából készült arsókarika (XXVIII. t. 4; 148). 4. Az orsókarika mellett bronz huzalból készült karika töredékei (212). Nem volt azonosítható.

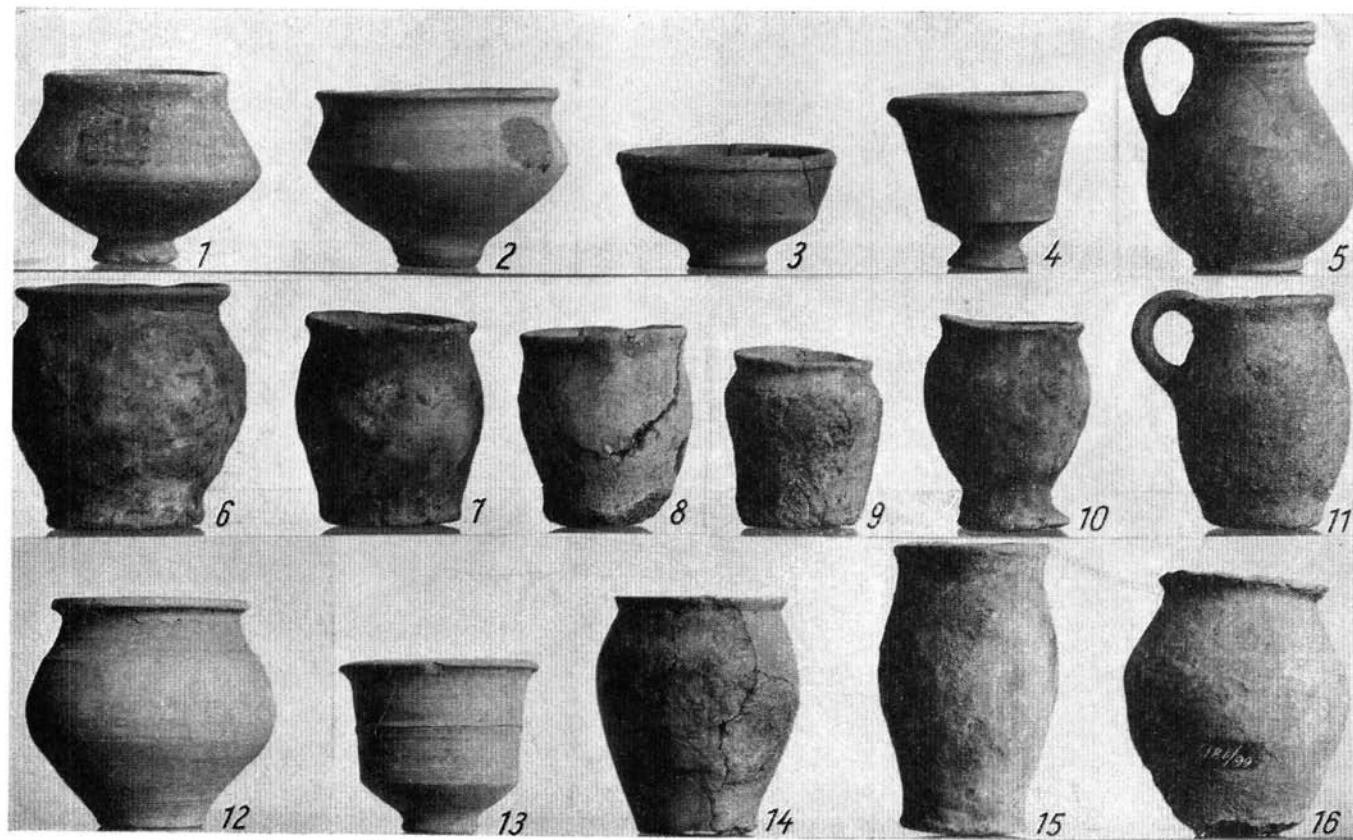
17. *sír*. 98 cm mélyen. Melléklete nem volt.

18. *sír*. Valószínűleg honfoglalás, vagy koraárpadkori.

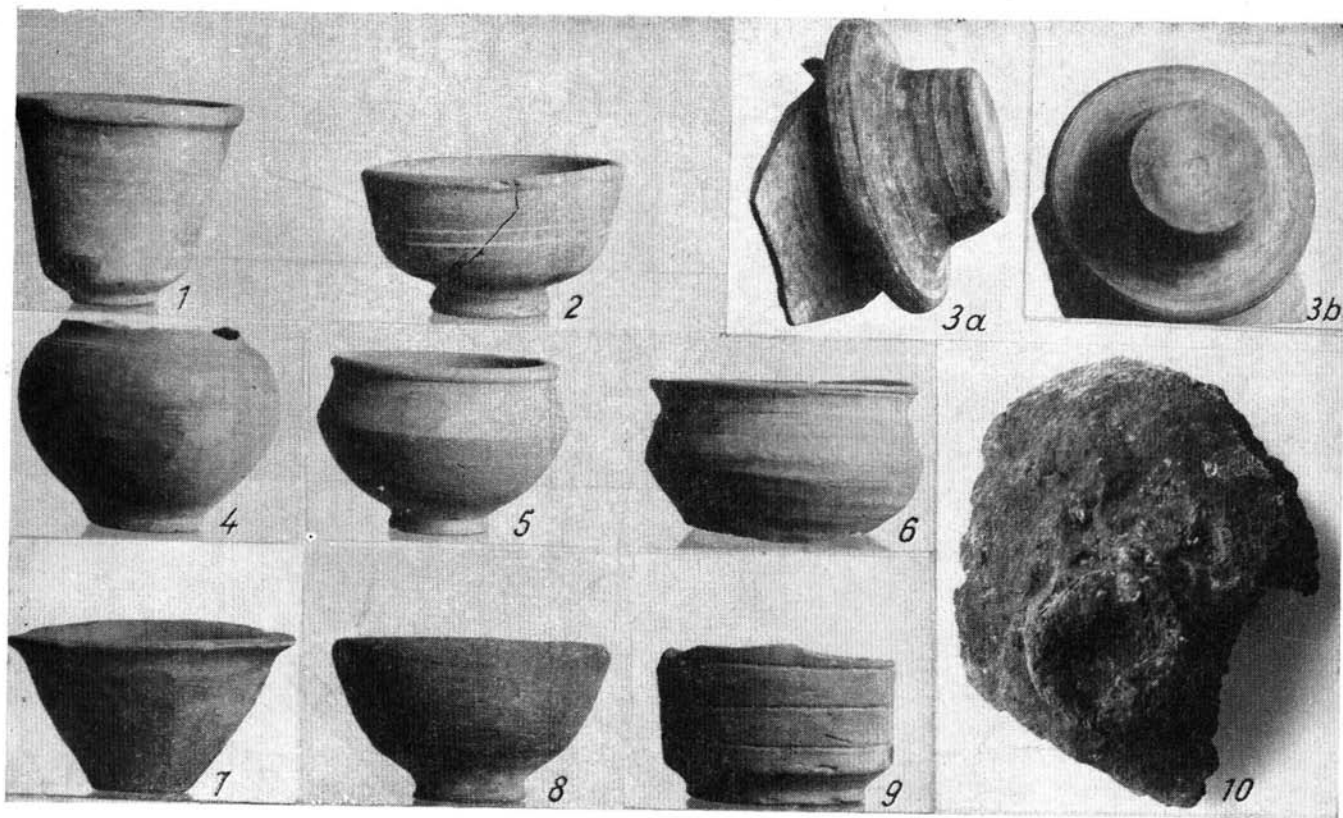
19. *sír*, (22). 130 cm mélyen két (a és b) csontváz egymás mellett. Az a) csontváz igen rossz fenntartású, melléklete nem volt. A b) csontváz mellett az alábbi tárgyakat lelték: 1. Lábszárain és a nyakán gyöngyök. A megmaradt gyöngyöket XXVII. t. 13. ábra szemlélteti:

XVI. tábla. Szeged-Öthalom, 1—6: Szórvány; 7: 24. sír (1—3: 2/7; 4—7: 1/4)

XVII. tábla. Szeged-Óthalom, 1—2, 5, 7—11, 14—16: Szórvány; 3: 42. sír; 4: 26. sír;
6: 30. sír; 12: 28. sír; 13: 38. sír. (1—4, 12—13: 1/4; 5—11: 1/3)

XVIII. tábla. Szeged-Óthalom, 1—3, 5—6, 8—10: Szórvány; 1: 1. sír; 7: 22. sír (1—2, 4—6,
8: 1/4; 9: 1/3; 10: 1/2; 3, 7: 2/7)

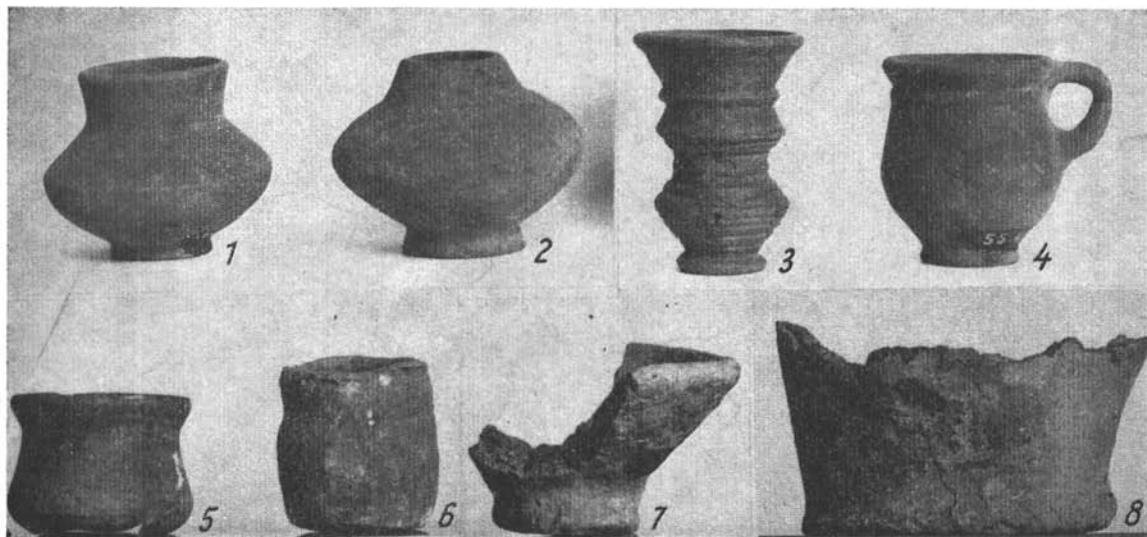
62 drb. különböző színű (fehér, zöld, sárga és kék) alacsonyhenger formájú paszta, 5 nagyobb, kuboocktaéder formájú kéküveg, 2 hasáb formájú kéküveg, 4 nagyobb, hengeres kalciumgyöngy (153). 2. Nyakán torques (XXVIII. t. 1), kerek metszetű, sima ezüst huzalból (Varázséji leírása szerint sodrott huzal, a megfelelő leltári szám alatt azonban a hivatkozott torquest találtuk). Három darabban maradt meg, mindkét végén úgy látszik felcsavarással képezett hurok volt (205 a—c). 3. A koponya két oldalán kerek metszetű, ezüst huzalból függők (XXVII. t. 11—12). A függők egyik végén felcsavarással képezett hurok, a másikon kapocs volt. A kapocs képező huzal folytatódik abban a díszítésben amely függőre csavart spirálisokat mutat. Két spirális közé, mind a két függőn 3—3 kuboocktaéder formájú karneolgyöngy van fűzve (201—202). 4. A bal karon ezüstlemezéből készült karperecpár (XXVIII. t. 2—3). A lapos lemez a végek felé, kissé szélesedik. Mindkét karperec deformált, az egyik ketté is van törve (203—204 a—b). 5. Rombusz metszetű ezüsthuzalból két zárt karika (XXVII. t. 6, 8; 207—208). 6. Kerek metszetű bronzhuzalból, felcsavart végű zárt karika (XXVII. t. 7; 210). 7. Kis, balta alakú ezüst csüngődísz (XXVII. t. 9), akasztóját a baltácska fokának visszahajlításával nyerték (209). 8. Rombusz metszetű bronzhuzalból zárt karika (XXVII. t. 10; 206).

20. *sír*, (28). 140 cm mélyen volt a csontváz. Mellékletek: 1. A lábszárakon gyöngyök (XXVIII. t. 10): 17 szem kisebb-nagyobb hordó formájú kréta, 1 balta formájú kréta, 1 kisebb gömbölyű kalcedon (154). 2. Bronzfibula, három darabra törve; háta domború lemezből készült, egy helyen ötsoros sodronnyal volt átfonva. Hossza: 8 cm, háta 0,5—0,9 cm széles (198 a—c). Nem volt azonosítható. Talán ez a fibula is az aláhajlított lábú fibulák típusába tartozott, erre mutat az ötsoros felcsavarás is. 3. A bal karon karperecpár (XXVIII. t. 8—9), ovális metszetű bronzhuzalból. Az egyik hiányos (199), a másik ketté van törve (200).

21. *sír*, (19). A csontváz 120 cm mélyen. Mellékletek: 1. A bal karján karperecpár XXVII. t. 4—5), ovális metszetű bronzhuzalból, nyitottak (196—197). 2. Ugyanott egy karperec vékony bronzlemezéből, átmérője 6,5 cm; a lemez 0,5—0,9 cm széles volt. Nem azonosítható (195). 3. A jobb karon négyzetes metszetű ezüst huzalból karperecpár (XXVII. t. 2—3). Végeik lapos kígyófej formára vannak képezve. A fejrészeket bemélyített pontkörök és félkörök díszítik (1. kép 12; 193—194). 4. A nyakon sodrott ezüsthuzalból torques (XXVII. t. 1), a két végét felcsavarással karikának képezték, két darabban. A leltári napló bejegyzése szerint a karikákból „egy-egy függőféle lógott le”. Ezeket nem leltük (189). 5. A mellen lapos bronzlemezéből korongos fibula (XXVI. t. 13). A korong közepébe bronzszeggel átfúrt csonkakúp alakú borostyánszem volt illesztve (1. kép 11). A fibulának ez utóbbi része tönkrement (190). 6. Két fülbevaló töredékei; az egyik vékony ezüst, a másik ugyanilyen bronzsodronnyból (191—192). Mindkettőnek egyik vége horogalakúra volt hajlítva. Nem voltak azonosíthatók. 7. Hengeres (?) bronzedényke töredékei (XXVI. t. 6—9, 11—12). A perem alatt gömbölyű kis kidudorodások díszíthették (XXVI. t. 12). Magasságára a XXVI. t. 6 ábrán bemutatott lemezdarab utal (184). Kis félköríves fogantyúja (XXVI. t. 10) bronzszegekkel volt a valószínűleg a bronzfedőhöz erősítve (188). A pontos formát a töredékekből nem lehet biztosan rekonstruálni. Az valószínű, hogy a perem alatt kidomborodó borda haladt körbe és függőleges irányban is volt rajta bordás tagolás (XXVI. t. 6). 8. Egy kuboocktaéder formájú kéküveg, egy ugyanolyan karneol és egy kettőscsonkakúp formájú kéküveg gyöngy (XXVI. t. 14; 158).

22. *sír*, (18). 120 cm mélyen került elő a csontváz. Egyetlen melléklete a lábvégeknél talált csonkakúp formájú edény (XVIII. t. 7). Durva anyagú, barna színű, pereme vízszintes kihajlik. (29).

23. *sír*. A csontváz 130 cm mélyen. A nyakán gyöngyök, lábainál durva anyagú töredezett bögre, mely alatt két kis állatfej találatott. A leletek nem voltak azonosíthatók.

XIX. tábla. Szeged-Óthalom, 1, 4—8: Szórvány; 2: 35. sír; 3: 33. sír (1/3)

24. *sír*, (32). A csontváz 150 cm mélyen. Mellékletek: 1. A lábaknál egyfűlű korszó (XVI. t. 7). A fül kerek metszetű, mélyen és elég élesen hasasodik. A fül a kissé kihajló peremből indul ki. A kihasodás fölötti korszórészt szabálytalan, függőleges besímitott vonalkázás díszíti (8). 2. A korszó mellett kettétört vaskés, rározsdásodott textilmaradványokkal (1. kép 9). A naplóból közölt rajz arra mutat, hogy a kés nyele és hegye maradt csupán meg.

25. *sír*. A csontváz 160 cm mélyen, a lábainál korongon készült bögrét találtak. Nem volt azonosítható.

26. *sír*, (36). A csontváz 150 cm mélyen. Mellékletei: 1. A lábaknál alacsony talpas pohár (XVII. t. 4). Csonkakúp formájú, pereme duzzadt (5). 2. A nyakánál gyöngyök, nem voltak azonosíthatók. 3. A mellen bronzfibula, háta lemezes, tője letörve (176). Nem volt azonosítható.

27. *sír*. 100 cm mélyen *fejfel nyugatnak fordított*, kinyújtott, hanyattfekvő csontváz. Egyetlen melléklete a lábaknál elhelyezett, durva fekete agyagbögge. Nem volt azonosítható.

28. *sír*, (37). A csontváz 150 cm mélyen. Mellékletei: 1. A bal karon ovális metszetű bronzhuzalból, szélesedő végű, nyitott karperec (XXIX. t. 9; 172). 2. A mellen hajlított bronzlemezke töredéke, oldalán egy lyukkal (173). Nem volt azonosítható. 3. A mellen Caracalla ezüst denára.¹² 4. Az érem mellett vaskés (278), hossza 11,5, szélessége 1,5—2,3 cm. Nem volt azonosítható. 5. A lábaknál halványpiros, gömbölyű edény (XVII. t. 12). Pereme vízszintesen kihajlik, a vízszintes rész 1 cm széles (7).

29. *sír*. 130 cm mélyen volt a csontváz. Egyetlen melléklete a lábainál talált durva kis cserépedény. Nem volt azonosítható.

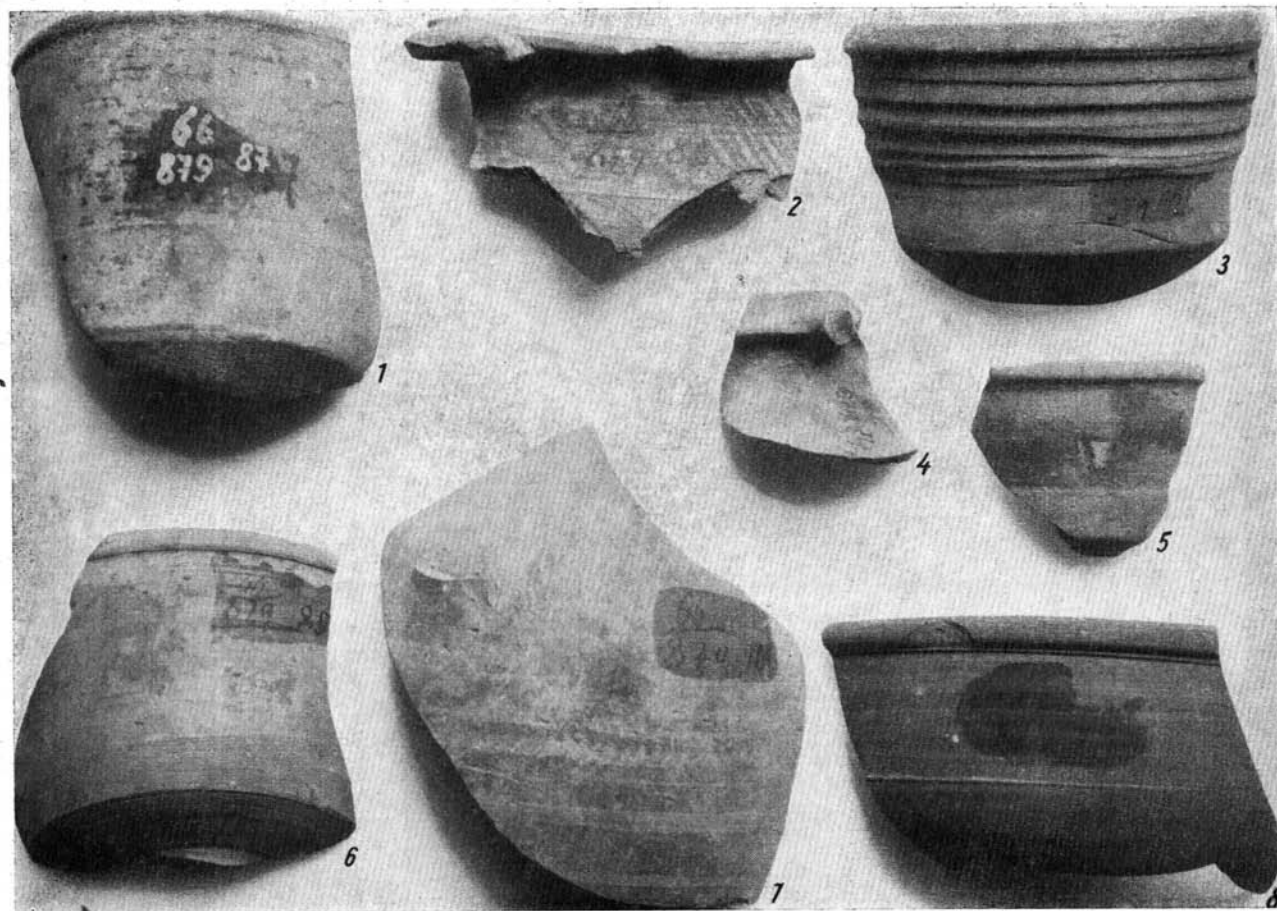
30. *sír*, (9). A csontváz 100 cm mélyen, mellékletei az alábbiak: 1. A mellen aláhajlított lábú ezüstfibula kengyele (XXV. t. 6), a láb töredékével. A kengyel végén a sodronytekercset tartó gomb is megvan. A kengyel másik végére sodrony van tekerve, eredetileg valószínűleg a visszahajló lábból indult ki. A kengyel domborodó lemezből készült (177). 2. A fibula mellett durva anyagú, kettős-csonkakúp alakú orsógomb (XXV. t. 7). Színe vörösesharna, két egyenlőtlen magasságú félből áll (150). 3. A lábaknál gyöngyök. Nem voltak azonosíthatók. 4. A lábaknál vörösesharna, durva anyagú, kihajló peremű, öblös edény (XVII. t. 6; 32).

31. *sír*. Valószínűleg középkori temetkezés.

32. *sír*, (17). 150 cm mélyen találták meg a csaknem teljesen elporladt csontvázat. Mellékletei: 1. Gyöngysor (XXVI. t. 2), amely áll 28 kubooktaéder formájú nagyobb kéküveg, 22 ugyanilyen vörhenyesszínű üveg, 5 elnyújtott kettős-csonkakúp formájú vöröspasza, 1 hordó formájú kalcium, 1 ugyanilyen kalcedon és 1 lapos gömbölyű kalcedongyöngyből (156). 2. A gyöngyfűzér gyöngyei közé volt felfűzve a XXVI. t. 1. számú kettős-csonkakúp formájú, barnásszürke orsógomb. Két egyenlőtlen magasságú félből áll (156). 3. Ezüst sodronyokból font karperec, hurkoskampós záródású (XXVI. t. 3 a—b; 183). 4. Kissé homorú, sima bronztükör, átmérője 8,4 cm (XXVI. t. 4; 180). 5. Sárgaszínű, korongon készült mélyen és élesen hasasodó edény (1. kép 6). Alsó felén „benyomott körvonal dísszel“. Magassága 9, szájtátmérője 10 cm (11). 6. Faládika kissé homorított bronzlemezéből készült, íves füle (XXV. t. 9). Az ív közepe kisarkosodik. itt pontkörös díszítés látható. A fül két vége visszahajlik, s a visszahajló végek rombusz formájúak, s át vannak lyukasztva (181). A leltári napló bejegyzése szerint eredetileg két „bronz kapocs“ függött le róla, amelyekkel a ládikához volt erősítve. E két kapocs ma már nincs meg.¹³ 7. Faládika veretei vékony bronzlemezéből (XXV. t. 10—16). A leltári napló bejegyzései szerint a XXV. t. 15—16. számú díszek eredetileg négyszegletes lemezek középrészét díszítették. A körkörös hármás borda közepét félgömbfejes bronzszegletes (talán XXV. t. 17) ütötték át. A kisebb verettöredékek is ilyen négyszegletes veret, vagy veretek részei lehetnek (185). 8. Téglalap formájú, kissé ívelt oldalú bronzveret (XXV. t. 18).

¹² Lásd a 11. jegyzetet.

¹³ Ábrájukat lásd *Varázséji G.*, i. m. LII. t. 1.

XX. tábla. Szeged-Óthalom: Szórvány (kb 1/4)

Két végén egy-egy fejes bronzszeg üti át. Valószínűleg szintén a faládika veretei közé tartozik (182).

33. *sír.* A csontváz 150 cm mélyen került elő. Egyetlen melléklete a lábnál előkerült erősen tagolt oldalú, eléggé kihajló peremű pohár (XIX. t. 3). Körbefutó mély bordák díszítik (2).

34. *sír.* (38). A csontváz 150 cm mélyen. Mellékletei: 1. Nyakán gyöngyök. Nem voltak azonosíthatók. 2. Fülbevaló ezüst sodronyból, nem volt azonosítható (162 a—b). Átmérője 2,5—3 cm. 3. Lemezes, korongos bronzfibula (XXIX. t. 10). Valószínűleg csuklós tűszerkezetű volt. A peremből hat, szimmetrikusan elhelyezett tag ugrik ki; ezekből indulnak ki a mezőben látható félköríves rekeszek, amelyek kék zománcsal voltak kitöltve, a mező többi része vörös zománcos. A mezők egy része zománcozásának színét nem lehetett már megállapítani (161).

35. *sír.* A csontváz 150 cm mélyen. Egyetlen melléklete a lábnál talált gömbölyű, hangsúlyozott talpú edényke (XIX. t. 2). Válla tagolt; eredetileg palack formájú lehetett. Utóbb a pereme a nyak nagyobb részével együtt letörött és a törés mentén újra csiszolták (46).

36. *sír.* A csontváz 150 cm mélyen. Egyetlen melléklete a lábnál elhelyezett „sárgára égetett agyagból, korongon készült kis kancsó füles edény”. Nem volt azonosítható.

37. *sír.* Melléklet nélküli csontváz 130 cm mélyen.

38. *sír.* (5). A csontváz 160 cm mélyen. Egyetlen melléklete a lábainál talált csaknem teljesen hengeres pohár (XVII. t. 13). Pereme kihajló, kissé duzzadt. A pohár oldalának közepén borda fut körbe (24).

39—41. *sírok.* Honfoglalás koriak.

42. *sír.* A csontváz 150 cm mélyen. Mellékletei: 1. A lábainál néhány krétagyöngyszem, nem voltak azonosíthatók. 2. A lábknál sötétszürke, kissé duzzadt peremű tálka (XVII. t. 3). A talp fölötti edényrész tagoltan válik el az oldaltól. Különböző számok alatt beletárolt három darabból állították utólag össze (18 és 78).

Mint arra a bevezetőben utaltunk, a hitelesnek elfogadható adatok a leltári könyv 66/1879. tétele alatt levő bejegyzések, továbbá Varázséji Gusztávnak hivatkozott dolgozata. A fenti, Varázséji cikkét kiegészítő ismertetés jó néhány (különösen keramika és gyöngy) tárgya után voltunk kénytelenek odajegyezni, hogy nem voltak azonosíthatók. A Varázséji-féle dolgozat 2, 3, 8, 9, 10, 13, 23, 25, 27, 28 és 36. sírjaiban volt olyan edénymelléklet, amelynek azonosítása nem sikerült, tehát 6 korongon készült és 5 korong nélkül készült durva edény. Azonban a leltári napló pontosan 6 korongolt és 5 korong nélkül készült edényt, illetve töredéket tart számon sírszám megjelölésekkel. E sírszámok sajnos nem azonosíthatók a Varázséji ismertetésének említett sírjaival. De nem kétséges, hogy ezen sírok edénymellékleteiről van szó, s így legalább az ismertetett temető teljes edénykészletét bemutathatjuk, ha az egyes edényeket nem is tudjuk minden esetben pontosabban azonosítani. Az edényeket az alábbiakban ismertetjük, zárójelben közöljük a leltári napló megfelelő sírszámát és a leltári altételszámát.

1. Durva anyagú, téglapiros, öblösödő edény (1. kép 1). Pereme enyhén kihajlik (20. *sír.*; 3). — 2. Durva anyagú, barnáspiros, a fenék felé arányosan keskenyedő edény (XVI. t. 6). Pereme kissé kihajlik (7. *sír.*; 1). — 3. Durva anyagú, barnászörös, vállmagasságban elég élesen öblösödő edény (XVI. t. 4). Enyhén kihajló peremét ritkán ujjbenyomások tagolják (16. *sír.*; 23). — 4. Félgömb formájú tál (XVI. t. 2). Pereme és oldalának jelentős része is hiányzik (34. *sír.*; 38). — 5. Felső harmadban élesen hasasodó tál (XVII. t. 2). Pereme enyhén kihajlik (40. *sír.*; 9). — 6. Feketésbarna, durva anyagú edény (XVII. t. 14). Felső harmadban öblösödik, pereme kihajlik (30. *sír.*; 63). — 7. Pirosasbarna, durva anyagú edény (XVII. t. 16). Felső harmadban öblösödik, pereme kihajlik (41. *sír.*; 53). — 8. Kissé duzzadt peremű tál

XXI. tábla. Szeged-Óthalom: Szórvány (kb 1/4)

(XVIII. t. 2). Félgömb formájú. Az oldal közepe táján két, egymással párhuzamos mélyített vízszintes vonal tagolja (23. sír; 27). — 9. Inkább csonkakúp formájú tál (XVIII. t. 8). Pereme behajlik (27. sír; 49). — 10. Nagyméretű agyagveder felső része (XXX. t. 1). Vízszintesen kihajló a pereme (12. sír; 66). — 11. Nagy agyagveder alsó része (8. sír; 36). A megmaradt rész a leltári naplóban levő rajz szerint kúpos formájú (1. kép 8). Magassága 40 cm.

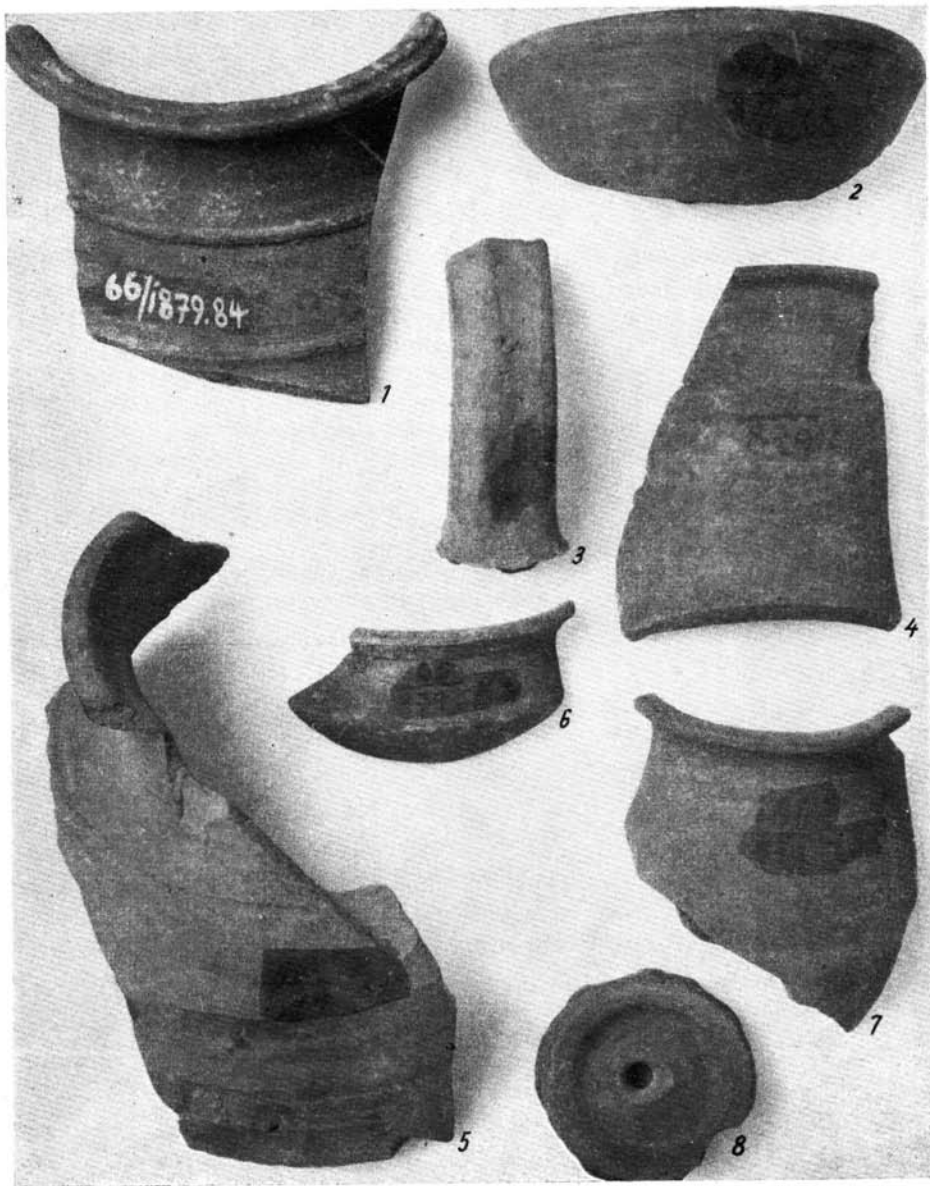
Az egyéb fajtájú leletanyagból csupán egy karperecnek van a leltári naplóban sír-megjelölése, de a Varázséji-féle publikáció sírszámaival ezt sem lehetett azonosítani. Négyzetes metszetű ezüst huzalból nyitott karperec (XXVI. t. 5; 21. sír; 187).

Az alábbiakban bemutatandó leletek egy része egészen bizonyosan azokból a sírokból származik, amelyeket az ásatás megkezdése előtt már a földmunkálatokkor feldúltak, másik része (különösen az edénytöredékek) minden bizonnyal a temető közvetlen szomszédságában talált telep gödreiből került ki. Sajnos megfigyelések az utóbbi anyagról nem állanak rendelkezésünkre. A leletanyag a legkomolyabb figyelmünket érdemli, s ezért lehető pontos leírását a következőkben adjuk:

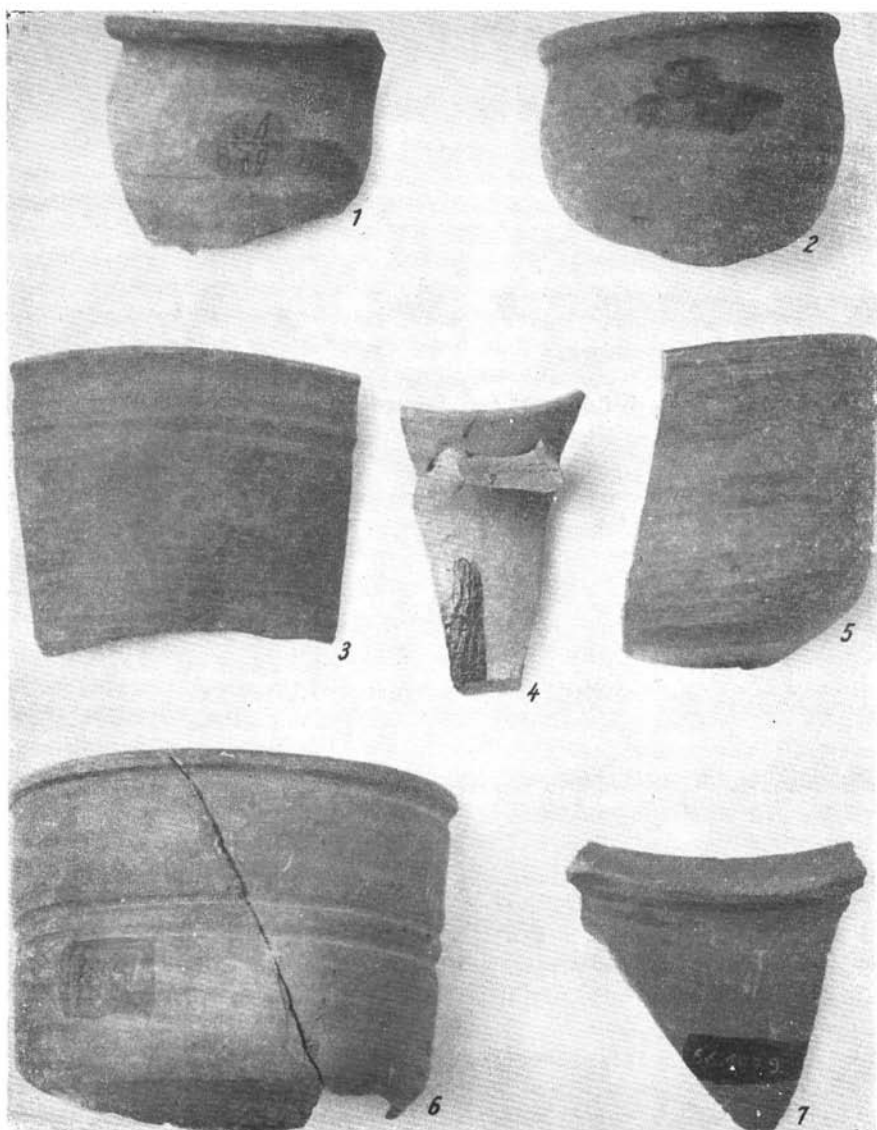
1. Duzzadt peremű tál egyharmada, kiegészített. Csaknem féltójás formájú.¹⁴ (XVI. t. 1). — 2. Gömbölyű edény, töredékes, kiegészített. Vállmagasságban tagolt. Pereme vízszintesen simított. Sima talpú (XVI. t. 3; 34). — 3. Durva anyagú, téglapiros színű, kihajló peremű, középen öblösödő edény. Töredékes, kiegészített. A peremet bevágások tagolják (XVI. t. 5; 57). — 4. Hengeres szájú edényke töredéke, kiegészített. A hasasodás éles. A hasasodás alatt és fölött függőleges besimított vonalkázás díszíti (XVII. t. 1; 17). — 5. Mélyen öblösödő, egyfülű bögre. A fül a mélyített, vízszintesen körbefutó vonallal tagolt peremből indult ki. A jelenlegi fül kiegészítés. Az öblösödés fölötti bögre részen alig észrevehető függőleges besimított vonalkázás látható. A nyakhajlás is tagolt (XVII. t. 5; 35). — 6. Sárgásbarna, kihajló peremű, durva anyagú, kissé öblös edényke (XVII. t. 7; 59). — 7. Durva anyagú, téglapiros színű, kihajló peremű, kissé öblösödő edényke. Töredékes (XVII. t. 8; 52). — 8. Durva anyagú, téglapiros-barnás színű pohár, pereme kissé kihajlik, váll magasságban öblösödik (XVII. t. 9; 16). — 9. Durva anyagú, feketésbarna, kissé kihajló peremű, öblös testű, talpas pohár (XVII. t. 10; 25). — 10. Téglapiros, itt-ott kissé barnás, durva anyagú, egyfülű bögre; kihajló a pereme, a test kissé öblös. Füle kiegészített (XVII. t. 11; 14). — 11. Durva, szürkésbarna, karcú edény; pereme kihajlik, enyhén öblösödik (XVII. t. 15; 26). — 12. Nagyobb csonkakúp formájú pohár. Pereme duzzadt. Töredékes, kiegészített (XVIII. t. 1; 28). — 13. Hordó formájú nagyobb edény galléros vége. Gallérjának átm. kb. 14,2 cm (XVIII. t. 3, 55). — 14. Duzzadt peremű tálacska. A felső harmadban élesen hasasodik, kiegészített (XVIII. t. 5; 33). — 15. Sötét szürke, eléggé kihajló peremű edény. Feneke hiányzik (XVIII. t. 6; 50). — 16. Pohár, pereme hiányzik. A pohár oldalát három vízszintes, egymással párhuzamos mélyített vonal díszíti (XVIII. t. 9; 61). — 17. Igen durva anyagú, vastagfalú, barna színű edényfedő töredéke. Fogóját ujjhegy benyomások díszítik (XVIII. t. 10; 111). — 18. Félgömb formájú tál duzzadt peremű töredéke (XXIV. t. 1; 76?). — 19. Grafitos mázú, csonkakúp formájú pohár, kissé csonka. Magassága 6,9, szájátm. 4,4 cm (1. kép 5; 6). — 20. Kétoasztású szegletes edényke, durva, szabadkézzel készült. A kettéosztó válaszfal közepén van. Egyik oldala hiányzik. Magassága 4,5—5, hossza 9,5, szélessége 6,4 cm. Tűzpadon (tűzhelyen) találtak (1. kép 13; 60). — 21. Hengeres nyakú nagyobb edény (tál?) peremrész¹⁵ (XXIV. t. 2; 97). — 22. Korsó perem és nyaktöredéke. Jellegzetes mélyített barázdával erősen tagolt peremrész (XXIV. t. 3; 82). — 23. Sötétszürke, kissé durvább kivitellű, korongon készült „murgai” típusú korsó peremrész, a perem alól kiinduló széles szalagfülle (XXIV. t. 4; 125). — 24. Sötétszürke, nagy agyagveder fenékrésze (XXIV. t. 5; 108). — 25. Karcú nyakú agyag-

¹⁴ A továbbiakban a színre, minőségre és a készítés technikájára vonatkozó adatokat itt is csak akkor közöljük, ha az nem szürke, jól iszapolt és korongon készült.

¹⁵ Megfelelő darabjait lásd *Alföldi*, 1932. XXVIII. t. 3, 9. Kiskundorozsma.

XXII. tábla. Szeged-Őthalom: Szórvány (kb. 1/4)

XXIII. tábla. Szeged-Öthalom: Szórvány (kb 1/4)

XXIV. tábla. Szeged-Óthalom: Szórvány (kb 1/4)

veder töredéke. A nyakhajlásban kb. 0,8—1 cm átmérőjű ovális lyuk látható (XXIV. t. 6; 103). — 26. Félgömb formájú tál, duzzadt peremű töredéke (XXIV. t. 7; 96). — 27. Magas tölcserés nyakú korsó töredéke. A nyakhajlásban borda fut körbe (XXIV. t. 8; 94).¹⁶ — 28. Magas, hengeres falú (csak kissé csonkakúpos) tál töredéke, pereme duzzadt (XX. t. 1; 87). — 29. Hasas agyagveder peremrésze. A perem vízszintesen hajlik ki, s a szélekkel párhuzamosan haladó besimított vonal díszíti. A peremből széles szalagfűl indult ki, csak csonkja van meg. A nyakon ferdén besimított vonalkázás látszik (XX. t. 2; 88). — 30. Kissé csonkakúpos, sötétszürke színű, duzzadt peremű tál töredéke. A tál oldalának kétharmad részét vízszintesen haladó mély bordák tagolják. A törés mellett fúrott lyuk látszik (XX. t. 3; 92). — 31. Egyfűlű korsó peremrésze, a fül csonkjával. A perem alatt borda futott körbe, s a fül ebből indult ki. A vállon, kb. 1,3 cm széles függőlegesen haladó besimított sáv látszik (XX. t. 4; 74). — 32. Kisebb csonkakúpos tál töredéke, duzzadt peremű. Alsó harmadban tagolt (XX. t. 5; 93). — 33. Csonkakúpos tál töredéke, duzzadt peremű (XX. t. 6; 85). — 34. Nagyobb füles, öblös, hasas edény töredéke, egy fül csonkjával, valószínűleg kétfűlű volt. A vállon széles besimított sáv látszik. Ilyen típusú edényt ismerünk a Hódmezővásárhely-Franciszti téglagyárból¹⁷ (XX. t. 7; 101). — 35. Félgömb formájú tál töredéke, duzzadt peremű (XX. t. 8; 79). — 36. Halványpiros agyagveder peremrésze. A kihajló perem duzzadt. Leltári száma nincs, az öthalmi anyaggal volt együtt tartva (XXI. t. 1). — 37. Szürkéspiros füles edény peremrésze, a széles szalagfűl csonkjával. Perem vízszintesen képezett (XXI. t. 2; 91). — 38. Téglapiros félgömb formájú tál duzzadt peremrésze (XXI. t. 3; 95). — 39. Téglapiros hordó formájú edény galléros díszű töredéke (XXI. t. 4; 133?). — 40. Befelé ívelt oldalú, csonkakúpos tál oldalának töredéke (XXI. t. 5). — 41. Félgömb formájú, duzzadt peremű tál töredéke. A perem alatt vízszintesen húzódó mélyítés tagolja. Leltári száma nincs, együtt volt az öthalmi lelettel tartva (XXI. t. 6). — 42. Halványpiros, nagyméretű amphora füle az amphora oldalának töredékével. Típusa valószínűleg a dunaharaszti,¹⁸ Baks-i¹⁹ és Hódmezővásárhely-aranyági²⁰ példányokkal egyezik (XXI. t. 7; 124). — 43. Szürkéspiros tál (?) fenékrésze (XXI. t. 8; 114). — 44. Téglapiros, kihajló, kissé duzzadt peremű gömbölyű edény töredéke. Vállmagasságban vékony borda fut körbe (XXI. t. 9; 69). — 45. Agyagveder peremes oldalrésze. Vállmagasságban két párhuzamos, vízszintesen körbefutó borda tagolja (XXII. t. 1; 84). — 46. Félgömb formájú tál töredéke, kissé duzzadt peremű (XXII. t. 2; 77). — 47. Nagyobb korsó szalagfűlének töredéke. Külső felületét jól kiemelkedő, hosszában húzódó borda tagolja (XXII. t. 3; 129). — 48. Hengeres (a perem felé csak kissé szélesedő) testű tál töredéke. Pereme duzzadt, perem alatt kb. 4 cm-en tagolt (XXII. t. 4; 81). — 49. Középnagyságú agyagveder kihajló peremű oldalrésze. Pereme duzzadt (XXII. t. 5; 89). — 50. Kihajló peremű, éles hasasodású tál töredéke (XXII. t. 6; 83). — 51. Kihajló peremű, kissé nyúlánk, közepes nagyságú, öblösödő edény töredéke (XXII. t. 7; 78). — 52. Edényfenék, közepén átfúrva (orsókarika?). Átm. 7,8 cm (XXII. t. 8; 115). — 53. Kihajló peremű, gömbölyű edény (tál?) töredéke; a közepén kissé ferde besimított rovátkolás szalad körbe (XXIII. t. 1; 75). — 54. Kissé duzzadt peremű, gömbölyű edény töredéke. Talán talpas kehely volt (XXIII. t. 2; 70). — 55. Sötétszürke, egyenes falú, csonkakúp formájú tál töredéke. Pereme duzzadt, alatta a tál oldalát körbefutó borda díszíti (XXIII. t. 3; 80). — 56. Tölcserés szájú, egyfűlű (?) korsó töredéke. A szalagfűlnek csupán a nyakhajlásból kiinduló csonkja maradt meg (XXIII. t. 4). — 57. Csonkakúpos tál töredéke, jó munkálású pereme kissé duzzadt (XXIII. t. 5). — 58. Hengeres falú tál, duzzadt peremű töredéke. A tál közepén két egy-

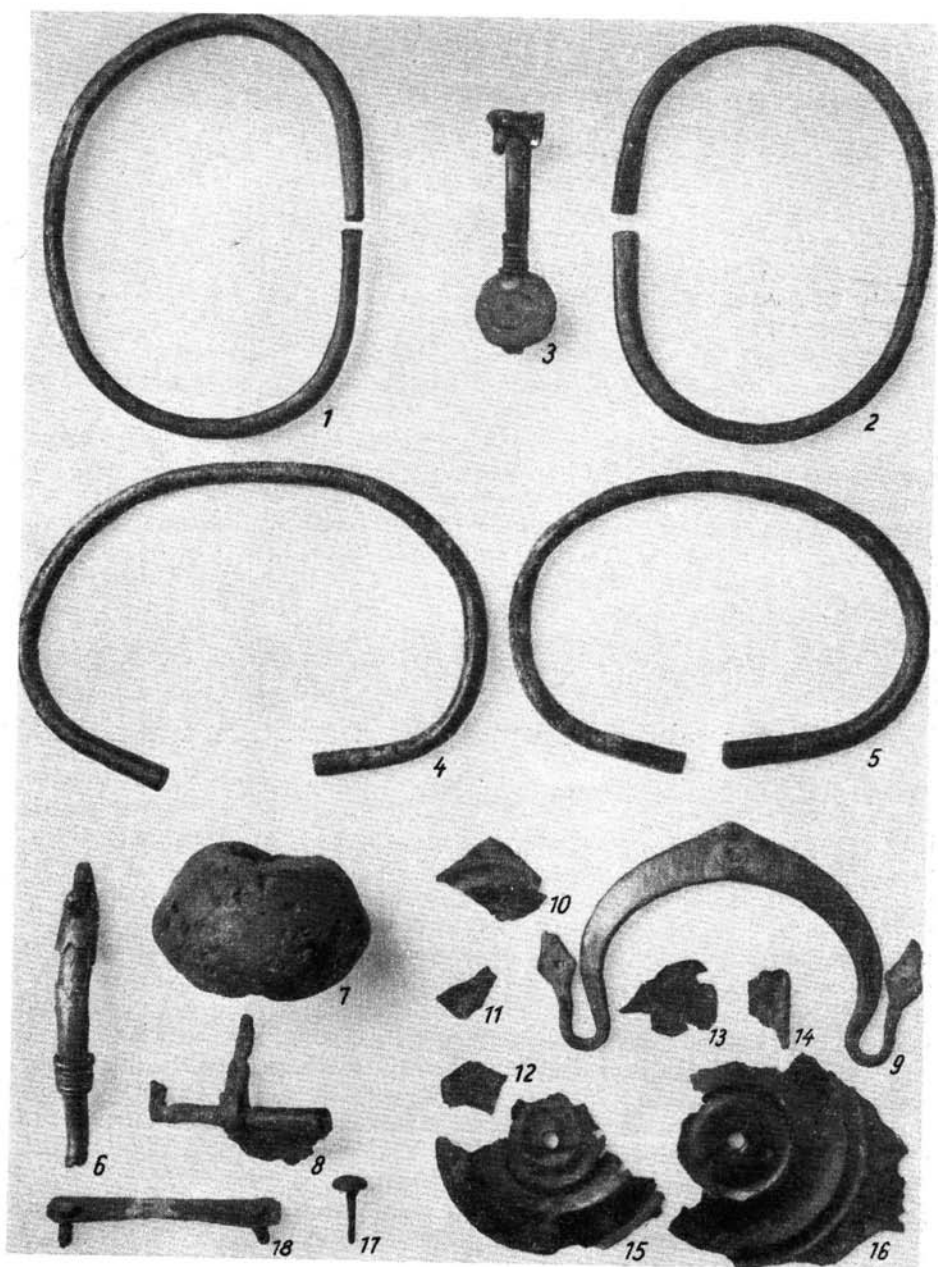
¹⁶ Szarmatakor III., CXX. t. 30. számú Makó környéki, ilyen típusú, de kisebb korsó.

¹⁷ Dolg. 13 (1937) XIV. t. 5.

¹⁸ Szarmatakor III., LXXXVI. t. 20.

¹⁹ Uo. CXXIII. t. 14.

²⁰ Dolg. 15 (1939) 171., 1. kép 3.

XXV. tábla. Szeged-Óthalom, 1—3: 7. sír; 4—5: 1 sír; 6—7: 30. sír; 8: 5. sír; 9—18: 32. sír (kb 3/4)

mással párhuzamos, vízszintes, mélyített vonal szalad körbe. A felső mélyítés kissé ferde, besimított rovátkolás tölti ki (XXIII. t. 6; 67). — 59. Sötétszürke, vízszintes peremű agyagveder töredéke. Függőlegesen besimított vonalkázásból álló sáv egy része látszik rajta (XXIII. t. 7). — 60. Hengeres, de kissé tölcéses nyakú, gömbölyű edényke, hasasodása elég éles. Hangsúlyozott talppal (XIX. t. 1; 66). — 61. Füles bögre, nyakhajlásában kissé tagolt. A fül metszete kerek. Kidolgozása gondatlan (XIX. t. 4; 48). — 62. Kehely formájú edényke, talpa hiányzik. Eredeti formáját a leltárkönyben levő rajz alapján 1. kép 3. ábra mutatja (XIX. t. 5; 66). — 63. Durva anyagú, piszkos piros, inkább hengeres edényke (XIX. t. 6; 62). — 64. Durva anyagú, pirosasbarna színű edényfedő, töredékes (XIX. t. 7; 66). — 65. Durva téglapiros nagyobb edény alsó része (XIX. t. 8; 56). — 66. Tojás formájú testű egyfülű kancsó. 1,4 cm széles vízszintes pereme van, széles szalagfülű. A kihasasodás fölött ritkán és szabálytalanul bemélyített függőleges vonalak látszanak. Leltári száma nincs, a lelőhely rá van írva (XXX. t. 2).

Minden valószínűség szerint az ásatás előtt kibontott sírokból származnak az alábbi fém és gyöngy leletek: 67. Oldalt lehajlított lábú, felsőhurkolású bronz fibula, tekerce hiányos. (XXIX. t. 11). — 68. Oldalt lehajlított lábú, széles bronzlemezből képezett kengyelű fibula maradványa (XXIX. t. 12). — 69. Patkó forma csat, pecke hiányzik. Lehet, hogy nem szarmatakori (XXIX. t. 13). — 70. Téglapiros színű, korongolt edény aljából készült orsókarika. Átm.: 4,3, M.: 1,2 cm (XXIX. t. 14). — 71. Bronz fibula sodronytekerce a túvel (XXIX. t. 15). — 72. Széles kengyelű, ezüstből(?) készült oldalt lehajlított lábú fibula töredéke; a kengyel és lábtöredék szegélyét bemélyített vonal kíséri (XXIX. t. 16). — 73. Gyöngy-sor 61 fehér, vörös, zöld, téglapiros nagyobb gömbölyű paszta, 1 hasáb formájú karneol, 3 hengeres zöld paszta, 3 kisebb hordó formájú kalciumgyöngyből (XXIX. t. 17; 155). — 74. Rombusz metszetű bronz huzalból nyitott karperec fele (XXX. t. 3; 175 b). — 75. Alaktalan bronzlemez töredék (XXX. t. 4; 165 c). A leltár szerint „Törpenge bronzból, három darabba törve, hegye s töve hiányzik; liliumlevél alakú durva zöld szíronnyal; hegye felé kissé keskenyül, hossza 12,6 cm, legnagyobb szélessége 2,7 cm.“ Két, úgy látszik nagyobb darab hiányzik. — 76. Ovális metszetű bronz huzalból, nyitott, végei felé vastagodó karperec két darabban (XXX. t. 5; 222 a—b). — 77. Egy zöld, két fehér lapos henger alakú és két hengeres világoszöld színű paszta gyöngy (XXX. t. 6). — 78. Gyöngy-sor: 1 nagy gömbölyű kéküveg, 2 nagyobb hengeres borostyán, 5 dinnyemag formájú kéküveg (nem szarmatakoriak), 7 kubooktaéder formájú szürkés paszta, 19 vörös, zöld, fehér lapos hengeres paszta, 1 kis lapos kerek borostyán, 1 hengeres piszkos fehér pasztagyöngyből (XXX. t. 7; 157). — 79. Gyöngy-sor, amely áll: 16 nagyobb kubooktaéder formájú kéküveg, 2 ugyanilyen kisebb kék-paszta, 1 ugyanilyen karneol, 1 korall, 2 kisebb hordóformájú kalcium, 49 fehér, nagyobb gömbölyű üvegpaszta, 7 ugyanilyen világos zöld üvegpaszta gyöngyből (XXX. t. 8; 152).

A már hivatkozott csongrádi temető feldolgozásakor sikerült egy olyan emlékcsoport körülhatárolása, amelynek jellemzője, hogy bennük a csontvázak főtájolási iránya DK—NNy, jóval kisebb számban ÉNy—DK. Ide tartozó lelőhelyek: Dunaharaszti,²¹ Bábótai magaslat,²² Szentés-Nagyhegy, Solti Szőlő,²³ Oroszlámos-Podlukány dűlő,²⁴ Szekszárd,²⁵ Csongrád-Werbőczi utca.²⁶ Ebbe a csoportba tartozik az itt bemutatott Szeged-öthalmi temető is. *A felsorolt lelőhelyek nagyobb részéről feltételezhető, hogy beléjük legkésőbb az i. u. III. század második felében beköltözött szarmatak bunkorig élő leszármazottjai temetkeztek.* Ezt valóban bizonyítani is első-

²¹ Szarmatakori III., 28—31.

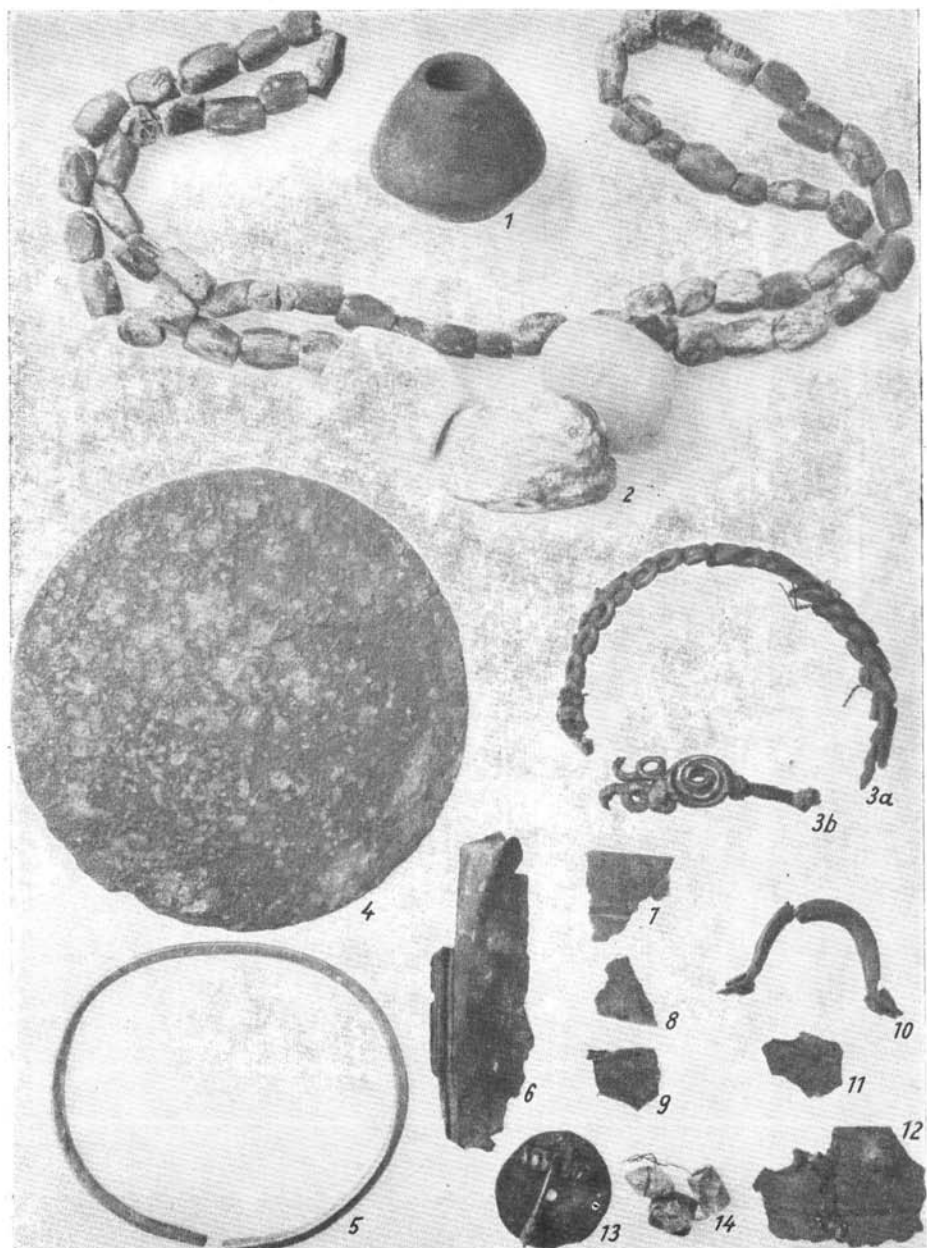
²² AK 7 (1868) 178.

²³ Szarmatakori III., 26.

²⁴ Szarmatakori III., 34., 84. lelőhely.

²⁵ Feticsh 1953.

²⁶ Szarmatakori III., 40., 141. lelőhely.

XXVI. tábla. Szeged-Öthalom, 1—4: 32. sír; 5: Szórvány; 6—14: 21. sír (kb 3/4)

sorban a szeged-öthalmi sírok anyagával lehet. Felhívjuk itt a figyelmet az öthalmi temető kerámiájának néhány olyan típusára, amelyek csaknem teljesen azonosak a kiszombori csoport nagy temetőinek (Kiszombor B és Szentés-Sárgapart)²⁷ kerámiájával. A szoros összefüggést különben, mint azt még látni fogjuk az említett temetők fém-anyaga is tanúsítja. Az öthalmi temetőből ide sorozhatjuk a XVI. t. 1—3, XVII. t. 2—4, 12, XVIII. t. 1—2, 4—6, 1. kép 3. számú ábrák edényeit. Megfelelő darabjaikat pl. a Kiszombor-B és Szentés-sárgaparti temetők közül több példányban is ismerjük.²⁸ Jellegzetesnek lehet tekinteni azokat a mellékleteket, amelyek a viselettel függenek össze. A kiszombori csoport temetőiben is gyakran leltek a női sírok csontvázainak lábainál gyöngysorokat, nyilvánvalóan a szarmata nő szoknyájának alsó szegélyét díszítették. Hasonló jelenség az öthalmi temető 19, 20, 30, 42. sírjaiban is megfigyelhető volt. A gyöngyök típusai (XXVI. t. 2, XXVII. t. 13, XXIX. t. 17; kalciumból XXVIII. t. 10, XXX. t. 6—8) is teljes egyezést mutatnak.²⁹ A fémanyag tekintetében utalunk a sima és csavart huzalú torquesekre, amelyeknek két végén visszacsavarással hurkot képeztek, ezekben akasztották a paszta gyöngysort. Ez a torques típus a kiszombori csoport jellemző tárgytípusa.³⁰ A kampós-hurkos végű bronz, vagy ezüst huzalból készült függő (XXIX. t. 7—8) a kiszombori csoport női sírjainak állandóan visszatérő melléklete.³¹ Az öthalmi temetőnek XXVI. t. 4. ábráján bemutatott tűkre megismétlődik a Szentés-sárgaparti temető 26. sírjában.³² Az egyezések kimutathatók a fibula készletben is. Az öthalmi temető legjellemzőbb fibulája az aláhajlított lábú típus. A XXV. t. 3. ábra jellegzetes, a lábnál korongos képzésű fibulájának pontos megfelelőjét a hortobágy-porosháti VI. halmos temető 11. sírjából közli Zoltai Lajos.³³ A porosháti tizenegy temető a kiszombori csoport halmos változata, s korban egymással párhuzamosak. Az aláhajlított lábú fibulák másik típusát a XXVIII. t. 5. ábra példánya szemlélteti. Ennek teljesen pontos mását a Kiszombor B temető 209. sírjából mutattuk be.³⁴ Ezek után nem meglepő az sem, ha az öthalmi zománcos-korongos fibula (XXIX. t. 10) teljesen azonos párját többek között a Kiszombor B temető 77. sírjából is ismerjük.³⁵ Az öthalmi korongos, borostyánkő díszes fibulájának (1. kép 13, XXVI. t. 13) típusával a szentes-sárgaparti temető 22. sírjában is találkozunk.³⁶ Rá szeretnénk mutatni arra is, hogy az öthalmi temető jellemző orsókarika típusa, az edényoldalból, vagy fenékből kivágott lapos korong (XXVIII. t. 4, XXIX. t. 14). Megállapíthatjuk azt is, hogy a kiszombori csoport temetőiben és sírjaiban is az orsókarikáknak ez a típusa az általános.³⁷ Az egyező vonások ismertetését még az azonos karperec típusokon, felcsavart végű zárt karikákon, stb. keresztül folytathatnánk. Úgy véljük azonban, hogy az eddigiek is meggyőzően bizonyítják az öthalmi temető népének a kiszombori csoporthoz való tartozását.

²⁷ Szarmatakor III., 103—107.

²⁸ Szarmatakor III., XIX. t. 8a—b; XXXIV. t. 16, 22—28, 31, 36; L. t. 16; LXIV. t. 2—3, 5—6, stb.

²⁹ Az említett két temető (Kiszombor B, Szentés-Sárgapart) anyagának átnézése e tekintetben is meggyőző; a hengeres kalcium gyöngyöket illetően lásd Szarmatakor III., XXXVIII. t. 17—19; LIV. t. 3. stb.

³⁰ Szarmatakor III., pl. VI. t. 2; XVI. t. 4; XXI. t. 11; XLVI. t. 1.

³¹ Szarmatakor III., pl. XIV. t. 2; XXIV. t. 7; XXXI. t. 2, 5; XXXIV. t. 10; LVIII. t. 1—2, stb.

³² Szarmatakor III., XVI. t. 1.

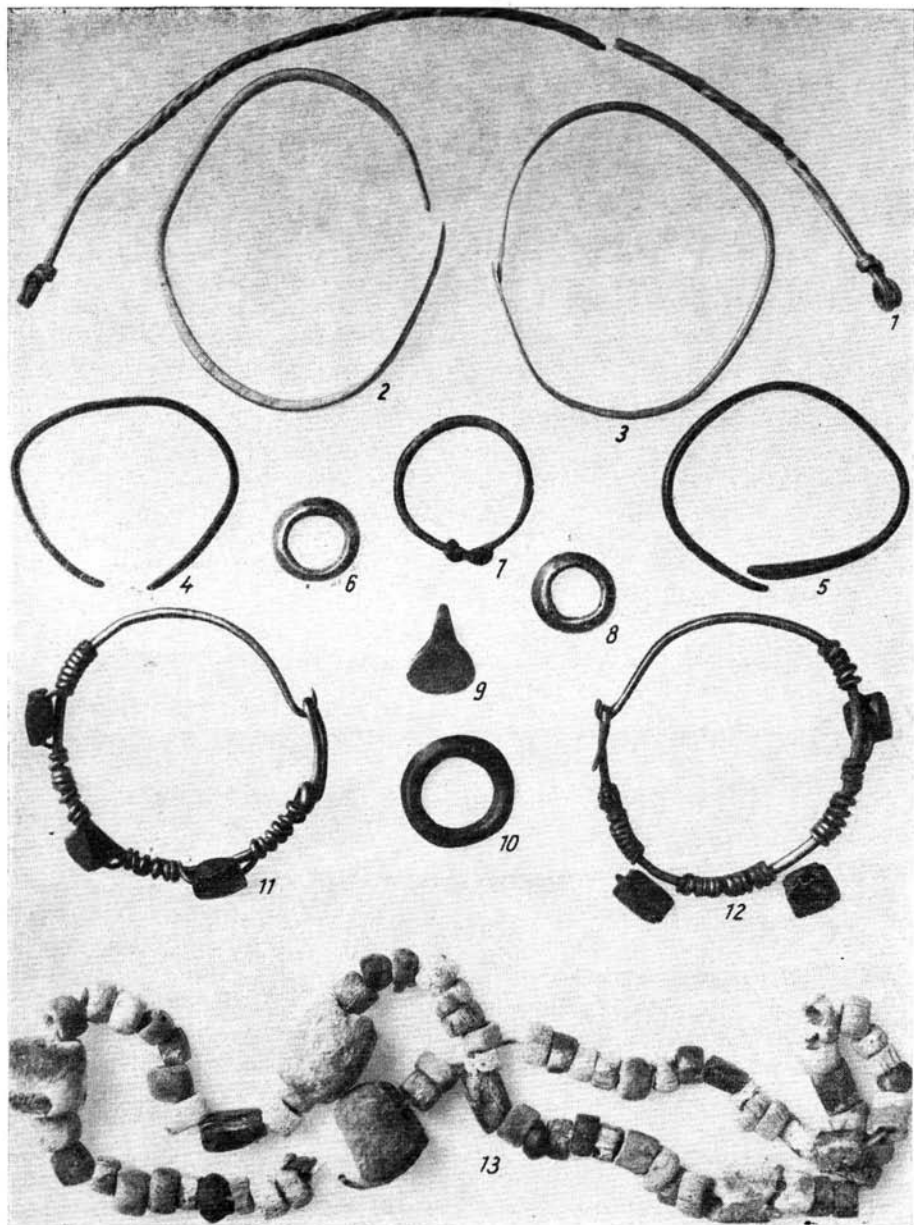
³³ Zoltai, L., Die Hügelgräber der römischen Kaiserzeit in Hortobágy. DissPann II. 11 (1941) VIII. t. 45a—b.

³⁴ Szarmatakor III., XLIX. t. 2a—b.

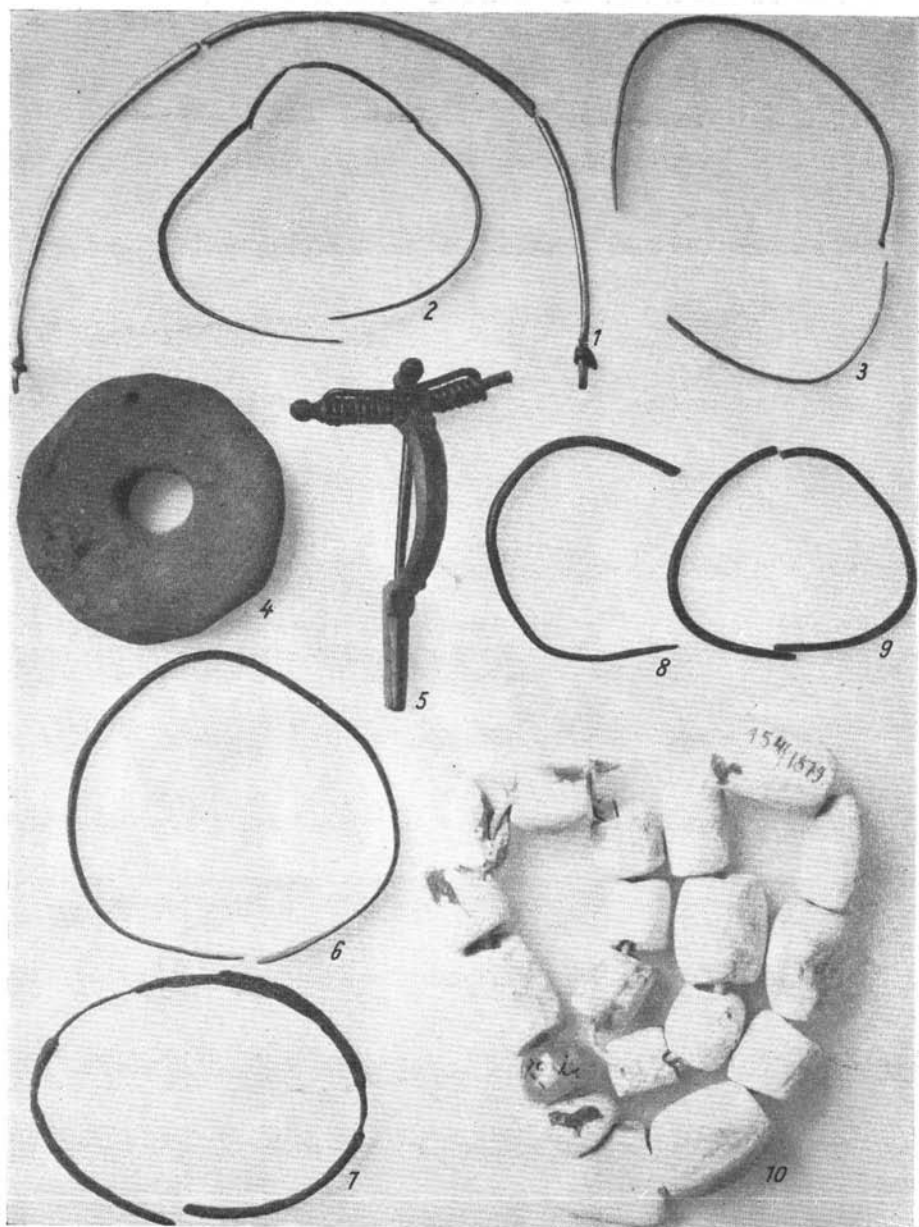
³⁵ Szarmatakor III., XXXIX. t. 3a—b.

³⁶ Szarmatakor III., VII. t. 6a—b.

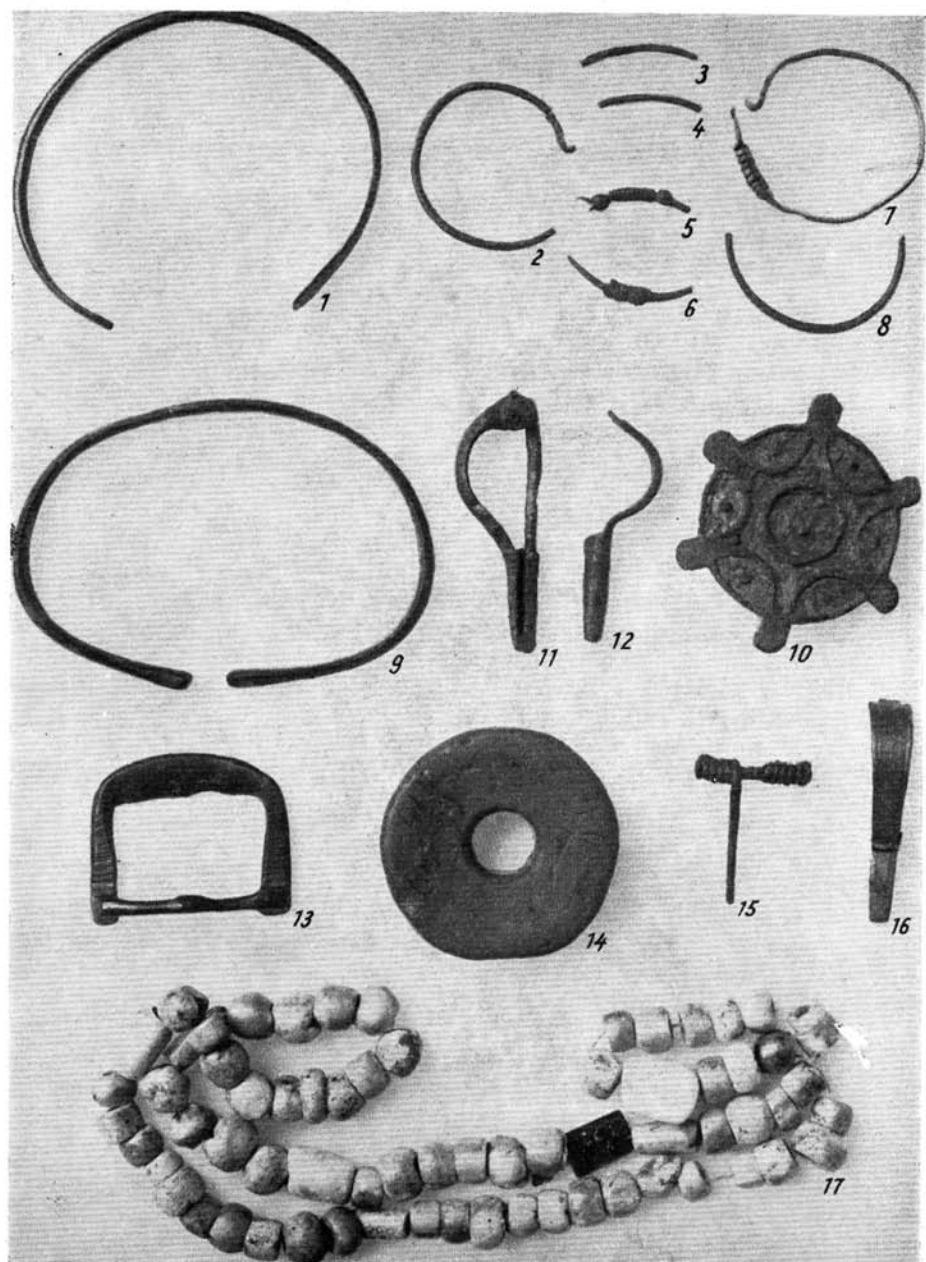
³⁷ Párducz 1959, S. 365. és Szarmatakor III., XVII. t. 14; XXI. t. 6; XXXII. t. 7. stb.

XXVII. tábla. Szeged-Öthalom, 1—5: 21. sír; 6—13: 19. sír (kb 3/4)

XXVIII. tábla. Szeged-Őthalom, 1—3: 19. sír; 4—5: 16. sír; 6—7: 11. sír; 8—10: 20. sír
(kb 3/4)

XXIX. tábla. Szeged-Öthalom, 1—8: 11. sír; 9: 28. sír; 10: 34. sír; 11—13, 15—17: Szórvány;
14: 12. sír (kb 3/4)

2
Hasonlóképpen könnyű annak bizonyítása is, hogy az őthalmi temető a hunkort megérte, sőt valószínűleg át is élte. A csongrádi temető feldolgozásakor sikerült kimutatni, hogy az ülte, guggolva, sőt itt-ott állva eltemetés szokása kaukázusi eredetű, s ezt a szokást a Duna—Tisza közére a hunok 375—380 között ideözönlő első hulláma hozta magával.³⁸ Ez első hun lökés bizonyítéka az őthalmi temető két ülte eltemetett csontváza. Ugyan ezt tanúsítja a 27. sír Ny—K-i tájolású csontváza is. A szegedi határ egy másik kizárólag jellegzetes hunkori kerámiát tartalmazó temetőjében, a mórakalmiban is keletetlen voltak a holttestek sírba téve.³⁹ A temetkezési szokásokon kívül hivatkozhatunk azonban olyan kerámiái típusokra is, amelyek csak 375—380 után kerültek a Duna—Tisza közére. Ilyenek a hengeres falú poharak (XVIII. t. 9. és talán XVII. t. 13), hengeres nyakú, gömbölyű edények (XVII. t. 1, XIX. t. 1), nagyobb egyfülű korsók (XVI. t. 7) és ugyanezen korsók párnásan tagolt változata (XVII. t. 5), és talán a XXIV. t. 3, eredetileg palackformájú edény formája.⁴⁰ E folyóirat hasábjain ismertetett törökkanizsai temető kerámiái készlete már teljesen az új, 375—380 utáni idők típusait tartalmazza.⁴¹ Úgy látszik, hogy e temető népe erőteljesebb és hosszabb hun befolyásnak volt kitéve, mint az őthalmi.

Van az őthalmi temető kerámiájának egy olyan csoportja is, amely az Alföld ókori történetének korábbi szakaszára utal. Számos, nagyjából azonos típusú durva, szabadkézzel készített, téglapiros edényt tartunk számon a temetőből (XVI. t. 4, 6; XVII. t. 6, 14, 16 és valószínűleg sírokból valók a XVI. t. 5, XVII. t. 7—11, 15, XIX. t. 6. számú példányok is). E durva kerámiának az eredete abban a dák kultúrkörben kereshető, amely politikai létének virágkorát vidékünkön az i. e. I. század idején élte. Ugyanerre a kultúrkörre utalnak a kígyófejes végződésű ezüst karperecek is (1. kép 12). A szarmata hódítás első két századában elkülönülten él e nép, s önálló (bár szarmata hatásokat is felmutató) temetőbe temetkeznek.⁴² Úgy látszik, hogy ez az elkülönülés a III. század második feléig tart és ettől kezdve az újabb, ugyancsak szarmata hódítók nyomása az elkülönülő életnek véget vet. Az őthalmi temető ide sorozható fenti leletei azt gyaníttatják, hogy a dák alapréteg, elvegyülten a csaknem egykorú szarmatával, jellemző sajátosságainak egy részét a hunkorig megőrizte.

Végül még néhány szót a lelőhelyen feltalált telepről. Kétségtelennek látszik, hogy az ismertetett temető népe élt e telepen. A Lenhossék által közölt térkép a sírszámok tekintetében félrevezető, de a temető és telep egymáshoz való topográfiai helyzete szempontjából talán helyes képet nyújt.⁴³ Eszerint az őthalmi kiemelkedés középső részén volt a Varázséji által feltárt temetőrész, a telep ettől elkülönülten a vonulat keleti felére terjedt ki. Természetesen nem tudjuk, hogy az ásatás megkezdése előtt feltárt sírok nem voltak a telep és temető közti területen. De a térkép adatai mégis inkább amellel szólnak, hogy önálló telep és ettől elkülönülő temetővel számolhatunk. Már ezen az alapon is feltételezhetjük, hogy ugyanannak a telepnek temetőjéről van szó. Hogy a telepen is akkor folyt az élet, amikor a temetőben temetkeztek, azt a telep keramikai anyaga is bizonyítja. III—IV. századi formák (XX. t. 1, 3, 5, 8; XXI. t. 3, 6, 8—9; XXII. t. 2, 7; XXIII. t. 1—2, 5, 7; XXIV. t. 1, 7. stb.) mellett a jellegzetes hunkori típusok is jelentkeznek. Ez utóbbiak között a murgai típusú korsó

³⁸ Párducz 1959, S. 381—384, 386—387.

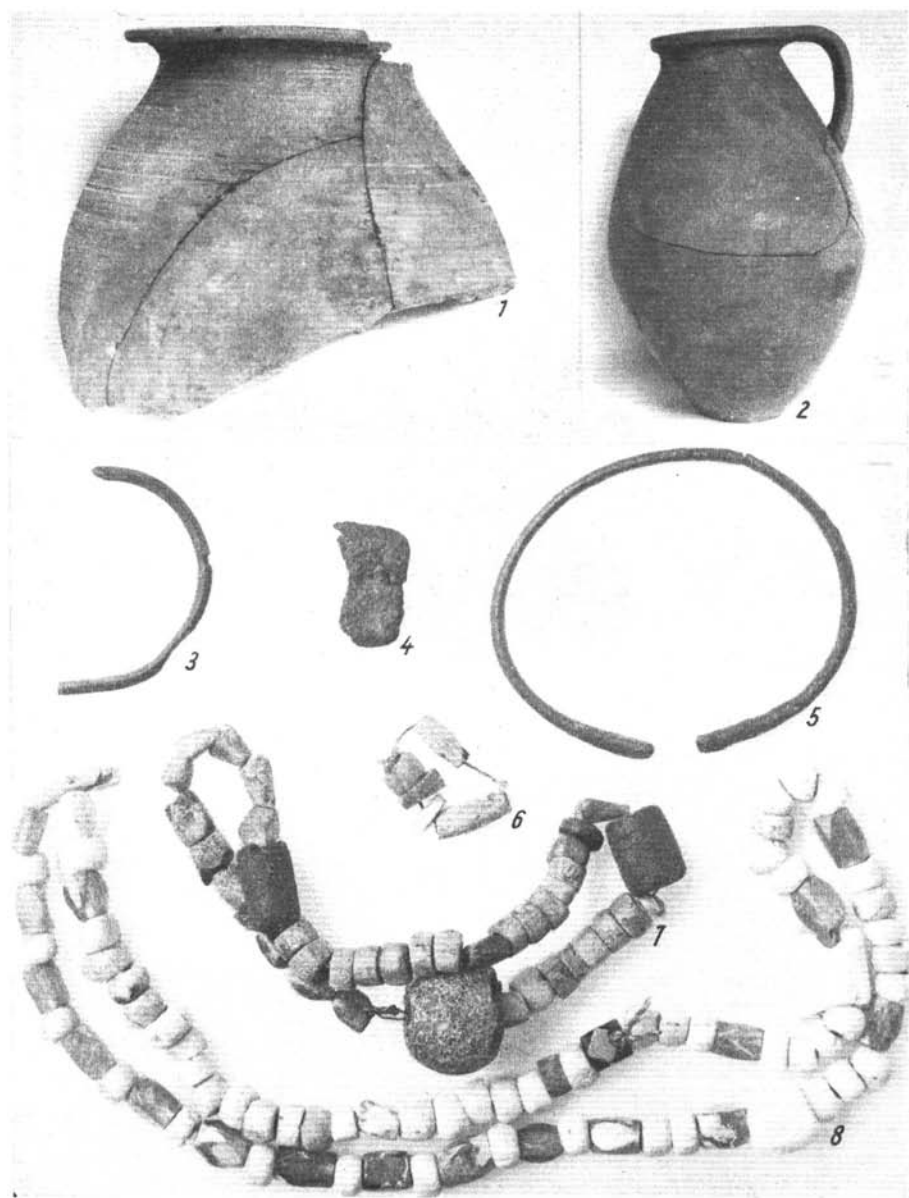
³⁹ Szarmatakor III., 21—22.

⁴⁰ Párducz 1959., 2. kép 8., 1., 18., 26. és 14. edénytípusai.

⁴¹ A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1957. XXV. t.

⁴² A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1956., 15—30. és Acta Arch. Hung. 7 (1956) 175—176.

⁴³ Lenhossék, J., Die Ausgrabungen zu Szeged-Őthalom in Ungarn. (Bp. 1884) 52. lap utáni térkép.

XXX. tábla. Szeged-Öthalom: Szórvány (1—2: kb 1/7; 3—8: kb 3/4)

töredékei (XX. t. 4; XXIV. t. 3—4), a hengeres falu tálak (XX. t. 6; XXII. t. 4; XXIII. t. 6), a hengeres nyakú többé-kevésbé gömbölyű testű edény peremrésze (XXIV. t. 2) különösen jellemzőek.

A lelőhely leleteinek nagyobb része csak szórványként kezelhető és éppen ez a tény szab határt a további történeti következtetések levonásának. Azt hisszük azonban, hogy így sem végeztünk felesleges munkát akkor, amikor éppen egy Szeged környéki lelőhelynek, a hunkori problematika szempontjából való jelentőségére a figyelmet felhívtuk.

Párducz Mihály

SARMATISCHER FRIEDHOF AUS DER HUNNENZEIT IN SZEGED-ÓTHALOM

(Auszug)

Ein ansehnlicher Teil der archäologischen Forschungstätigkeit der letzten Jahrzehnte fällt auf die Untersuchung der Probleme der Hunnenzeit. Auf die Forschertätigkeit von A. Alföldi,¹ N. Fettich,² J. Harmatta³ und Gy. László⁴ können wir uns in dieser Hinsicht in erster Linie berufen. Ihre Forschungen wurden grundlegend ergänzt durch jene Forschungen, die sich vom Ende der Kaiserzeit auf jene sog. barbarischen Völker bezogen, die in den römischen Provinzen und ausserhalb Pannoniens lebten. Von der ersten Gruppe kann vor allem die grossangelegte Monographie des römischen Lagers von Sztalinváros⁵ erwähnt werden, bezüglich der ausserpannonischen Gebiete kommt dann in erster Linie jene Literatur in Betracht, in der die archäologischen Fundstücke der Sarmaten untersucht wurden.⁶ Von der bisherigen Forschung wurde ein besonderes Gewicht auf die Bestimmung jenes charakteristischen Fundmaterials gelegt, das für hunnisch gelten kann, aber es muss eingestanden werden, dass das uns nur in bezug auf kaum einige Gegenstände (Kessel, Bogen usw.) auf zuverlässige Weise gelungen ist; wir sind auch unorientiert über die Bestattungsbräuche der Hunnen. Die Ergebnisse jener Forschungen, die die Struktur des Nomadenreiches der Hunnen aufzudecken bezweckten, beruhen auf Sachbestimmungen der Archäologie. Jene neueren Auffassungen, die sich in der Wertung der letzteren bemerkbar machten, können natürlich auch die auf die Struktur des hunnischen Reiches bezüglichen bisherigen Synthesen modifizieren. Die bisherigen Ergebnisse, die in bezug auf diesen Fragenkomplex erreicht wurden, sind im Grunde genommen auch heute noch stichhaltig. Bei der Bestimmung der Hinterlassenschaft der Hunnen an archäologischen Sachgütern wurde in erster Linie das Edelmetallmaterial der sog. fürstlichen bzw. reicherer Gräber in Betracht genommen. In Ermangelung eines entsprechenden authentischen Materials waren für uns das Denkmälermaterial des gemeinen Volkes im Reiche der Hunnen, desgleichen ihre Siedlungsverhältnisse und Bestattungsbräuche nicht zugänglich. Die hierauf bezüglichen Versuche (vor allem bei A. Alföldi) haben in der Wirklichkeit nur die auf diese bezüglichen grundlegenden Fragen nur aufwerfen können. Im Winter 1949—1950 wurde von uns in Csongrád ein aus 118 Gräbern bestehender Friedhof aus der Hunnenzeit aufgedeckt, und das Material dieses Friedhofes ermöglichte uns endlich die Bestimmung des archäologischen Materials des gemeinen Volkes bei den Hunnen.⁷ Uns interessiert momentan nur jener Teil der Ergebnisse, die die Feststellung ermöglichten, dass eine sehr ansehnliche Schicht des gemeinen Volkes in der Hunnenzeit von jenen sarmatischen Stämmen gebildet wurde, die in die Landschaft zwischen Donau und Theiss noch während der I—III. Jahrhunderte eingewandert waren. Das zu beweisen ist ausser einigen kleineren Fundstückgruppen in erster Linie das Material jenes Friedhofes und jener Siedlung geeignet, das 1879 in Szeged-

Othalom teils im Laufe von Erdarbeiten, teils aber bei den gleichzeitig ausgeführten Ausgrabungen gewonnen wurde. Ausser Friedhöfen aus der Halstattperiode, der ungarischen Landnahmezeit und dem Mittelalter betrafen die Erdarbeiten auch eine Siedlung und einen Friedhof aus der Sarmatenzeit. Es können leider von den mehr als 100 Gräbern nur 42 als mehr oder minder zuverlässig aufgedeckt angesehen werden. Über die Erscheinungen der Siedlung wissen wir aber kaum etwas. Die Ausgrabung wurde von G. Varázseji, einem Beamten des Nationalmuseums, ausgeführt und gleichfalls von ihm wurden die Ergebnisse der Ausgrabungen nach ihrer Beendigung auch publiziert.⁸ Nicht viel später befasste sich auch J. Lenhossék mit den Fundstücken von Szeged-Othalom in einer Monographie, die mit dem gleichen Text in ungarischer und deutscher Sprache herausgegeben wurde.⁹ Von den durch G. Varázseji aufgedeckten Gräbern können in den sarmatischen Kreis folgende Gräber eingereiht werden: Nr. 1—5, 7—13, 16—17, 19—30, 32—38, 42. Über die Funde in den früher aufgedeckten Gräbern und in dem Siedlungsteil wissen wir nichts näheres, diese können nur als Streifunde behandelt werden. Über die Zugehörigkeit der vorgeführten Sachen sollen die Tafel- und Abbildungserklärungen orientieren.

Die charakteristischen Fundstücke des Friedhofes und der Siedlung aus vorhunnischen Zeiten (d. h. sarmatische Funde aus dem III—IV. Jh.) sind die folgenden: Gefässe: T. XVI. 1—3; Taf. XVII. 2—4; 12; Taf. XVIII. 1—2, 4—6; Abb. 1: 3; Perlen: Taf. XXVI. 2; Taf. XXVII. 13; Taf. XXIX. 17; Taf. XXVIII. 10; Taf. XXX. 6—8; Spiegel: Taf. XXVI. 4; Fibeln: Taf. XXV. 3; Taf. XXVIII. 5; Taf. XXIX. 10; bzw. Abb.: 1:11; Spindelringe: Taf. XXVIII. 4; XXIX. 14.

Die hunnenzeitliche Schicht des Friedhofes und der Siedlung kann ausser der sitzender Hockerstellung der Beerdigten und der west-östlichen Richtung der Gräber durch das unten angeführte, hauptsächlich keramische Material veranschaulicht werden: Taf. XVI. 7, XVII. 1, 5, 13, XVIII. 9, XIX. 1, XXIV. 3.

Die älteste Schicht wird durch keramische (Taf. XVI. 4—6; Taf. XVII. 6—11, 14—15; Taf. XIX. 6) und metallne Gegenstände (Abb. 1: 12) vertreten, die vielleicht in den dakischen Kulturkreis eingereiht werden können. Es ist merkwürdig, dass auch diese das Hunnenzeitalter anscheinend noch erreicht haben.

Mihály Párducz

ÁRPÁD-KORI TEMETŐ SZATYMAZON

A szatymazi vasútállomás épületével szemben 1957 őszén raktárházat építettek, amelyhez külön sínpárt fektettek le. A meglevő vasúti pályatest a környezetből jelentős magasságban emelkedik ki, tehát a lefektetendő újabb sínpár részére az altalajt erősen fel kellett tölteni. A töltésföldet az állomás épületével szemben levő területéről, ma állami tartalékföldről hordták el. Ez a tartalékföld korábban a szatymazi gazdasági szakiskolához tartozott. Az iskola még az 1920-as években ezen a területen talajegyengetéssel eltüntette az addigi buckákat, és éppen ott, ahol mi megkezdtük leletmentő munkálatainkat, annakidején mintegy 50—60 cm-es réteget hordtak el, illetőleg teregettek szét.

Az egyengetett földterületről most két, nagyszámú munkáscsapat traktoros vontatókkal szállítja a földet. Munkájuk közben temetőre bukkantak. Az előkerült sírokkal nem sokat törődve igyekeztek munkájukat minél gyorsabban elvégezni, ami viszont a mi leletmentési munkálatainkat igen megnehezítette. A sírok teljes, ill. szakszerű kibontására ritkán volt elegendő időnk.

A leletmentésben (1957. szept. 27-től október 12-ig) mi is többedmagunkkal vetünk részt. Trogmayer Ottó munkatársunkon kívül Farkas Gyula, az Egyetemi Embertani Intézet tanársegéde kapcsolódott be a munkába. Közreműködésüket e helyen is köszönjük.

Első kiszállásunk, ill. terepszemlénk során 9 sírt bontottunk ki, amelyek megközelítőleg Ny—K-i irányban voltak elföldelve. Sajnos, ezekről csak helyrögzítések készülhettek, a pontos sírfelvételekben akadályozva voltunk.

A feltárt és a következőkben ismertetett temető sírjai mellett igen nagyszámú szórványlelet (embercsont) került napvilágra (61 különböző sír vázrészei), amelyeket az Embertani Intézet gondosan összegyűjtött.*

1. sír. M. 35, 25—35 éves n, b, alsó lábszárai hiányoznak. Karjai a medence mellé ki-nyújtva. 270°—90°-os irányításban, fejjel Ny felé. H. (térdig) 107 cm.

2. sír. M. 35, 25—30 éves f, 270°—90°. Koponyája a bal vállra dőlt, alsókarjai a medencében. H. 152 cm.

3. sír. M. 35, 45—50 éves f, 270°—90°. Koponyája jobboldalra dőlt, állkapcsa a jobb kulcscsonton. Jobb alsókar a medence mellé nyújtva, a bal a medencében. H. 148 cm.

4. sír. Az előbbi, 3. sír fölött, M. 28 cm, csak koponya.

5. sír. M. 28 cm, a 2. sír koponyájától Ny-i oldalon csak koponyatöredék, 360°—180°, 25—30 éves f.

* A leírásban használt rövidítések:

M. = mélység; f = férfi; n = nő; gy = gyermek; b = bolygatott; H. = hossza; Sz. = szélessége. A méretek cm-ben értendők.

6. *sír.* M. 35, csak a medencétől lefelé maradtak meg vázrészei, a 3. sírral párhuzamosan, 270° — 90° .
7. *sír.* M. 35, a 3 *sír* jobblábától DNy-ra, csak koponya, 50—55 éves f.
8. *sír.* M. 35, gy, 270° — 90° . Nem bonthattuk ki. Mell.: bal halánték mellett két S-végű hajkarika.
9. *sír.* M. 35, 18—20 éves f, bolygatatlan. Alsókarok a medencében, 315° — 135° , feje Ny felől. H. 162 cm.
10. *sír.* M. 30, mérhető H. (válltól) 128, Sz. 33 cm. Feje, jobb felső lábszára, jobb medencéje, bal alkarja hiányzik. N, 270° — 90° .
11. *sír.* M. 30, H. 137, Sz. 36, n (?), 80° — 260° . Feje, jobb felsőkarja hiányzik, alsókarok a medencében.
12. *sír.* M. 30, a 11. *sír* lábánál összehányt gyermekcsontok.
13. *sír.* M. 32, H. 149,5, Sz. 33, f, 250° — 70° , a koponyatető sérült, jobb alsókar kinyújtva, bal alkar a medencében, kb. 40—45 év körüli.
14. *sír.* M. 48, H. 126, Sz. 27, f, 80° — 260° , koponyája hiányzik, jobb alsókar kinyújtva a bal a medencében, a bal felkar hiányzik.
15. *sír.* M. 53, H. 151, Sz. 39, 40—45 éves f, 80° — 260° , koponyája kissé feltámasztva, jobb alkar a medence mellett, a bal alkar a medencében.
16. *sír.* M. 42, Sz. 28, H. 142, bolygatott n, 270° — 90° , arckoponyája hiányzik, mindkét alkar a medencében. Mell.: jobb halántéknál 3 hajkarika, közülük 2 db S-végű. Koponyája kissé feltámasztva.
17. *sír.* M. 52, H. 144, Sz. 31, bizonytalan nemű, jobb alkarja a medence mellett, a bal a felsőkarra kissé rátolódva. Bal halántéknál patinanyomok, a fej alatt mésrögök. — A csontváz lábai között gyermekcsontváz, a 17. *sír* koponyája mellett szintén gyermekcsontváz részek. Bal vállánál S-végű hajkarika. 85° — 265° .
18. *sír.* A 17. *sír* lábai között szétszórva, M. 48, gy, 40° — 220° .
19. *sír.* M. 50, feldúlt, n.
20. *sír.* M. 53, H. (térdéig) 57, bolygatott gy, a 17. *sír* fejénél. Koponyája hiányos, a jobb alkar, a bal lábszárak és jobb alsólábszár hiányoznak.
21. *sír.* M. 35, H. nem mérhető, Sz. 34. Csak felsőtörzs, a medencék már hiányoznak. A bal alsókar eredetileg ki volt nyújtva, de elmozdult. A koponyatető sérült. 90° — 270° .
22. *sír.* M. 32, H. (térdig) 122, Sz. 32 cm. 45—50 év körüli f, 90° — 270° . Jobb alsókarja, jobb lábszára hiányzik, a bal alsólábszár a jobb mellkason, s koponyája a helyéről ki-mozdult.
23. *sír.* M. 45, bolygatott n. Csak a bal felkar, a medence és a felsőlábszárak maradtak meg, utóbbiak egymáson keresztben. 270° — 90° .
24. *sír.* M. 37, H. 137, 30 év körüli n, Sz. 34,5, 80° — 260° . Koponyája elmozdult, az alsókarok magamellé nyújtva, a medence mellett. Mell.: koponyatetőnél vasrozsa maradványok, lábánál gyermekcsontok.
25. *sír.* M. 37, a 24. *sír* lábai között, bolygatott gy csontvázrészek.
26. *sír.* M. 40, bolygatott n, 270° — 90° . Csak a mellkas baloldali része maradt meg, a jobb alsó kar a medence mellett volt kinyújtva.
27. *sír.* M. 40, bolygatott gy, 100° — 280° . Csak medence csontok.
28. *sír.* M. 52, H. 163,5, Sz. 40, 35 év körüli f, 60° — 240° . Feje felmagasítva, kissé megemelve. A jobb és baloldali alsókarok a medence mellett kinyújtva.
29. *sír.* M. 72, H. 150, Sz. 35, idősebb n, 260° — 80° . Alsókarok a medence mellett kinyújtva. Mell.: A jobb fültájon hajkarika. Feje alatt és a nyaknál faszén maradványok.

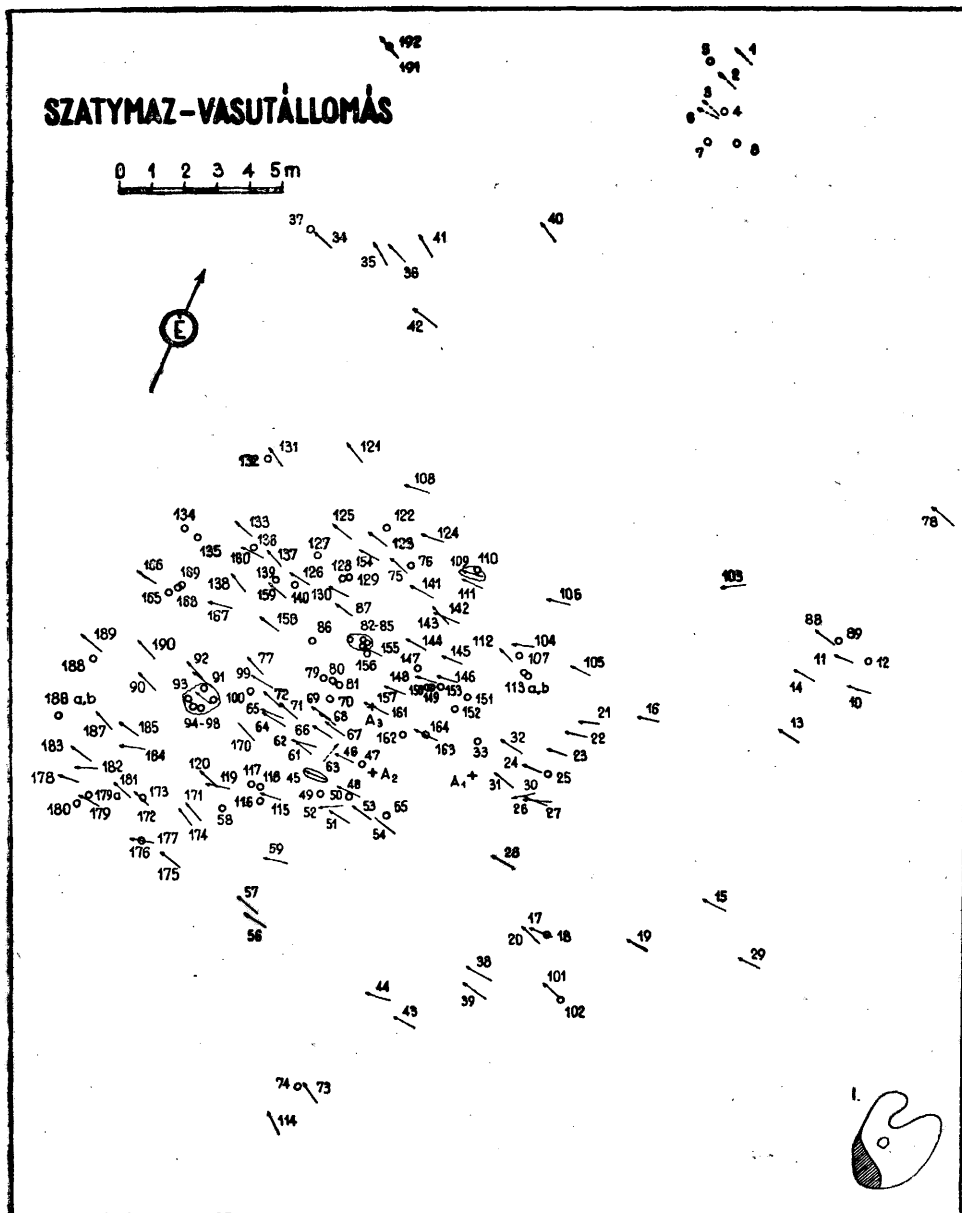

Abb. 1. kép

30. sír. M. 54, H. nem mérhető, Sz. 34, sírszélessége 65, bolygatott f, 300°—120°. Koponyája oldalra dőlt, alsó karok a medence mellett kinyújtva, jobblába és a bal alsólábszára hiányzik.

31. sír. M. 25, H. (nyakától) 77, Sz. 20, bolygatott gy, 250°—70°. Jobb alsókarja a medence mellett kinyújtva, bal alkarja a medencében. Hiányzó koponyája helyén más sírből származó csontok.

32. sír. M. 35, H. nem mérhető, bolygatott n, 255°—75°. Állkapocs elmozdult helyzetben, jobb alsókarja a medence mellett kinyújtva, a balkar, valamint a medencétől lefelé lábszárai hiányoznak.

33. sír. M. 20, csak koponya, mellette összedobált gy csontvázrészei.

34. sír. M. 25, H. 158,5, Sz. 38, f, 90°—270°. Alkarok a medence mellett kinyújtva. A csontváz alatt szétszórtan faszén maradványok.

35. sír. M. 20, H. nem mérhető, bolygatott f (?), 260°—80°. Koponyája hiányzik, s csak a medencéig érő törzse maradt meg.

36. sír. M. 25, H. 140,5, bolygatott f, 270°—90°. Koponyája balra kidőlt, jobb alsókarja kifelé fordult, a bal a medence mellett kinyújtva. Kifordult a jobb felsőlábszára is. Mell.: Bal vállánál, a lapocka alatt vaskarika, s a bal kezénél faszén.

37. sír. M. 25. A 34. sír fejétől jobbra, feldült, felnőtt csontvázrészei.

38. sír. M. 72, H. 160, Sz. 40, f. 260°—80°. Koponyája balra fordult, alsókarok a medence mellett kinyújtva.

39. sír. M. 68, H. 145,5, Sz. 30, kissé bolygatott n, 250°—70°. Koponyája jobbra fordult, jobb felsőkarja a koponya felé kissé feljebbcsúszott, alsókarok a medence mellett kinyújtva. A 38. sír mellett feküdt.

40. sír. Összehányt felnőtt csontvázrészei. Mell.: koponya jobb oldalán S-végű hajkarika. A sírgödör megállapítható iránya 250°—70°.

41. sír. M. 25, H. 158, Sz. 36, bizonytalan nemű, bolygatott csontvázrészecskék, 250°—70°. Koponyája jobbra kifordult, jobb alsókarja a medence mellett, a bal a mellére visszahajlítva. Bal lábszára a térdnél erősen elmozdult.

42. sír. M. 25, eredetileg bolygatatlan, de mire kibontásra kerülhetett, csak a sírgödört, annak 270°—90°-os irányát állapíthattuk meg. Koponyáját megmentettük.

43. sír. M. 62, H. 142,5, Sz. 34, n, 260°—80°. Feje jobbra fordult, alsó karjai a medence mellett kinyújtva.

44. sír. M. 62, H. 140, Sz. 37, n. 270°—90°. Az előbbi sírtől balra feküdt. Koponyája balra fordult, jobb halántékán sérült. Alsó karok a medence mellett kinyújtva. Mell.: a bal halánték mellett 4 db hajkarika.

45. sír. M. 49, H. 83, Sz. 20, 8—10 éves gyermek, 260°—80°. A lekerekített végű sírgödör a homokban pontosan meghatározható, méretei: H. 100, Sz. a koponyánál 35, lábánál 20. A koponya balra fordult, alsókarok a medence mellé kinyújtva. A csontváz alatt, a sírgödör fenekén, hosszában végigszórt faszén maradványok.

46. sír. M. 48, H. 163,5, Sz. 39,5, f, 260°—80°. Koponyája a helyéből kimozdult, jobb alsókarja a mellére visszahajlítva, a bal pedig a medence mellé kinyújtva.

47. sír. Csak koponya, a 46. sír medencéje és a két felső lábszár alatt.

48. sír. M. 52, H. 172, Sz. 39,5, f, 260°—80°. Arckoponyája, valamint állkapcsa hiányzik, bal alsó lábszára középen kettétörött. Alsókarok a medence mellé vannak kinyújtva.

49. sír. Csak koponya, valószínűleg f sírjából. Erősen sérült.

50. sír. Összehányt csontvázrészecskék, felnőtt sírjából, sérült koponyatöredékekkel.

51. sír. M. 65, H. (térdéig) 113, Sz. 35, n, 250°—70°. Koponyája elmozdult, állkapcsa a jobb vállánál. Alsó karjai a medence mellé kinyújtva, s az alsó lábszárai hiányoznak. Jobb könyöke, bal térde alatt faszén maradványok. A medencében állati lábszárcsont.

52. sír. Felnőtt összehányt csontvázrészei.

53. sír. M. 80, H. 144, Sz. 37, n, 250°—70°. Koponyája hiányzik, de az állkapocs a helyén maradt. Alsó karjai a medence mellett vannak kinyújtva.

54. sír. M. 70, H. (a térdéig) 98,5, Sz. 25,5, kb. 14—15 éves gyermek, 240°—60°. Koponyája jobbra kifordult, jobb alsókarja és az alsó lábszárak hiányoznak. A bal alkar a medencében.

55. sír. Az előbbi sír baloldalán feküdt, s a gyermek sír összehányt vázrészei maradtak meg.

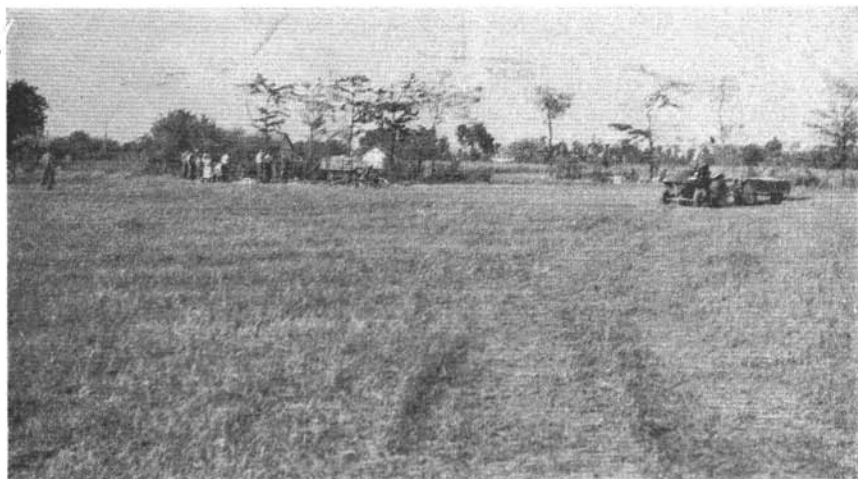

Abb. 2. kép. A lelőhely
Der Fundort

56. sír. M. 70, H. 154,5, Sz. 36, erősen bolygatott n, 70°—250°. Koponyája megsérült és jobbra kifordult, bal medence csontja és a bal lába, valamint jobb alsólábszára hiányzik. Alsó karjai a medence mellé voltak kinyújtva. Válla kissé magasabbra volt feltámasztva. A csontváz körül szétszórtan faszén maradványokat figyelhettünk meg.

57. sír. M. 65, Sz. 36, H. nem mérhető, mert csak a felső testrész maradt meg a medencéig, de hiányzik a koponyája is. Mind a két alsó kar a mellére volt visszahajtva, azonban a bal alsó karja hiányzik, viszont a kéztőcsontok, ujjpercek a bal bordákon bolygatatlanul megmaradtak. Megállapítható irányítása: 235°—55°.

58. sír. M. 48, erősen bolygatott f. Koponyája balra dőlt és felfelé tekintett.

59. sír. M. 48, mérhető H. 91, Sz. 40, bolygatott f, 90°—270°. Koponyája és alsó lábszárjai hiányoznak, az alsókarok a medence mellett kinyújtva.

60. sír. M. 50, f (?), 110°—290°. Jobb alsókarja, valamint mindkét lába és bal alsókarja hiányoznak. Koponyája erősen sérült, az arca felfelé tekintett, viszont állkapcsa leesett. A csontváz jobboldala az előbbi sír alatt feküdt.

61. sír. M. 42, bolygatott f (?), 70°—250°. Lábainál összehányt gyermekcsontok.

62. sír. M. 51, bolygatott, bizonytalan nemű csontvázrészek. 260°—80°.

63. sír. M. 31, bolygatott és bizonytalan nemű csontvázrészek. 340°—160°.

64. sír. M. 43, H. 85, bolygatott 5—8 éves gy, 260°—80°. Bal keze hiányzik, s a kézfej helyén római pénzdarab.

65. sír. M. 42, H. 152, Sz. 32, kb. 40—45 éves n, 260°—80°. Jobb alsókarja hiányzik, feje kissé jobbra dőlt. Mell.: a koponya jobb oldalánál koporsószeg, bal válla fölött gyermek állkapocs. A csontváz alatt, hosszában faszén maradványok.

66. sír. M. 68, teljesen bolygatott, felnőtt csontvázrészek. Méretei nem állapíthatók meg. Koponyája kissé balra dőlt.

67. sír. M. 46, teljesen bolygatott gyermek csontvázrészek. Irányítását csak a sírgödörből lehet megállapítani, 250°—70°. A sírgödör alján, a lábak helyén idegen felnőtt combcsontja.

68. sír. M. 50, teljesen bolygatott gy. H. nem állapítható meg, Sz. 27. Az alkarok és mindkét lába hiányzik, feje kissé jobbra dőlt. 250°—70°.

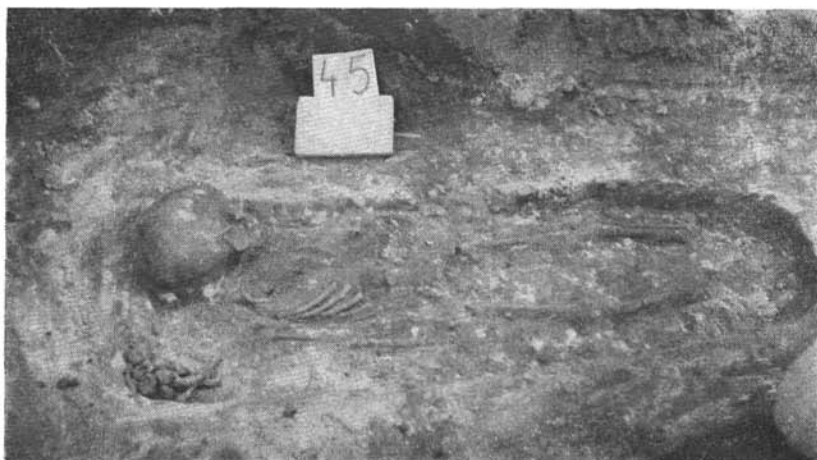

Abb. 3. kép. Kerekített végű sírgödör. (45. sír.)
Grabgrube mit abgerundeten Ende

69. sír. M. 50, feldúlt felnőtt csontvázrészei és koponya töredéke. Irányítását csak a sírgödör helyzetéből állapíthattuk meg. 250°—70°.

70. sír. M. 50, teljesen szétdúlt, felnőtt csontvázrészek.

71. sír. M. 32, teljesen bolygatott, felnőtt csontvázrészei. A sír helyzetéből megállapíthatóan, eredetileg 240°—60°-os irányban lehetett elföldelve, feje megközelítőleg DNy felől.

72. sír. M. 49, teljesen szétdúlt, felnőtt csontvázrészei. Koponyája a jobb vállhoz csúszott, fordított helyzetben. Medencéje hiányzik, pedig a jobb alsókar eredetileg a medencébe lehetett elhelyezve, a bal alsókar a medence mellett, kinyújtva megmaradt. A mellkas baloldali részén, a vázrészek fölött csecsemő koponya töredékei voltak.

73. sír. M. 69, H. 151, bolygatott, n, 240°—60°. Koponyája balra dőlt, a bal felsőkar hiányzik, az alsókarok a medence mellett vannak kinyújtva.

74. sír. M. 50, csak koponya, a 73. sír jobb válla fölött. Maga a koponya jobbra dőlt.

75. sír. M. 36, H. 148,5, Sz. 27, bolygatott n, 250°—70°. Az állkapocs kissé lecsúszott, jobb alsókar a medencébe helyezve, míg a bal a medence mellett volt kinyújtva.

76. sír. M. 36, az előbbi, 75. sír bal lábánál összehányt felnőtt csontvázrészek.

77. sír. M. 40, H. 146, Sz. 32, n (?), 245°—65°. Az állkapocs kissé jobbra kifordult, a jobb alsókar a medence mellett, kinyújtva, a bal pedig a medencében elhelyezve.

78. sír. M. 41, H. 154, Sz. 35,5, f, 245°—65°. Alsó karjai a medence mellé voltak kinyújtva.

79. sír. M. 32, teljesen bolygatott, bizonytalan nemű csontvázrészek. Koponyája hiányzik.
 80. sír. M. 40, összehányt gyermek csontvázrészek.
 81. sír. M. 45, H. nem mérhető, erősen bolygatott női csontvázból csak az állkapocs, a
 ✎örzs, a bal felsőkar és a jobb felső lábszárcsont maradt meg.
 82—85. sírok. M. 27, egycsomóba hányt csontok között négy koponya.
 86. sír. Összehányt, irányítás nélküli csontvázrészek. Koponyája töredékes.

Abb. 4. kép. Temetőrészlet az 58. sírral
 Friedhofdetail mit dem Grab Nr. 58.

87. sír. M. 47, H. 161, Sz. 38, bolygatott f, 250° — 70° . A koponya kissé balra dőlt, a két
 alsókar a medence mellé volt kinyújtva.
 88. sír. M. 40, H. 132, Sz. 32, teljesen bolygatott f, 240° — 60° . Koponyája hiányzik, az
 alsó karok a test mellett voltak kinyújtva.
 89. sír. Az előbbi sír mellett. Koponyája összetörve, a jobb felső lábszárcsont és össze-
 hányt bordák társaságában. Gyermekcsontváz volt.
 90. sír. M. 33, H. 140, Sz. 37, teljesen bolygatott f, 240° — 60° . Koponyája hiányzik, de
 az állkapocs helyén maradt. A jobb alsókar a medence mellé volt kinyújtva, a bal pedig a
 medence felett, a gerincoszlopon.
 91. sír. M. 33, H. nem mérhető. Koponyája, két felkarja hiányzik, a jobb felső lábszárral
 együtt. 250° — 70° . A két alsókar a medence mellé volt kinyújtva. Utólagos vizsgálatnál ki-
 derült, hogy női csontváz részeit tártuk fel. Mell.: 2 db koporsószeg, amelyek közül az egyik
 a bal lábsaroknál, a másik a bal medencénél került elő, mindkettő hegygel lefelé.
 92. sír. M. 43, H. 148, teljesen bolygatott n, 240° — 60° . Az arckoponya sérült, állkapocs
 a bal kulcsonton, a koponya felfelé néz. Kb. 45 éves nő lehetett. Alsó karjai a medence
 mellett voltak kinyújtva, a jobb válla pedig a 91. sír bal alsó karja alá volt eltemetve.
 A csontváz alatt faszén maradványokat találtunk.

93. sír. M. 44, H. 81, Sz. 24,5, bolygatott gy, 250°—70°. Jobb alsó karja a medencében, a bal a medence mellé volt kinyújtva. Alsó lábszárai hiányoznak.

94—98. sírok. Egy csomóba hányt 4 koponya és egy koponya töredék. Körülöttük néhány hosszúcsont, minden irányítás nélkül.

99. sír. M. 49, teljesen bolygatott f, 260°—80°. A sírban csak egy koponyatető töredéket, két felső kart, gerincoszlopot és a jobb medencét találtuk meg. Nem mérhető.

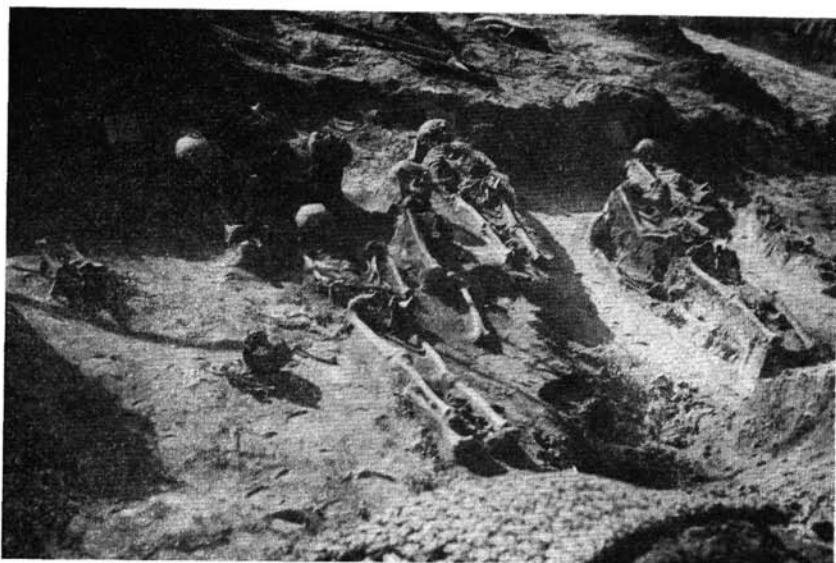

Abb. 5. kép. Temetőrészlet a 150. sírral
Friedhofdetail mit dem Grab Nr. 150.

100. sír. M. 39, teljesen bolygatott, koponya nélküli felnőtt csontvázrészei, közöttük egy gyermekkoponya töredéke.

101. sír. M. 83, H. 150, Sz. 33,5, nő, 245°—65°. Feje kissé jobbra dőlt, alsó karjai a medence mellé voltak kinyújtva.

102. sír. M. 83, a 101. sír jobb medencéje mellett egy gyermek állkapocs, s körülötte néhány gyermek végtagcsonttal.

103. sír. M. 28, összehányt vázrészek, n, 285°—105°. A vázrészek közül a jobb alkar hiányzik.

104. sír. M. 58, H. 158, Sz. 37,5, n, 280°—100°. Alsó karjai a medencébe helyezve.

105. sír. M. 25, H. 145, részben bolygatott f, 260°—80°. Koponyája hiányzik, a megmaradt állkapocs kifordulva. Hiányzik a bal felkarja is, a két alkar pedig a medence mellé volt kinyújtva.

106. sír. M. 50, H. 108, Sz. 28,5, részben bolygatott gy, 270°—90°. Koponyája hiányzik, az alsókarok a medence mellé voltak kinyújtva.

107. sír. M. 54, csak koponya, az is töredékes. Kibontása után egy megközelítőleg kör alakú sírgödört tártunk fel és ebben a koponyához tartozó többi csontok voltak.

108. sír. M. 70, teljesen bolygatott n, 280°—100°. Koponyája balra kifordult, két alsó karja a medence mellé voltak kinyújtóztatva. A jobb medencecsontja és mindkét lábszára hiányoznak.

109. sír. M. 50, H. 156, Sz. 38, 270°—90°, n. Koponyája balra kifordult, alsó karjai a medence mellé vannak kinyújtva. Sírgödre mindkét végén lekerekített és bontható volt. A sírban, a női csontváz bal oldalán, a bal könyöktől a térd magasságáig egy gyermek csontváza (110. sír) feküdt. Mell.: a bal halántéknál hajkarika.

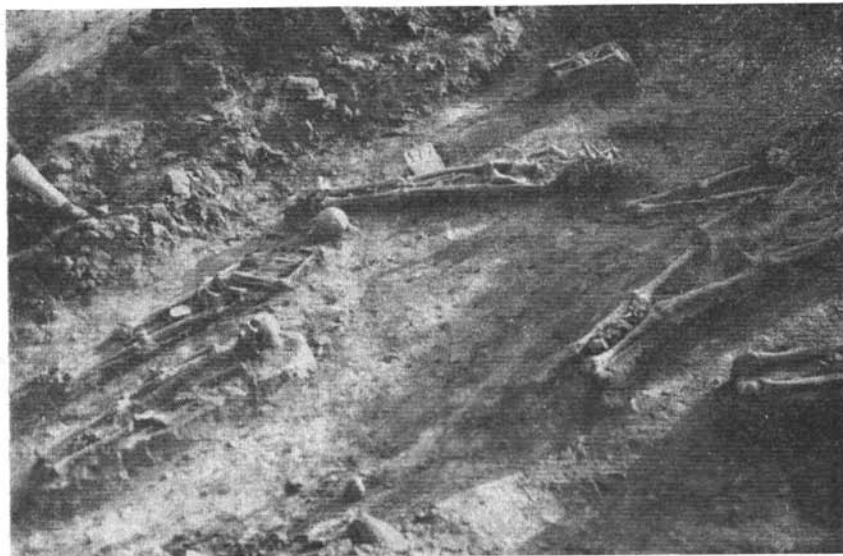

Abb. 6. kép. Temetőrészlet a 177. sírral
Friedhofdetail mit dem Grab Nr. 177

110. sír. M. 50, H. 81, gy, 270°—90°. A 109. sírral egy sírgödörben. A sírgödör H. 207, Sz. (a gyermek fej magasságában) 68. Koponyája hiányzik, alsó karjai a medence mellé voltak kinyújtva.

111. sír. M. 40, mérhető H. 129, Sz. 32, részben bolygatott n, 270°—90°. Koponyája hiányzik, az alsó karok a medence mellé voltak fektetve.

112. sír. M. 30, méretei nem állapíthatók meg. Koponyája, a két felső kar, valamint a törzs felsőrésze hiányoznak. A megmaradt alsókarok a medence mellé voltak kinyújtva. 240°—60°. Mell.: a térdek között pénzdarab.

113. a—b. sírok. Két gyermekcsontváz összehányt részei. M. 30.

114. sír. M. 60, H. 156, Sz. 34,5, részben bolygatott n (?), 230°—50°. Feje jobbra fordult, a két alsókart a medence mellé helyezték.

115. sír. M. 70, H. nem mérhető, teljesen bolygatott, bizonytalan nemű, 270°—90°. Koponyája balra fordult, mind a két lábszára és a jobb alsó karja hiányzik, a bal pedig a medence mellé volt fektetve.

116. sír. M. 70, a 115. sír koponyájának jobb oldalánál, a jobb váll mellett. Csak koponya.

117. sír. Csak koponya, valószínűleg női sírból. Adatait nem mérhettük.

118. sír. Mint a 117. sírnál, az adatokat itt sem mérhettük. Valószínűleg férfi koponyája, egyéb összehányt csontvázrészekkel.

119. sír. M. 70, felnőtt csontvázrészei, 280° – 100° . Irányítását a sírgödörből figyelhettük meg. Méreteit nem vehettük fel. A sírgödör alján faszén darabkák voltak szétszórva.

120. sír. M. 35, H. 154, Sz. 32, n, 240° – 60° . A jobb alsókarja a medence mellett kinyújtva, a bal pedig a medencébe helyezve.

121. sír. M. 65, H. 168, sírszélessége 62, n, 245° – 65° . A felsőtest kissé jobbra fordult, karjai mintha szélesen lennének kitérve. Feje alatt faszén darabkák.

122. sír. M. 40, összehányt csontvázrészek.

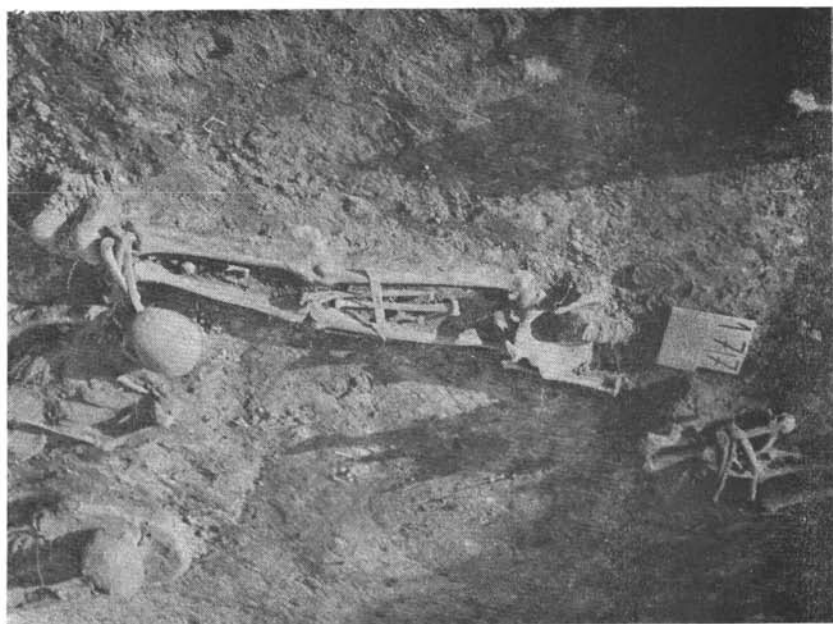

Abb. 7. kép. Grab 177. sír

123. sír. M. 55, összehányt gyermekcsontváz részei. A csontok között csak a törzs egy része és a medencecsontok maradtak meg.

124. sír. M. 35, összehányt felnőtt csontvázrészek: felsőtest, bal medencecsont és a bal felső lábszárcsont maradtak meg. Eredeti helyzetben csak a jobb kar maradt meg és a koponya, amely kissé jobbra fordult.

125. sír. M. 50, csak a két lábszár maradt meg, valamint a koponya, de az sem az eredeti helyén. 250° – 70° .

126. sír. M. 45, teljesen bolygatott gy, 260° – 80° . Vállszélessége 31,5. Mind a koponyája, mind a lábszárjai hiányoznak. Alsó karjait a medence mellé nyújtották ki.

127. sír. M. nem mérhető. Összehányt felnőtt csontvázrészei, közöttük gerincoszlop csigolyák és a bal felkar csontjai.

128. sír. Csak koponya.

129. sír. Csak koponya.

130. sír. M. nem mérhető, H. 130, Sz. 34, n, 265°—85°. Feje kissé hátrabukott, mind a két alsókarja a medencébe volt helyezve.

131. sír. M. nem mérhető, teljesen bolygatott n, 250°—70°. Koponyája felfordult, a jobb medencéje és mindkét lábszára hiányzik. A két alsó kar a medence mellé volt kinyújtva.

132. sír. Adatait nem mérhettük, a 131. sír közvetlen szomszédságában, annak jobb oldalán. Teljesen bolygatott gy, 230°—50°. Irányítását a sírgödör irányáról mértük.

133. sír. M. nem mérhető, H. 143, Sz. 35,5, teljesen bolygatott n, 265°—85°. Koponyája hiányzik, mindkét alsó karja a medencébe volt helyezve.

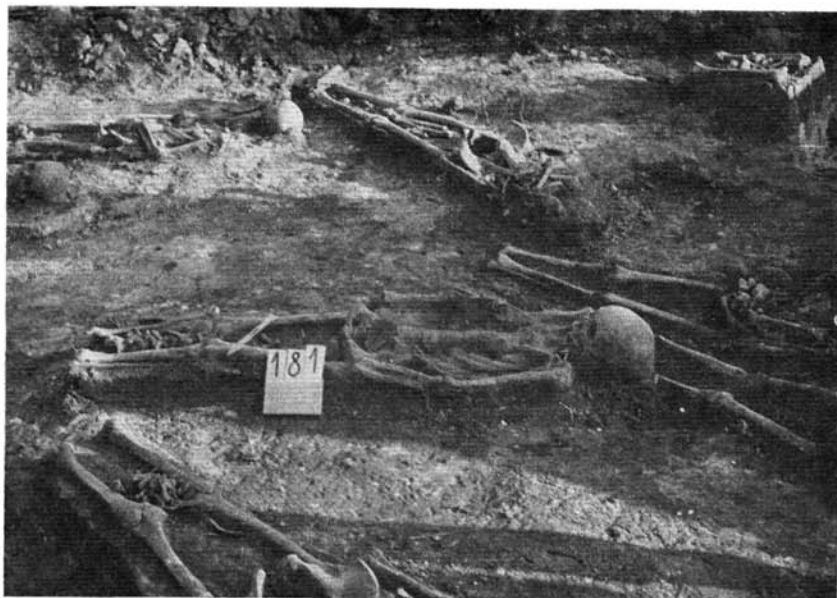

Abb. 8. kép. Temetőrészlet a 181. sírral
Teilansicht von dem Friedhof mit dem Grab Nr. 181

134. sír. Nem mérhető mélységben, összehányt, felnőtt csontvázrészei. A csontok közül a koponya hiányzik.

135. sír. Nem mérhető mélységben, összehányt gy csontvázrészek.

136. sír. Nem mérhető mélységben, összehányt, felnőtt csontvázrészek. Koponyáját a két felsőlábszár között bontottuk ki.

137. sír. Adatait nem mérhettük. Teljesen bolygatott, felnőtt csontvázrészei, az eredeti helyzetben maradt medence csontjai között a két alsó kart is bonthattuk. Koponyája hiányzik.

138. sír. Nem mérhető mélységben, összehányt, férfi csontvázrészek. Irányítását csak a sírfenekből állapíthattuk meg: 240°—60°. Hiányoznak a csontvázrészek közül a balláb és a jobb alsó lábszár-csontok.

139. sír. Nem mérhető mélységben, összedobált gy csontvázrészei. A kibontott csontváz-maradványokból a bal láb és a jobb alsó lábszár csontjai hiányoznak.

140. sír. Nem mérhető mélységben, összehányt gy csontvázrészei.

141. *sír.* M. 65, H. nem mérhető, Sz. 45, teljesen bolygatott f, 260°—80°. Feje jobbra fordult, állkapocs leesett, a jobb lába teljesen és a bal medence csontja hiányzik.
142. *sír.* M. 60, összetörött koponyájú, mérhető H. 147, Sz. 41,5, f, 255°—75°. Hosszát csak a nyakcsigolyáktól lehetett mérni. Mindkét karja a medencében. Mell.: a jobb bordák és a jobb felkar között koporsószeget.
143. *sír.* M. 75, H. 153,5, Sz. 38,5, f, részben bolygatott, 240°—60°. Az állkapocs hiányzik, jobb alsó karja a medence mellé fektetve, a bal pedig a medencében.
144. *sír.* M. 65, H. 145,5, Sz. 29,5, n, részben bolygatva, 255°—75°. Koponyája kissé balra fordult, az állkapocs leesett. Jobb karja a medence mellett kinyújtva, a bal a medencébe helyezve.
145. *sír.* Férfi csontváz mellkasa, a többi része hiányzik. Megvan a koponya, de a helyéből az is kimozdult és jobbra fordult. 260°—80°.
146. *sír.* M. 75, H. 157,5, Sz. 37,5, f, 265°—85°. Koponyája jobbra fordult, a két alsó kar a medencében úgy elhelyezve, hogy azok a csuklóknál keresztezik egymást. Jobb bokájánál idegen jobb felkar hevert.
147. *sír.* M. 65, összehányt f. csontvágrészek a következő: 148. *sír* bal oldalánál.
148. *sír.* M. 65, H. nem mérhető, Sz. 27,5, teljesen bolygatott n, 265°—85°. Koponyája egészen jobbra fordult, az állkapocs leesett. A csontvázból csak a derékig érő részek maradtak meg, s hiányoznak az alsó karok is.
149. *sír.* M. 65, csak koponya.
150. *sír.* M. 65, magányos koponya, a 149. *sír* koponyája mellett.
151. *sír.* Összedobált gyermekcsontváz, közöttük állat csont.
152. *sír.* Összehányt gyermekcsontvágrészek.
153. *sír.* Csak koponya, felnőtté volt. A 149. és 150. sírok koponyái alatt.
154. *sír.* M. 70, H. 152, Sz. 33,5, gy, 270°—90°. Koponyája balra fordult, jobb alsó karja a medence mellé kinyújtva, a bal pedig a medencébe helyezve. A két alsólábszára egymáson keresztbe rakva.
155. *sír.* M. 65, H. 127, Sz. 32, bizonytalan nemű csontváz. Koponyája hiányzik, a két alsó kar a medence mellé fektetve. A vágrészek alatt szétszórtan faszén maradványok.
156. *sír.* M. 65, bizonytalan nemű csontvázból csak a bal kar és a bal felső lábszárcsont maradt meg.
157. *sír.* M. 65, bizonytalan nemű csontváz felső része. Koponyája jobbra fordult, jobb alsó karja a medencébe helyezve, a bal alsókar hiányzik, a lábszárakkal együtt. Koponyáján, valószínűleg égéstől fekete foltok. A csontváz alatt faszén maradványok.
158. *sír.* M. 46, H. 131, teljesen bolygatott n, 250°—70°. Koponyája hiányzik, de az állkapocs a helyén maradt. A bal kar egészen, a jobból az alsó kar hiányzik, a jobb oldali bordákkal együtt.
159. *sír.* M. 46, H. nem mérhető, Sz. 30, teljesen bolygatott gy, 250°—70°. Koponyája a bal vállhoz fordult, a két alkar, valamint a jobb láb és a bal alsó lábszár hiányzik.
160. *sír.* M. 46, teljesen bolygatott n, 270°—90°. Koponyája teljesen jobbra fordult, törzsből csak a felsőrész maradt meg, néhány csigolyával. Helyén találtak a jobb kart, amely valószínűleg a medence mellett volt kinyújtva. A csontváz alatt, szétszórtan faszén maradványok voltak.
161. *sír.* M. 43, H. 140, bizonytalan nemű, felnőtt csontvágrészek. 260°—80°. Koponyája hiányzik, de az állkapocs helyén maradt, s további vágrészekből csak a törzs jobb oldala, egész medencéje és a jobb lába maradt meg.
162. *sír.* M. 43, teljesen bolygatott, helyesebben: összehányt gy csontok. A kibontott sír-fenekből arra következtethetünk, hogy É—D-i irányításban volt elföldelve.

163. sír. M. 45, nem mérhető, bolygatott gyermek csontvázrészek, 265°—85°. A két alsókar a medence mellett lehetett eredetileg elhelyezve.

164. sír. M. 30, összehányt n csontvázrészei. A csontok a 163. sír felett feküdtek. A kibontott sírfenékéből megállapíthattuk, hogy eredetileg Ny—K-i irányban (270°—90°) földelték el.

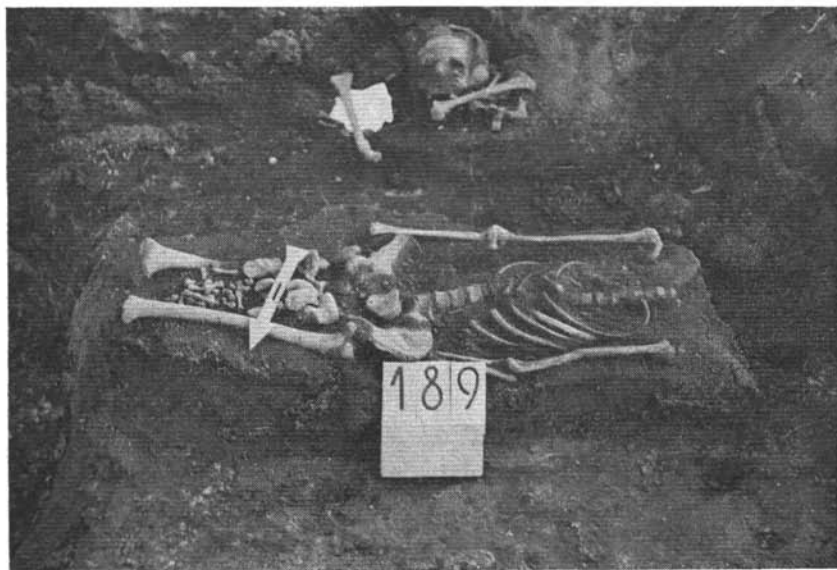

Abb. 9. kép. Grab 189. sír

165. sír. M. 42, H. 148, teljesen bolygatott f, 250°—70°. Koponyája, törzse és a jobbkarja hiányzik, a bal alsó kar a medence mellett volt kinyújtva. Alatta faszén maradványokat találtunk.

166. sír. M. 42, Sz. 42, H. 158, bolygatott f, 265°—85°. Koponyája jobbra fordult, két alsó karja a mellén, összekulcsolt kezekkel. A csontváz alatt szétszórtan, faszén maradványok voltak.

167. sír. M. 40, H. nem mérhető, bolygatott gyermekcsontváz, 280°—100°. Koponyája, a bal felső kar hiányoznak, az alkarok a medence mellé voltak kinyújtva.

168—169. sírok. Két csontvázhoz tartozó csontok, egyhelyre összehányva.

170. sír. M. 60, H. 90, Sz. 31,5, teljesen bolygatott n, 230°—50°. Koponyája és két alsó lábszárai hiányoznak. A két alkar a medence mellé volt fektetve. A csontváz alatt faszén maradványokat találtunk.

171. sír. M. 55, H. 155, Sz. 33,5, n, 230°—50°. Koponyája jobbra fordult, az alsókarok a medencébe voltak elhelyezve. A csontváz alatt faszén maradványokat találtunk.

172. sír. M. 40, H. 138, Sz. 31, n, 245°—65°. Koponyája kissé jobbra dőlt, állkapocs leesett, jobb alsókarja a medence mellett kinyújtva, a bal pedig a mellére visszahajlítva. A csontváz alatt szétszórtan faszén darabkák voltak.

173. sír. M. 45, az előbbi, 172. sír alatt két alsó lábszár feküdt és ezek alatt is faszén darabkák voltak.

174. sír. M. 50, H. 100, Sz. 35, gy, 230°—50°. Koponyája balra fordult, két alsó karja a medence mellé volt fektetve, s két alsó lábszára hiányzott.

175. sír. M. 55, H. 149, Sz. 34,5, n, 245°—65°. Koponyája jobbra fordult, két alsó karja a medencébe volt helyezve.

176. sír. M. 50, teljesen bolygatott gyermekcsontváz, amelyekből a bal medence és a mellkas csontjai hiányoznak. Méréseket nem végezhattünk.

177. sír. M. 50, erősen bolygatott f, 280°—100°. A csontváz felső, törzsi része a bal felső kar helyén egycsomóba hányva. A bal alsókar helyén áll és a medence mellé volt helyezve, a medencétől lefelé eső csontvázrészek háborítatlanok.

178. sír. M. 40, bizonytalan nemű csontváznak csak a két alsó lábszára maradt meg, 270°—90°. A csontváz alatt faszén darabok voltak.

179. sír. M. 55, H. 156, Sz. 33, n, 255°—75°. Koponyája megsérült, a két alsó karja a medence mellé volt fektetve, a mellkas baloldalán a 179/a. sír gyermekcsontváz részei egycsomóban. A vázrészek alatt faszén maradványok voltak.

179/a. sír. Az előbbi nő csontváz baloldali bordáin összehányt gyermekcsontok.

180. sír. A 179. sír koponyája mellett, jobbról, csak koponya.

181. sír. M. 40, H. 156, Sz. 41, f, 245°—65°. Koponyája balra fordult, karjai a testtel párhuzamosan elhelyezve.

182. sír. M. 40, H. 153, n (?), részben bolygatott, 285°—105°. Koponyája kissé jobbra fordult, hiányzik a bal felső karja, a két alsókar a medence mellé volt fektetve. A csontváz alatt faszén maradványokat találtunk.

183. sír. M. 40, H. nem mérhető, mert egy gyermekcsontváz részei egycsomóba voltak összehányva. Eredeti helyén csak a bal felső lábszár és a jobb alsó lábszár feküdt. A sírgödörből az eredeti irányításra is következtethettünk: 255°—75°.

184. sír. M. 40, H. 142, erősen bolygatott f csontváza, 280°—100°. Koponyája és a bal felső karja hiányzik, a két alsó kar a medence mellé volt kinyújtva.

185. sír. M. 50, H. 115, Sz. 23, kb. 8—10 éves leányka csontváza, 255°—75°. Koponyája előre dőlt, alsó karjai a medence mellett voltak kinyújtva. Mell.: a jobb ujjcsonton és a jobb felső lábszáron bronz patina nyomok, s a jobb halántéka mellett hajkarikát találtunk.

186/a—b. sírok. M. 45, két felnőtt összehányt csontváz részei, de csak egyetlen koponyával.

187. sír. M. 30, erősen bolygatott gyermekcsontváz, 240°—60°. Koponyája, két felső karja és a jobb alsókar hiányoznak, a bal alkar a medence mellé van kinyújtva. A csontváz alatt faszén darabkák voltak szétszórva.

188. sír. M. 35, összehányt gyermek csontvázrészek.

189. sír. M. 30, H. 85, Sz. 26,5, erősen bolygatott gyermekcsontváz, koponya és a két alsó lábszárak nélkül. A két alkar a medence mellé volt kinyújtva.

190. sír. M. 50, H. 161,5, Sz. 43, f, részben bolygatott, 240°—60°. Arckoponyája sérült, a két alsó kar a medence mellé helyezve, s a csontváz alatt faszén darabkák voltak szétszórva.

191. sír. M. 53, H. nem mérhető, Sz. 35, részben bolygatott f, 265°—85°. Koponyája jobbra fordult és csak a felső test maradt meg a medencékkel, de hiányzik a jobb alsó karja is.

192. sír. M. 50, egycsomóba hányt gyermekcsontváz részei.

Az ismertetett 192 sír, illetőleg további 3, összesen 195 hiteles síron kívül további 60 sírhoz tartozó csontvázrészek (koponyák, egy sírhoz tartozó csontok) kerültek elő, amelyeket Farkas Gyula antropológus munkatársunk megmentett. Ezeket a sírokat a közben állandóan folyó földmunkálatok miatt nem tudtuk hitelesen feltárni, tehát szórvány síroknak kellett tekintenünk.

A feltárt sírok legnagyobb része erősen bolygatott, vagy éppen hiányos. Kifejezetten réteges temetkezéstről nem szólhatunk. Azt azonban megállapíthattuk, hogy a sírbolygatások, vagy sírcsonkítások mindig az újabb sírok gödreinek kiásásakor keletkeztek. A mai temetőben is általában az a szokás, hogy egy család tagjait lehetőleg egyhelyre, egymás mellé temetik. A felhantolt és évek múltán újra felhantolt sírok viszont nem mindenkor ugyanabban az irányításban állnak, mint az eredeti temetés

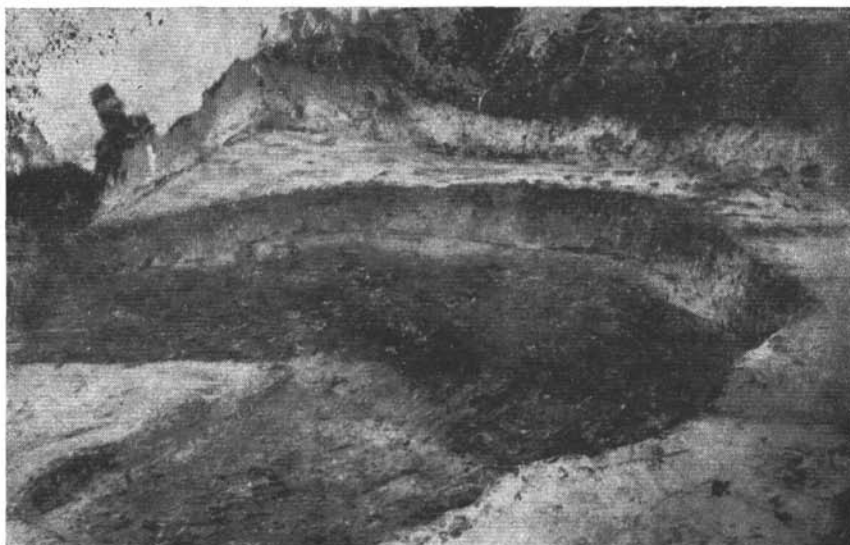

Abb. 10. kép. Szarmata-kori gödör

Grube aus der Sarmatenzeit

alkalmával. Könnyen előadódhat tehát olyan eset, hogy a későbbben elhunyt családtag részére ha sírgödört ástak, közvetlenül a korábban elhunyt családtag mellett, rátaláltak a régebbi temetkezésre és ilyenkor megbolygatták, esetleg megcsonkították a csontvázat.

A halottakat általában Ny—K-i irányban temették, fejjel Ny, lábbal K-i irányítással. Arcuk rendszerint D felé néz. Ettől az iránytól gyakoriak a kisebb eltérések, de van úgy is, hogy éppen fordítva, tehát fejjel K-nek, lábbal Ny-nak irányítva temetkeztek.

A mérhető és a temetőben feltárt sírok irányítását a következőkben figyelhetjük meg.¹

Pontosan Ny—K-i irányításban (270° — 90°) temetettek száma 265° — 85° : 7, 260° — 80° : 16, 255° — 75° : 6, 250° — 70° : 19, 245° — 65° : 7, 240° — 60° : 12, 235° — 55° : 1, 230° — 50° : 5, 280° — 100° : 6, 285° — 105° : 2, 300° — 120° : 1, 340° — 160° : 1, 180° — 360° (D—É-i irány): 3, 40° — 220° : 1, 60° — 240° : 1, 70° — 250° : 2, 80° — 265° : 4, 85° — 265° : 1, 90° — 270° : 4, 100° — 280° : 1, 110° — 290° : 1. A bolygatások miatt mindössze

¹ A leírásban az első szám a fej, a második a láb helyzetét mutatja, fokokban mérve.

120 sírnál állapítható meg a temetkezés iránya, néhány sír esetében ezt sem a csontváz, illetőleg vázrészek, hanem a sírgödör irányából mérhettük le.

Legtöbb sírnál a megásott sírgödör mérete a tisztán homokos talajban nem volt megfigyelhető, mindössze három sírnál (45., 107., 109. sírok) azt tapasztaltuk, hogy sírgödörök szélei, a fej és lábak felől le vannak kerekítve.

A feltárt 195 sírból 41 férfi, 46 nő, 41 gyermek csontváza volt. Tüzetes ember-tani vizsgálat hiányában 43 csontváz nemét egyelőre nem tudtuk megállapítani, ugyanakkor 25 sírban csak koponyát találtunk. Ezek szerint a temetőt egy szatymazi település lakói közösen használták.

A sírmellékletek igen szegényesek. Ha egyáltalán tettek valami mellékletet a halottak mellé, az is legtöbbször *hajkarika* volt. Nyolc sírban (8, 16, 17, 29, 40, 44, 109, 185. sírok) összesen 14 darabot találtunk, közülük a 8. gyermeksírban két *S*-végű, a 16. női sírban három darabból kettő *S*-végű, a 44. női sírban négy darab sima, rosszezüstből készült.

Pénzt csak két sírban találtunk. A 64. gyermeksírban Commodus (i. u. 176—112.) ezüst dénárát és a 112. bizonytalan nemű csontváz mellett valószínűleg III. István (1114—1131) C. N. H. I. 88. számú ezüstpénze volt.

A halottakat csaknem minden esetben koporsó nélkül földelték el. Csak a 65. női és a 91. női sírban találtunk koporsószegeket, ugyanakkor a 24. női sírban, illetőleg annak koponyatetőjén bizonyára elrozsdásodott koporsószegetől vasroszda nyomokat figyelhettünk meg.

Külön kell megemlékeznünk a sírokban talált *faszén* mellékletekről. 17 sírban sikerült ilyeneket találnunk. Ezek közül négy férfisír (36, 165, 166, 190. sírok), nyolc női (29, 56, 92, 121, 171, 172, 179, 182. sírok), egy gyermek (45. sír) és öt bizonytalan nemű (51, 119, 155, 173, 178. sírok) voltak.

A faszén darabkák általában mindig a sírgödör fenekén, legtöbbször a csontváz hosszában, szétszórtan mutatkoztak. Ez a temetkezési szokás kapcsolatba hozható olyan élő, illetőleg a XX. század első negyedében sok helyen még megvolt népszokással és vallási hiedelmekkel, amikor a család hátramaradt tagjai így akarják az elköltözött számára továbbra is biztosítani a családi tűzhely melegét.² Analógiaként csak a saját ásatainkat soroljuk fel, amikor Kaszaperen,³ Mezőkovácsházán,⁴ Vizsolyban,⁵ Nyársapáton⁶ és Kiskunfélegyháza-Templomhalmon⁷ igen jól sikerült hasonló jelenségeket megfigyelnünk. Itt említjük meg, hogy Gerevich László,⁸ Foltiny István—Korek József⁹ és ifj. Fehér Géza¹⁰ is találtak faszén darabkákat sírokban.

A faszén a néphiedelem szerint az ártó, a rossztól való félelmet, illetőleg az azok elleni védekezést jelenti. Filimon Aurél a besztercevidéki oláh babonák ismertetésénél

² Banner János: A magyarországi zsuporított temetkezések. Dolgozatok III. (1927) 1—56. — Bálint Alajos: A Kiskunfélegyháza Templomhalmi temető. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1956. 55—83.

³ Bálint Alajos: A kaszaperi középkori templom és temető. Dolgozatok XIV. (1938) 139—184.

⁴ Bálint Alajos: A mezőkovácsházi középkori település és emlékei. Dolgozatok XV. 1939. 146—160.

⁵ Publikálatlan. A leletanyag a kassai múzeumban.

⁶ Publikálatlan. Anyaga a nagykőrösi és szegedi múzeumokban.

⁷ Lásd 2. jegyzetet.

⁸ Gerevich László: A csúti középkori sírmező. Budapest Régiségei XIII. 1943. 102—252.

⁹ Dr. Foltiny István—Dr. Korek József: A csecstói középkori templom és temetők. Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve I. 1944—1945. 149—190.

¹⁰ Ifj. Fehér Géza: Az 1949. évi Mohács—Csele-pataki mentőásatás. Arch. Ért. 82. 1955. 212—228.

különböző újévi népszokásokat sorol fel.¹¹ A felsorolásban, csaknem minden esetben azt látjuk, hogy a szén betegséget, vagy rosszat jelent. Természetes tehát, hogy a rossztól, vagy éppen az ártó szellemtől óvni és védeni kell a néphit szerint azokat, akiket szeretünk. — Az I. világháború előtti években a csecsemőket Kiszomboron a szemmelveréstől nagyon féltették. Ha valaki mégis „szömmel verte a gyerököt“, akkor rendszerint a bábaasszony, vagy a házban lakó legöregebb asszony „a gyerököt mögtisztította“. Ez úgy történt, hogy egy személtlapátot a balkezebe vett, odament a tűzhelyhez, abból jobbkezevel faparaszat kotort a lapátra. Ezután jobbját egy veder vízbe mártotta, és vizes kezével a parázsra „vizet hintött“. A felszálló vízgőzt pedig ugyancsak jobb kezével, de kifelé fordított tenyerével a csecsemő felé hajtotta.¹²

Úgy látszik, hogy a szatymazi sírokban fellelt faszén darabkák nincsenek a halott neméhez kötve, mert ilyenek férfi, női és gyermeksírokban egyaránt megvoltak.

Sírba helyezett *mészdarabot* csak egyetlen és bizonytalan nemű csontváz mellett találtunk (17. sír). Más temetőknél sokkal nagyobb számban találtunk ilyeneket. Banner János a magyarországi zsugorított temetkezések ismertetése során¹⁴ a mész-, illetve festékrögökről azt írta, hogy azok a halottfestés csökevényei.

A szatymazi sírmellékletek közül legjelentősebbek a már említett hajkarikák. Alakjuk általánosan ismert. Vékony, legtöbbször bronz, vagy rosszezüstből készültek, végük nyitott. A temetőben talált 14 hajkarikából mindössze 4 volt S-végű. Utóbbiak egyike sem volt bordázott. Ez azért figyelemreméltó, mert Szőke Béla a bjelo-brdói kultúráról szóló értekezésében¹⁵ a bordázott díszű hajkarikákat a XI. századnak mondja, míg az egyszerű, de S-végű hajkarikák megjelenését a X. század hatvanas, hetvenes éveire datálja.

Szőke Béla kormeghatározását és a bjelo-brdói kultúráról mondottakat a magunk részéről elfogadjuk. Látszólag ellentmondásnak tűnik, hogy a 112. sírban XII. századi ezüstpénzt találtunk. Ez viszont azt bizonyítja, hogy a X. század második felében divatos hajkarika — legalábbis Szatymazon — még a XII. század első harmadában is használatban volt.

Éppen a hajkarika viselet alapján kérdéses a szatymazi kora-Árpád-korban elföldeltek ethnikai hovatartozása. Ez időben a hajkarikákat éppennygy használták a magyarok, mint a honfoglalás idejében már területünkön élő szláv lakosság. Nem kétséges tehát Szőke Béla megállapítása, amikor a nyelvében és viseletében a XI. század végén, különösen a XII. század első felében egyé ötvöződött köznépi viseletnek tartja ezeket a hajkarikákat. És valóban köznépről lehetett szó Szatymazon, mert a temetőből egyetlen gazdag mellékletű sírt sem tártunk fel.

*

A temető KÉK-i végében egy nagyobb gödör körvonalai mutatkoztak. Kibontás után kiderült, hogy a gödör ellipszis alakú, amelybe az É-i oldalról mintegy 65–70 cm-es földszív nyúlt be. A gödör a D-i végében mintegy 20 cm-rel volt mélyebb. Maga a gödör, illetve annak nagytengelye É—D-i irányítású.

A gödör fenekén mintegy 30 cm átmérőjű, megközelítőleg kör alakú terméskő állott. A töltélföldből jellegzetes szarmatakori cseréptöredékek, állatcsont maradványok (bőlnyszarv?) kerültek kibontásra.

¹¹ Filimon Aurél: Beszterczevidéki oláh babonák. Ethnographia 23. 1912. 343—348.

¹² E babonás népszokáshoz személyes emlékeim fűződnek.

¹³ Lásd 2. jegyzetet.

¹⁴ Lásd 2. jegyzetet.

¹⁵ Szőke Béla: A bjelo-brdói kultúráról. Arch. Ért. 1959. 32—46.

A gödör legnagyobb mélysége 117 cm, hossz tengelye 330, kistengelye 240 cm hosszú. A talaj e helyen is homokos, az altalaj pedig egészen világos színű, csaknem fehér homok, amelyben a kibontott gödörhatárok mindenütt jól megfigyelhetők voltak. A töltélföldben hamusréteget is találtunk, a hamu között faszén maradványokkal.

A cseréptöredékek legnagyobb része a Párducz-féle szarmatakori beosztás II/1. csoportjába tartoznak.¹⁶ Jól iszapoltak és szürke színűre vannak égetve. Ilyenek a Kiszombor-B. temető és az idézett helyen felsorolt többi leletek.

Sajnos, a szatymazi temetőben csak három határozottan késő szarmatakori sírt találtunk (5, 64, 162. sírok). Ezek közül is csak az egyiknek volt melléklete (64. gyermek sír), de az a kormeghatározás szempontjából különösen jelentős. Ez a Commodus-féle érem határozott időrendet mutat a későszarmatakori gödör használati idejére is.

A temető későszarmatakori sírjaiból kronológiai szempontból egyéb mellékletek nem kerültek napvilágra. A három e kori sír D—É-i irányítású, s így ezek is kapcsolatba hozhatók a Kiszombor-B. temetővel. Lehet, hogy a temetőben feltárt közel ilyen irányítású sírok közül még kettőt lehetne ehhez a csoporthoz sorolni (63. sír: 160°—340°, 18. sír: 40°—220°), viszont mellékletek nélkül ezek időrendi beosztása vitatható.

Bálint Alajos

EIN FRIEDHOF AUS DER ARPADENZEIT IN SZATYMAZ

(Auszug)

Gegenüber dem Gebäude der Eisenbahnstation von Szatymaz wurden im Herbst 1957 beim Bau eines Lagergebäudes Erdarbeiten ausgeführt. Im Laufe dieser kam ein grösserer Friedhof aus der Arpadenzeit ans Tageslicht und von dem Szegeder Museum wurden hier Grabungen ausgeführt.

Es wurden 195 beglaubigte Gräber aufgedeckt, dann kamen noch aus weiteren 60 Gräbern Skelettüberreste (Schädel und zu einem Grab gehörende menschliche Knochen) zum Vorschein. Das anthropologische Material soll in dem Anthropologischen Institut der Szegeder Universität bearbeitet werden.

Die Gräber des Friedhofes wurden im allgemeinen aus einer Tiefe von 30—60 cm ausgegraben, Ursprünglich wurden die Verstorbenen tiefer beerdigt, dieses Gelände wurde jedoch während der Zeit zwischen den zwei Weltkriegen planiert bzw. an einigen Stellen abgeschabt, an anderen Stellen aufgeschüttet.

Der grösste Teil der aufgedeckten Gräber befand sich in stark gestörtem oder geradezu defektem Zustand. Von einem entschieden mehrschichtigen Begräbnis kann hier doch nicht die Rede sein. Es konnte aber festgestellt werden, dass die Störungen oder die Verstümmelungen der Gräber immer bei der Ausgrabung der Gruben neuerer Gräber zustande kamen.

Die Toten wurden meist in ost-westlicher Richtung beerdigt, mit dem Kopf nach Westen, mit den Füßen nach Osten gerichtet. Ihre Gesichter blickten meistens nach Süden. Vor dieser Richtung gibt es häufig kleinere Abweichungen, es kommt aber einigemal auch vor, dass die Verstorbenen eben umgekehrt, also mit dem Kopf nach O, mit den Füßen nach W gerichtet beerdigt wurden.

¹⁶ Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon. Arch. Hung. XXX. 1950. 83 sköv.

Über das messbare Richten der in diesem Friedhof aufgedeckten Gräber sollen folgende Angaben angeführt werden:¹

Die Zahl der genau west-östlich gerichteten (270°—90°) Beerdigten ist: 20, 265°—85°: 7, 260°—80°: 16, 255°—75°: 6, 250°—70°: 19, 245°—65°: 7, 240°—60°: 12, 235°—55°: 1, 230°—50°: 5, 280°—100°: 6, 285°—105°: 2, 300°—120°: 1, 340°—160°: 1, 180°—360° (süd-nördliche Richtung): 3, 40°—220°: 1, 60°—240°: 1, 70°—250°: 2, 80°—260°: 4, 85°—265°: 1, 90°—270°: 4, 100°—280°: 1, 110°—290°: 1. Wegen der Störungen liess sich die Richtung der Beerdigungen nur bei 120 Gräbern feststellen, bei einigen Gräbern konnte aber sie nicht aus der Richtung des Skeletts bzw. der Skelettüberreste, sondern nur aus der Richtung der Grube abgemessen werden.

Die Ausmasse der ausgegrabenen Gruben konnten bei den meisten Gräbern schon wegen des sandigen Erdreiches nicht beobachtet werden, nur bei insgesamt drei Gräbern (bei den Gräbern Nr. 45, 107 und 109) konnte festgestellt werden, dass die Ränder der Gruben am Kopf und Fussende abgerundet waren.

In den aufgedeckten 195 Gräbern gab es 41 Männer-, 46 Weiber- und 43 Kinderskelette. Da eingehende anthropologische Untersuchungen nicht ausgeführt werden konnten, liess sich das Geschlecht bei 43 Skeletten vorläufig nicht bestimmen, auch wurden in 25 Gräbern nur Schädel gefunden. Hiernach wurde dieser Friedhof von den Bewohnern einer Szatymazer Siedlung gemeinschaftlich benützt.

Die Grabbeigaben waren sehr armselig. Wenn schon irgendeine Beigabe neben den Toten hingelegt wurde, so waren das in den meisten Fällen Haarringe. In acht Gräbern (in denen von Nr. 8, 16, 17, 29, 40, 44, 109, 185) wurden insgesamt 15 Stücke gefunden; unter diesen hatten zwei Stücke in dem Kindergrab Nr. 8 S-förmige Enden, in dem Frauengrab Nr. 16 waren von den drei Haarringen zwei von diesem Typ, in dem Frauengrab Nr. 44 fanden sich vier Stücke, aus glattem schlechtem Silber hergestellt.

Münzen wurden nur in zwei Gräbern gefunden: in dem Kindergrab Nr. 64 ein Silberdenar des Commodus (76—112) und in dem Grab Nr. 112 neben einem Skelett von unsicherem Geschlecht eine Silbermünze wahrscheinlich Stephans III (1114—1131) von Nr. C. N. H. I. 88.

Die Verstorbenen wurden in fast allen Fällen ohne Sarg bestattet. Nur in den Frauengräbern Nr. 65 und 91 wurden Sargstifte gefunden, ausserdem konnten in dem Frauengrab Nr. 24 bzw. auf dem Schädeldach Eisenrostspuren beobachtet werden, die von einem verrosteten Sargstift herrühren dürften.

Dann sollen noch die in den Gräbern gefundenen Beigaben an *Holzkohlen* erwähnt werden. In 17 Gräbern wurden diese angetroffen. Von diesen waren vier Männergräber (Nr. 36, 165, 166, 190), acht Frauengräber (Nr. 29, 56, 92, 121, 171, 172, 179, 182), ein Kindergrab (Nr. 45) und fünf Gräber, bei denen das Geschlecht der Beerdigten nicht bestimmt werden konnte (Nr. 51, 119, 155, 173, 178).

Die Holzkohlenstücke kamen immer von dem Grund der Grube, meistens entlang des Skeletts zerstreut zum Vorschein. Dieser Bestattungsbrauch lässt sich in Zusammenhang bringen mit einem rezenten bzw. im ersten Viertel des XX. Jahrhunderts noch mancherorts vorhandenen, im Volksglauben wurzelnden Brauch, bei welchem die Hinterbliebenen für den Verstorbenen die Wärme des Familienherdes auf diese Weise auch weiterhin sichern zu können glaubten.² Als Analogie können wir nur unsere eigenen Ausgrabungen aufzählen, bei welchen

¹ In der Beschreibung zeigt die erste Nummer die Lagerung des Kopfes, die zweite die der Füsse.

² Banner János: A magyarországi zsuigorított temetkezések ('Die ungarländischen Hockergäber'). Dolgozatok III (1927), 1—56. — Bálint Alajos: A Kiskunfélegyháza-Templomhalmi temető ('Der Friedhof von Kiskunfélegyháza-Templomhalom'). A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1956, 55—83.

es uns in Kaszaper,³ in Mezőkovácsháza,⁴ in Vizsoly,⁵ in Nyársapát⁶ und in Kiskunfélegyháza-Templomhalom⁷ sehr gut gelungen war, ähnliche Erscheinungen zu beobachten. Und hier können wir noch erwähnen, dass auch László Gerevich,⁸ István Foltiny—József Korek,⁹ ifj. Géza Fehér¹⁰ und Kálmán Szabó^{10a} in Gräbern Holzkohlenstücke gefunden haben.

Die Holzkohle bezieht sich nach volkskundlichen Forschungen in dem Volksglauben auf die Furcht vor schädigenden Mächten und vor dem Bösen bzw. auf den Schutz gegen diese.

In das Grab gelegte *Kalkstücke* fanden wir nur bei einem einzigen Skelett von unsicherem Geschlecht (Grab Nr. 17). In anderen Friedhöfen haben wir diese in viel grösserer Zahl angetroffen. János Banner¹¹ äusserte über diese in der Besprechung der ungarländischen Hockergräber die Ansicht, dass diese Kalkstücke Überreste von der Sitte der Totenbemalung seien.

Von den Szatymazer Grabbeigaben sind die wichtigsten die erwähnten Haarreifen. Ihre Form ist allgemein bekannt. Sie sind dünn, wurden aus Bronze oder schlechtem Silber hergestellt und sind alle offen. Von den in dem Friedhof gefundenen 14 Haarreifen hatten insgesamt vier Stücke ein S-förmiges Ende. Unter diesen war keiner gerippt. Das ist deswegen beachtenswert, weil Béla Szőke in seiner Abhandlung¹² über die Kultur von Bjelo-Brdo die mit Rippung geschmückten Haarreifen in das XI. Jahrhundert verlegte, während von ihm das Erscheinen der einfachen, aber mit S-förmigen Ende versehenen Haarreifen auf die sechziger, siebziger Jahre des X. Jahrhunderts datiert wurde.

Eben wegen der Tracht der Haarreifen ist die ethnische Zugehörigkeit der in früharpadischen Zeiten in Szatymaz beerdigten problematisch. In diesen Zeiten wurden nämlich die Haarreifen von den Ungarn ebenso getragen wie von den Nachkommen jener Slawen, die die Ungarn hier vorgefunden hatten. Die Feststellung von Béla Szőke ist also nicht problematisch, dass die Haarreifen Bestandteile der Tracht jener Population waren, die am Ende des XI. Jahrhunderts und besonders in der ersten Hälfte des XII. Jahrhunderts in Bezug auf Sprache und Tracht schon zu einer Einheit geschweisst amalgamiert war. Und in der Tat kann es sich hier in Szatymaz nur von dem Volk im engeren Sinne die Rede sein, weil ja der Friedhof sehr ärmlich ist.

*

Im ost-nordöstlichen Ende des Friedhofes zeigten sich die Umrisse einer grösseren Grube. Nach seinem Aufmachen ergab es sich, dass die Grube elipsenförmig ist, in die von der nördlichen Seite ein ungefähr 65—70 cm breiter Erdstreifen hineinreichte. Auf dem süd-

³ Bálint Alajos: A kaszaperi középkori templom és temető ('Die mittelalterliche Kirche und Friedhof von K.'). Dolgozatok XIV (1938), 139—184.

⁴ Bálint, A.: Ausgrabungen in Mezőkovácsháza. Dolgozatok XV (1939), 161—4.

⁵ Nicht publiziert. Das Fundmaterial in dem Museum von Kaschau (Košice, Tschechoslowakei).

⁶ Nicht publiziert. Das Material in den Museen von Szeged und Nagykörs.

⁷ S. Anmerkungen Nr. 2.

⁸ Gerevich László: A csúti középkori sírmező ('Das mittelalterliche Gräberfeld von Csút'). Budapest Régiségei XIII (1943), 102—252.

⁹ Dr. Foltiny István—Dr. Korek József: A csecstói középkori templom és temetők ('Die mittelalterliche Kirche und Friedhöfe von Cs.'). Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve I (1944—5), 149—90.

¹⁰ Ifj. Fehér Géza: Az 1949. évi Mohács—Csele-pataki mentőásatás ('Rettungsausgrabungen in Mohács—Cselepatak von 1949'). Arch. Ért. 82 (1955), 212—28.

^{10a} Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei ('Kulturhistorische Denkmäler der ungarischen Tiefebene') Bibliotheca Humanitatis Historica II (Budapest 1938), 37.

¹¹ S. Anmerk. Nr. 2.

¹² Szőke Béla: A bjelo-brdói kultúráról ('Über die Kultur von Bjelo-Brdo'). Arch. Ért. 1959, 32—46.

lichen Ende war die Grube um beiläufig 20 cm tiefer. Sie war bzw. ihre Grossaxe nord-südlich gerichtet.

Auf dem Boden der Grube stand ein annähernd kreisförmiger Rohstein von einem Durchmesser von ungefähr 30 cm. Von der Füllungserde kamen charakteristische sarmatische Töpfertrümmer und tierische Knochenüberreste (Wisenthorn?) zum Vorschein.

Die grösste Tiefe der Grube war 117 cm, die Grossaxe war 330, die Kleinaxe 240 cm lang. Der Erdboden war auch hier sandig und den Unterboden bildete ein ganz heller, beinahe weisser Sand, in welchem die aufgemachten Grubengrenzen überall gut beobachtbar waren. In der Füllungserde haben wir auch eine mit Asche vermischte Schicht gefunden, mit in dieser befindlichen Überresten von Holzkohle.

Der grösste Teil der Töpfertrümmer gehört in die II/1. Gruppe der Párduczschen Einteilung der Altertümer aus der Sarmatenzeit.¹³ Die Scherben waren gut geschlämmt und graufarbig ausgebrannt. So sehen auch die Fundstücke aus dem Friedhof Kiszombor-B aus, und auch die übrigen, die an der angeführten Stelle aufgezählt sind.

Leider fanden wir in diesem Szatymazer Friedhof nur drei entschieden spätsarmatische Gräber (die Nr. 5, 64, 162). Von diesen enthielt aber nur das Kindergrab Nr. 64 eine für die Chronologie besonders bedeutungsvolle Beigabe. Diese Commodusmünze ermöglicht uns nämlich auch die Gebrauchzeit dieses spätsarmatischen Grabes auch genauer zu bestimmen.

Aus den spätsarmatischen Gräbern kamen andere in chronologischer Hinsicht verwertbare Beigaben nicht zutage. Die drei Gräber aus diesem Zeitalter sind süd-nördlich gerichtet, somit sind auch diese in Zusammenhang zu bringen mit dem Friedhof Kiszombor-B. Es besteht die Möglichkeit, dass zwei aufgedeckte Gräber dieses Friedhofes, die beinahe ähnlich gerichtet sind, noch in diese Gruppe eingereiht werden könnten (Grab Nr. 36: 160°—340°, Grab Nr. 18: 40°—220°), hingegen ist die chronologische Einteilung dieser Gräber, da sie keine Beigaben enthalten, problematisch.

Alajos Bálint

¹³ Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon ('Die Denkmäler des Sarmatenzeitalters in Ungarn'). Arch. Hung. XXX (1950), 83 ff.

ALSÓVÁROS

Alsóváros Szeged déli városrésze, a középkorban *Alszege*d néven önálló, külön városként is szerepel. Az első ránkmaradt nyomok Nagy Lajos idejébe vezetnek. Mátyás király 1459. évi oklevelében Alsóvárosnak külön hetipiac- és mészárszéktartási jogot engedélyez. Már a középkorban kórháza van, amely még a XVIII. században is állott, valahol a Borbás utca nyugati végén. Bizonytalan hagyományok szerint egykori Szent Péter plébániatemplomát az Árpád-korban még a johannita lovagrend alapította volna. Középkori virágzásáról, több kőházról, palotáról szóló följegyzések is tanúskodnak.

A hódoltság idején Alsóváros Szeged magyar súlypontja, városmagja, mert a török és a bevándorolt délszláv lakosság a Várban és a Palánkban élt. A keresztény magyarság itt, a franciskánusoknak a középkor végén épült Havi Boldogasszony-temploma és kolostora körül húzódtott meg. A templom egyúttal ősi búcsújáráhely is. A városi magisztrátus háza állítólag a mostani tanítóképző helyén állott.

A templom szomszédságában, tőle délnyugatra hatalmas vízállás terült el, amelynek *Csöpörke* volt a neve. Ebben rejtőzködött a legenda szerint a kegykép. Amíg tehát a tó medrét föl nem töltötték, és házhelyeknek nem osztották ki (1879), addig az érkező búcsúsok megmosdottak a tónak a jámbor hit szerint megszentelődött vizében és ünneplőjükbe öltözvén, innen vonultak a templomba, „Mária udvarlására“. A templomtól északkeletre volt a *cinterem*, vagyis a temető, amely 1776-ban szűnt meg. A hagyomány szerint *Dózsa György* fejét itt földelték el, amelyet a szegedi bíró lánya nagy kegyelettel gyolcsba göngyölt. A templomot és temetőt egyébként egészen a múlt század derekáig hatalmas kőfal övezte, amely olykor védelmezte is az odamenekült lakosságot.

Az alsóvárosi templom és kolostor köré számos szegedi hagyomány és szólásmód fűződik. Így a történelemből ismeretes, hogy egészen II. József tiltó rendeletéig *asylum*, vagyis egyházi menedékhely volt: bűnösök, de sokszor igazságtalanul üldözöttek is oltalmat találtak benne. A jogszokás már majd két évszázada megszűnt, de öreg alsóvárosiak arra, ha valami biztonságban van, jó helyre kerül, azt mondják: *áziomba van*. Kifürkészhetetlen már az eredete annak az alsóvárosiakat bosszantó, valószínűleg világi papok ajkán született szólásnak: *olyan is az, mint az alsóvárosi mise, amit búsz krajcáré mondanak a barátok* (= nem sokat ér. Esetleg tréfás célzás arra, hogy a barátok kevesebbert mondták a misét a világi papoknál). Olykor még ezt is hozzátesszik: *nincs benne se glória, se krédó. Ami mögmarad, azt is sebösen mondják*. Kálman Lajos a múlt században följegyzett egy találós kérdést, amely napjainkban már nem ismeretes: *Mé' töttek az alsóvárosi templom tetejibe kakast, mé' nem tyúkot? Azé', mer' a tyúk tojik, a tojás ha leesik, összetörök*. A kérdés – ha csakugyan népi és nem írástudó kitalálása – ősi, XVI. századba visszanyúló szemléleti hagyományt őriz: egy-

ideig a katolikusok és reformátusok megosztották a templomon, sőt a homlokzatra a reformátusok ki is tűzték a hitvallásukat jelképező kakast. A monda szerint, amelynek történelmi alapja is van, a templom teljes birtokáért folyó disputában egy félkegyelmű fráter talpraesett felelete folytán a barátok kerekedtek fölül, akik a kakast leszedték és emlékeik között megőrizték. Ez most a *kakastemplom* (= az 1883-ban épült református templom) tornyán látható. A barátok ajándékozták templomavatásakor a kálvinista atyafiaknak. A disputa mondáját egyébként többek között Dugonics, Mikszáth, Gárdonyi is feldolgozta.

A templommal összeépült kolostornak *klastrom*, régiesen *kalastrom*, *kalastorom*, olykor *kommen* (a konvent szóból) a neve. A templom előtt a legutóbbi időkig állott, oszlopon nyugvó barokk Mária-szobrot öregek ajkán *Mária-képet* Dugonics András *Csonkaszűz oszlopa* néven emlegeti. Ez az elnevezés talán arra a legendára utal, hogy egy kálvinista kuruc katona rálőtt, megsértette, de a golyó visszapattant volna rá. A templomot övező parknak, amely az első világháború előtt igen szép volt, *pramonát* a népies neve.

A XVIII. századból való térképek Alsóvárost teljesen olyannak mutatják, mint amilyenek a többi alföldi *kertészárosok*. Főútvonala már a középkorban kialakult, és lényegében máig fennmaradt: a Várból, illetőleg az előtte elterülő vásártérből (Latrán tér) kiágazó Nagy utca (Iskola utca), illetőleg Sáncpart (a mai Kelemen és Zrínyi utcák vonala), a középkori Szentháromság utca, továbbá a Földmíves és Sárkány utca, Tompai kapu (a mai Vadkerti térnél), Fehérpárt (kompátkeles a Tiszán a Temesközbe, illetőleg útkiágazás a Bácskába, Szerémségbe). Alsóváros mostani szabályos alaprajza az árvíz után bontakozik ki.

Bizonyára még a török hódoltság egymásrautaltságának, összeforrottságának hatása, hogy Alsóváros népe hagyományaihoz, őstermelő életmódjához, vallásos hitéhez leginkább ragaszkodik. Innen a *jámbor város* tréfálkozó és a félnépi *Tahónia* csüfölnépe neve. Szapora, szinte napjainkig endogámiában (= egymás között házasodó) élő népe túlnyomó számmal vett részt Szeged városának nagyjelentőségű délvidéki, főleg temesközi, majd pedig tanyai telepítéseiben. Alsóváros egyúttal a főfészke Szeged világhírű paprikakultúrájának is, ezért meg *paprikaváros* név ragadt reá.

Ez utóbbiakhoz jó tudnunk, hogy már a középkorban is említés történik a szegedi nép kertészkedő hajlamairól, amelyre később török források is utalnak. Ez a fogékonyság okul a hódoltság török kertművészetéből, de az alsóvárosi barátok kolostori növénykultúrájából is. A franciskánusoknak még a XVIII. század elején is hatalmas kertjük volt, amely később földár következtében semmisült meg. Ebből a hármas összetevőből: középkori hagyományból, török és kolostori hatásokból bontakozott ki az alsóvárosi nép magasrendű kertkultusza. A változatos szegedi talaj, a tiszai árterek és kiöntések televénye volt ennek a készségnek iskolája. Nem csoda tehát, ha a XVIII. század legjelentékenyebb hazai dohánykultúráinak egyike éppen Szegeden bontakozott ki, amelynek hatása kirajzó szegedi *gányók* (dohánykertészek) révén messze vidékekre kiterjedt.

A dohánytermeléssel szerzett készségükkel teremtik meg Szeged világraszóló paprikakultúráját is az alsóvárosiak, meg a belőlük a XIX. század folyamán kisarjadt szentmihálytelekiek, röskeiek, alsótanyaiak.

A múlt század derekától kezdve szintén elsősorban ők telepítik Újszeged faiskoláit, virágkertetéseit. Egyidejűleg alsóvárosi kisparasztok, bérlők, nincstelen emberek szállják meg a hatalmas alsóvárosi pusztát, hogy megteremtsék a legszebb alföldi modern tájak egyikét, Alsótanyának népiségében, kultúrájában folyton terjeszkedő, hódító világát.

Alsóvárost részben mindmáig ősi kertsáv övezi, amelyben szőlő, gyümölcs, konyhakerti vetemény terem. Ilyenek a *Bánomkertők* (a mai gyermekklinika és személypályaudvar közötti térség), *Topolya* (a pályaudvar és volt utáskaszárnya közötti rész), *Feneketlen* (vízállásos hely a kaszárnya helyén), *Jató* (földsáv a vasútvonal és a Hattyas sor között), *Ballagító* (a rendezőpályaudvartól délre). A legősibb és legműveltebb szegedi kertészek egyike. A középkorban faluként is előfordul. *Kundombja* (a Ballagító északnyugati, külön is emlegetett része, Móra Ferenc 1926. évi avarkori ásatásairól is nevezetes), *Hattyas* (régi kertség, egykor faiskolákkal, ma Hattyas-telep), *Tompa* (kertség, Hattyastól délnyugatra, a Tisza hajlatánál), *Kénytelen* (kertség, a mai Kecskés-, illetőleg Ságvári-telep). Az 1854. évi vasútépítés alkalmával kisajátított ballagítói földek gazdáit ezzel, az akkor még „nyomásfölddel“ kártalanították. Innen a neve: kénytelenek voltak elfogadni. – Alsóváros Ballagító sor táján elterülő részének *Islik* a neve. Itt terült el a XVIII. század első felében Schlick tábornok szálláshelye, amelyet régen *Islikmajor* néven is emlegettek. A hely a XVIII. században népesedett be.

Alsóvárosnak még az árvíz előtt is három kapuja, kijárata volt. A mai Vám tér 1879 előtti neve *Pétőrvárad kapu*, másként *Szabadkai kapu* volt. Öreges a teret ma is *Kapu*, *Fölsőkapu* néven emlegetik. A sáncon átjáró, sorompó és őrház volt. Éjszákára lezárták. A *Középkapu* a város sáncán át a temetőbe és innen a pusztákra vezetett. Emlékezetét már csak a Közép utca őrzi. Az *Alsókapu*, másnéven *Tompai kapu* a mai Vadkerti térnél levő átjáró a Ballagító, Hattyas, Tompa, Bodom, Gyálarét és az Öregtisza felé. Régebben évszázadokon át, annak a várost átszelő, transzverzális útnak déli kijárata, amelyről már *Bertrandon de la Brocquière* is megemlékszik (1433). Az Alsókapunál áll egyébként a *Vadkerti körösz*, a múlt század elejéről származó és az alapítójáról, Vadkerti József polgárról elnevezett későbarokk keresztkompozíció, kriptával. Tövében, hagyományos szokásként, egészen a legutóbbi időkig, mezői munkák idején, alsóvárosi és környékbeli szegényemberek szoktak várakozni, tanyázni, kiállni, hogy a földjükbe igyekvő gazdák napszámba, részesmunkára megfogadják őket.

Az alsóvárosi nyomáson, amely mindjárt a temetőn túl kezdődött és amelyre később a vasút, volt lóversenyter, vágóhid, repülőtér (a *Börcsök-kopolya* és *Terehalom* nyomásrészek területén), szérűskert, továbbá a *Kénytelen és Teás* (az a terület, amelyet a budapesti vasútvonal, a belőle kiágazó vásárhelyi vasútvonal és a rókusi állomásról Szabadka felé haladó vasútvonal zár közre), megművelt dűlők, nemkülönben a vágóhídtól délre, a *Tanítói kiskertők* házcsoportja (az első világháború alatt konyhakerti művelésre, tanítók között parcellázták föl, 1920 táján házhelyeknek osztották ki törzsökös, de jórészt már nem földművelő alsóvárosiak között) települtek, valamikor nemcsak liba- és csordalegelő volt, hanem a fiatalság koratavaszi, nagybőjti vásárnapok délutánjain társasjátékokkal is itt szórakozott. Régente ugyanis ebben az időszakban a zenés, táncos mulatság tilos volt. Itt volt a Vadkerti tér közelében a mai Tompai vasúti átjárónál a múlt században, egészen az árvízig a *Gyöprugi*, alsóvárosi nyári tánchely. Az árvíz után viszont, egészen 1920 tájáig, az állomás mögött, a Bánomkert területén nyári vendéglő, nyitott tánchelyiség fogadta a fiatalságot. Ennek Bruckner nevű egykori gazdája után *Pukner* volt a népies neve.

A Tisza alsóvárosi folyása a vasútépítés előtt, a mai gyermekklinika táján kettéágazott. Nyugati mellékágának *Sebősfok* volt a neve, és a mai Április 4 útjával (korábban: Boldogasszony sugárúttal), Róka utcával (ma: Bem tábornok utca) és Hattyas sossal nagyjából párhuzamosan, de tőlük keletre folyt, és a Ballagító déli részénél ömlött újra a Tiszába. Ártereinek megművelt részei a már említett Bánomkertők, Topolya, Feneketlen, Jató. A Tisza innenső partján, a halászok nyelvén a *magyar ódalon*, a Boszorkányszigettől kissé északra volt rendes vízállás idején a *vízimalmok*

réve. Alacsony vízálláskor pedig délebbre, a régi szabályozás előtti kanyarnál, de már a túlsó parton, a *bánátódalon*.

A Boszorkányszigetet a szabályozás következtében szigetként már elenyészett. Itt végezték ki a boszorkánypörök áldozatait (1728). Környékén valamikor hatalmas, ősi erdőség terült el, amelynek *Kerekerdő* volt a neve. Sajnos, századunk legelején kiirtották. A Boszorkányszigettől délre terült el és kanyarodott nyugati irányban a Tisza egyik holtága, amelyet népünk *Öregtisza* néven emleget. Egyik, a múlt század elején elenyészett szigetének *Szilágy* volt a neve, ami ősi szilfaerdőre utal. Nevét a későbbi *Szilágyi major* tartotta fenn, amely egyúttal a mai *Gyálarét* falu magja. Egy másik, *Fődvár* nevű sziget emlékezetét Vedres István őrizte meg. Az *Öregtisza* egyik, a tompai kanyarnál kiemelkedő részének a már említett *Fehérpart*, máig is a neve: évszázadokon át egyik legfontosabb révhelye a szegedi Tiszának.

A Tisza halászoktól számontartott, és megnevezett alsóvárosi partrészei: *Kerekekű*, *Nemtudom* (a Boszorkányszigettől délre, a túlsó parton), *Kettősvíz* (a Tiszának a jugoszláv határnál elterülő szakasza), *Krokodil* (víz- és partrész a jugoszláv határ közelében), *Remény* (a Boszorkányszigettől délre).

Az Alsóváros „vízelőtti” utcanevei közül néprajzi, város- és művelődéstörténeti szempontból legjelentősebb a Palánkkal összekötő, már a középkorban is emlegetett *Szentháromság utca* (Platea Sanctae Trinitatis), a XVIII. század folyamán kialakuló *Segítő Boldogasszony út* (a korábbi Boldogasszony sugárút őse, a végén elterülő Maria Auxilium Christianorum-kápolna, másként Mariahilf-kápolna után), a *Borbás utca* (itt volt az említett régi kórház), *Sutú utca* (olajsajtója után, mai félreértett neve: Szabadsajtó utca), *Középkapu utca* (már volt szó róla), *Fölbágo utca* (a Felsőkapuhoz vezető utca, a mai feltöltött Szent Antal utca), *Ingen utca* (régii vízállásos terület, amelyet ingen osztottak ki házhelyeknek. Ma Alföldi utca), *Sárköz* (ma Dobó utca). Egyéb kisebb, régi, de jellegzetes utcanevek: *Olajos*, *Nincski*, *Görbe*, *Csökély*, *Háromláb utca*.

Az illető utcákban törzsökös családok után nevezték el a *Masa* (ma Pásztor), *Csízik* (ma Röszei), *Mátyás és Pútyi* (ma Délibáb), *Kovács* (ma Tompa), *Deák* (ma Harmat), *Fazekas* (ma Kisfaludy), *Csonka* (ma Világos), *Varga* (ma Nyíl), *Fúrús* (ma Füzes) utcákat. Mindezeket eltörölték és a mai semmitmondó neveket adták helyettük. Helytelen volt a régi *Barátok terének* Mátyás király térre változtatása, mert ezzel egy nem igazolt történelmi állítást is hangsúlyoztak, hiszen egyáltalán nem bizonyos, hogy az alsóvárosi templomot Mátyás építtette volna.

Sikerült víz utáni elnevezések: *Apáca*, *Barát*, *Boszorkánysziget*, *Araszt utca*, *Alsónyomás*, *Szentmihálytelek*, *Topolya*, *Ballagító sor*.

Bálint Sándor

ALSÓVÁROS, EIN STADTTEIL (= NIEDER- ODER UNTERSTADT) VON SZEGED

Alsóváros ist ein alter noch auf das Mittelalter zurückgehender Stadtteil von Szeged, dessen Bevölkerung an den alten Volkstraditionen noch am meisten hängt. In dieser Arbeit werden topographische Fragen dieses Stadtteiles erörtert, dann alte Orts- und Gassennamen, Folklorüberlieferungen der gotischen Kirche dieses Stadtteiles besprochen und auch solche Redensarten und Sprichwörter angeführt, die für das Volksleben besonders charakteristisch sind.

VÍZIMALMOK A SZEGEDI TISZÁN*

... Tápé alatt halkán
forog a malom
körülötte csönd van,
csönd és nyugalom ...
(*Jubász Gyula: Vízimalom.*)

Szeged történeti fejlődésében döntő jelentőségű, hogy a város folyó mellett települt. Az itt letelepült lakosság elsősorban olyan foglalkozásokat választott magának, amelyeket a kedvező földrajzi helyzet lehetővé tett. A halászat mellett már az Árpád-házi királyok korában jelentős méreteket öltött a hajózás és ezzel összefüggően valószínűleg a hajóépítés is. Miután 1222-ben II. András Szegedet országos sótárrá tette, az erdélyi só szállítása révén megnövekedett Szeged vízi forgalma. A hajózást élénkítette a gazdag szegedi polgárok szerémségi borainak szállítása is. A munkamegosztás kialakulása után, amikor már nem maga a termelő őrlötte meg kezdetleges kis őrlőkőven a megtermelt gabonát, hanem a gabonaőrlés külön mesterséggé vált, e mesterség munkaeszközeit a folyóvíz energiájának felhasználására építették. Szegeden a ló erejét hasznosító szárazmalmokon kívül a Tisza vízerejének kihasználása volt a legcélszerűbb eljárás, amit évszázadokkal ezelőtt, az akkori őrlési technika mellett alkalmazhattak. A Tiszán és a Maroson sok fát is szállítottak az erdélyi és máramarosi tölgy- és fenyőerdőkből, ami kiváló nyersanyag volt a vízimalomépítéshez. Így válhatott a vízimalomépítés Szeged népének egyik hagyományos iparává.

Az első szegedi vízimalom megjelenésének időpontját ma már nagyon nehéz kideríteni. Annyi azonban bizonyos, hogy a molnárság régi foglalkozás lehetett, mert az 1522. évi egyházi tizedlajstromban 7 „Mónár“ nevű adózóra bukkanunk.¹ Ebből persze nem következik, hogy az 1500-as évek elején csak 7 molnár volt a városban, hiszen a családnevek nem mindig a foglalkozás emlékét őrizték meg. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy abban az időben még elterjedt lehetett a gabona házi őrlése is. A török uralom általában visszavetette a régi mesterségek fejlődését. A lakosság egy része elmenekült, vagy a környékbeli erdőkben, nádasokban bújdosott, így a szükséglet csökkent, bár az ittlakók élelmezéséhez továbbra is szükség volt néhány malom működésére. Az 1550-es török defter szerint Szegeden 24 kerék után adóztak, és a kincstár malomjövedelme 1200 akcsera rúgott.² Sajnos, nem tudjuk, mennyi volt ezek közül a vízi- és szárazmalom. A vízimalomépítés és a vízimolnárság a hódoltság után vehetett nagyobb lendületet, amikor az elmenekült lakosság visszatért, és megkezde-

* Részlet szerzőnek egy nagyobb dolgozatából.

¹ Reizner János: Szeged története, 1900. IV. Oklevéltár LXI.

² Magyarországai török kincstári defterek. Bp. 1886. Vö. Reizner im. III. 479.

a földművelő munkát. A hódoltság utáni 1719-es adóösszeírás már 93 malmot talált Szegeden,³ azonban még itt sem tudjuk a vízimalmok és a szárazmalmok számarányát. A vízimalmokra vonatkozóan az első biztos adat a molnárak 1721. évi eskümintája, amelynek a szövegéből kiderül, hogy azok csak vízimolnárok lehettek.⁴ A tanácsi jegyzőkönyv szerint 14 gazda vízimolnárra tett esküt, ami arra vall, hogy ekkor 14 vízimalom örölt a Tiszán. Ettől kezdve csaknem évről évre pontos adataink vannak a szegedi vízimalmokról a korabeli conscriptiókból és népességi összeírásokból. Lássunk néhány kiragadott adatot:⁵

1750–51	22 (Alsóváros 8, Felsőváros 11, Palánk 3)
1768–63	36 (Alsóváros 15, Felsőváros 14, Palánk 7)
1777–78	47 (Alsóváros 20, Felsőváros 15, Palánk 12)

Az adatok tehát a vízimalomipar egyenletes fejlődését bizonyítják, amit a lakosság állandó szaporodásával növekvő lisztszükséglet is szükségessé tett.

A szegedi vízimalmokat kezdetben maguk a molnárak készítették, és ők végezték a malomjavítást is. Erről tanúskodik Takáts Sándornak széleskörű levéltári adatgyűjtésén alapuló megállapítása is.⁶ A régi iratok szerint ugyanis a molnárak „első és fő foglalkozása a malomépítés volt“, sőt mivel ügyes faragómesterek voltak, bármiféle ácsmunkát elvégeztek. A XVIII. század második felében azután elkülönült a molnár- és malomépítő mesterség. A két mesterség teljes különválása ezen a területen abban az időben történhetett, amikor a napóleoni háborúk alatti gabonakonjunktúra fellendítette a búzakivítelt, ami egyre több szállítóhajó építését tette szükségessé. Szegeden valóságos hajóépítő manufaktúra alakult ki, amely a fahajózás korában az ország egyik leghíresebb hajóépítő műhelye volt. A hajóépítő superok elégitették ki a helyi és vidéki vízimalomszükségletet is. A XIX. század elején ez a céhen kívül álló, népi iparág még tovább fejlődött: egy 1812-es összeírás már megkülönbözteti a hajóépítőket és a malomépítőket, az előbbieket száma 192, a malomépítőké 37.⁷

A malomgyártás olyan gyorsan fejlődött, hogy a XVIII. század végén már 71 vízimalom örölt a szegedi Tiszán:

*„A' Tiszán liszt-örlő malom jár hetven-egy
Szárazon pediglen vagyon tsak huszon-egy“*

(Vedres)

Ezt az adatot Vedres István, a város neves földmérő mérnöke a szegedi vízimalmokat felülvizsgáló bizottság 1798-as német nyelvű jelentéséből merítette. Az 1808–09-es adóösszeírásból csak a palánki vízimalmok számát tudjuk: itt 12 vízimalom horgonyzott, tulajdonosaik többnyire gazdag szerb és német kereskedők voltak. Két vízimalma volt Arzenovits Tamás kereskedőnek és Hódy Imre szenátornak. A superok közül Tseh Józsefnek volt két és Böröcsök János faragónak egy vízimalma. Feltehető, hogy míg az alsóvárosi és felsővárosi malomgazdák többnyire csak felét, egy-egyedet bírták egy vízimalomnak, addig a gazdagabb palánki polgárok egy, néha két vízimalom tulajdonosai voltak.

³ Közli Reizner im. III. 480.

⁴ Szegedi Állami Levéltár (továbbiakban: SZÁL.), Tanácsi jegyzőkönyv 1721. Lásd: Reizner III. 480. és Kovács János: Szegedi emlékek. Szeged. 1895.

⁵ Szegedi Áll. Levéltár, Vagyoni összeírások, Alsóváros 1724–78, Felsőváros 1740–78, Palánk 1724–78.

⁶ Takáts Sándor: Rajzok a török világból. II. 422–63.

⁷ SZÁL. Asztalos céh 1812-es panaszügyiratai. Lásd Reizner III; 484.

A XIX. század első negyedében nem szaporodott a szegedi vízimalmok száma. Ennek véleményünk szerint két fő oka lehetett. A város történetírói feljegyzik, hogy a század elején Szegedet gyakran pusztították árvizek, amik bizonyára sokáig akadályozták a malomépítést és elsüllyesztették, vagy megrongálták a védtelen helyen hor-

A SZEGEDI VÍZIMALMOK ELHELYEZKEDÉSE

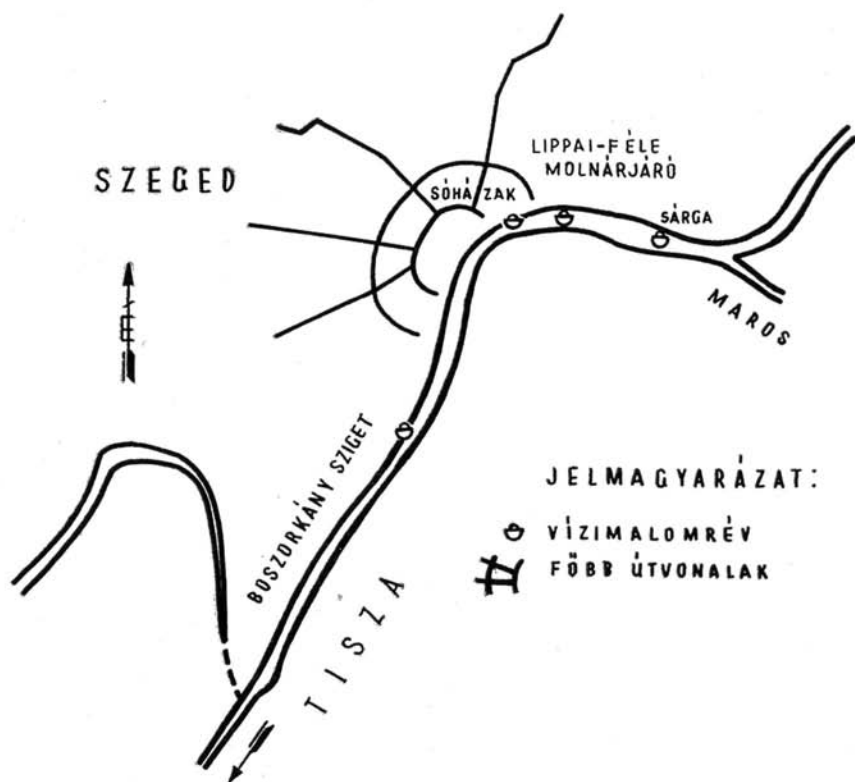

Abb. 1. kép

gonyzó malmokat. Másrészt a régi tanácsi iratokból kiderült, hogy a vízimalmok ekkor már akadályozták a hajózást. 1828-ban 68 vízimalom őrlött a szegedi Tiszán, és a városban ugyanekkor 36 szárazmalom működött.⁸ Tehát míg a szárazmalmok száma az utolsó három évtizedben nőtt, a vízimalmok közül jónéhány elpusztult az előző századvégi állományhoz képest. Ugyanekkor 76 molnár volt a városban. A vízimalomtulajdo-

⁸ SZÁL. 1828. évi népességi összeírás.

⁹ SZÁL. Az 1828. évi népességi összeírás iratai.

nosok a legkritikább esetben voltak egyúttal molnárok,⁹ a malomgazdák rendszerint módos kereskedők vagy iparosok, míg a molnárok a szegényebb néposztályhoz tartoztak.

A múlt század elején a szegedi malomépítők már az ország más vidékeire is készítették vízimalmokat. Szegedről vittek malmokat a felső- és alsó-Tisza, a Duna, Dráva, Száva és a Maros mentén fekvő városokba. A Maros Csanád megyei részén 1919-ben 12 vízimalom őrlött.¹⁰ A szegedi malomépítő ipar folyamatos termelésére és a szükségletek növekedésére utal, hogy néhány évvel később, 1828-ban már 16 vízimalom őrlött ezen a folyószakaszon.¹¹

A szegedi malomépítők országos hírnevét az magyarázza, hogy ők építették a leg szebb vízimalmokat. Az alsó- és felsővárosi „*superplacc*“-okon épült vízimalmok nemcsak pontos szerkezetükkel, építési szilárdságukkal tűntek ki, hanem csinos, mutatós külsejükkel is. Kovács János szerint „a tetszetős, szép és igazi formát 1830-tól kezdődően találjuk meg a szegedi vízimalmokon“, éppúgy, mint a hajókon. Ettől kezdve faragják ki a hajón a bögös orrtőkét, a hajókat keskenyre építik, ezzel víz ellenében is jól tudják úsztatni. A bögös orrtőke megjelenik a vízimalmokon is, a hajóház szép magyaros házat mintáz, a belső alkatrészeket, gerendákat fafaragványok díszítik. A szépen díszített, emellett erős, szilárd szerkezetű szegedi vízimalmok tehát kapósak voltak szerte az országban.

Közben a helyi szükségletek is növekedtek. 1845-ben 79 vízimalom őrlött Szegednél a Tiszán, a század közepén Fényes Elek 80-at említ,¹² 1859-ben pedig már 90-re emelkedett a számuk. *A XIX. század közepe volt a szegedi vízimalmok fénykora.* Később az 50-es években alakuló, majd a kiegyezés után rohamosan fejlődő gőzmalmok versenye kiszorította a termelésből a régi technikával és lassabban őrlő vízimalmokat. A város és a környékbeli faluk lakossága a maga szükségletére egy ideig még vízimalmokban őrletett, de a kivitelre kerülő lisztet már gőzmalmok őrölték. Később a fiatalok inkább gőzmalomba vitték búzájukat, mert ott gyorsabban őröltek, és a lisztet a korpától különválasztották. Egyre kevesebb lett a vízimalmok munkája, így a század harmadik negyedében újat már nem építettek, a meglévő régi malmok pedig rongálódtak, minden évben elpusztult jónéhány. *Az alsóvárosi vízimalmok, ahogy a gabonaőrlésből kiszorultak, áttérték a paprikaőrlésre.* A gőzmalmok versenye azonban hamarosan ott is fenyegette a vízimolnárokat. 1876-ban Dobóczy Mihály szücsmester felépítette az első gőzerővel hajtott paprikamalmot Szegeden.¹³ Az irigy vízimolnárok bosszút is álltak rajta: háromszor gyújtották fel a malmát.

A gőzmalmok versenye miatt az 1860-as évektől kezdve folytonosan csökkent a Tiszán működő vízimalmok száma. 1876-ban már csak 76 malom őrlött.¹⁴ 1889-ben a koratavaszi áradáskor a zajló jég a vasúti hídnál megtorlódott, a Maroson úszó jégtáblák a jégtorlasz miatt visszaszorultak a Tiszába Tápé és Algyő felé, és ott összetörték a telelő vízimalmokat. Az öregek emlékezete szerint 13 korábban a felsővárosi és a tápai parton működő vízimalom pusztult el ekkor. Összeroncsolt maradványaikat szétverték és feltűzelték. A megrongálódott vízimalmok közül hármat építettek újjá: kettő a Nagyiván-testvéreké volt, egy pedig az öreg Pécskayé.¹⁵

Ez a nagy pusztulás a feljegyzett számadatokban is tükröződik. A század végén, 1895. júliusában már csak 14 vízimalom működött: 5 Felsővárosnál, 9 Alsóvárosnál,

¹⁰ SZÁL. A csanádmegyei püspöki uradalom kimutatása 1819-ből az adózó malmokról.

¹¹ SZÁL. Előbbi kimutatás 1828-ból.

¹² Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára. Pest. 1851.

¹³ Bálint Sándor: Szegedi Szótár. Bp. 1957. II.

¹⁴ Budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése. Bp. 1877. Lásd: Reizner III. 481.

¹⁵ Adatközlő: Lippai Imre, szül.: 1876. Szeged-Felsőváros.

de az utóbbiak közül 5 nem lisztet, hanem paprikát őrölt.¹⁶ A századfordulóra ezekből is csupán 10 maradt: 7 az alsóvárosi, 3 a felsővárosi Tisza-parton.¹⁷

A XX. század első évtizedében – egy idős molnár emlékezete szerint 1908-ban – egy hatalmas vihar ismét megtizedelte a vízimalmokat az alsóvárosi részen. A régebben épített malmok nem bírták az időjárás viszontagságait és elsüllyedtek.¹⁸ Az utolsó írásos megemlékezés még működő szegedi vízimalmokról tudomásunk szerint 1914-ből való: számuk a statisztika szerint ekkor 9 volt.¹⁹ Legtöbbjükben ekkor már nem gabonát őröltek, hanem Alsóvároson, a Boszorkányszigetnél levő malmokban paprikát, a felsővárosi és tápai malmokban pedig kukoricát. Idős falusi emberek, akik ragaszkodtak a megszokott korpás liszthez, búzájukat még ekkor is vízimalomban őrlették, de ilyenek egyre kevesebben maradtak. Az utolsó időkben, amikor már nem volt állandóan őrölnivaló, Iván Pista bácsi, a Lippai fatelepnél horgonyzó vízimalom molnárja borsot és cimetet őrölt a szegedi nagykereskedőknek. „Volt rá eset, hogy egy nagy zacskó cimötöt vitt haza a gyerököknek a Pista bácsi.”²⁰ A vállalkozás azt mutatja, hogy az utolsó vízimolnárrok minden lehető módon megpróbálták fenntartani malmukat, amíg csak tudták, pedig a vízimolnárság akkoriban már eléggé szűkös kenyeret nyújthatott.

Mit tudnak a mai öregek az utolsó szegedi vízimalmokról, hogyan és mikor tűntek el azok a szegedi Tiszáról? – Az idősebbek emlékezete még a múlt századba visszanyúlik. Akkor – úgy mondják – 8 malom őrölt a Boszorkányszigetnél, 6 a felsővárosi Tisza-parton és 2 Tápé alatt. Valóban, ez az adat egybevág Kovács János 1895-ös feljegyzésével. Később, az 1900-as években a Boszorkányszigetnél már csak 3 malom őrölt, ugyancsak 3 Felsővárosnál és 1 Tápén.²¹

Az egyik alsóvárosi vízimalomnak Csonka Bukusza Tanács Ignác, a híres bőrdudás volt a molnárja, akinek az emlékét Juhász Gyula szép költeményben tette örökéletűvé. A Bukusza-családban éppúgy, mint másutt is, öröklődött a molnármesterség, és így testvére, Csonka Vince és annak a fia is vízimolnár lett. Egy másik malom Dóczi József volt. Ezeket a malmokat a paprikaörlés tartotta fenn egészen az első világháború idejéig. Bár ebben az időben Alsóvároson már működött több gőzerővel hajtott paprikamalom, a paprikaörlést részben még a vízimalmokban végezték. Az alsóvárosi paprikakufák azért kedvelték jobban a vízimalmi örlést, mert a vízimolnárrok finomabbra meg tudták őrni a paprikát, és az nem vesztette el zsírtartalmát. A vízimalomban őrölt paprikát örlés után megszitálták, ezt rendszerint a paprikakikészítő lánya csinálta. Ma is élnek Alsóvároson parasztasszonyok, akik hajdan a Bukuszáék vagy Dóczi József vízimalmán paprikaszítalók voltak.²²

A felsővárosi vízimalmok két helyen horgonyoztak: a régi sóházak előtt, és a volt Lippai fateleptől kb. 50 méterre levő „rampánál”. A múlt század végén – amikor itt még 6 vízimalom kereke forgott – 3 volt a sóházaknál és 3 a Lippainál. A sóházak előtt őrölt egy Talpay nevezetű molnár, aki aratás után rendszerint elvitte a vízimalmát Tápéra, a tápaiak búzáját őrölni.²³ A volt Lippai fatelepnél ma is megvan a töltésről a Tisza árterén keresztül a nyári mederhez vezető lejáró, amit a nép „mónár-

¹⁶ Kovács János: Szegedi emlékek. Szeged. 1895. 112.

¹⁷ Kovács János: Szeged és népe. Szeged. 1901.

¹⁸ Adatközlő: Dobó Ignác molnár, szül.: 1875. Alsóváros.

¹⁹ Szűts Mihály: Szeged mezőgazdasága. 1914. 346.

²⁰ Adatközlő: Sárosi Péter vízimolnár, szül.: 1886.

²¹ Adatközlők: Dobó Ignác molnár, Szeged-Alsóváros; Sárosi Péter vízimolnár, Felsőváros; Ilia Mihály földműves, Tápé, szül.: 1876.

²² Dobó Ignácné Bozsó Erzsébet, szül. 1883. és Hajdu Józsefné, szül. 1895.

²³ Csányi Pál halász, szül. 1890. Felsőváros.

járó“-nak nevezett. Ezt a mónárjárót *Eszös rampának* is hívták, mert régebben egy Eszes nevezetű molnár dolgozott az egyik malomban.²⁴ A Nagyiván-testvéreknek (Iván néven emlegetik őket), Sárosi Péternek és Pécskaynak volt itt vízimalma.

A tulajdonviszonyokat nehéz az öregek elbeszélése alapján pontosan megállapítani, mert rendszerint többnek, legalább kettőnek volt egy malma (egyik a gazda, másik a molnár), ugyanakkor a tulajdonjog gyakran cserélődött. Az Iván-testvérek négyen voltak vízimolnárok: Pista, Pali, Jóska és Miska, kettő-kettőjüknek volt egy-egy malma. Sárosi Péternek az 1889-es áradás előtt Lippai Imrével volt közös vízimalma. Ezt a zajló jég tönkretette, az öreg Sárosi azonban nem hagyott fel a vízimolnárkodással, hanem épített magának egy új malmot, amin tovább folytatta a mesterségét.²⁵

A felsővárosi vízimalmok közül legtovább az Iván Pista malma működött. Az első világháború idején még megvolt, sőt egy felsővárosi ember úgy emlékszik: „Tizennyócba még hozott apám kukoricát őrölni az Iván Pista malmába.“²⁶ *Az öregek tanúvallomása szerint ez volt az utolsó vízimalom a szegedi Tiszán.* Úgy pusztult el, hogy a jégzajlás elől partrahúzták és amikor tavasszal rohamosan kezdett apadni a víz, belezuhant egy parti gödörbe és összetört.²⁷ Hasonló sorsra jutott Sárosiék vízimalma is. Voltak olyan felsővárosi vízimalmok, amiket – miután nem volt mit őrölniük – leengedték az alsóvárosi partra paprikát őrölni. Ott működtek egy ideig, de azután lassan a paprikaőrlésből is kiszorultak a gőz- és villanyerővel hajtott malmok egyeduralkodásáért.

Tápénál a legidősebb emberek emlékezete szerint 3 vízimalom őrölt, de ezek közül csak kettő horgonyzott mindig a tápai parton, – a harmadik, Sárosi Péteré, csupán időnként járt a tápaiak búzáját őrölni. Két kikötőhelyük volt: az egyik a mai Iskola-köznél, a másik a töltésnek azon a részén, amit „Sárgá“-nak neveznek.²⁸ Az Iskola-köznél volt régen a „merigető“, ahova vízért jártak a Tiszára. Az árterület ma nyárfákkal van beültetve, közvetlenül az Iskola-köz folytatásaként, lenn a Tisza partján, egymástól kb. 10 méterre két vastag nyárfa áll. Ezek között volt a molnárjáró, és itt horgonyzott Csehók József és Ökrös István vízimalma. Nyáron, amikor lassúbb a Tisza folyása, lementek a Sárgára, a Maros-torkolat közelébe, ahol nagyobb a víz sodra. Legutóbb már csak egy vízimalom őrölt a tápai parton, Ökrös Istváné. Az első világháború alatt még Tápénál forgatta kerekét a Tisza sodra; a háború után adta el a gazdája Szerbiába, ahol a technikai fejlődés akkor még nem vette ki a kenyeret a vízimolnárok szájából.²⁹

A vízimalmok elpusztulásával az egyik leghíresebb szegedi népi mesterség fölött kondult meg a halálharang. A vízimolnárok nagyobb része ekkorra megöregedett, úgyhogy új vállalkozásba már nem kezdhettek. A fiatalabbak gőzmalmokba mentek, ahol hasznosítani tudták széles és alapos szakmai ismereteiket. Ilyen módon ez a gyökerében népi iparág jelentős szerepet játszott a tőkés jellegű malomipari vállalkozások működésében is. A vízimolnárok fiatalabb nemzedéke nemcsak átvitte gazdag szakmai tudását a gőzmalmokba, hanem néhányan vállalkozók is lettek. Így pl. Pereg Mihály vízimolnár, aki egy ideig Dobóczy szücsmester gőzmalmában volt főmolnár, később Alsóvároson, a Pásztor utcában gőzmalmot alapított. Gőzmalma volt Fodor József

²⁴ Bába Antal super, szül. 1894.

²⁵ Sárosi Péter vízimolnár.

²⁶ Lévai József, Szeged-Felsőváros, szül.: 1907.

²⁷ Csányi Pál halász.

²⁸ A „Sárga“ agyagos partrészlet a mai téli kikötő alatt, kedvelt fürdőhely.

²⁹ Ilia Mihály földműves és Lele Antal halász, szül.: 1886. Tápé.

korábbi vízimalomtulajdonosnak is.³⁰ Voltak azután olyan vízimolnárok, akik nem a technikailag fejlettebb gőzmalmokba mentek, hanem szélmalomban folytatták mesteriségüket. Ilyen pl. Szabó Kalmár Ferenc, akinek a Maroson volt vízimalma az 1890-es években és miután azt eladta, szélmolnár lett.³¹ A vízimalmokban felnőtt nemzedék később olyan híressé tette a szegedi molnármesterséget, hogy messze vidékről szegedi molnárokat hívtak a paprikamalmokba.

Ha a szegedi vízimalmokról beszélünk, röviden meg kell emlékeznünk a közeli Maros folyóban működő malmokról is, hiszen azokat szintén a szegedi superplaccokon készítették. A marosi vízimalmok tovább állták a gőzmalmok versenyét, mint a szegediek. A Maros magyarországi szakaszán Szegedtől Nagylakig még 1924-ben is 3 vízimalom őrlött: 1 Bökény alatt, 2 pedig Apátfalván. A bökényit később eladták Romániába, az egyik apátfalvit 1925 telén elpusztította a zajló jég, a harmadikat azonban – amely a Marczika-család tulajdonában volt – még 1931-ben is látták őrlőni, bár ekkor már igen rozoga állapotban volt.³²

A régi tiszai vízimalmok sajnos nyomtalanul eltűntek. A vízimolnárság kihalása után a megrongálódott malmokat feltűzelték vagy szigetelőnek használták fel, a jó állapotban levő malmokat pedig leúsztatták a Tiszán akkor még elmaradottabb vidékekre, ahol tovább tartott a vízimalmi őrlés. A régi szegedi vízimalmok szerkezetéről és őrlési technikájáról a szegedi Móra Ferenc Múzeumban levő kis vízimalom-modell bizonykodik, amelyet 1863-ban Kocsis Imre szegedi műmolnár készített. A modell ma már nem teljes, egyes alkatrészei hiányoznak, de még mindig alkalmas arra, hogy Kovács János leírása és a régi öregek elbeszélései alapján rekonstruálni tudjuk teljes berendezését és őrlési technikáját.

A Szegedi Híradó 1863-ban beszámolt arról, milyen nagy sikert aratott az említett szegedi malom-minta egy országos kiállításon, és ebből az alkalomból a legapróbb részletekig közölte a modell adatait. A méreteket innen vesszük át, természetesen az akkor használt mértékegységekkel és megjelölésekkel.³³

A szegedi vízimalmok szerkezetéről és belső díszítéséről Kovács János leírásából szerzett eddigi ismereteinket néhány kiegészítéssel mi is bővíthetjük.

A vízimalom két hajótestből: a hajóházból és a tárhajóból állott. Ezeken nyugodott a vízimalomkerék (szegedi tájszóval: *késség*) tengelye. Amint a méretekből is ki-

³⁰ Ilia Mihály földműves, Tápé.

³¹ Palotás László földműves, szül.: 1886. Szeged.

³² Banner János: Szegedi vízi élet. Népünk és Nyelvünk. 1929. 117.

³³ Szegedi Híradó, 1863. 29. — A cikk szerint a modell 1:1780 kicsinyítésben mintázza a tiszai vízimalmot. Ez tévedés lehet, mert így képtelenül nagy számokat kapunk. Viszont ha két tizedest elhagyunk, a valószínű és hihető adatokat kapjuk. — „A malomházhajó H: 3'3"; Sz: 1'1"9"; M: 7'3"; háztető M: 5'6"; nagy fogaskerék átmérője: 11'6"; kis fogaskerék átmérője: 7"; kőpad M: 5"; Sz: 4'6"; malomkő átmérője: 3'7"; M: 1'6"; malomkőlyuk: 9"; alsókő vastagsága: 9"; garad nagysága: 3"; mélysége: 2'6"; kőpadágas M: 1'; Sz: 1'9"; alsó-felsőkéngyel vastagsága: 4"; Sz: 9"; vashíd vastagság: 11"; Sz: 10"; korongvas vastagsága: 5"; H: 4"; serpenyő átmérője: 6"; szitaláb vastagsága: 6"; M: 5"; liszt-szekrény H: 5"; Sz: 2"; M: 5"; a két hajót összetartó gerendázat H: 3'9"; a gerenda vastagsága: 1'1"; nagy tengely H: 2'10", vastagsága: 1'7"; völgyhajó H: 2'11", Sz: 6", mélysége: 4'9"; vízikerek(késség) H: 2', átmérője: 1'6"; a küllök vastagsága: 3", a hajtottvány Sz: 5", vastagsága: 1/8", Sz: 1'1"; ... Áll pedig az egész vízikerek 60 nagy, 60 kisküllőből és 60 hajtottványból, 24 db deszkából, így összesen 204 darabból. A vízfogó rúd H: 5", az ideartozó deszka Sz: 1'1"; a gugora H: 3'6", vastagsága: 11".

Adatok a mértékegységek átszámításához:

1 vonal	1'''	2,195 mm
1 hüvelyk	1"	12 vonal 2,634 cm
1 láb	1'	12 hüvelyk. 31,608 cm

tűnik, a hajóház nagyobb, hosszabb és szélesebb volt a tárhajónál. A szegedi superok a vízimalmokat kívülről-belülről kidíszítették a szegedi táj népi művészetére jellemző faragványokkal: a két hajótestre bögös orrtőkét faragtak, a hajóházra szép zsindeletős faházat építettek, amit különféle faragványok tettek szemre is tetszetőssé. A vízimalmok belső díszítésében is megjelent a jellegzetes szegedi napsugárdísz-ornamentika,³⁴ aminek a néphit szerint oltalmazó szerepe volt.

A hajóházban volt a vízimalom őrlő készüléke (1. sz. kép korabeli fénykép után). Maga az őrlő készülék egyszerű fogaskerékáttétellel működött. A készség tengelyének (ezt a vízimolnárok *göröndő*-nek nevezték) a meghosszabbítása volt a nagykerék tengelye. Amikor a víz forgatta az alulcsapott vízikerekek lapátjait, ugyanolyan ütemben forgásba jött a nagy fogaskerék is. Ennek a fogai beilleszkedtek a kis fogaskerék tengelyének recézett oldalába, ezzel gyors forgásba jött a kiskerék is. A kiskerék forgatta az ún. *szálvasat*, ami a felső malomkő tengelye volt. A malomkövek a kőpadon helyezkedtek el, amit a kőpadágas tartott; ezt rendszerint ékes faragványok díszítették. A kőpad több mint 2 m magasán volt, úgyhogy ide 4–5 lépcsőfokon jutott fel a molnár. Lippai Imre szerint egyébként az egész vízimalmot *kipadozták* – ami azt jelenti, hogy kb. a nagykerék csapágának magasságában újabb padlódeszkázatot csináltak. Erre azért volt szükség, mert a kőpad és különösen a *garagy* igen magasán volt. Őrlés idején, tavasztól a tél beálltaig a vízimolnárok állandóan kinn tartózkodtak a vízimalmon, ezért a hajóház elejét rendszerint elrekesztették deszkafallal alvóhelyiségnek. Igénytelen berendezése egy-két priccsből és egy kis vaskályhából állott. A *tárhajót* (más néven völgyhajó) régebben egy fatörzsből kivájt vaskos csónak, az ún. *tombác* helyettesítette. Erről az ilyen malmokat tombácós malomnak nevezték. Idős emberek gyerekkorukban még láttak ilyen díszítetlen, ormótlan formájú vízimalmot a Tiszán, bár meg kell jegyeznünk, hogy az ilyen malom akkoriban már ritka lehetett.

A szegedi vízimalmok minden alkatrésze fából készült. A malomépitésre – éppúgy, mint a hajóépítésre – a tölgyfa volt a legalkalmasabb, mert nálunk ez a legkeményebb fafajta. Később csináltak vízimalmot fenyőfából, de ezek már nem voltak olyan szilárdak. A legutóbbi időkben pedig, amikor a vízimalomnak egy-egy eltört vagy megrongálódott alkatrészét már nem tudták tölgyfából kifaragni, a tölgyfát akácfaival helyettesítették. Eredetileg azonban vízimalomépítésre csak tölgyfát használtak, csupán a fogaskereknek fogait faragták gyertyánfából, ami szintén igen kemény fafajta.

A *vízimalmok vasmacskával horgonyoztak a Tiszában*. A malmot tartó vaslánc két helyen volt rögzítve a készség elejéhez, azaz a hajóházat, és a tárhajót elől összetartó gerendázathoz. A *vízimolnároknak a horgonyzáshoz egészen különleges láncuk volt*. A kovácsok erre a célra nagyszemű (kb. 30 cm hosszú szemű), vasláncot készítettek, ami akkor is megtartotta a szilárdan megépített malmot, ha erős volt a víz sodra. Ilyen erős, nagyszemű láncra volt szükség a *macskázás*-hoz is. A régi molnárok a malom helyének változtatását hívták macskázásnak, ami a vasmacska felszedésével és újbóli kivetésével járt. Ezt a Tisza vízállásának sokszor naponkénti változása tette szükségessé.

Ilyenkor a vízimolnárok egy külön erre a célra épített ún. *macskaszödő* csónakba ültek. Ez egyfából kivájt, hatalmas, 6–8 m hosszú csónak volt, aminek a farát nem faragták ki, hanem tompának hagyták (tompafarú csónaknak is nevezték). A molnárok a macskázásnál segítettek egymásnak, négyen-öten is csinálták egyszerre, mert nehéz művelet volt. A macskaszödő csónakkal ügyesen odafaroltak a malmot tartó lánc alá, itt egyikük egy vastag dorongot beledugott a láncszembe, és a dorongot nekifeszítette

³⁴ Bálint Sándor egyetemi tanár szíves közlése.

a csónak tompa végének, a másik a következő láncszembe dugta a dorongot és ez így haladt addig, amíg a vasmacska fölszakadt a folyó fenekéről. A vasmacskát ott vetették ki újból, ahol a hely alkalmasabbnak bizonyult. A malomrévben horgonyzó első malomnak két macskája volt, ezt macskázás közben megtartotta másik vasmacska.

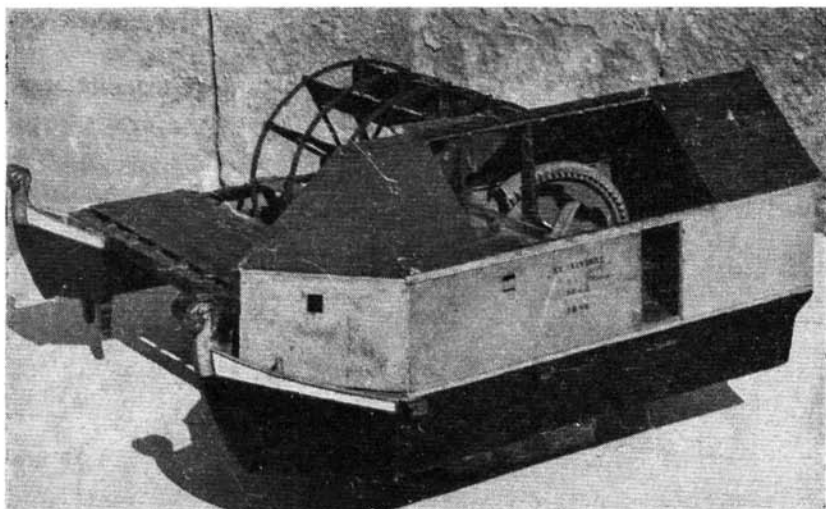

Abb. 2. kép. XIX. századi vízimalom modell
Modell einer Schiffsmühle aus dem XIX. Jh.

Amelyik malom viszont egy macskával horgonyzott, azt macskázásnál kikötötték a parthoz, nehogy elvigye a víz. Sárosi Péter szerint: „A macskázással vót a legtöbb baj. Apámnak vót egy mércéje – meséli –, azzal mindég mérni köllött a vizet. Ha áradt vagy apadt, apám mán tudta, hogy macskázni köll, hogy mög ne feneköljön a malom, vagy ű ne vigye a víz.” Mivel sűrűn kellett macskázni, a macskasződő csónak mindig ott ringott a malom mellett a vizen. Ezen kívül a part felőli oldalon még egy-két kijáró csónak volt a malomhoz kötve. Ezek is mind egyfából faragott csónakok voltak, de kisebbek, mint a macskasződő csónak.

Az őrlőnivaló gabonát legtöbbször maguk a lakosok vitték ki a vízimalomhoz. A töltésről a búzát hozó ember jó hangosan bekiáltott a molnárnak: „Pista bácsi, gy'ék kend ki a darabért!” – Mindig annak a molnárnak a nevét kiáltották, akinél őrltetni szoktak. Ha a malom működött, a malomkövek forgása, a fogaskerekek csikorgása, és a készségről lecsorgó víz csöpögése elég nagy zajt csapott, úgyhogy a hajóházban foglalatokodó molnár nem mindig hallotta meg elsőre a kiáltást. Ilyenkor az őrltető elismételte még hangosabban a hívást. A vízimolnárok általában elég lassan mozduhtak. A kiabálást meghallva a molnár először kinézett a hajóház elején vagy oldalán levő ablakon, jól megnézte, hogy ki kiabál, majd nagysokára megjelent az ajtóban. „Csónyik”-ba ült és lassan kievezett a partra. Átvette a „darab”-ot (nem telizsák gabona), megmondta, mikor jöhetnek érte, azután csónyikba tette és bevitte a malomba. Ha nagyobb mennyiséget vittek, az őrltető is segített behordani a gabo-

nát. Benn a malomban a molnár bejegyezte a malomkönyvbe az őrlető nevét és a gabona mennyiségét.

Szokás volt azonban, hogy ún. *csúvárok* járták várost, akik összegyűjtötték az őrlőnivaló gabonát és elszállították a molnárjáróhoz. Mivel a molnároknak nem igen volt sem kocsijuk, sem lovuk, rendszerint csúvást fogadtak maguknak. A csúvárok csöngős kocsival jártak, s azokba a házakba, ahol rendszeresen volt őrlőnivaló, maguktól is betértek. Őrlés után a lisztet hazaszállították. A csúvárkodás természetesen hasznos volt a vízimolnároknak, mert biztosította a malom folyamatos működését, és így az állandó keresetet. Amikor még több malom volt a molnárjáróknál, verseny is volt a csúvárok között. A múlt század végén és a századforduló táján Felsővároson Lakatos György és Fulmán István volt a csúvár. Csúvárkodott még egy ideig Doktor István, de ő csak mellékfoglalkozásként, mert kásahántolója volt.³⁵ A felsővárosi csúvárok gyakran kijártak Tápéra is, különösen, amikor a malmok nem mentek fel a tápai partra őrlőni.

A századforduló után a vízimolnároknak már nem volt pénzük arra, hogy csúvást fogadjanak. Az ügyes, élelmes molnár akkor úgy segített magán, hogy maga ment el csúvárkodni. Az öreg Sárosi Péter pl. az egyik szomszédjától kért kocsit, lovat, maga mellé ültette a fiát, és így csúvárkodott Tápén és Felsővároson. Volt a molnároknak *zsákhordó fájuk*, azon vitték a gabonás zsákokat a kocsira, a kocsiról pedig a csónakba.³⁶ Ha az őrlők telizsák gabonát adtak, a molnár kért még egy zsákot, mert a liszt nem fért el egy zsákban.

Őrlés előtt a gabonát a konkolytól és más közékerült szemektől meg kellett rostálni. A *rostálást* rendszerint maguk az őrlők végezték otthon, de szükség esetén a molnár is megcsinálta. Ezután következett a *gabona mögszentölése*. A molnár a gabonát nagy, egyfából kivájt teknőbe öntötte, egy kis vízzel meghintette, majd összekavarta. A gabona megvizezése két okból volt célszerű: egyrészt így lehámlott a szem külső rétege és könnyebben különvált a korpa, másrészt csökkent annak a lehetősége, hogy a malomkő a lisztet megegeti. A *mögszentölés* után a gabonát kis ideig a teknőben hagyták, majd következett az őrlés („mikor a nyirkosságot mögkapta a búza, azután őrlték“).

A molnár megmerítette a *főlöntőt* a megnedvesített gabonában, és egy vékányit felöntött a *garagy*-ra. Említettük, hogy a kőpadhoz 4–5 lépcsőfok vezetett fel. A felső malomkő fölött elhelyezkedő, négyszögletes fatölcsérhez hasonlító garagy még magasabban volt: egészen a zsinolytető alatt. A nagygaragyban volt a kisgaragy, amely a felöntött gabona egyenletes adagolását biztosította. Míg a nagygaragy mozdulatlanul állott, a kisgaragy állandóan mozgott az ún. *rázófa* segítségével. A kisgaragyból a gabona a felsőkő nyílásán keresztül a *kümejj*-be jutott, ahonnan egyenletesen szétoszlott a malomkövek közé. Az alsókő mozdulatlanul állott, így a függőleges szálvason forgó felsőkő forgása biztosította a gabona megőrlését. Mind a két malomkő faburkolattal volt körülveve, hogy a kövek közül ne szóródjék szét a szem.

A molnár szabályozni tudta a malomkövek egymástól való távolságát. Ez igen fontos volt, mert ettől függött a liszt finomsága. A malomkövek szabályozására több különféle eszköz szolgált. Legtöbb vízimalomban a kőpad mellett volt egy függőleges rúd, erre erősítettek egy vízszintes rudat, ami az alsókő alatt feküdt. Ha a malomköveket összebb szorították, az alsókövet ezzel a vízszintes rúddal megemelték, és így

³⁵ Csányi Pál halász és Lippp: Imre.

³⁶ Ilia Mihály földműves Tápé. A zsákhordó fa részletes leírását lásd: Nagy Benjámin: Adatok a magyar teherhordó eszközök használatához és elterjedéséhez. Etnográfia. 1954. 142–151.

finomabb lisztet tudtak őrölni. A liszt a *lefolyókán* jutott a malomkövek közül a kőpad melletti lisztládába, vagy egyenesen a zsákba. Ha a garagyból elfogyott a gabona, megszólalt a garagy aljához erősített csengő és figyelmeztette a molnárt, hogy ismét fel kell önteni.

A vízimalmok a gabonát „egy tallóra őrtek mög”,³⁷ azaz nem választották külön a lisztet a korpától. Ezért a vízimalomban őrölt lisztet kenyérsütés előtt meg kellett szitálni. A szitálás már otthoni munka volt és az asszonyok végezték. Az egyfából kifaragott teknőn két rudat fektettek keresztül, ezekre rátették a szitát, és a korpás

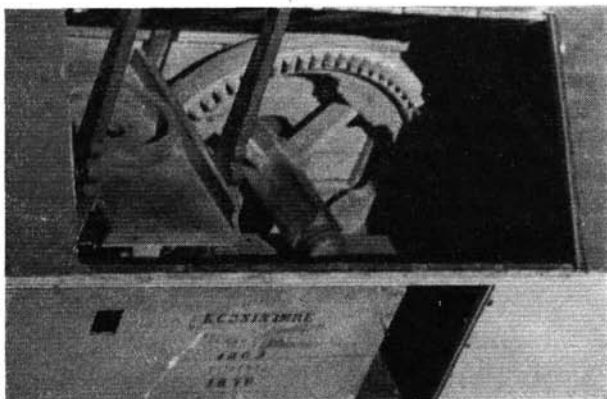

Abb. 3. kép. A hajóház belseje
Schiffinneres

lisztet mind átszitálták. A liszt áthullott a szitán, a korpá fennmaradt. Ha kalácsot sütöttek, a lisztet egészen sűrű ún. *sejömszítán* szitálták meg. A legutóbbi időkben már voltak olyan vízimalmok, ahol a megőrölt lisztet rögtön meg is szitálták. A leleményesebb, újításra fogékonyabb vízimolnárok a szitát a *lefolyóka* alá tették, úgyhogy a kövek közül kijutó liszt mindjárt átszitálódott. A szitát ferde síkban helyezték el, így a fennmaradó korpá lefolyt az aljára, és minden mozzgatás nélkül folyamatosan átszűrődött a lefolyókán lehulló liszt.³⁸ A vízimalmokban használt finom selyemszítát *pitliszítának* is nevezték. Érdekes, hogy a legtöbb vízimolnár még az 1900-as években sem vezette be a szitálást, pedig mindenképpen hasznos lett volna, mert pótolta a fejlettebb technikai eljárást. Az újítástól való idegenkedés talán azzal magyarázható, hogy a szitálást nem a saját feladatuknak tekintették, hanem a régi szokáshoz híven elsősorban házi munkának. Másrészt az öregek elbeszéléséből kivehető az is, hogy az őrletők legtöbbje nem igényelte a korpás liszt megszitálását, mert megszokta és szerette a korpás lisztből sültöt kenyeret. Az öregektől tudjuk, hogy a vízimalmok nagyon jó lisztet őröltek. „Olyan magos, púpos kenyeret sütöttek abbul a lisztből, hogy olyat nem övött azúta se a nép...” – mondják az idősebb asszonyok. Általában a 70–80 évesek között gyakori az a vélemény, hogy a vízimalmok jobb lisztet őröltek, mint a gőz- vagy szélmalomok, mert malomköveik lassabban forogtak, mint amazoké.

³⁷ Biacsi János földműves, Tápé.

³⁸ Palotás László földműves.

és így soha nem égették meg a lisztet. Az a kis korpa, ami a szitalás után benne maradt a lisztben, véleményük szerint nem ártott a kenyérnek, sőt úgy még jobbízű volt.

A szegedi vízimalmok a múlt század végén két pár kővel őrltek, de gyakran előfordult, hogy a Tisza lassú sodra miatt csak az egyik kőpár működött. A múzeum malom-modellje egy pár kővel őrlő vízimalmot ábrázol; a másik kőpárt a nagykerék ellenkező oldalán kell elképzelnünk. A Tiszánál gyorsabb folyású Marosban a múlt században három kőpárral őrlő vízimalom is működött.³⁹ A Tiszán azonban a harmadik kőpárnak áradás idején sem vették volna hasznát.

A vízimalmok napi termelőképességére egy Kulinyi Zsigmond által közölt statisztikából következtethetünk. Eszerint az 1890-es években 15 vízimalom 30 járattal 179 q napi termelést ért el. Egy két malomkőpárral működő vízimalom tehát naponta kb. 11 q gabonát tudott megőrlni. A XIX. század végén a szárazmalmok ennél többet termeltek, a szélmalomok viszont kevesebbet. A későbbi időkben hengershékre átalakított vízimalmok persze nagyobb termelőképességet értek el és finomabbra is őrltek meg a lisztet. Hangsúlyoznunk kell, hogy tudomásunk szerint Szegeden ilyen átalakítás nem történt. A Duna mellékén, ahol a jobb állapotban levő vízimalmokat már a század elején korszerűbb szerkezettel látták el, még a legutóbbi időkben is őrltek vízimalmok. 1951-ben Mohácsnál, Meszesnél, Uszódon, Ordasznál, Pakson, Madocsán és Vácott 1–1, Ivánca-Ráckevén 3 vízimalom őrlt.⁴⁰ Az átalakítás után a *küves malomokat* csak darálásra, főleg paprikadarálásra használták. A Tisza egyik kis mellékfolyóján, a Túron, Túristvándinál működő utolsó vízimalom is 2 hengershékkal és csak 1 pár darálókővel működik.

A vízimolnárok vámért őrltek. A vámot a búzából vették: kétvékás zsákból kb. 2–3 *kőpőccével*.⁴¹ Mai mértékegységben: 1 q búzából kb. 8 kg vámot vettek, árpából és kukoricából kevesebbet, kb. 6 kg-ot. A molnároknak ez volt a keresetük. Abban az időben, amikor a molnárok többnyire még csak alkalmazottak voltak a malmon, a jövedelemnek 1/3 része jutott nekik és az ún. *malompor*. Viszont akkor több volt az őrlnivaló, mert még nem működtek a gőzmalmok. A vízimolnárkodás tehát Szegeden mindig szerény, de biztos megélhetést nyújtott.

A vízimolnárok munkája volt még a kő megvágása, amihez *küvágó csákányt* használtak. A két őrlőkő súrlódási felületén vájatokat, ún. levegőcsatornákat (népiesen: rémis v. rémös) vágtak. Ezeket a csatornákat, ahogy a kő kopott, időnként meg kellett újítani. A malomköveket Sárospatak vidékéről hozták tutajokon és helyben maguk a molnárok állították össze. A tetején néhány üregbe szükség esetén ólmot öntöttek, hogy a kő nyomását egyenletessé tegyék. A malomkő rossz, kopott részeit timsóval pótolták.

Voltak olyan vízimalmok, amelyekben ketten dolgoztak. Ilyenkor 24 óránként váltották egymást, tudniillik a molnárok az éjszakát is a malmon töltötték. A vasúti híd megépítése óta (1850-es évek) a vízimalmok a *híd külábjainál* teleltek, mert ott védve voltak az úszó jégtábláktól, és a folyónak ez a szakasza rendszerint nem fagyott be.

A vízimolnárság, mint céhen kívül álló, gyökerében népi foglalkozás, összefüggött a régi Szeged sok más népi iparágával. A hajó- és malomépítéssel való kapcsolátára már rámutattunk. A vízimolnársággal fonódott össze a kenyérsütés is, amely a múlt században Szegeden külön háziiparrá fejlődött. Különösen Felsővároson, ahol

³⁹ Palotás László, az említett vízimalom Szabó Kalmár Ferencé volt.

⁴⁰ Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, 2692 és 2694 Solymos Ede gyűjtése.

⁴¹ Palotás László.

egyed vízimalmok csak a *kenyérstütogető asszonyoknak* öröltek. A vízimolnárok a kenyérstütogetők megbízásából megvették a búzát, megörölték és a lisztet eljuttatták hozzájuk.⁴² Leggyakrabban azonban a kenyérstütogetéssel a molnárok feleségei foglalkoztak. Ezért azután ez a jellegzetes szegedi foglalkozási ág együtt tűnt el a vízimolnársággal, átadva helyét az akkor természetesen már fejlett pékipárnak.

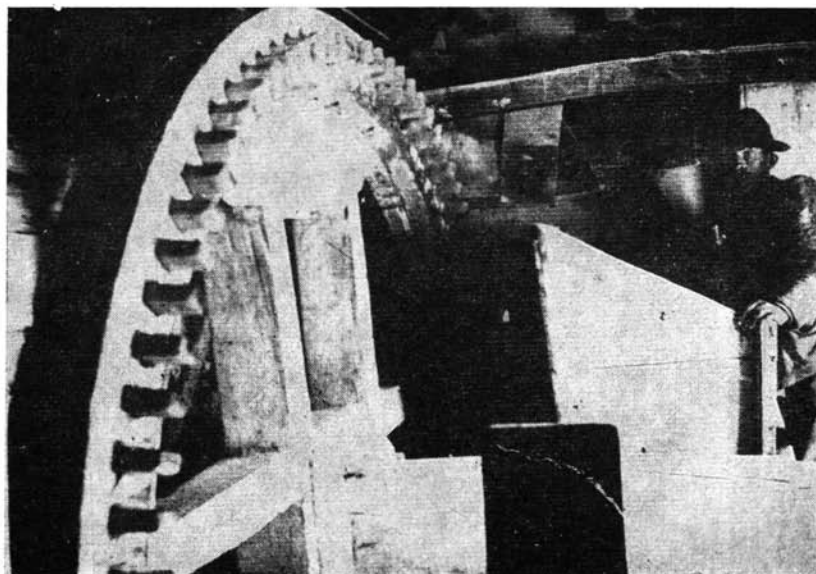

Abb. 4. kép. A nagykerék a garattal
Das Grossrad mit dem Trichter

A szegedi vízimalmok – amint már említettük – nemcsak gabonát öröltek. Az alsóvárosiak a múlt század második felétől túlnyomórészt áttértek a paprikaörlésre. Ennek a vízimalmi technikájáról nem kívánunk szólni, mert ezt részletesen ismertette Bálint Sándor „A szegedi paprika“ c. tanulmányában.

Nem hiába volt a vízimolnárság Szegeden hagyományos és nevezetes foglalkozás, jeles szokásanyaga is alakult ki az eltelt évszázadok folyamán. Régi idők óta szokás volt, hogy a vízimolnárok egy Tisza közepén képződött porondon pünkösdkor és István napján nagy mulatságot rendeztek. Az 1860-as években egy hirtelen támadt nyári zivatar elmosta a híres molnár-bálat, úgyhogy ezután a felsőtiszaparti füzesekben tartották meg az istvánnapi molnárünnepet.⁴³

A vízimolnárok ügyes dudások voltak, különösen a *vízidudát* kedvelték régebben. Tömörkény István egy öreg vízimolnár szavaival így írja le a vízidudát:

„... Mert az (ti. a víziduda) a vízbe szokott úszni kötélén a malom mellett. Mert tudja, két darab fából volt az, hosszában való két darab fából. Vaskarikák tartották

⁴² Lippai Imre.

⁴³ Kovács János: im. 122–23.

össze. Hát, ha az kintvan a napon, összeszárad, szétesik. Azért az a vízben úszott, csak akkor vöttük elő, ha dudálni köllött.”⁴⁴

Többet tudunk meg a vízidudáról Kovács János feljegyzéseiből. Az ő leírása szerint „a víziduda . . . mintegy másfél méter hosszú és 8–15 cm átmérőig vastagodó, fűzfahánccsal körülhajtogatott, egybeerősített, két kivájt fűzfaágból készült hangszer volt.”⁴⁵ Leginkább a havasi kúrhöz hasonlíthatnánk. Nem hangszer volt, inkább jelzőeszközül használták: amikor a duda szélesebb alsó felét a víz fölé tartva belefújtak, messzire hangzott a csendes Tisza-parton hátborzongató sikongása. A molnárok rendszerint a sót és fát tutajozó románoktól vették cserébe kukoricalisztért.

Ugyancsak jól játszottak a vízimolnárok egy ma már szintén ismeretlen régi hangszeren, a *bördudán*. Híres bördudas volt Bukusza Tanács Ignác vízimolnár, aki alsóvárosi parasztlakodalmakba is eljárt dudálni. Az ő háza előtt állott utolsó hírmondóul a tiszai víziemberek hagyományos címere, a fából faragott *bögös* orrtőke.⁴⁶

Végezetül említsük meg a vízimolnároknak egy apáról fiúkra öröklődő szokását! Ez fényt vet arra is, milyen szoros, valósággal családi közösségben éltek ennek a népi foglalkozásnak hajdani művelői. A felsővárosi vízimolnárok egy-egy molnártársuk halálakor kikísérték az elhaltat utolsó útjára a temetőbe. Fekete ünneplő ruhában, saját zászlójukkal és fáklyáikkal vonultak fel. A temetésről abba a kocsmába mentek, ahol a zászlót és fáklyákat tartották, és halotti tort ültek. Mindegyikük előtt gyertya égett az asztalon, úgy iszogattak és énekeltek. A szertartásos torok színhelye a múlt század 70-es, 80-as éveiben a felsőtiszaparti Lippai-féle kocsmá volt („Masa szülém“ kocsmája).⁴⁷ Az idősebb vízimolnárok elhalása után a régi szokásokat már nem mindig tartották meg. Számuk egyre fogyott, és e hanyatló népi iparág szokásai szinte előbb tűntek el, mint maga a mesterség.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a vízimalomépítés és a vízimolnárság igen jelentős szerepet töltött be a régi Szeged gazdasági életében. Az Árpád-kortól kezdve évszázadokon át megvolt, a török kiűzése után, a XVIII–XIX. században pedig döntő, országos jelentőségűvé vált Szegeden ez a két népi iparág. Több évszázados fennállása alatt olyan gazdag szakmai hagyományok fejlődtek ki, különösen a vízimolnárságban, amelyeket a fejlettebb technikával dolgozó gőzmalmok is átvettek. A XX. századba átnövő molnárnemzedék tehát szakmai tudásának hasznát vette a tőkés malomipar uralkodóvá válásakor, sőt több újítás kezdeményezője lett. A technikai eszközök fejlődése következtében szükségszerű volt a vízimalmok eltűnése.

Egy vízügyi szakmunka az alföldi vízimalmok eltűnésének egy másik szükségszerű okáról emlékezik meg.⁴⁸ A vízügyi szakértők tapasztalatai szerint a múlt században a folyókon levő vízimalmok elposványosították a folyót, mert az ún. vízduzzasztó malomgátak felfogták az iszapot. Ezért a folyószabályozási munkálatok során a mérnökök feladatuknak tekintették a vízimalmok megszüntetését is. Ehhez annyit kívánunk hozzáfűzni, hogy Szegednél ez nem lehetett döntő oka a vízimalmok csökkenésének, hiszen a Tisza-szabályozás már az 1840–50-es években megindult, s a vízimalmok száma ekkor még szaporodott. A szegedi vízimalmok különben sem ún. gátas malmok voltak, mint a kisebb, nyáron csaknem kiapadó alföldi folyókon őrlő malmok. Itt a malmok nagy apadás idején – hogy a hajózást sem veszélyeztessék – a kö-

⁴⁴ Tömörkény István: Dudák és vízidudák (novella) 1907.

⁴⁵ Kovács János im. 113.

⁴⁶ Bálint Sándor: Szegedi Szótár, I.

⁴⁷ Lippai Imre.

⁴⁸ Fodor Ferenc: Magyar vízimérnököknek a Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmerései, vízi munkálatai és azok eredményei. 1958.

zeli Marosban öröltek. Mindezekből kiderül, hogy a szegedi vízimalmok eltűnése nem egyetlen, de első és legfontosabb okának a termelő eszközök fejlődését, a gőzmalmok mindent elsőprő versenyét kell tartanunk.

Juhász Antal

SCHIFFMÜHLEN AUF DER THEISS IN SZEGED

Der Bau von Schiffmühlen und das Schiffmüllerhandwerk war in Szeged ein traditioneller Gewerbebezweig, dessen Anfänge auf mehrere Jahrhunderte zurückgehen.

Der Verfasser macht uns vor allem mit der Geschichte der Schiffmühlen bekannt. Den ersten zuverlässigen Beleg für Schriffmühlen in Szeged besitzen wir aus dem Jahre 1721: damals mahnten 14 Mühlen auf der Theiss. Der Bau von Schiffmühlen das Handwerk entwickelte sich in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts in raschem Tempo. Am Ende des Jahrhunderts stieg die Zahl der Schriffmühlen in Szeged auf 71, 1859 sogar auf 90. Auf den *superplacc* genannten Schiffbaustellen am Theissufer wurde auch für den Bedarf anderer Landesteile gearbeitet, weil nirgends im Lande so feste und ansehnliche Schiffmühlen gebaut wurden, wie von den hiesigen *super* genannten Schiff- und Mühlenbauern. Auf dem Bug waren sie mit einer charakteristischen Schnitzerei geziert (*bőgős orrtőke*). Seit den sechziger Jahren des vorigen Jahrhunderts wurden sie durch die Dampfmaschinen aus dem Getreidemahlen immer mehr zurückgedrängt. In der Niederstadt (*Alsóváros*) konnten sich die Schiffmühlen mit dem Paprikamahlen noch am längsten erhalten, in der Oberstadt (*Felsőváros*) richteten sie sich in den letzten Zeiten von Schrotten von Mais und zum Mahlen von verschiedenen Gewürzarten (Pfeffer und Zimmt) ein. In der Zeit der Jahrhundertwende sank ihre Zahl schon auf 10. Die letzte Schiffmühle verschwand in den letzten Jahren des ersten Weltkrieges von der Szegeder Theiss.

Über die Konstruktion der alten Szegeder Schriffmühlen sind wir durch ein aus dem Jahre 1863 stammendes, im Szegeder Museum aufbewahrtes Modell unterrichtet. Diese Mühlen wurden an geeigneten Stellen im Fluss verankert. Die Mühle bestand aus zwei Schiffkörpern: aus dem Wohnschiff und aus dem Lagerschiff, auf diesen ruhte die Achse des Mühlrades. Alle Bestandteile der Schiffmühlen wurden aus Hartholz, meistens aus Eichenholz gebaut.

Die alten Szegeder Schiffmühlen arbeiteten mit einer sehr primitiven Technik. Der Müller hat das Getreide vor dem Mahlen mit Wasser besprengt, dann schüttete er es in den Trichter, von wo das Korn zwischen die Mahlsteine geriet. Ein mit zwei Steinpaaren arbeitende Schiffmühle konnte täglich mit dem Mahlen von ungefähr 11 q Getreide fertig werden. Nach unseren Nachforschungen waren in Szeged auf ein Walzwerk umgearbeitete Schiffmühlen, wie anderswo, z. B. auf der Donau in Baja, Uszód, Dunaföldvár usw. nicht in Betrieb.

Die Schiffmüller mahnten für Naturalabgaben im Mahlgut. In älteren Zeiten als die Besitzer von Schiffmühlen nicht zugleich die Müller waren, bestand das Einkommen der letzteren aus einem Drittel der Naturalabgaben. Mit dem Schiffmüllerhandwerk war eine charakteristische Hausindustrie der Oberstadt eng verknüpft und die war das Brotbacken. Die Backfrauen waren nämlich gewöhnlich die Ehefrauen der Schiffmüller. Es ist öfter vorgekommen, dass das zu mahlende Getreide für die Schiffmüller durch die *csúvár* genannten Fuhrleute zusammengetragen wurde. Das Schiffmüllerhandwerk stand in Szeged immer außerhalb der Zechen, es war also in seinen Wurzeln und in seinem Charakter immer eine volksmässige Beschäftigung.

Zuletzt fasst der Verfasser das überlieferte Material an Bräuchen bei den Schiffmüllern zusammen.

Antal Juhász

KÁROLYI LAJOS

(1877–1927)

Szeged képzőművészete¹ a múlt század elején kezdett kibontakozni. A helyi polgárság anyagi megerősödésével egyre több festő telepedett le a Tisza-parti városban. A biztatónan jelentkező műpártolás itteni vezető-családainak képzőművészeti szükséglete – a külföldi és hazai mesterek alkotásainak gyűjtésén kívül – eleinte főleg portrékra szorítkozott. Ennek helyi kielégítői közé tartozott a kezdetben Makón néptanítóskodó, majd a múlt század első éveiben (1806–09 között) szegedi polgárrá lett *Szikora György* (1788–1862) is, akitől Kőszeghy László csanádi püspök arcképe (1838), a Móra Ferenc Múzeum képtárában látható.

Az 1838-ban Szeged és Pest között megindult kocsiforgalom több fővárosi művész foglalkoztatását tette lehetővé. Így a sokat utazgató szegedi kereskedők portré-szükségletein kívül helyi egyházművészeti megbízásokat is gyakrabban teljesítettek. A múlt század 40–50-es éveiben Szegeden működött a müncheni képzettségű *Nagy Ferenc*, aki portrékon kívül főleg a temesközi falvak számára festett templomképeket. Lyka Károly szerint Nagynak „a Tiszán jól jövedelmező malma volt, ebből élt.” Műhelyéből számos érdemes művész került ki.

A városi előljáróság *Vedres István* (1765–1830) kiváló szegedi mérnök (aki munkáihoz szükséges rajzokat művészi igényvel maga készítette) terve alapján felépített új városháza tanácsterme számára, a múlt század közepén a királyi párról s az uralkodó család tagjairól, valamint az akkori közéleti férfiakról több portrét festetett. A külföldi és pesti művészek igénybevétele mellett I. Ferenc József képmásának elkészítésével (1850) az olasz és osztrák iskolázottságú, bécsi lakossá vált szegedi *Vas-tagh Sándor Jánost* (1821–1850-es évek) bízta meg, aki szép kezdés után sajnos végül elzüllött.

Szeged képzőművészeti arculata a XIX. század első felében – igazodva az általános hazai művészeti állapotokhoz – kialakuló jellegű volt. Mint országszerte, úgy a Tisza-parti városban is bontogatta szárnyát a honi művészet ügye iránti érdeklődés és áldozatkészség. Szép példa erre Ferenczy István meg nem valósult Mátyás-szobrára való gyűjtés helyi sikere. Az első monumentális magyar emlékműre 1839-ben Szegeden „negyven, kilencven forintonként mind sűrűbben érkeztek a hálaajánlások, s ha a többi törvényhatóságok csak némileg is buzognak vala, a dicső király szobra Budavár díszterén régóta hirdeté a régi magyar dicsőséget“ – írja Reizner János „A régi Szeged“ című könyvében.

¹ E bevezető fejezetben felsorolt régi szegedi festőkre vonatkozó részletes irodalmat lásd: Szelesi Zoltán: Adatok Szeged XIX. századi képzőművészetéhez. — A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1957. Szeged, 1957. 179–215.

Ha a múlt század eleje óta a 48/49-es magyar polgári forradalom bekövetkezéséig nem is tudunk olyan helyi festőt vagy szobrászt találni, kinek neve a város határán túl is ösmert lett volna; a szabadságharc utáni időszakban azonban már több olyan művészt említhetünk, akik Szegeden dolgozva országos hírnévnek örvendtek. Ezek közé tartozik a kimagasló tehetségű *Rákosi (Krebsz) Nándor* (1832–1884), aki portrék és tájképek mellett történeti kompozíciókat is festett. A közmegebecsülésnek örvendő szegedi művész fiatalon, alig 52 éves korában tüdővészben hunyt el. Romantikába oltott klasszicista szellemű alkotásai ismeretlen helyeken szétszórva lappangnak, nagy hiányára a műveit nélkülöző helyi közgyűjteménynek.

Szegeden, majd a környékbeli Szatymazon élte le jobsorsra érdemes életét *Joó Ferenc* (1832–1880), aki egy helybeli szabómester fia volt. Tanulmányait Bécsben az akadémián és Münchenben végezte. Életében felesége halála (1863) végzetes változást jelentett. Bánatában inni kezdett. Végül is eladósodva magára hagyatva halt meg. Fiatalkori önarcképén és nőábrázolásain kívül, szegedi polgárok arczásait ismerjük tőle. A helyi felsővárosi templomban egy oltárképe látható.

Rákosi (Krebsz) és Joó Ferenc kortársa a pesti születésű *Landau Alajos* (1834–1884) atyjánál és a bécsi akadémián tanult. Szegedre a múlt század közepén (1859) került és itt tizenkét éven át 1872-ig a helyi főreáliskola rajztanáraként működött. Családjának tagjain kívül figurális és tájképeket festett, s műveivel többször szerepelt a Pesti Műegyletben. Rajzpedagógiai cikkeken kívül később (1862-től) fényképésszettel is foglalkozott és Szegeden felkapott műterme volt.

A szegedi akadémisták közül a kiváló portréfestő, de néprajzi és egyházi témákat egyaránt kedvelő *id. Vastagh György* (1834–1922) a legjelentékenyebb. Középkorúai végeztével némi pénzt gyűjtve nekivágott Bécsnek, hogy az akadémián tanulhasson. Életének főbb állomásai: Bécs, Kolozsvár és Budapest voltak s a magyar fővárosban 1876-ban végleg letelepedett. Rendkívül termékeny munkássága folytán sok helyen képviselve van. Móra Ferenc szerint „állítólag első munkája“ az a 18 éves korában festett kép, mely egy múlt század ötvenes éveinek divatját viselő középkorú nőt ábrázol. E zsenyéjén kívül több portréját és zsánerképét a szegedi múzeum őrzi.

Az 1879-es szegedi árvíz elementáris erejű rombolása számos művészt megihletett. A Tisza-parti város tragédiáját sokan megfestették. E szomorú témát feldolgozó művészek közül különösen két festő: *Petrovics László* (1839–1907) és *Vágó Pál* (1854–1928) alkotásai emelkednek ki. Népszerűség dolgában elsősorban Vágó hatalmas méretű árvízképét kell megemlítenünk, melyhez hosszú évekig kegyelettel zarándokoltak az emberek. Egyetlen festményről sem írtak annyit a helyi lapok, mint e nevezetes vászonról, mely még Móra és Cserzy Mihály tollát is megihlette.

A gazdasági élet fellendülésével a városi tanács neves mesterek (Benczur Gyula, László Fülöp, Pataky László, Roskovics Ignác és Vajda Zsigmond) foglalkoztatásával igyekezett a helyi képzőművészeti kultúrát és főleg a megalapítandó új képtár anyagát emelni. Az 1896-ban felépített Kultúrpalotában helyet kapó múzeumi képtár gyarapodását a város rendszeres vásárlásain kívül, előbb az Országos-, majd a Szegedi Képzőművészeti Egyesület által rendezett műsorolások ide került nyerevényei biztosították. Jelentősek voltak azonban a Csongrádi Takarékpénztár műtárgy adományai is, valamint más helyi intézmények, egyesületek, családok és idevaló művészek hagyatéki anyaga.

A külföldre került helyi származású művészek közül *Tóth Molnár Ferenc* nevét említhetjük meg. Ez a 80-as évek végén felbukkant kis szatymazi parasztyerek – akit tehetsége révén a város Budapesten és Münchenben taníttatott – később Berlinben termékeny tollú illusztrátorként működött. Több százra menő tusrajza és színes

plakáttervei valamint a még itthon készült festményeinek nagyrésze – melyek közül becsült alkotása „A tanyai temetés” című képe –, a helyi múzeumba kerültek.

Szeged közönsége 1882 márciusában a Hungária szálló egyik kiállításnak berendezett szobácskájában „találkozott” először *Munkácsy Mihállyal* (1844–1900), ahol rövid három napig gyönyörködött egyetlen ott bemutatott alkotásában, a „Búsuló betyárban”. Munkácsy és a szegediek másodszeri „valóságos” találkozása kilenc évvel később, 1891 őszén történt, amikor is személyesen jött el hozzánk „pusztaiakhoz” a legnagyobb magyar festő. Munkácsy ugyanis hazautazott Párizsból, hogy készülő új történelmi képéhez, a „Honfoglaláshoz” felkutassa Árpád népének utódait. Itt jártában megfordult a Szeged környéki tanyákon és vázlatokat készített az alföldi parasztok helybeli ősi magyar típusairól. Elkészült alkotásának nagy színvázlatát később a tanács megvásárolta. A mester impozáns történelmi képében ma is gyönyörködik városunk múzeumba járó közönsége.

Ha a századvég helyi képzőművészetét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az itt működő rajztanárokon kívül nem egy olyan szegedi származású vagy lakosú festő van, akiknek neve országosan ismertté vált. Ezek közé tartozik az egy ideig (1880–1890) Szegeden rajztanároskodó *Kacziány Ödön* (1852–1933). Fantasztikumot kereső, bizarr hatású vásznaiból sokat őriz a Móra Ferenc Múzeum. 1940 tavaszán ugyanis a művész családja több mint hatvan képét adományozta a szegedi közgyűjteménynek. Kacziány az ecset mellett a tollat is szívesen forgatta. Írásainak egyike az a melegszerű érdekes cikk, melyben a magyar hangulati tájfestészet kiváló szegedi származású képviselőjének, *Tölgyessy Arturnak* (1853–1920) életművét méltatja. Ebben olvashatjuk, hogy Tölgyessy ifjúkorát a Tisza menti városban töltötte. Műveiben gyermekkori emlékként Szeged környékének tájelemei gyakran odalopakodnak vásznaira. A munkássága legnagyobb részét Szolnokon az ottani művésztelep egyik vezetőjeként töltő nagy tehetségű állatfestő, *Zombory Lajos* (1867–1933) mint helybeli születésű fiatalember, a város ösztöndíjával indult el pályáján. Hálából Szegednek több mint 25 festményét ajánlódokozta (1928-ban), melyeknek legszebbjei a helyi képtár népszerű alkotásai közé tartoznak.

A századforduló idején Szeged képzőművészete fejlődésének üteme, az 1879-es árvíz utáni újjáépítéssel egyidejűleg meggyorsult. Nagy szerepet játszott ebben a gazdasági élet fellendülésén kívül az 1899-ben megalakult Szegedi Képzőművészeti Egyesület több évtizedig tartó hatékony tevékenysége, mely 500-at meghaladó rendes- és 27 alapító taggal indult. Az Alföld kulturális központjává növekvő Szeged nemcsak olyan kiváló magyar írók kibontakozási helyéül szolgált, mint Móra, Tömörkény, Mikszáth és Juhász Gyula; hanem sok olyan helyi festő szeretett otthonává is vált, akik az itteni táj gondos és szeretetteljes tanulmányozásával, művészi alkotásokon keresztül szülővárosuk sajátos arculatát és a dolgozó nép életét ábrázolták. 1900-tól kezdve itt működő képzőművészeink gazdag sorából két feltűnően tehetséges festő: a napsütötte Tápé parasztfiatalságát színpompás képekben megörökítő *Nyilasy Sándor* (1873–1934) és a mély emberségű önarcképek és szelíd lírájú virágcsendéletek festő-költője, *Károlyi Lajos* (1877–1927) emelkedik ki. Kettőjük közül ezúttal az utóbbi művésszel szeretnénk bővebben foglalkozni.

1957-ben, mi Tisza-parti emberek nemcsak az ország határán túl is ösmertté vált költőnk, Juhász Gyula halálának évfordulóját ünnepeltük, hanem egy másik helyi poétát: az elfelejtett nevű Károlyi Lajosét is. Egybeeső 80. születési és 30. halálozási évfordulóját csak itthon, Szegeden tartottuk meg. Ezt is – bár nagy érdeklődéstől kísérve, de – csöndesen és szerényen, bensőségesen és őszintén, – úgy ahogyan Károlyi Lajos élt.

Azon az emlékkiállításon kívül, melyet tiszteletére akkor a Móra Ferenc Múzeum részben saját anyagából, részben magántulajdonban levő Károlyi-képekből megrendezett, utólag e kis írással hódolunk az eddig kevésbé értékelt szegedi festő emlékének. A művész méltatására szándékosan választottuk az erre legméltóbb ember, a Károlyival rokonlelkű Juhász Gyula költeményeit, cikkeit és halotti búcsúztatóját. A festő művészi hitvallásáról pedig szintén a legilletékesebb: maga Károlyi Lajos fog szólni. A mi feladatunk csupán arra korlátozódik, hogy a jóbarátságban levő két szegedi lírikus, Juhász Gyula és Károlyi Lajos megnyilatkozásait, a festő életrajzi- és művészi adatainak felhasználásával, koszorúba fonjuk és azt soha el nem múló jelként, nagy tisztelettel Károlyi Lajos fejfájára erősítsük.

„A század elején — írta Károlyi halála után, 1927-ben Juhász Gyula — egy fiatal magyar művész gyalogszerrel indul el Jásznája Poljánába, hogy vigasztalást és bátorítást merítsen Tolsztojtól, akinek evangéliumi tanításait olvasta és akinek életét is meg akarta ismerni. A fiatal magyar művész, a személyes találkozás alkalmával csalódott Mesterében, de nem ábrándult ki az igazság kereséséből, amely egyetlen és állandó szenvedélye maradt mindhaláláig.

Károlyi Lajos volt ez az ifjú, a szegedi festő, aki 1927 tavaszán halt meg és akinek művészete megérdemli, hogy a hálás utókor fölfedezze és méltányolja.

Különös magyar sors és különös művészsors az, amely neki osztályrésze volt. Nagybányán együtt indult a legnagyobbakkal, akik mindig becsülték őt, aki mindig magányos távolságban maradt mindenkitől. Külföldi vándorlások után élete legjavát Szegeden töltötte, ahol a külvárosban élt a szegények között, egyedül, mint valami Tisza-parti Rembrandt. Magas alakja, hosszú szakálla, sovány aszkétaarca, szelíd tekintete és jószágos szava kedves ismerőse lett az egyszerű embereknek, a munkásoknak, akik között otthon érezte magát. Kis kamrájában vagy kertjében dolgozott vázlatain és képein, végtelen áhítattal és odaadással. Mert szerinte dolgozni kell a művésznek, és munka az alkotás, és a munka megbecsülése az, amiért küzdeni kell, hogy új világ támadjon a régi helyén.

Károlyi Lajos nem tartozott soha semmiféle művészi irányzathoz vagy iskolához. Ő kezdettől fogva arra törekedett, hogy a természet örök törvényeit megértse és ezeket fejezze ki alkotásain. Míg a nagyvilágban egymást váltották föl a legkülönbözőbb festői divatok, a naturalizmus, az impresszionizmus, a posztimpresszionizmus, a kubizmus és a többi, Károlyi Lajos nyugodtan és zavartalanul kereste az igazságot és nem törődött semmi mással. Sokszor mondogatta, hogy a régi művészet a szépet akarta, az új művészetnek az igazat kell hirdetnie. A karakter kifejezése a fő és mivel a mi korunk a munkán alapszik, elsősorban a dolgozó ember karaktere foglalkoztatta. Mégis, volt valami nietzschei „korszerűtlen“ benne, többször hangoztatta, hogy az egyéniség túlságos kultusza a művészet megrontója, mert az örök törvények az elsők és nem az egyéniség. Velazquez azért volt a legkedvesebb festője, mert ez a nagy spanyol művész a legtisztább egyszerűséggel és hűséggel ábrázolta a dolgok és az emberek karakterét, és senkinek sem hízelgett és soha nem hazudott.

Károlyi Lajos valóságosan tudományos kísérleteket és tanulmányokat végzett az irányban, hogyan kell a fényerősséget lefokozni a vásznon, hogy az a napfény illúzióját adja. Ahogy Goethe, a tudós költő megalkotta a maga *Farbenlehre*-jét, úgy Károlyi, a tudós festő megteremtette a maga fényelméletét.

Károlyi Lajos képei imádságok, amelyekben egy tiszta és igaz lélek öröme és hálája nyilatkozik meg, alázatosan és áldozatosan. Az újszegedi és a rókauccai őszi alkonyatok és tavaszi reggelek, a téli Tisza-part, a firenzei *ver sacrum*, a külvárosi kis házak és emberek, a maga arcása számtalan hangulatban és változatban, mind egy nagy harmonikus egységbe olvadnak, mind egy szellem világát tárják föl: Károlyi Lajos lelke lebeg e vizek és földek, ez arcok és virágok fölött. A virágokat különösen nagyon szerette ez a viráglelkű ember, őszi rózsái csupa búcsúzó élet és beszédész szomorúság, a csendéletnek ő valósággal vallásosan mély értelmet és jelentőséget adott, vagy, mint ahogy egyik tisztelője szokta mondani: ő mindig *szent képeket* festett.

Filozófus volt Károlyi Lajos, valami volt lényében, ami több a művésznél és ami sokszor akadálya volt az alkotásban. Rendkívüli érdeklődés élt benne a szellem és a tudás mindenféle megnyilvánulása iránt. A buddhizmus egész irodalmát alaposan tanulmányozta, a kereszténység állandóan foglalkoztatta, a biblia mindennapi olvasmánya volt. Asszisi és Szalézi Szent Ferenc, Szent Terézia, de a Szent Atyák műveit is behatóan ismerte. Költői érzéke páratlanul finom és ítélete találó volt. Baudelaire lelkiségére ő hívta föl először a figyelmet és Ady istenkereső és tisztaságvágyó érzéseit rendkívüli megértéssel magyarázta még akkor, amikor a farizeusok erkölcselenséget szimatoltak Adyban.

E vegetárius és antialkoholista szegedi apostol, a goethei *nil humani* elvének alapján állott, mert elsősorban mégis csak művész volt, mégpedig bölcselkedő művész. Valódi orvosa volt a beteg lelkeknek, aki igen sokszor hozott első segítyt e sorok írójának is, élete nagy válságaiban. Akik Károlyi Lajost személyében ismerték és megismerték, azok az emberi nagyság és szépség egyik ritka példáját őrizik emlékezetében.

És ez a nagyság és szépség csöndesen, minden feltűnés nélkül, de bensőségesen és maradandóan ragyog és mosolyog alkotásain, mint szelíd és boldog visszfénye egy napnak, amely leáldozott.²

2

Az új magyar festészet legkülönösebb életű alakjai közé tartozó Károlyi Lajos, egy jőnevű helyi csizmadia mester harmadik fiaként, 1877. július 16-án Szegeden született. Hozzátartozóit korán elvesztette. Atyja, Károlyi Mihály, az árvízkor szerzett hülékes betegségébe halt bele. Anyja, Malatinszky Mária miután még egyszer férjhez ment, egy Martinovics Mátyás nevű bácsalmási erdészhez, első urát követve, nemsokára ő is sírba szállt. Mire az árván maradt Lajoska iskolába került már két testvére, Mihály és Ferenc sem éltek. A kis Károlyi nevelésével egy darabig erdész mostoha atyja törődött. Keze alatt a fiúcska az elemi és a középiskola három alsó osztályát Bácsalmáson, illetve Zomborban végezte el. Egy évet, mint cseregyerek, a német nyelv elsajátítása végett Apatinban töltött. A negyedik gimnáziumot már Szegeden járta, és itt tette le 1895-ben eredményesen az érettségét. Gondozását ugyanis tizenhárom éves korától nagybátyja, Malatinszky György szegedi vendéglős vállalta magára; az ő alsóvárosi házacskájában Károlyi később is, mint magányosan élő festő, meleg otthonra talált.

² Juhász Gyula: Örökség. Bp. 1958. I. k. 320.

Az ifjúvá növekvő Károlyiról szép jellemképet rajzolt a művész halála után irt megemlékezésében Kontraszty Dezső paptanár, aki Károlynak négy éven át a szegedi főgimnáziumban nemcsak osztálytársa, de meghitt barátja és a későbbi idők során is nagy tisztelője volt. Árnyalatokban gazdag cikkében részletesen és jól érzékelteti a serdülő éveiben levő Károlyiban kibontakozó sajátosan egyéni vonásokat, melyek a festő lényét később is döntően meghatározták. Kontraszty szerint a fiatal Károlyi művészi hajlama már negyedik gimnazista korában megnyilatkozott. Amellett, hogy ügyesen cimbalmozott, hegedült és furulyázott, kellemes, csengő bariton hangon énekelt is. Ezt a kedves zenei készségét szívesen gyakorolta meghitt családi és baráti körben később is.

Rajztudása szintén átlagon felülinek mutatkozott, „amit Nováky Bertalan rajztanárunk – írja Kontraszty – hamar fölismert. Ingyen tanította őt szabadkézi rajzra, festészetre és meghívta szatymazi tanyájára is . . . Olyan haladást tett a festészetben, hogy élethivatásának választotta. Egyszer említettem neki a művészek nehéz, küzdelmes sorsát, mire Kisfaludy Károly versével válaszolt: *»Ki művészpályát óhajt, töviseit ne tekintse. – Bátran törjön elő és tűnnek az éji ködök«.*”³

A gimnázium befejezésével szinte azonnal, még 1895 nyarán Münchenbe utazott, hogy ott festőművésszé képezze ki magát. Azonban az „Isar-parti Athén” művészeti akadémiájának élettől elszigetelt, száraz oktatási rendszere nem felelt meg neki. Csatlódott Münchenben. A költői érületű Károlyi éppen úgy, mint haladó gondolkodású fiatal művésztársai, nem szenvedhette az akadémiai recept szerint gyártott, a valóságot meghazudtoló népeletképeket. A szegedi művészjelölt elkeseredve, azzal a szándékkal utazott haza, hogy „végre” búcsút mond a festészetnek és pályát változtat.

Velence érintésével 1896 tavaszán ért haza. Leromlott egészségi és kedélyállapotát, a város zajától távol, a szabad természetben, a madarak és fák birodalmában vélte visszanyerni. Elhatározta, hogy ő is mint mostohaatyja, erdész lesz. El is ment Martinovics Mátyáshoz, aki Windisgräetz herceg drávatoroki erdejében teljesített szolgálatot. A vén fák, dús árnyékú lombok lelketgyógyító környezetében hamarosan visszanyerte munkakedvét és újra fellángolt benne a művészet utáni vágy. Itt készült rajzait, színvázlatait egy alkalommal a birtokára leránduló herceg meglátta és ajánlatot tett neki, hogy jöjjön fel hozzá Bécsbe, a lányait festeni tanítani. Ő azonban tanulni, s nem tanítani akart és a biztos jövedelemmel járó ajánlatot visszautasította. Helyette a nélkülözést is vállalva, inkább a nagy művészeti élményeket és tanulságokat ígérő Rómát választotta.

A drávatoroki erdőben töltött hasznos vakáció után 1896 őszén indult el Olaszországba. Rómában Rudnay Gyulával és még két magyar szobrással a Via Ripetán lakott. Mind a négyen „ugyanoda jártak rajzolni az Istituto Di Belle Arti-ba, illetőleg nappal ennek szabadiskolájába, a Scuola Libera-ba, esti aktra pedig a Villa Medici-beli Francia Akadémiára.”⁴ Művészszomját Rómában volt miből oltania. Szorgalmas intézeti studiumai mellett gyakran kereste fel a képtárakat, kiállításokat, s gyönyörködve tanult a nagy mesterek alkotásaiból. Érdeklődését Beato Angelico és Michelangelo között osztotta meg, különösképpen azonban Velazquez alkotásai voltak rá maradandó hatással. Megtalálni vélte boldogságát csak az egyre súlyosbodó anyagi gondjai nem engedték teljessé tenni. Félt, hogy olaszországi tanulmányait pénz híján meg kell szakítania. Szerencsére azonban 1897 januárjában megismerkedett a Rómá-

³ Kontraszty Dezső: Károlyi Lajos emlékezete. Délmagyarország (továbbiakban: Délm.) 1927. okt. 30.

⁴ Bényi László: Rudnay Gyula. Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve, Bp. 1953. 459—460.

ban tartózkodó magyar püspökkel, Fraknói Vilmostal, aki a szegedi fiatalembernek támogatást ígért. Megbízta mindjárt Melozzo da Forlì és Pinturicchio Vatikánban őrzött alkotásainak lemásolásával. Ezt Károlyi el is vállalta és a püspök megelégedésére teljesítette is.

Több mint egy évet töltött az „Örök városban“. Közben Fraknói megszerette a szorgalmas, csöndes fiút és azt ajánlotta neki, hogy legyen szentképfestő. Ő azonban ismét elhárította magától a gondtalan életet biztosító „állást“, mert művészi függetlenségét nem akarta semmi által korlátozni. Római munkakörét megúnván 1897 vége felé újra Münchenbe utazott, de nem azért, hogy akadémiai felvételét megismételje, hanem hogy bekerülhessen Hollósy Simon híressé vált festőiskolájába. Törekvése sikerrel is járt. Szegedi tanítványának, mellette töltött éveiről, a nagy magyar művésznevelő szép bizonyítványt állított ki. Az eredeti, Hollósy kézírásával kiállított bizonyítványnak, melyet Malatinszky György, Károlyi unokaöccse bocsátott rendelkezésünkre, szövege a következő:

„Károlyi Lajos Úr szegedi illetőségű művész növendék, 1897 november hava óta iskolám növendéke, ez idő szerint is a legkitartóbb szorgalommal és a legkitűnőbb eredménnyel munkálkodik.

München—Nagy Bánya, 1899. június 6.

Hollósy Simon“⁵

Károlyi Lajos Hollósy mellett töltött müncheni idejéről Réti István ismert nagybányai monográfiájában így ír: „Münchenben igen szegényen élt, de nem is akart másként. A kényszerű nélkülözésből tudatos igénytelenséget, erkölcsfilozófiát, erényt csinált. Meg volt elégedve sorsával, főleg, hogy Münchenben lehetett és a művészetben élhetett. Ez betöltötte érzékeny, gyöngéd és rajongó lelkét. Festői tehetsége finom, de halk hangú volt. Nehezen, kétségek között, elmélyedve dolgozott, azonban egy-egy fejtanulmányánál, nemesen rajzolt önarcképnél, tájvázlatnál abban az időben nem igen jutott messzebbre. Aszketikus, szerzetesi életmódja mellett a temperamentuma nem vehetett nagyobb lendületet. Fűtetlen, bútorzatlan műtermében télen minden reggel a kádjában be kellett törnie a jeget fürdés előtt. Ily életmód mellett vélte magát edzeni és serdülő korában legyengült szervezetét megerősíteni.“⁶

A nagybányai művészekkel, a Hollósy-iskola keretében, 1898-ban, hat tanulmányfejet Károlyi is kiállított. Minden bizonnyal ezek közül való az a két, fiatal nőt ábrázoló kép, melynek reprodukciói Kun József „Károlyi Lajos“ című cikkének képmellékleteként, a Művészet 1913. évfolyamában szerepelnek.⁷ Már e tanulmányfejek is jól tükröződik Károlyi kiváló jellemző ereje és fátyolosan szomorkás líraisága; olyan tulajdonságok, melyek művészetében mindvégig megtalálhatók. E szubjektív vonásokon kívül tanulmányai magukon hordják a Hollósy-iskola szemléletmódját is, melyet a korabeli Hét című folyóirat így méltat: „Ezeknek az iskolai munkáknak semmi közük az akadémiai munkákhoz, s föltüntetik azt a roppant úrt, mely az akadémiai sablonok és Hollósy mester zseniális vezetése közt tátong.“⁸

⁵ Malatinszky György által adományozott Károlyi-dokumentumokat a Móra Ferenc Múzeum őrzi.

⁶ Réti István: A nagybányai művésztelep. Bp. 1954. 313—314.

⁷ Kun József: Károlyi Lajos. Művészet, 1913. 144—146.

⁸ [Nyitrai József] y. j.: A nagybányaiak. A Hét, 1899. január.

Károlyi még 1895 tavaszán, érettségi vizsgája előtt megismerkedett egy Szeged környéki, Budapesten tanuló műépítészhallgatóval, Ratkovics Mihállyal, akire a festő szilárd emberi és művészi magatartása később is nagy hatással volt. 1895–1903-ig Károlyihoz intézett leveleiből,⁹ sok érdekes adat tűnik ki a festővel kapcsolatban. A jól kereső pesti műépítésszé vált Ratkovics kezdettől fogva szeretettel támogatta ínségesen élő szegedi művész-barátját, hol pénzzel, hol élelemmel, hol könyvekkel. Festéket, vásznat és általában a szükséges festőfelszereléseket éveken át rendszeresen ő küldte Károlyinak Budapestről. Ezen kívül ügyes-bajos fővárosi dolgait is mindig készségesen elintézte neki, és hosszú levelekben számolt be a „Tisza-parti remetének“ a budapesti tárlatokról.

Ratkovics, aki a nagybányaiak 1898–99-i fővárosi kiállítását megtekintette, ezzel kapcsolatban Réti István képeiről, melyek egyike Károlyit ábrázolja, ekként ír: „Réti néhány illusztrációja Bródy »Ezüst kecske« című művéhez oly sötét, hogy alig látható, különösen, mert direkt megvilágításban, a fényt nagyon vissza veri. Képei hamar elfognak veszni, ha ily nagyon sötétben dolgozik, különösen, ha aszfalttal. Hát te is szerepsz, mint illusztráció? Tagadhatatlan, hogy téged festett le Réti.“¹⁰

Fővárosban élő barátja közvetítésével Károlyi 1898 nyarán, néhány tanulmányát mellékelve, folyamodványt nyújtott be a budapesti Képzőművészeti Társulathoz, hogy külföldi tartózkodását biztosító ösztöndíjban részesülhessen. Próbálkozása azonban nem járt eredménnyel, az ösztöndíjat másnak ítélték oda. Félév múlva szülővárosának, Szegednek első ízben adományozott 1000 koronás művészeti Ferenc József-díját ő is szeretne volna elnyerni, de ez nem sikerült. Az öt pályázó: Károlyi Lajos, Kendel-hoffer Ferenc Károly, Nyilasy Sándor, Tóth Molnár Ferenc és Zombory Lajos közül az utóbbi lett a nyertes.¹¹

A gyenge fizikumú Károlyit nemcsak lelkileg, de egészségileg is próbára tették az ösztöndíjak megszerzésének sikertelenségei. 1899 koratavaszán hetekig betegeskedett gyomrával, ami az izgalmak mellett, a rendszertelen étkezésből kifolyólag romlott el. Érzékeny gyomra egész életén keresztül sok gondot okozott neki. Ettől kezdve vált vegetáriánussá. A húsfélékről lemondva haláláig főleg gyümölcsöt és növényi eredetű ételeket fogyasztott. 1918 nyarán egy pesti újságíró megkérdezte tőle: igaz-e, hogy már huszonnégy éve nem eszik mást csak gyümölcsöt? „Igaz – felelte Károlyi –, nem eszem mást mint gyümölcsöt. Azaz nagyritkán, ha muszáj, ha nem lehet mást kapni, ettem már kenyeret, ittam tejet. De mindig nagyon beteg vagyok utánna.“¹² Szegeden, 1911-ben többen csatlakoztak a festőhöz, vegetáriánus elveket vallva.¹³

Igénytelen életmódja révén, pénzre alig volt szüksége. Azt a keveset, ami életminimumát biztosította, utóbb megkereste Hollósy mellett, mert ő festőiskolája ad-

⁹ Ratkovics Mihály Károlyihoz címzett 54 darab levelét a Móra Ferenc Múzeum őrzi. E leveleken kívül szintén a szegedi múzeumban vannak Károlyi Lajos főljegyzései, melyeket a művész kisebb-nagyobb füzetekbe 1902–1927 között írt. Tartalmukat tekintve egyrészt erkölcsfilozófiai megállapítások, másrészt a festészet mesterségbeli kérdéseire vonatkozó főljegyzések. Ezeket Károlyi sokszor egyéni variációjú gyorsírással rögzítette le, melyeknek nagyrészből megfejtését kitarató türelemmel a művész egyik volt tanítványa, Tóth István Jenő végezte el.

¹⁰ Ratkovics Károlyihoz írt 1899. febr. 5-i leveléből.

¹¹ Szeged művészeti díjának nyertese. Szegedi Híradó (továbbiakban: Sz. H.) 1899. febr. 17.

¹² Károlyi Lajos sikere a fővárosi sajtóban. Szegedi Napló (továbbiakban: Sz. N.) 1918. szept. 19.

¹³ Barabás Béla: A szegedi növényevő kolónia. Sz. H. 1911. okt.

minisztratív ügyeinek intézését Károlyira bízta. E hatáskörbe tartozó munkáját a tőle megszokott „szigorral“ végezte, és ezzel a könyvelési szabályokat kevésbé tisztelő Hollósy mestert sokszor megbosszantotta, mert a gondos szegedi fiú csak nyugta ellenében engedte még gazdáját is a kasszába nyúlni. Hollósy egyébként igen nagyra becsülte a Tisza partjáról származó, törekvő fiatal művészt.¹⁴

Hollósy mellett eltöltött müncheni és nagybányai évek alatt, nemcsak a mozgalom Réti által megfogalmazott programját („Minden szép és igaz legegyszerűbb forrása a természet“) tette Károlyi magáévá, hanem behatóan foglalkozott társadalmi és valláserkölcsei kérdésekkel is. Szenvedéllyel merült el Tolsztoj életfilozófiájának tanulmányozásába, s ez végül arra serkentette, hogy 1899 őszén mindenét pénzzé téve, hozzá zárandokoljon. Nehéz körülmények között jutott el Jásznája Poljánába, a nagy orosz író otthonába. A vele való találkozásáról és benne való csalódásáról később, 1910-ben, Tolsztoj halálának évében egy helyi lapban – interjú keretében – emlékezett meg.¹⁵

A hívő lelkületű festő Tolsztojban való csalódását az okozta, hogy a világhírű író nem oly szegényes körülmények között találta, mint ahogy e puritán életmód üdvösségét tanításaiban Tolsztoj hirdette. Mindezek ellenére Tolsztojra nem haragudott meg. Inkább sajnálta őt. Hosszú évek múlva is kegyelettel emlékezett a tragikus véget ért öregemberre, aki 82 éves fejjel hiába próbált megszökni a számára terhessé vált főúri életű családi köréből, hogy egyszerű muzsik módra halhasson meg. A sors nem engedte meg neki, hogy eszményeihez híven térjen örök nyugalomra. A halhatatlan orosz írónak egy pályaudvaron kellett befejeznie életét, grófi hozzátartozók és kíváncsi újságírók seregétől körülvéve. Tolsztoj krisztusi eszméit, bár kritikával, de Károlyi mindig igyekezett megvalósítani. Kettejük eszmei viszonyát jól tükrözi Tolsztojról írott cikke.¹⁶

A haladó gondolkodású, szocialista eszmékért lelkesedő szegedi festő természetesen nem értett egyet kora ellentmondásos társadalmi rendszerével, és a meglevő súlyos állapotokkal szemben elégedetlenséget érzett. Mint tolsztojánus az utópista szocialistáknak ahhoz a csoportjához tartozott, akik mesterükkel azt vallották, hogy az igazi társadalmi megújíthatóságot csak az egyén erkölcsi és vallási megjavulásával lehet elérni. Károlyi éppen úgy, mint kül- és belföldi utópista szocialista társai, nem értették meg – elszigeteltségüknél fogva –, hogy nem elegendő a proletariátusban a kizsákmányolt tömeget látni s velük segítőtleg együtt érezni; hanem föl kell fedezni benne – Marx és Engels érdeme szerint – azt a nagy társadalom alakító erőt, amely kizárólag egyedül képes arra, hogy harcával kivívja a népi valódi uralmát jelentő szocializmust.

A jásznája poljánái út után Károlyi fáradtan, elcsigázva, koldússzegényen tért haza szülővárosába, Szegedre. Nagy csalódását itthon akarta orvosolni. Diákoskodása színhelyén, nagybátyja házánál, az alsóvárosi Róka utca 24. sz. alatt, szívesen fogadták a fiatalon sokat csalódott vándort, aki nehezen heverte ki lelkibánatát és a hosszú út kimerítő fáradalmait. Jóideig nem vett ecsetet kezébe. Úgy gondolta, hogy nyugalmat csak nehéz testi munkában nyerheti vissza. Ezért, amint ereje megengedte, elszegődött

¹⁴ Hollósynak egy levele, melyet tanítványai érdekében állami ösztöndíj elnyerése végett írt, jól tükrözi Károlyi iránt való nagybecsülését: „Károlyi — írja Hollósy — egyike azoknak a keveseknek, akik tiszteletet fognak kivívhatni a mi hazai művészetünknek: erre nézve biztosítékot nyújt az ő végzetlen magas műveltsége, ennek megfelelő tehetsége és szorgalma, komolysága.“ — Soltész Zoltánné: Hollósy Simon leveleiből. = Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve, Bp. 1953. 623.

¹⁵ Kézai Simon: Szegedi festő Tolsztojnál. Délm. 1910. nov. 17.

¹⁶ Károlyi Lajos: Tolstoj. Délm. 1910. dec. 25.

unokabátyjához Makóra, asztalosnak. A közel egy esztendő alatt, amit e szakmában eltöltött, valóban visszanyerte lelki egyensúlyát. A csöndes vidéki légkörben, a gyalupad mellett, újra kedvét lelte a művészetben. Festészetének kibontakozása ekkor kezdődött el. 1900 őszén, itthon a Tisza partján, Szegeden letelepedve, Károlyi – rövid külföldi tartózkodásait leszámítva – élete végéig hű maradt ahhoz a környezethez, melynek egy negyed század alatt, mélyérzelmű festő-lírikusává, a szegedi képzőművészet „Juhász Gyulájává” vált.

4

A Szegedi Képzőművészeti Egyesület 1900 szeptemberében rendezett, emlékeztetővé vált reprezentatív tárlatán a fővárosi művészek mellett a helyi festők közül: Nyilasy, Tóth Molnár és id. Vastagh György szerepeltek. Károlyi nevét hiába keressük, nem találjuk. Távolmaradásának okát azzal magyarázhatjuk, hogy asztaloskodásának ideje alatt valószínűleg nem festett olyan képet, amellyel a kiállításon méltóan részt tudott volna venni. E helyett az egyesület tárgymutatójában, „A művészetről” szóló gondolatokban mély írását közölték le. Művészetelméleti fejtegetéseket tartalmazó cikkét, érdekessége miatt, a Magyar Géniusz is megjelentette.¹⁷

De más vonatkozásban is hallat magáról. Ugyanis ezidőben nyitott festőiskolát „a Bocskay utca 14. sz. alatt, a Rényi-féle házban, ahol alapos oktatást nyújt az olajfestés, tempera, akvarell, szénrajz és rézkarcból.”¹⁸ A nevéhez fűződő első szegedi festőiskola nagy érdeklődésnek örvendett. A helyi fiatalság művészeti képzésével éveken át eredményesen foglalkozott. Tanítványai, követői közül többen (Joachim Ferenc, Hódi Géza, Tóth István Jenő, Vlasics Károly és mások) érdemes munkásságú hivatásos festökké váltak. Károlyinak ezirányú tevékenysége nagyban hozzájárult a szegedi képzőművészeti kultúra fejlesztéséhez.

A nyári hónapokat a híres helybeli ügyvéd és városatya, Pillich Kálmán vendégként Újszegeden töltötte. Pillich a századfordulóba hajló Szeged egyik legérdekesebb alakja volt. Tekintélyét a helyi tanácsulések nagyhatású szónokaként szerezte. Értékes, haladó javaslatai sokat segítettek a Tisza-parti város gazdagításában. Károlyi nála ismerkedett meg az ott gyakornokoskodó Czibula Antallal, aki Pillichről írott könyvében¹⁹ külön fejezetet szentel a festőnek. Ebben arról szól, hogy „a bölcs művész” miként ismerteti meg a fiatal ügyvédjelöltet a szocializmus eszméivel. Károlyi jó tanítónak bizonyult, mert Czibula később a Tanácsköztársaság idején a szegedi direktorium elnöke lett.²⁰

Károlyi Lajos Pillich házából járt ki éveken keresztül hol egyedül, hol festőiskolája tagjaival, hogy a fákkal, rózsaligetekkel és kertes házakkal benépesített környék bájos részleteit festgessék. A pompázatos szépségű Újszeged ettől kezdve kedvelt ábrázolási helye lett. Itt készült képei: a madárlakta vén platánok és nyíló rózsaligetek megragadó együttesét nyújtó „Újszegedi részlet”, a dús lomboktól árnyas, deszkakerítéses „Kertes ház”, a csatagos utat és két oldalán levéltelen fasort mutató „Téli hangulat”, vagy az esti csöndben született „Naplemente a Tiszán” – tele vannak hangulattal, egy érzékeny lélek visszatükröződéseivel. Hasonló címmel e témákat igen sokszor megfestette.

¹⁷ Károlyi Lajos: *A művészetről. Magyar Géniusz, 1900. 678—681.*

¹⁸ Czibula Antal: *A nagy diktátor. Szeged, 1928. 169—199.*

¹⁹ Czibula Antal: *A nagy diktátor. Szeged, 1928. 169—199.*

²⁰ Csongor Győző: *A forradalmak szegedi szemtanúi (Visszaemlékezések 1918—19-re), Szeged, 1959. 16.*

Pillichről „a nagy diktátorról“ készült akvarell-portróján, melyet 1902-ben festett, a hangsúly a sötét és világos foltokkal érzékeltetett, rendkívül jellemző testtartáson van, a rajzi és színbeli gazdaság teljes figyelmen kívül hagyásával. Károlyi képe a keresés, kísérletezés útjelzője. További munkásságáról hűbb tükröt mutat az ugyanebben az évben alkotott mély lelkeségű önarcképe, melyen a jellemzőerőt a tónusbeli szépségekkel együtt jelentkező magas rajzi kultúra ötvözésével igyekezett növelni. E portréja egyébként számos önarcképének első darabja volt.

A század induló éveitől kezdve, a Szegedi Képzőművészeti Egyesület által rendezett helyi tárlatokon rendszeresen részt vett. Finomhatású alkotásait az újságok meleg és elismerő szavakkal méltatták. Képeinek főleg külsőséges hatásokra nem törekvő egyszerű és őszinte hangvétele tetszett. Olyan művészt becsültek benne, aki nem az üres formai szépségekre, hanem a jellemzés mély igazságára törekszik. 1904-ben egy budapesti kollektív kiállításon is szerepelt. De nemcsak festett, hanem filozófát is. Felkérésre 1908-ban mély gondolatú tanulmányt írt „Erő, élet és művészet“ címen, melyben többek között kifejtette, hogy „*nincs munkakör különbség, csak erős és beteg lélek van.*“²¹ Egy évvel később, 1909 őszén Back Bernát gazdag szegedi malomtulajdonos, híres műgyűjtő, több szép képet vett tőle, melyek árából néhány hónapra Párizsba utazhatott.

Itt a forrongó, újat kereső individualista modern művészeti törekvések nem hogy megzavarták volna, de a látottak ellenhatásaként természeti és társadalmi világnézete még inkább megszilárdult. A tartalom nélküli impresszionista, formalista művészettel szemben, a reális világ jelenségeinek költői megragadására törekedett. Több képe alá mint zászlóra jelszót írta: „*Impresszió nélkül*“. Kortársa Szöri József nagyműveltségű szegedi festő találó véleménye szerint „e képeiben egy ösztönöktől és intuícióktól mentes művészetet akar létrehozni, melynek bázisa nem az egyéni érzés, hanem magának a motívumnak belső és a művészet eszközeivel kifejezhető törvényszerűsége.“²²

Rövid franciaországi tanulmányútjáról hazatérve, 1910 karácsonyán a Szegedi Képzőművészeti Egyesület gondozásában a helyi Közművelődési Palotában rendezte meg első gyűjteményes kiállítását. Itt bemutatott anyaga egy évtizedes munkásságának gazdag termését tükrözte. Az általános sikert aratott tárlat, azonban az erkölcsieken kívül jóformán semmi egyebet nem hozott számára. A kiállított több mint nyolcvan festménye azt mutatta, hogy Károlyi tíz esztendei keresés után eljutott a kibontakozásig.

Azonban nemcsak képeivel tárulkozik a nyilvánosság elé, hanem a filozófus-festő igyekszik emberi és művészi hitvallását is kifejteni a közönség előtt. Kiállításának katalógusában megjelent jelentős állásfoglalását teljes szövegében közöljük.

„*Életem célja, következetesképp művészetemé is egyszerű. Tökéletességre töreksem, vagy ami egyértelmű vele: erőre. Mert a művészet erő és nem más, mint egy munkának, — legyen az bármilyen körű — tökéletes kivitele.*

Ezen tökéletességre csak egy úton juthatunk, ha kutatjuk és öntudattá tesszük a természet törvényeit, és azokat nemcsak mondjuk, hanem meg is cselekedjük.

Olyannyira iparkodom foglalkozni a természet törvényeivel, hogy éljen bennem a törvényszerűség, — hogy törvényszerűleg érezzek. Mert sok dolog van a természetben, hol elém megakad, s ha érzéseimet így nem nevelem, hova jutok akkor?

Annyira öntudattá tenni a természet törvényeit, hogy vérembe átmenve, ne hagyjon el akkor sem, amidőn értelmem megtagadja a szolgálatot.

²¹ Károlyi Lajos: *Erő, élet, művészet.* — Kézai Simon és Kuskó Dezső: *Karácsonyi Könyv.* Szeged, 1908. 48—53. — Délm. 1911. dec. 24.

²² Szöri József: Károlyi Lajos kiállítása. Délm. 1910. dec. 25.

Mert tudatos törvényszerűség nélkül csak pusztán rejtélyes érzésre utalni a művészt, szellemi öngyilkosság, s oly értelmes lénynél, mint az ember, képtelenség.

Ez történt korunkban s az eredmény kiábrándító.

Mert értelmet és érzést semminemű munkánál erőszakosan szét nem választhatjuk.

A már egyszer kifejezésre juttatott törvényszerűség pedig megszűnik rejtélyes lenni, mert öntudattá lett örök időkre, azon változtatni nem lehet.

A törvény egy, egyéni érzések szerint másképp és másképp csavargatni, alakítani képtelenség, az előtt mindenkinek meghajolni kell.

Ez ad megnyugvást az igazságban; ezért olyan nyugtalan a modern művészet, mert kizárta a törvényt. Azért követelem mindenben a tárgyilagosságot, azaz az egyéniségnek teljes megszűnését.

Erre törekszem.

S, hogy ezt a célt elérjem és megközelítését magamban minél inkább fokozzam; a következő rendszert követem:

A festőművészi ábrázolás történhet: 1. a természetet utánozva öntudat nélkül; 2. a természet közvetlen impressiója alatt felfogva a természet törvényeit; 3. képzeletből egy vett impressió után; 4. impressió nélkül.

Az elsőhöz kell legkevésbé, az utóbbihoz legtöbb öntudat.

Aki semmi közvetlen külső hatás alatt állva, vissza tudja adni a természet törvényeit, az ismeri azokat. Aki mankó nélkül tud járni — az tud járni. S csak az tud.

Aki sügő nélkül tudja szerepét, az tudja. És csak az tudja.

S, aki impressió nélkül tud festeni, csak az tud.

Ez az én művészi hitvallásom. Erre törekszem.

Ez az út nem a legrövidebb ugyan, de a legtöbbet ígér, a legnagyobb kincset, a természet törvényeinek biztos tudatát.

S, e tételek igazsága oly átható, hogy nem zavar meg semmiféle irányzat s gondolatmenet s egész életem munkája ezen ideális irány kifejlesztése lesz.

Felhasználók mindent, mit a modern természettudományok nyújtanak és a festőművészetet alkotó elemeket ezek alapján kutatom:

1. Az egységet, a hangulatot, mely egy-egy jelenségkörnek önálló karakterét mutatja s mint ilyen a legnagyobb körű igazság, első követelménye a műnek.

2. Egy nagyobb körben eloszló fény mennyiség értékét a tónust, azaz egy-egy tárgynak különböző megvilágítás alatt való fényértékét.

3. Egy tónusban lévő tárgy elhajló síkjának fényértékét (valeur) az ábrázoló geometria alapján.

4. Arnyékszerkesztést.

5. Szerkezettant.

6. Látszattant, ugyanabban.

7. Jellemet a természetrajz alapján kutatva, a jellem megjelenés kényszerűségének okát s azon viszonyt, mely a jellem és megjelenési formái között fennáll.

8. A színt, fizika s kísérletek alapján.

9. A tömegek elosztását stb.

Végre, mivel az ember nemcsak értelmi, hanem erkölcsi lény is — és ami a legfőbb, minden munkánk belső mivoltunk külső formája —, törekszem belső lényemet emelkedettebbé tenni, hogy bensőmben a természet fenséges arca visszatükröződhessen.

Törekszem: 1. jóakaratra. 2. tisztaságra. 3. engedelmességre. 4. személyemre vonatkozólag tudatosan választott szegénységre.

1. Jóakaratra azért, mert minden igazságra való törekvéshez szükséges buzgóságot és türelmet adja, amire annyira rászorul a küzdő.

2. Tisztaságra azért, mert az erők okszerűtlen el nem pazarlása által az erők legnagyobb összpontosítása érhető el a művészetben.

3. Engedelmességre azért, mert a természet törvényei csak általa vihetők véghez, tehát a művészi tárgyilagosság feltétele.

4. Személyemre vonatkozó, tudatosan választott szegénységre azért, mert csak egyszerű viszonyok teremthetnek egyszerű felfogást; az egyszerűség pedig — mint világosság —, minden nagy művészet főkélléke.

Aki ezeket megcselekszi, az nem törődik semmi mással; az érezni fogja, hol van az erő és gazdagság és megkóstolja, hogy a művészet, amaz eledel, mely megmarad az örök életre.²³

Károlyi erkölcsi és művészi célkitűzéseinek „kommentálására“ idézzük fel a nemrégien elhunyt Szentiványi Gyula tudós művészeti kutató szavait, aki a szegedi festő tárlata alkalmából rendkívül értékes cikket írt.

„A művésznek ezzel a hitvallásával — írja többek között Szentiványi — a kritikusnak vitakozni bizonyára meddő dolog. Nincs olyan sora, amelyet megcáfolni és nincs olyan sora, amelyet érvekkel támogatni ne lehetne. Valószínű, hogy ugyanannyian szavaznának mellette, mint ellene. Az egész hitvallás bizonyos világnézet leszűrődése és annyira egyéni, hogy csupán Károlyi életfolyásának ismeretéből találhatunk reá magyarázatot. Attól a piktortól, aki eltelve altruisztikus eszmékkel, éveken át foglalkozott az emberiséget boldogító gondolatokkal, aki nem sajnált egy hosszú oroszországi útát csak azért, hogy néhány napig a nagy orosz apostol, Tolsztoj közelében lehessen, természetesnek fogjuk találni a fentebb vázolt hivallást.

A kritikus bírálata itt már csak odáig terjed, hogy megállapítsa, mennyiben felelt meg a művész saját törekvéseinek, és hogy ezek a törekvések mennyiben hozhatók kapcsolatba a művészetről alkotott általános felfogással. Kétségtelen, hogy Károlyi igen kemény dió megtörésén fáradozik, mikor elméletben elég tetszetősen hangzó elveit a vásznon megvalósítani akarja. Beismeri ő maga is, de ha be sem ismerné, meglátszik, hogy képei ma még csak törekvések a tökéletességre. Sokszor lenyűgözi a nagy és nehéz hitvallás és olykor elszibbasztja benne a festőt.

Képei között azonban számos jeles alkotás is akad. Hirtelenében szinte meg sem tudjuk állapítani, hogy milyen téren kiválóbb, mert igen jó kvalitású arcképek mellett valóban szép genréket és tájképeket is láttunk tőle. Arcképei közül leginkább Pillich Kálmán képmása kap meg nagy közvetlenségével és az igazságra való őszinte törekvésével. Genréi közül a „Csavargók“, ha nem is befejezett, de mindenesetre jeles alkotás. A „Vásár“ és a „Fenyőhúzás a Tiszaparton“ szinte plein-air tanulmányoknak is beillenek. Mindkettő becsületes munka és csupa ígéret a művész jövődjé fejlődését illetőleg. Károlyi képei közül különösen említésre méltók: az „Utcarészlet télen“, a „Ködös táj“, a „Havas táj“, és a „Téli est“ című tónus-tanulmányok, különösen pedig a „Hóolvadás“, amely a művésznek egyik legértékesebb képe.²⁴

²³ Károlyi Lajos: *Mire törekszem. — Szegedi Képzőművészeti Egyesület, Károlyi Lajos gyűjteményes kiállításának katalógusa. Szeged, 1910. 3—8.*

²⁴ Szentiványi Gyula: Károlyi Lajos. Sz. H. 1910. dec. 18.

Első gyűjteményes kiállítása után az Ernst Múzeum Magyar-Mannheimer Gusztáv festőművész közvetítésével azt az ajánlatot tette neki, hogy valamennyi képét átveszi, nagy sajtókampányt indítanak művészete népszerűsítése érdekében, s amikor elérkezettnek látják az időt, kiállítást rendeznek alkotásaiból. Eladott képeinek tiszta jövedelméből ő 30%-ot kap, a többi az Ernst Múzeumé lesz. A hangos szenzációtól és műkereskedői beavatkozástól egyaránt irtózó Károlyi, ezt az egyébként is hátrányos javaslatot visszautasította. Jóllehet az Ernst Múzeum ajánlata pénzügyileg nem volt előnyös ránézve, kétségtelen, hogy elfogadása kiugró sikert és megalapozott hírnevet jelentett volna neki. De Károlyi ily módon nem akart hírnévre és később az ezzel járó anyagi előnyökre szert tenni. Puritán elveihez haláláig hű maradt.

Bár zárkózott természetű volt, ez nem jelentette, hogy a társadalmi haladás, a közösség érdekeinek felismerése távol állott volna tőle. Sőt általában tudott volt szocialista eszmékkel telt gondolkodásmódja. Hivatalos részről való mellőzöttsége is ezzel magyarázható. Soha semmiféle állami kitüntetésben vagy ösztöndíjban nem részesült. A helyi hatóságoktól anyagi és erkölcsi megbecsülést nem kapott. Egész életében magára hagyatva, ösztönzés és támogatás nélkül, egyedül dolgozott. Kivételt jelentenek a festő haladó gondolkodású barátai, tisztelői: elsősorban Juhász Gyula, Móra Ferenc, Eidus Bentján, Tardos Taussig Ármin és Lengyel Vilma, akik felismerték és értékelték Károlyi Lajos emberi és művészi tulajdonságait s erejükből tellően mindig segítségére voltak.

A Szegedi Eszperantó Egyesületnek Károlyi egyik vezető tagja volt, és mint ilyen. 1912 őszén, a helyi Munkásoththonban előadást tartott az eszperantó nemzetközi jelentőségéről. A város képzőművészeivel is jó volt a kapcsolata. Kollégái általában tisztelettel és szeretettel vették körül, s festészete többekre fontos hatással volt. A helyi művészeti élet felelevenítése és szervezettebbé tétele érdekében 1913-ban javasolta, hogy alakítsák meg az Alföldi Művészek Egyesületét. Ennek az indítványnak a jelentőségét azonban csak Károlyi halála után egy évvel ismerték fel és 1928-ban létre is jött az azután sikeresen működő AME.

A Tisza-parti festő-remete különös életéről, felfogásáról és mindinkább éretté váló művészetéről, a budapesti közönség – leszámítva az 1904-ben történt fővárosi kollektív kiállításon senki által észre nem vett szereplését – először Kun József említett szép cikkéből tájékozódhatott. Ezt követően, egészen közvetlenül és „eredetiben“ pedig akkor, amikor 1918 őszén, Conrad Gyula, Lénárd Imre és Wagner Géza társaságában, a Nemzeti Szalón által rendezett csoport-kiállításon részt vett.²⁵ A mintegy 45 alkotását felölelő kollektívjáról, a budapesti lapok hangsúlyozott elismeréssel írtak. A felbukkant tehetséges vidéki festőt ezután szívesen fogadták be a KÉVE (Képző- és Iparművészek Egyesülete) -tagjai közé. Sőt a Szépművészeti Múzeum, a „Falurészlet“, a „Folyópart“ és a „Virágcsendélet“ című olajfestményeit megvásárolta.²⁶

Sikeres budapesti szereplése első megérdemelt szüretje volt annak a sok lemondással párosult áldozatos munkának, melyet művészete tökéletesítése érdekében hosszú éveken át hozott. Fővárosi bemutatkozása előtt, még az év elején, 1918 januárjában besorozták katonának. Temesvárra kellett bevonulnia, de ott mindjárt kórházba került. Leszerelése után ismét hazajött Szegedre.

²⁵ Conrad Gyula, Károlyi Lajos, Lénárd Imre és Wagner Géza gyűjteményeiből rendezett Csoportkiállítás Katalógusa. Nemzeti Szalón, Bp. 1918. szept. 8–10.

²⁶ Eber László: Művészeti Lexikon, Bp. 1935. I. 530.

1919-ben, a Tanácsköztársaság idején, a helyi Délmagyarország április 17-iki száma lelkesen azt adta hírül, hogy „a nagy szegedi művészt, a magyarországi képzőművészeti ügyek népbiztosává nevezték ki Budapesten . . . Egyúttal azzal is megbízták a magyar kultúra mai irányítói Károlyi Lajost, hogy Szentendrén és Budapesten művésziskolát létesítsen és egyben az egész magyar képzőművészet szellemi irányítását is ő fogja intézni Magyarországon.”²⁷

Bródy Sándor rajza Károlyi Lajosról

E szép és nagyjelentőségű megbízatás a társadalmi megújhódást régóta valló és hirdető Károlyira nézve valóban nagy megtiszteltetés lett volna. Azonban e közlés hitelességét kétségessé teszi az a tény, hogy Károlyi 1921 tavaszán még Szegeden van és kiállít. Akkor, amikor a fehér terror elől egy népbiztosnál kevésbé „kompromitáltak” is azonnal menekülnie kellett. Példa erre Hódi Géza és Gergely Sándor helyi kommunista művészek esete, akik a Tanácsköztársaság bukása után rögtön emigrálni

²⁷ Károlyi Lajos képzőművészeti népbiztos. Délm. 1919. ápr. 17.

kényszerültek. Így a Délmagyarország Károlyi ún. „népbiztosi“ kinevezésével kapcsolatos hírközlése minden bizonnyal félreértésen alapszik, melynek nem kis oka a szenzációéhes, felületes újságírói túlzásban keresendő.

1919 nyarán egyébként Károlyi nem itthon a Tisza partján, hanem Szentendrén tartózkodott egy Véver Oszkár nevű idősebb vegetáriánus barátjánál, miután pesti útjáról a franciák által körülfűzött Szegedre nem tudott visszatérni. Egy Szentendrén létesítendő művésziskola általa történő vezetéséről Budapesten tényleg volt szó, de az események következtében végül is erre nem került sor.²⁸

A háború utáni rendkívüli nehéz megélhetési viszonyok és nyomasztó társadalmi helyzet Károlyit is külföldre ösztönözték. Távozását megelőzően, 1921 februárjában önálló kiállítást rendezett Szegeden az Engel-féle műkereskedésben, hogy eladott képeinek árából útjának költségeit fedezze. Tárlatáról, melyen újabb tíz évi (1910–1920) munkásságának anyagából húsz válogatott festményt mutatott be, Juhász Gyula A Munka hasábjain, meleg hangú méltató sorokat írt:

„Ezek a finom alkotások egy tiszta és nemes művészi világnézet megnyilatkozásai, egy tökéletességre törekvő, a dolgok lényegét és igazságát kereső művészlélek életének vallomása. Károlyi Lajos a természet nagy, örök törvényeit keresi, tanulmányozza és fejezi ki, szinte személytelen igazsággal, minden alkotásában. A világ hangulatát adja, nem a maga személyét, mint a legtöbb művész. A törvény szól ezekből a képekből felénk, a törvény, amely a mindenség összhangját adja. Károlyi Lajos egyenlő szeretettel és megértéssel mélyed el egy őszi alkony, egy virágos váza, egy emberfej, vagy egy hársor lelkének szépségeibe és mélységeibe.

Nem tartozik ő semmiféle irányhoz, iskolához, ő a maga személyével, a maga belső látásával szemléli és ábrázolja a világot. Monumentális a kis dolgokban is, mert egyetemes. Nem akaratos, mert érzi és tudja a mindenség csodálatosan egyszerű harmóniáját, amely az ő elméjében és szívében megnyilatkozik. Alázat él benne az étellel és világgal szemben, mivel a mély titok, amely minden dolgok lényegét alkotja, nem ismeretlen előtte. Az a kollekció, amelyet most az Interieur kiállít, nem adja az egész oeuvrejét e kiváló magyar festőnek, akiben az ember és művész olyan tökéletesen egy, de Károlyi Lajosnak bármelyik alkotásában ott van az egész ember és egész művész, mert ő teljes lélekkel, tudással, hittel és őszinteséggel vállalja mindig feladatát: a természet megnyilatkozását egy művészi érzékenységen keresztül. Mi itt csak szerény figyelmeztetők vagyunk, akik ezúton is fölhívjuk a valódi művészet minden barátjának és megértőjének figyelmét Károlyi Lajos műveire, amelyek sajnos, e nehéz és művészietlen időkben olyan mostoha elbánásban részesülnek. Károlyi Lajos nyugodtan vár, mert ő bölcs, és mert övé a végtelen jövőendő.“²⁹

Közvetlen indulása előtt, 1921 áprilisában végrendekezett: mely szerint esetleges elhalálozása esetén valamennyi képét a szegedi múzeumnak adományozza. Először Bécsben töltött rövidebb időt, ahonnan Hollandiába szeretett volna menni, de hamar rádőbbsent, hogy az értéktelen magyar pénzből erre a hosszú útra nagyon sok kellene. Az osztrák fővárosból levelet írt Juhász Gyulának, melyben lelkesen számolt be Bécs pompás gazdagságáról:

„Kedves Juhász bácsi!

Wien, 1921. május 24.

Jó ideje itt vagyok már Wien-ben, de Vay Péter grófon kívül egy magyar ismerőssel sem találkoztam. Igaz, hogy egész napom a képtárakban vagy a szabadban töltöm. Vég-

²⁸ Malatinszky György szíves közlése.

²⁹ Juhász Gyula: Károlyi Lajos képei. A Munka, 1921. márc. 1.; Károlyi Lajos külföldre megy. Sz. N. 1921. márc. 21.

JUHÁSZ GYULA:
ÚJ VERSEK

1908—1914

TA

Károlyi Lajosnak
az igaz embernek
szerepével
Juhász Gyula

1914

TEVAN-KIADÁS BÉKÉSCSABA

Juhász Gyula dedikációja Károlyi Lajosnak

teien gyönyörűségben úszik a lelke a művészetek ily összehalmozott gazdagságán, amit igazában csak ily kifejlődött korban tud az ember méltatni. Egy 40 drb képet az olaszok visszavittek; az üres rációk fennlőgnak ugyan s egy kis fénykép sem méltatja a kép tárgyát. Én leginkább Velasquez után vágyódtam s amit hozzáfűztem, teljesítette is minden igényemet. Ami őt kiemeli a többiek közül, az a hangulatok igazsága, a fényértékek öntudata. A többiek inkább hatásra törekedtek sőt olyan lángész is mint Rubens dekoratív.

A Képzőművészeti Salon osztrák művészei érzésben nem oly erősek, mint a magyarok, de intelligenciában finomabbak.

De egy nagy élményt meg kell említenem s az: Czerezin magán képtárában Jan van Meer van Delft képe, mely meglepetés is volt mert nem tudtam róla. Ablaknál álló hollandi leányt fest egy piktor. A tárgy egyszerű, de az igazság, a tárgyilagosság soha és sehol oly nemesen, oly magasztosan meg nem jelenik.

S ami Wien-ben még leginkább meghatott az Napoleon, Beethoven, Haydn és Lenau halotti maszkja. Itt is az igazság megdöbbentő erejével. Hiába! a legcsúnyább igazság szebb nekem mint az igaztalan szépség!

Lehet, hogy új kornak kell eljönnie, hogy ezt elfogadja, de nem éppen az igazság fogja-e kényszeríteni — sőt a csúnya igazság, hogy eljöjjön.

Isten vele! Az egész családnak kérem adja át szíves üdvözlömetem, különösen k. Mamájának, kinek lényéből annyi poézis kísér útamon.

Szeretettel öleli:
Károlyi Lajos³⁰

Pénzének fogytával a hollandiai útról fájdalmasan lemondva, 1922 nyarán hazajött, de nem Szegedre, hanem Székesfehérvárra, ahol Prohászka Ottokár püspök vendégeként, a főpap arcképét festette meg.³¹ Ezenkívül Prohászka László gazdag gyáros portréját készítette el. Újabb képeivel pedig még ugyanebben az évben (1922) Budapesten a KÉVE kiállításán szerepel. Az arcképek révén némi anyagiakhoz jutva újra külföldre, a neki kedves Olaszországba utazott. Firenze, Róma, Velence és több más itáliai városban megfordult. Szorgalmasan dolgozott. De nem bírta künn sokáig, hazavágyott a Tisza partjára. 1924 nyarán ért Szegedre és a Kass-szálló halljában szinte azonnal kiállította külföldön készült alkotásait. A helyi lapok mint Olaszország kék ege alatt „megszínesedett” szegedi festőt ünnepelték.³² Barátja Juhász Gyula ezúttal a neki ajánlt szép verssel hódolt művészeté előtt:

³⁰ A közölt levél a Szegedi Irodalomtörténeti Intézet Kilényi-gyűjteményéből való.

³¹ Ezzel kapcsolatos Juhász Gyulához írt levele, mely a Szegedi Irodalomtörténeti Intézet Kilényi-gyűjteményéből való, így szól:

„Kedves Juhász!

Székesfehérvár, 1922. jún. 23.

Fájdalom nem mehettem ismét ki Hollandiába. Pénzünk annyira értéktelen, hogy nagyon sok kellene.

Most Prohászka Ottokár püspök úr vendége vagyok s arcképét festem.

Azt hiszem nem sokára viszontláthatom.

Addig is üdvözlöm Önt és kedves Mamáját meleg szeretettel,

híve:
Károlyi Lajos³²

³² Lengyel Vilma: Károlyi Lajos képkiállítása. Szeged, 1924. jún. 8.

*Az életünk rövid, de a művészet
Örökebb, mint a földek és egek,
Mi elmegyünk, de a jövő kódébe
Lelkünk világa fényeket vetett.
A mi országunk nem való közétek,
Ti balga dúsak, kontár emberek.
És mégis mi vagyunk az igaz élet,
Az ősi és új s bár a szép ma vétek,
Bennünk van csak bocsánat bűnökre:
Mi múltó üdvöt váltottunk örökre!*

(Juhász Gyula: Károlyi Lajoshoz)³³

A költő előrelátásával Juhász Gyula mintha sejtette volna Károlyi közeli halálát. Ez érződik ki verséből is. Az igazságot és szépséget kereső festőnek csakugyan nem volt maradása, a „balga dúsak, kontár emberek“ között, akiknek korában a szép vétek volt. 1926-ban, egyik utolsó cikkében, a Horthy-rendszert ostromozza, mely embertelenségével megfertőzi a művészt, és a művészetet öncélúvá változtatva elszakítja a dolgozó tömegektől.

„Megszűnt az erkölcs — írja Károlyi —, mint az egységben való viszonyok köteléke, s mindenki önmagáért él nagyon is individualista módon. Művésznyelven a rész lett hangsúlyozva az egység rovására. Leprofanizálódott a világ, látszat foglalta el a helyét a lényegnek, érzékiség az önfegyelmzésnek, gyűlölet a szeretetnek, kapzsóság az adakozásnak, iszákosság a mértékletességnek. A létért való küzdelem s a machiavellizmus lett az irányelvük. Pénz lett az úr s a kegyetlenség: hatalom... Ez a lelki bázis lett szülője a modern művészetnek. Az egyéniség kultusza, a művészi önzés úrrá lett a művészetben is, létrehozta az individualista művészetet. Mint az önző megfélekedzik a morál törvényéről, mely őt az »egész«-nek alárendeli, úgy az individualista művész is túlzott alanyiségében megfélekedzik az objektív világtörvényeiről, s felelőtlenül tárja elénk egyénisége összes csodabogarait.“³⁴

A szegedi gyökerű Károlyi keserűségében most először határozza el, hogy felköltözik Budapestre és ott próbál „élni“. Elviselhetetlenné vált magányát egy tiszta lelkű fiatal szegedi lánnyal — az ezidőtájt megismert 17 éves Molnár Ilonkával — osztotta meg, akit 1926 februárjában elvett feleségül. Ugyanebben az évben mégegyszer és utoljára, bemutatta képeit a szegedi közönségnek, — majd 1927 legelején már halálos betegen, a budapesti Rókus-kórházban feküdt. Nem is magát, hanem gyermekien fiatal asszonykáját féltve a nélkülözéstől, innen küldte segélykérő levelét szegedi barátjához, Juhász Gyulához.

„Kedves Gyula!

Bpest, 1927. márc. 7.

Veszélyes vesekő-operációval benn fekszem a Rókus-kórház, Urológiai sebészet osztályán. II. em. 51. ajtó 21. ágy.

Nagyon kérem, — tekintve, hogy már dec. óta ágyban fekszem, — szegedi barátainkkal együtt egy társadalmi segély-akciónak megindítását.

Baráti szeretettel:

Károlyi Lajos
festőművész³⁵

³³ Juhász Gyula: Összes versei. Bp. 1959. 666.

³⁴ Károlyi Lajos: Néhány szó a művészetéről. Délm. 1926. júl. 4.

³⁵ A közölt levél a Szegedi Irodalomtörténeti Intézet Kilenyi-gyűjteményéből való.

A. M. E. nevében 54. 9.
 Szülte városából jött
 A magyar Fiesole ^{ahitát}
 Bents Angeli ^{ahitát} ^{szíj} ^{ja}
 e föld lelke él képeid
 e föld virága, művészed
 a magyar ^{szíj} ^{ja} képek Toupe
 Mihály, finom, szelid, bensőság
 képekét festi ^{le} ^{is}.
 az őskertbe, megtersz
 az akácok, nyarfa, a virágok
 Pictorignotus ^{ke} ^{szé} ^{mont} ^{minden}
 e lelek él, halál ^{szíj} ^{ja}
 Művészed, mint az életed legyen
 Aludni, fűpen, szeliden, csónak!

Találkozásaim Károlyi
 Károlyi Fiesole ^{ahitát} ^{szíj} ^{ja}
 interjú ^{szíj} ^{ja}
 aki az élet ^{szíj} ^{ja} megjelte
 A szent ember, aki a vita ^{szíj} ^{ja}
 A példandó ember.
 A világ világossága véka alatt?
 A szent kép a kertben.
 Az igazság a fő mindenben!
 Petőfivel társalog este.
 A világháború forgatagában.
 A ^{szíj} ^{ja} belső ^{szíj} ^{ja} utáni ^{szíj} ^{ja} mentembe
 Róma Szentor ^{szíj} ^{ja} ^{szíj} ^{ja} ^{szíj} ^{ja}
 A munka tisztelése és joga.
 A karakter és a hírség.
 Baudelaire és Ady - Boldogok akik
 sírnak.
 Nem nekiván ^{szíj} ^{ja} az emlékre,
 de a világnak, a példára, a kultúrának
 reá. Marcképe a falamon!

Juhász Gyula Károlyi L. temetésén mondott beszédének vázlatja

Juhász Gyula Károlyi ravatala előtt búcsúztatja a festőt

Sajnos a megérkezett küldemények sem segítettek már a sokat szenvedett festőn: 1927. március 17-én, budapesti kórházi ágyán úgy halt meg, mint ismeretlen vándor az élet országútján. Felesége – aki még ma is él –, egy katolikus szociális rendbe lépett és férje utolsó kívánságát teljesítve, összes képeit, a szegedi múzeumnak adományozta.³⁶

Az akkori helyi hatóság példátlan megnemértést tanúsított a kiváló szegedi művésszel szemben. Nevetségesen csekély értékű kétszázezer koronát és a következő táviratot küldték fel Budapestre:

„Székesfehérváros Tanácsának!

A Rókus-kórházban elhalt szegedi illetőségű Károlyi Lajos festőművész részére kérek Szeged város költségére szegényjogos temetést engedélyezni.

Somogyi
Szeged polgármestere³⁷

E szégyenteljes intézkedés ellen a festő itteni barátai: Móra Ferenc, Eidus Bentian, Tardos Taussig Ármin és Lengyel Vilma, de legfőképpen maga Juhász Gyula szólalt fel, aki a Délmagyarország vezércikkében tiltakozott e gyalázatos terv ellen: „Tekintetes tanács – írta többek között Juhász Gyula –, hol lesznek önök már akkor, amikor Károlyi Lajos tiszta, nemes és egyedülálló művészetének áhítattal áldoz az egész magyar kultúrvilág hátlája és elismerése!”³⁸ Közbenjárásukra Károlyi holttestét hazahozták szülővárosába, Szegedre és a múzeum előtt adták meg neki a végtisztességet. Temetőbevivő utolsó útjára, a Munkásdalárda gyászdallal, húséges barátja, Juhász Gyula pedig ravatala előtt az alábbi költői szavakkal búcsúztatta:

„Megdicsőült mester, Károlyi Lajos, a Te koporsódnál nem az elmúlás fuvalmát érzem, hanem az örökkévalóság lehetőségét.

— Hol van halál, a te fullánkod és diadalmad ó koporsó? Úgy állunk itt körül, tanítványok és hívek, barátok és tisztelők, mint Gotam Buddhát állották körül, a Magasztosat, a Megvilágosítottat, aki legyőzte az életet és meghaladta a halált!

— Mélyen hiszem, hogy a Te tiszta és boldog szellemed, ma már az isteni magasságban lebeg fölöttünk és ebben a koporsóban a földből vétetett test pihen csak, amely az örök törvény szerint ismét porrá lesz, hogy gyönyörű rózsákat teremjen egy új kikeletben és új heradásban.

— »Legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes!»

— Ezt az evangéliumi parancsot teljesítetted be egész áldott életed során, a művészet és a szenvedés lajtorjáján haladva mindig magasabbra, és mi, köszönjük Neked a nagy vigasztalást, hogy Téged látva, egy tökéletes emberi jellem és erkölcs nagyságában és szépségében gyönyörködhettünk.

— Mint kedves költőd mondja: Az örök szépséget magát saját szemekkel láttad. Még egy nagy tanítást hagytál ránk: a munka szent. Alkotó munkás voltál, ki a jövőnek dolgozik, kinek vetése érik, ha sírja fölött lesz is csak aratása. Mi itt megfogadjuk, hogy emberi és művészi értékeidet megmutatjuk a világnak és életed koronáját, az igazság szellemét igyekszünk diadalra vinni!³⁹

³⁶ Károlyi Lajos festőművész a szegedi múzeumnak hagyományozta összes képeit. A külföldre távozó művész végrendelete. Szeged, 1921. ápr. 23.

³⁷ Meghalt Károlyi Lajos. Délm. 1927. márc. 18.

³⁸ Juhász Gyula: Szegényjogú temetés. Délm. 1927. márc. 18. — Örökség, Bp. 1958. I. 305—307.

³⁹ Eltemették Károlyi Lajost. Délm. 1927. márc. 22. — Juhász Gyula Károlyi ravatala előtt mondott búcsúbeszédének kézirat-vázlatát, a Móra Ferenc Múzeum irodalmi gyűjteménye őrzi.

Juhász Gyula Károlyit búcsúztató szavai óta 30 évnek kellett eltelnie, hogy a kiváló szegedi festő méltó elismerést kapva, elfoglalhassa helyét az öt megillető haladó magyar alföldi mesterek sorában. Ez idő alatt a régi világból új világ támadott. Az a kor jött el, s fújta le Károlyi nevéből a feledés porát, melynek eszméit a festő is magáévá tette, de megvalósítását kívárni már nem tudta. A szegedi Móra Ferenc Múzeum 1957 őszén csak azzal a lelkes társadalmi összefogással volt képes megrendezni Károlyi Lajos nagy érdeklődést kiváltott emlékkiállítását, mely a Tisza-parti város közönségének a művész iránt való megbecsüléséből fakadt. Számos képet gyűjtött össze magánosoktól a múzeum, hogy ezeket az általa őrzött Károlyi-hagyatékkal együtt bemutathassa Szeged dolgozóinak, akik előtt teljes értékében és szépségében először tárulkozott fel az eddig homályban levő festő maradandó életműve.

Aki Károlyi Lajos kiforrott művészetű oeuvre-jét vizsgálhatja, tapasztalhatja: itt egy olyan festőről van szó, akinek alkotásaiban nincs dráma és szenvedély, mint Tornyaiánál; de nincs fiatalos paraszti derű sem, mint Nyilasynál. Nála nehezen szerzett, tartós, mély emberi boldogság, kiegyensúlyozott lelki harmónia van. Képeiben a Hollósy-iskola tanulságai a „finom naturalizmus” formájában nyilvánulnak meg. A halk, nemes formai hang, a tartózkodóan tompa színek, a tartalmat hordozó, a kifejezés egyszerűségére törekvő, levegős, világos ábrázolás: ezek azok a jellemvonások, amelyek valamennyi alkotásán dominálnak.

Művészetében nincsenek úgynevezett „nagy és kimagasló alkotások”. Pikturájának fejlődését a valóság szakadatlan tanulmányozása és a fokozatos érzelmi elmélyülés határozzák meg. „Ezért – mint méltatója Kun József mondja – egyik tanulmányában az első friss benyomás visszaadására törekszik, a másodikban a karakter hű megfigyelésére szorítkozik, a harmadikban a mozdulat és a mozgás⁴⁰ érdekli, majd pedig minden impresszió nélkül, önmagából merít.”

Míg Nyilasy Tápé színdús viseletű népének festője, szinte kizárólag a szabadban, a kék ég alatt hozta létre képeit; addig a filozófikus elméjű Károlyi Lajos, alsóvárosi kis szobája meghitt csendjében készítette tükörből festett önarcképeinek hosszú sorát, melyekről egy vékony, sápadtarcú, szakállas ember néz ránk beszédes szájjal, értelmes, szelíd tekintettel. Kévszám művész festett önmagáról annyi képmást, mint Károlyi. Ebben a vonatkozásban ő és Nagy Balogh János volt a legtermékenyebb. Százakra menő önarcképein a maga belső világából a külső világba tekintő embert látjuk, aki az élet örömeiről való tudatos lemondásban vélte megtalálni lelkének nyugalalmát, szellemének gazdagodását. Általában csak fejeket festett, mert csak az arc, a lélek tükre érdekelt, melyben egész énjét kifejezte. „Az ember önmagának a legjobb modellje, önmagát ismeri legkevésbé, ezért foglalkozom oly sokat önarcképpemmel”⁴¹ – mondotta egy alkalommal. Saját magát ábrázoló művein kívül nagyszámú portréi és „Jellemtanulmányai” is igazolják, hogy a realista emberábrázolás Károlyi festészetének egyik legsajátosabb értéke.

De ő is sokszor otthagya Róka utcai kis „műtermét”, melynek berendezése csak a legszükségesebbekből állt, s bő gallérját magára terítve, gyakran kereste fel Újszeged jólevegőjű parkjait, a hepe-hupás árterű Tisza-partot, vagy a régi Szeged ódonhangulatú, árvízeltölti utcácskáit, hogy sajátos szépségüket lírai színekkel megörökítse. Így aztán nemcsak az önarcképek, hanem a tavasszal rügyező gyümölcskertek, a lány borulatú őszi délutánok, az alkonyi fénybe burkolt csöndes szegedi utcák, s a bársonyos

⁴⁰ Kun József: Károlyi Lajos. Szeged és Vidéke, 1910. dec. 17.

⁴¹ Károlyi Lajosról. Színház és Társaság (Szeged), 1924. márc. 10.

szirmú halványsárga rózsák festő-költője is volt Károlyi. Szabadon vett példával élve, ha a nagybányai festészet virágzó, érett asszonyhoz, úgy az ő piktúrája szemérmes, szűz leányhoz hasonlatos.

A virágokat, a természetnek e csodálatosan megragadó hatású ékszerreit, annyira szerette és megértette ez a viráglelkű festő, hogy szinte egyé vált velük. Gyöngéd-ségének leghűbb kifejezői lettek azok a csendéletek, melyeken néhány szál rózsát ábrázolva szívhez szóló egyszerűséggel számtalanszor megfestett. A virágok nyelvén példázta egyszer a művészet egységét is, melyet költői módon így mesélt el:

„Egy kertben a hajnali órákban, mikor a virágok is ébrednek, egy piros rózsza, egy sárga liliom és egy kéknefelejt összeszólalkoztak azon, vajjon melyikük színét viseli közös anyjuk, a nap.

A rózsza azt mondta: a pirosat, mert ő csak úgy látta, úgy ismeri. De a többi is a maga színének akarta e kiűntetést kivívni, csak a szerény harmat, mely szűzies kelyhökben reszketett, volt szótlán; tudta, hogy egyiküknek sincs igazuk, érezte, hogy az ő napjuk se nem sárga, se nem piros, se nem kék; hanem csodás egysége a színeknek, melytől az ő kis lénye megreszketett s én, ki ott álltam mellettük s lelkem úszott e színekben, fényben, illatban, aki a szívárvány-színes harmat szótlanságát megértettem, tudtam, hogy együtt mindegyiküknek igazuk volt, de külön egyiküknek se; s hogy külön igazuk nem is lehet, mert mindegyikük csak annyit fejezhet ki e csodás egység lényegéből, amennyit belőle fel tud fogni.“⁴²

Károlyi azonban nemcsak a virágokat és önmagát ábrázolta legtöbbször és legszívesebben, nemcsak a helyi táj megejtő szépségét fedezte fel, de megtalálta benne az embert is, a nyomorgót, a szenvedőt, az elnyomottat. Mélyreható erejű alkotása, a nála szokatlanul nagyméretű, több változatban megfestett „Koldúsasszonyok“ és az elmélyült szociális érzését tanúsító „Csavargók“ című képei is ezt bizonyítják. Jóllehet műveinek nagyrésze kissé elégikus hangulatú, melyek a festő magárahagyatottságából magyarázhatók, de gyengéd színei és formái egy tisztultabb világ reménykeltő kifejezői voltak, mely a megvalósult jövő felé mutattak. „Olyan ő nekünk szegedieknek – írja egy helyi festőtársa –, mint egy régi családi ékszer, amelyet sokáig nem hordtunk, de jön egy időszak, melynek fényében ráismerünk a régi ékszer rejtett szépségeire s az egészen korszerűvé válik.“⁴³

S mindez most megtörtént. Életműve azt bizonyítja, hogy kiemelkedő egyénisége volt Szeged gazdag múltú képzőművészetének. Kortársai közül több helyi festő munkásságára hatott, de a ma élő szegedi művészek is megbecsüléssel ápolják és használják fel gazdag örökséget jelentő hagyományait. Károlyi neve és alkotásai érdemtelenül kevésbé ismert és méltatott, de válogatott műveiben kifejezésre jutó értékei kétségtelesen az alföldi mesterek, a drámai erejű Tornyai János és Koszta József mellett, a lírikus Endre Béla sorába utalják őt.

A „feltámadott“ Károlyi Lajos halhatatlanságát nemcsak emberi és művészi értékei biztosítják, hanem „lelki testvérenek“, Juhász Gyulának róla írott K. L. című gyönyörű verse⁴⁴ is ezt hirdeti.

*Egy megdicsőült művész derűs arca
Szobám faláról szembe néz velem.
Alvás előtt és ébredés után is
Ölelkezik vele tekintetem.*

⁴² Károlyi Lajos: *A művészetről. Magyar Génusz, 1900. 678—681.*

⁴³ Dorogi Imre: *Emlékezés Károlyi Lajosra. Tiszatáj, 1947. május 62—63.*

⁴⁴ Juhász Gyula: *Összes versei. Bp. 1959. 807—808.*

Ó mosolyog, ha szomorú a lelkem
És mosolyog, ha örvend a szívem
És fényben, árnyban, őszben és tavaszban
Csak mosolyog, némán és szeliden.

Fejem deres lesz, szemem fénye elbuny,
Kijosztanak a gondok, a napok,
Elhagynak a remények és barátok,
Ő híven őriz, arca rám ragyog.

Egy másik életből mosolyog immár,
Mint aki győzött s kinek titka van,
De itt hiába mondaná nekem meg,
Majd egyszer érte elmegyek magam.

Szelesi Zoltán

Itt mondok köszönetet Zádor Annának, Malatinszky Györgynek és Péter Lászlónak, valamint mindazoknak, akik Károlyi Lajosról szóló munkámban segítségemre voltak. A fényképeket Molnár László készítette.

IRODALOM

- 1899:** Szeged művészeti díjának nyertese. Sz. H. 1899. febr. 17.
- 1900:** Károlyi Lajos: *A művészetről. Magyar Génius, 1900. 678—861. l.*
Festőművész iskola Szegeden. Sz. N. 1900. szept. 5. és nov. 11.
Festőiskola Szegeden. Sz. H. 1900. nov. 11.
- 1901:** A szegedi tavaszi tárlat. Sz. H. 1901. márc. 30.
A Képzőművészeti Egyesület képsorsolása. Sz. H. 1901. ápr. 23.
A Jézusképű festő. Sz. H. 1901. aug. 13.
- 1903:** A tavaszi tárlat. Sz. H. 1903. jan. 18. és márc. 27.
Képsorsolás és közgyűlés. Sz. H. 1903. ápr. 21.
- 1904:** [Kovács János] k. j.: Tavaszi Tárlat. Sz. H. 1904. márc. 28.
- 1905:** A szegedi tárlat. Sz. H. 1905. ápr. 7.
- 1906:** A képzőművészeti egyesület képsorsolása. Sz. H. ápr. 15.
- 1907:** Kun J.: A szegedi tárlat. Sz. H. 1907. márc. 24.
- 1908:** Károlyi Lajos: *Erő, élet, művészet. — Kézai Simon és Kuzskó Dezső: Karácsonyi Könyv, Szeged. 1908. 48—55.*
- 1909:** Kézai Simon: Károlyi Lajos szegedi festő látogatása Tolsztojnál. Sz. H. 1909. szept. 26.
Kézai Simon: Szegedi művészek. Sz. H. 1909. okt. 6. és okt. 7.; Szegedi festő utazásai. Sz. H. 1909. okt. 13.
A szegedi művésztelep. Kollektív kiállítás készül Szegeden. Sz. H. 1909. okt. 19.
- 1910:** Szalay János: A tavaszi képkiállítás. Sz. H. 1910. ápr. 10.
Kézai Simon: Szegedi festő Tolsztojnál. Délm. 1910. nov. 17.
Károlyi Lajos *gyűjteményes kiállításának katalógusa, Szeged. 1910.*
Kun József: Károlyi Lajos. Szeged és Vidéke. 1910. dec. 17.
Catullus: Károlyi Lajos. Sz. N. 1910. dec. 18.
A Károlyi-kiállítás megnyitása. Sz. N. 1910. dec. 18.
Szalay János: *Impressio nélkül (Károlyi Lajos képkiállítása).* Délm. 1910. dec. 18.
Károlyi Lajos: *Mire törekszem. — K. L. gyűjt. kiáll. katalógusa. Szeged. 1910. 3—8.; Délm. 1910. dec. 20.*

- Szentiványi Gyula: Károlyi Lajos. Sz. H. 1910. dec. 18.
 Károlyi Lajos képkiallítás. Sz. H. 1910. dec. 20.
 Szöri József: Károlyi Lajos kiállítása. Délm. 1910. dec. 25.
 Károlyi Lajos festő (Szeged kis lexikona). Délm. 1910. dec. 25.
Károlyi Lajos: Tolstoj. Délm. 1910. dec. 25.
- 1911:** A képzőművészeti egyesület gyűlése. Sz. H. 1911. jan. 29.
 Károlyi Lajos kiállítása. Művészet, 1911. 42. sz.
 Barabás Béla: A szegedi növényevő kolónia. Sz. H. 1911. okt. 22.
- 1912:** Újabb hírek a képzőművészeti egyesületből. Délm. 1912. ápr. 30.
 Szalay János: Jegyzések Károlyi Lajos pikturája és az egyetemes művészet körül. Délm. 1912. máj. 19.
 Bródy Sándor: Pesti kis tükör. Az Ujság, 1912. ápr. 28.
- 1913:** Kun József: Károlyi Lajos. Művészet, 1913. 144—146.
 Új képzőművészeti alakulás. Délm. 1913. máj. 14.
 Amikor a szegedi tanács művészetet pártol. Délm. 1913. dec. 10. —
 Szalay János: Jajkiállítás a művészet elátkozott városában. Délm. 1913. dec. 23.
- 1914:** Domokos László (d): Séta a tárlaton. Délm. 1914. máj. 10.
- 1918:** Conrad Gyula, Károlyi Lajos, Lénárd Imre és Wagner Géza gyűjteményeiből rendezett Csoportkiállítás Katalógusa. Nemzeti Szalón, Bp. 1918. szept. 8—10.
 Károlyi Lajos sikere a fővárosi sajtóban. Sz. N. 1918. szept. 19.
 Nagy Andor: Pesti levél szegediekről. Sz. N. 1918. szept. 22.
- 1919:** Eidus Bentian: Az igazi művész. — Eidus Bentian: Munka után. Szeged, 1919. 41—43.
 Károlyi Lajos képzőművészeti népbiztos. Délm. 1919. ápr. 17.
 Szegedi Képző- és Iparművészek kiállítása a Kultúrpalotában. Szeged, 1919. május. Katalógus.
 Juhász Gyula: Szegedi művészek kiállítása a Kultúrpalotában. Délm. 1919. máj. 18.
- 1920:** Látogatások a szegedi kultúra tényezőinél. Szeged. 1920. okt. 3.
 Szegedi képzőművészek kiállítása a Kultúrpalotában. Szeged, 1920. december. Katalógus.
- 1921:** Juhász Gyula: Károlyi Lajos képei. A Munka, 1921. márc. 1.; Sz. N. 1921. márc. 21.
 Károlyi Lajos festőművész a szegedi múzeumnak hagyományozta összes képeit. A külföldre távozó művész végrendelete. Szeged. 1921. ápr. 23.
 Margó (Károlyi L.), Szeged. 1921. máj. 1.
- 1922:** Két kiállítás. Az Est, 1922. febr. 19.
 Terescsényi György: Károlyi Lajos. Magyar Jövendő, 1922. 1. sz. 46—50.
- 1924:** Károlyi Lajosról. Színház és Társaság (Szeged), 1924. márc. 10.
 [Tardos Taussig Ármin] T. T. Á.: Szemelvények Károlyi Lajos kátéjából. Szeged. 1924. máj. 15.
 Tóth István Jenő: Károlyi Lajos művészete. Friss Hírek, 1924. jún.
 Lengyel Vilma: Károlyi Lajos képkiallítása. Szeged. 1924. jún. 8.
 Juhász Gyula: Károlyi Lajosnak (vers), Szeged. 1924. jún. 8.
- 1926:** Lengyel Vilma: Károlyi Lajos képkiallítása. Délm. 1926. jún. 29.
Károlyi Lajos: Néhány szó a művészetről. Délm. 1926. júl. 4.
- 1927:** Károlyi Lajos nagybeteg. Délm. 1927. márc. 11.
 Meghalt Károlyi Lajos. Délm. 1927. márc. 18.
 [Juhász Gyula:] Szegényjogú temetés. Délm. 1927. márc. 18.
 Lengyel Vilma: Vasárnap délelőtt 11 órakor temetik Károlyi Lajost a múzeum előtt. Délm. 1927. márc. 19.
 Eltemették Károlyi Lajost. Délm. 1927. márc. 22.

- Károlyi Lajos özvegye kolostorba vonul és férjének összes képeit a városnak ajándékozta. Délm. 1927. márc. 23.
- Juhász Gyula: Károlyi Lajos. Széphalom, 1927. 1. évf. 7—9. sz. 305—306.
- Lyka Károly: Károlyi Lajos. Művészet, 1927. III. évf. 4. sz. 235.
- Móra Ferenc látogatása a városházán a püspök portréja és Károlyi Lajos hagyatéka ügyében. Délm. 1927. aug. 10.
- Kontraszty Dezső: Károlyi Lajos emlékezete. Délm. 1927. okt. 30.
- Kontraszty Dezső: Nyílt levél a szegediekhez. Délm. 1927. nov. 1.
- 1928:** Czibula Antal: A nagy diktátor, Szeged. 1928. 169—199.
A Képzőművészeti Társulat határozatképtelen. Délm. 1928. jan. 15.
- 1929:** Prohászka Ottokár: Soliloquia. Bp. 1929. 81. és 96—97.
Földi Mihály: Prohászka és naplója: Soliloquia. Nyugat, 1929. XXII. évf. 22—23. sz. 598.
- 1930:** Heller Ödön, Károlyi Lajos, Szöri József emlékkiállítás. Délm. 1930. szept. 28.
Heller Ödön, Károlyi Lajos, Szöri József emlékkiállítás. Katalógus, Szeged. 1930. szept. A Munkácsy-céh és a Szegedi Fészek-klub reprezentatív képzőművészeti kiállítása. Délm. 1930. okt. 19.
- 1934:** Tóth István Jenő: Ki jogosult Károlyi Lajos hagyatékának értékesítésére? Sz. N. 1934. máj. 23.
- 1935:** Éber László: Művészeti Lexikon. Bp. 1935. I. 530.
- 1936:** Tardos Taussig Ármin meghalt. Délm. 1936. febr. 26.
- 1937:** Elkészítik Károlyi Lajos síremlékét. Délm. 1937. nov. 4.
- 1938:** Eltűnt Károlyi Lajos sírja. Délm. 1938. szept. 11.
- 1940:** Vér György: Károlyi Lajos a szentéletű festő. Délm. 1940. jún. 29. — Károlyi emlékkiállítás sikere. Délm. 1940. júl. 2.
[Dinnyés Ferenc] D. F.: Károlyi Lajos művészete. Délm. 1940. júl. 3.
- 1941:** Juhász Gyula: A halhatatlan. — Paku Imre: Juhász Gyula összes versei. Szeged, 1941. 284.
- 1943:** Virág nyílik a hervadó őszirózsák festőjének sírján. Délm. 1943. júl. 4.
- 1947:** Dorogi Imre: Emlékezés Károlyi Lajosra. Tiszatáj, 1947. május. 62—63.
- 1953:** Lyka Károly: Festészeti életünk a milleniumtól az első világháborúig. Bp. 1953. 105.
Bényi László: Rudnay Gyula. — Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve. Bp. 1953. 459—460.
Soltész Zoltánné: Hollósy Simon leveleiből. — Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve. Bp. 1953. 623. és 626.
Múzeumi-képtár (rövid vezető), Szeged, 1953.
- 1954:** Réti István: A nagybányai művésztelep. Bp. 1954. 313—314.
Szelesi Zoltán: Károlyi Lajosról. — MSZT Mozgalom, 1954. febr.
Szelesi Zoltán: Szeged festő-poétája, Károlyi Lajos. Délm. 1954. júl. 15.
Szelesi Zoltán: Szeged felszabadult képzőművészetéről. Tiszatáj, 1954. okt.
- 1955:** Péter László: Eidus Bentian. Délm. 1955. jan. 16.
Szelesi Zoltán: Két szegedi festő: Károlyi Lajos és Nyilasy Sándor. Tiszatáj, 1955. febr. 43—50.
Kiállítás Hódi Géza festőművész oroszországi műveiből. Katalógus. 1955. jún.
Szelesi Zoltán: Kiállítás Hódi Géza oroszországi műveiből. Délm. 1955. jún. 14.
Péter László: Juhász Gyula a képzőművészetéről. Szabad Művészet, 1955. augusztus.
Múzeumi-képtár (rövid vezető), Szeged. 1955.
- 1956:** Lyka Károly: Festészetünk a két világháború között. Bp. 1956. 99—100.
Bodnár Éva: Tornyai János. Bp. 1956. 44.

- 1957:** Károlyi Lajos-émlékkiállítás katalógusa, Szeged. 1957. október.
 Szelesi Zoltán: Juhász Gyula Károlyi Lajosról. Tiszatáj, 1957. okt.
 Szelesi Zoltán: Károlyi Lajos. Délm. 1957. okt. 23.
 Ma Károlyi Lajos-émlékest a szegedi képtárban. Délm. 1957. okt. 24.
 Károlyi Lajos-émlékest. Délm. 1957. okt. 26.
 Képzőművészeti figyelő — Tiszatáj, 1957. nov.
 Szelesi Zoltán: Adatok Szeged XIX. századi képzőművészetéhez. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1957. Szeged, 1957. 202—213.
 Károlyi Lajos-émlékkiállítás nyílik Vásárhelyen. Csongrád megyei Hírlap, 1957. nov. 23.
 Károlyi Lajos emlékkiállítás Hódmezővásárhelyen. Csongrád megyei Hírlap, 1957. nov. 26.
- 1958:** Juhász Gyula: Örökség, Bp. 1958. I. 305—307.
 Szelesi Zoltán: Szeged új képzőművészete. Tiszatáj, 1958. nov.
 Szegedi képzőművészek retrospektív kiállítása 1945—1958. Katalógus. Szeged, 1958.
 Károlyi Lajosról hangzik el előadás a TIT makói klubjában. Csongrád megyei Hírlap, 1958. dec. 11.
- 1959:** [Lőkös Zoltán] (l. z.): A tiszai táj ihletett festője. Délm. 1929. máj. 20.
 Nyári Tárlat. Délm. 1959. júl. 24.
 Csongrád megyei Képzőművészeti Kiállítás. Katalógus. Szeged. 1959. 5.
 Az Alföld a festészetben. Katalógus. Bp. 1959. 22.
 Szelesi Zoltán: Szeged képzőművészete a Tanácsköztársaság idején. — Tanácsköztársaság Csongrád megyében. Hmvhely. 1959. 157—168.
 Szelesi Zoltán. Vásárhelyi művészet 1958-ban. — Csongrád megyei Tanulmányok. Hmvhely. 1959. 1. sz. 43—44, 46.
 Szelesi Zoltán: Juhász Gyula és Károlyi Lajos (megjelenik a kiadás alatt levő Juhász Gyula Emlékkönyvben. — Paku Imre szerk.)

LAJOS KÁROLYI

(1877—1927)

(*Auszug*)

Lajos Károlyi gehört zu denjenigen Gestalten der neueren ungarischen Malerei, deren Leben am eigenartigsten war. Er wurde am 16. Juli 1877 geboren. Sein Vater war ein tüchtiger Schuster (Tschismenmacher) der Stadt. Er strab an einer Erkältungskrankheit, die er sich während des Szegeder Hochwassers (1879) zugezogen hatte. Die Mutter Marie Malatinszky, heiratete noch einmal, aber auch sie ist bald darauf hingschieden. Der früh verwaiste Knabe wurde anfangs von seinem Stiefvater Mátyás Martinovics, der Forstbeamter war, erzogen, dann von seinem dreizehnten Lebensjahr angefangen von seinem Onkel, dem Szegeder Gastwirt, György Malatinszky. Nach der Erwerbung des Abiturs in dem städtischen Gymnasium der Piaristen (1895) reiste er nach München, um sich dort zum Kunstmaler auszubilden. Doch sagte die von dem Leben abgesonderte, trockene Unterrichtsmethode dem poetisch eingestellten jungen Mann, der ein Naturliebhaber war, durchaus nicht zu. Enttäuscht kehrte er heim in die Wälder an der Draumündung, zu seinem Stiefvater mit dem Vorhaben, den Beruf zu ändern und Förster zu werden. Doch hat er in der seelenheilenden Umgebung der reichen Schatten spendenden alten Bäume seine Arbeitslust recht bald wiedererlangt und die Sehnsucht nach der Kunst flammte in ihm wieder auf.

Im Herbst des Jahres 1896 reiste er nach Rom, um dort die italienischen Grossmeister zu studieren. In der „ewigen Stadt“, wo er für den Bischof Fraknói Kopien verfertigte, verbrachte er mehr als ein Jahr, obgleich er sich von seinem Arbeitskreis nicht befriedigt fühlte. Am Ende des Jahres 1897 reiste er wiederum nach München, um sich in der dortigen, später Nagybányaer Freischule Simon Hollósys weiterzubilden. Hier machte sich Károlyi nicht nur das von Réti in Worte gefasste Programm dieser Bewegung („Die einfachste Quelle jedes Schön und Wahren ist die Natur“) zu eigen, sondern befasste sich eingehend auch mit sozialen und religionsethischen Fragen. Mit Leidenschaft vertiefte er sich in das Studium der Lebensphilosophie Tolstojs, was in zuletzt aneiferte, dass er im Herbst 1899 zu ihm pilgerte. Sein mühevoller Weg bedeutete aber für ihn jedoch weniger als er es erwartet hatte, und so kehrte er aus Jasnaja-Poljana, dem Heim des grossen russischen Schriftstellers, enttäuscht nach Hause zurück. Eine gute Zeit lang nahm er keinen Pinsel in die Hand, er dachte nämlich, dass er seine Seelenruhe nur durch schwere körperliche Arbeit zurückerlangen könnte. Deswegen verdingte er sich als Tischler zu einem Vetter nach Makó. Nahezu ein Jahr verbracht er in diesem Gewerbe, während dessen er das seelische Gleichgewicht tatsächlich zurückgewann. In der ruhigen Atmosphäre einer Kleinstadt, an der Hobelbank überkam ihn allmählich wiederum die Lust zur Kunst. Damit begann die Entwicklung seiner eigenartigen Malerei. Abgesehen von kurzen ausländischen und Budapestrer Aufenthalten blieb Károlyi bis zum Ende seines Lebens treu zu jener Umgebung zu deren gefühlvollem Maler-Lyriker er während eines Vierteljahrhunderts wurde und als solcher mit dem Szegeger Dichter Juhász Gyula verglichen werden kann.

Die Bilder dieses ausserordentlich gebildeten Malers, dessen Inneres uns auch der sanftmütige Blick verrät, sind voll von Stimmungen, den Widerspiegelungen einer empfindsamen Seele. Das zeigen uns seine Schöpfungen: die „Ujszegeger Teilansicht“, die uns eine hinreissende Gruppe bildet von mit Vögeln bevölkerten alten Platanen und blühenden Rosenhainen, das von reichem Laub beschattete „Gartenhaus“ mit seinem Plankenzaun, die „Winterstimmung“: kotige Strasse von laublosen Baumreihen eingefasst, dann der schon tausendmal gemalte, mit edlem Geschmack zusammengelegte Tischschmuck der „Rosen“ oder der in der Abendstille entstandene „Sonnenuntergang auf der Theiss“. Mit ähnlichen Titeln hat er diese Themen öfter bearbeitet. Ausser seinen in die hunderte gehenden Selbstbildnissen können uns auch seine Portäts, seine Studienköpfe bezeugen, dass die realistische Menschendarstellung zu den eigenartigsten Werten der Malerei Károlyis gehört. Die manchmal etwas trübsinnige Stimmung seiner Bilder stammt aus der drückenden Einsamkeit und aus der öden Vergangenheit, in seiner Malerei ertönen doch die reinsten menschlichen Gefühle: die Liebe zur sich entfaltenden Natur, zu der uns umgebenden Landschaft, zur Vaterstadt und zu dem arbeitenden Volk.

Der in mönchischer Einsamkeit lebende Vegetarianer, Lajos Károlyi, nahm an den Ausstellungen des hiesigen „Vereins der bildenden Künste“, nachdem er sich in Szeged niedergelassen hatte, Jahre hindurch regelmässig teil. Am Anfang des Jahrhunderts eröffnete er eine Malerschule und lange Jahre hindurch beschäftigte er sich mit guten Ergebnissen auch mit der Bildung der Szegeger Künstlerjugend. Seine erste grossangelgte Ausstellung veranstaltete er 1910 in dem hiesigen Museum, im Herbst 1918 stellte er sich in dem Budapester Nemzeti Szalon vor, mit schönem Erfolg. Der aufgetauchte talentvolle Maler aus der Provinz wurde hiernach gerne als Mitglied in den Verein für bildende Kunst und Kunstgewerbe (KÉVE) aufgenommen. Das Museum für schöne Künste (Szépművészeti Muzeum) hat sogar mehrere von seinen Schöpfungen käuflich erworben.

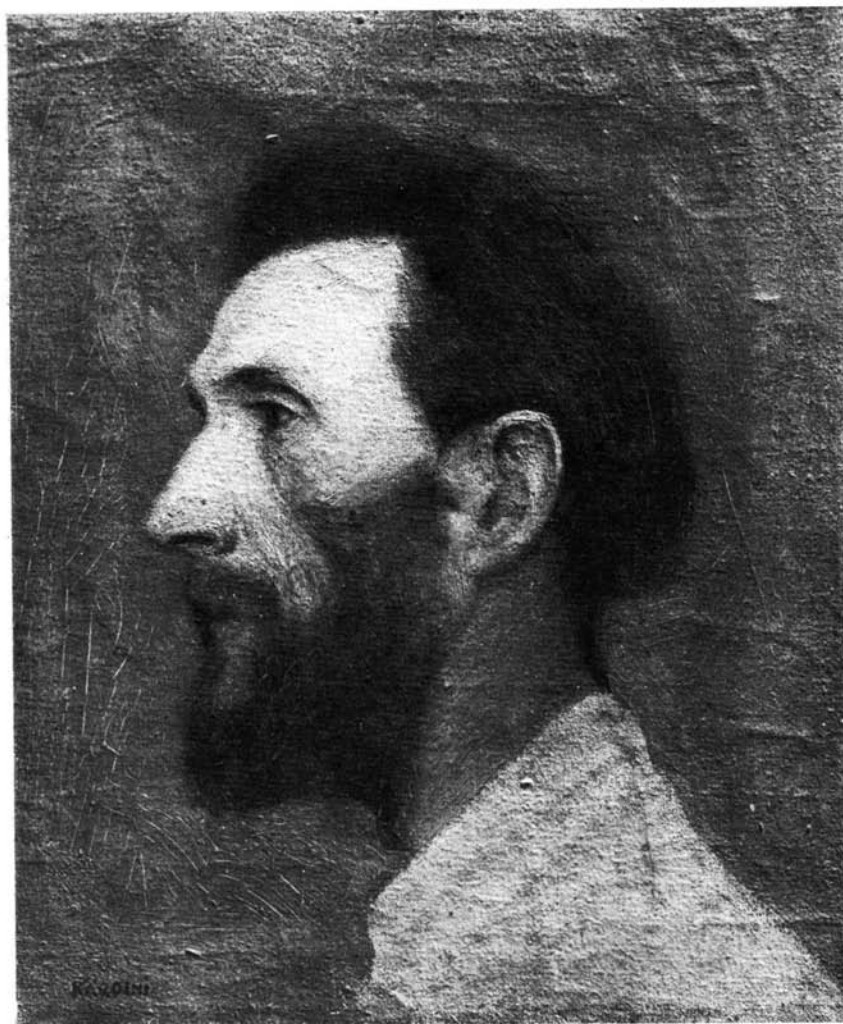
Die ausserordentlich schweren Lebensverhältnisse nach dem ersten Weltkrieg und die drückenden sozialen Verhältnisse haben auch Károlyi dazu angetrieben, sein Heil im Auslande zu suchen. Vor seiner Abreise veranstaltete er eine selbständige Ausstellung in Szeged, um aus dem Erlös seiner verwaunten Bilder die Spesen seiner geplanten Reise zu bestreiten. Zuerst verbrachte er in Wien eine kürzere Zeit, von wo er nach Holland weiterreisen wollte; er musste

aber zu seiner Bestürzung bald erkennen, dass er von dem wertlosen ungarischen Geld auf diese lange Reise sehr viel besitzen müsste. Somit kehrte er im Sommer 1922 wieder in die Heimat zurück, er reiste aber nicht nach Szeged, sondern nach Székesfehérvár, wo er als Gast des Bischofs Ottokár Prohászka das Porät des Bischofs malte. Mit seinen neueren Bildern erschiener noch dieses Jahr (1922) auch auf der Ausstellung des KÉVE in Budapest. Kaum verschaffte er sich etwas Geld mit seinen Porträts, er reiste wiederum in das Ausland, nach dem von ihm so sehr geliebte Italien. Er ist in Florenz, Rom, Venezien und anderen italienischen Städten herumgekommen. Er arbeitete fleissig. Längere Zeit hat er es im Auslande doch nicht aushalten können, er sehnte sich zurück nach den Ufern der Theiss. Im Sommer 1924 erschien er in Szeged und veranstaltete hier eine Ausstellung von seinen im Auslande entstandenen Schöpfungen. In den Lokalblättern wurde er als ein unter dem blauen Himmel Italiens „farbig gewordener“ Szegeder Maler gefeiert. Sein Freund Gyula Juhász huldigte diesmal mit einem ihm gewidmeten schönen Gedicht seiner Kunst.

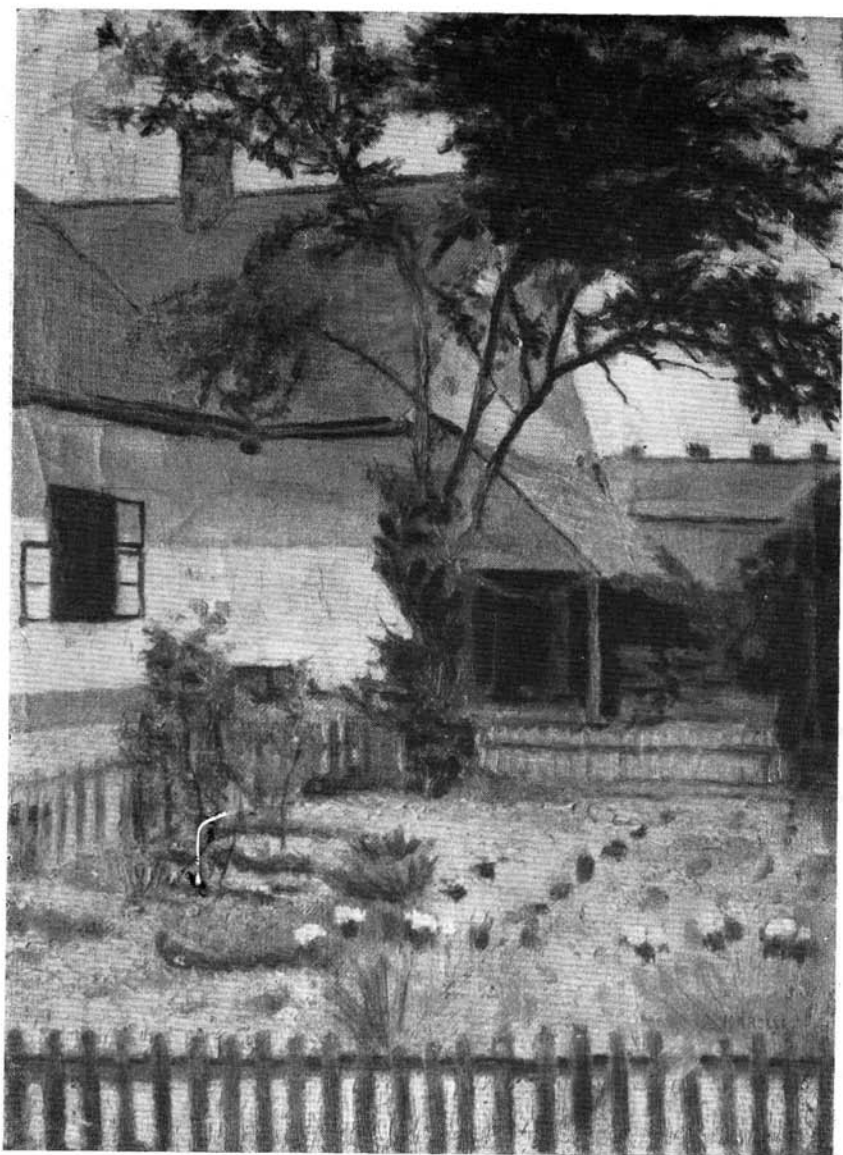
Nach seiner Ausstellung zog er nach Budapest, wo er in sehr kargen Umständen aus Anleihen leben musste. Seine unerträglich gewordene Einsamkeit teilte er dann mit einem hiesigen jungen reinherzigen Mädchen, mit Ilonka Molnár, die er in Februar 1926 heiratete. In demselben Jahr zeigte er noch einmal und zuletzt seine Bilder dem Szegeder Publikum. Kurz nachher kam er mit schweren Magen- und Nierenleiden in das Rochus-Spital von Budapest, wo er nach vielen Leiden am 17 März verschied. In seinem Testament vermachte er alle seine Schöpfungen dem Szegeder Museum. Auf das Einschreiten seiner Verehrer wurde sein Leichnam nach Szeged gebracht und vor dem Museum wurde ihm die letzte Ehre erwiesen. Auf seinem letzten Weg begleitete ihn der Arbeitergesangverein mit einem Trauerchor, und sein getreuer Freund, der Dichter Gyula Juhász, nahm von ihm unter anderem mit folgenden Worten Abschied: „... Du hast eine grosse Lehre auf uns gelassen: die Arbeit ist heilig. Du warst ein schaffender Arbeiter, der sich für die Zukunft bemühte, dessen Saat reift, auch wenn sie nur über seinem Grab abgerntet wird. Wir geloben hier, dass wir deine menschlichen und künstlerischen Werte der Welt zeigen werden und wir werden auch versuchen, die Krone deines Lebens, den Geist der Wahrheit zum Sieg zu verhelfen!“

Seit diesen Abschiedsworten von Gyula Juhász an Károlyi mussten 30 Jahre vergehen, bis der vorzügliche Szegeder Maler auf eine ihm würdige Art Anerkennung fand und einen gebührenden Platz unter den fortschrittlichen ungarischen Meister des Alföld einnehmen konnte. Während dieser Zeit ist aus der alten Welt eine neue Welt entstanden. Jene Zeit kam heran und blies von dem Namen Károlyis den Staub des Vergessens ab, deren Ideen auch dieser Maler sich zu eigen machte, deren Verwirklichung abzuwarten ihm aber nicht mehr gegönnt war. Das Szegeder Móra Ferenc Museum vermochte im Herbst 1957 nur mit der begeisterten Mitarbeit der Gesellschaft die grosses Interesse hervorgerufene Gedenkausstellung Gyula Károlyi zu arrangieren, diese Mitarbeit entsprang aus der Hochschätzung des Künstlers durch das gesamte Publikum der Stadt Szeged. Von Privatpersonen wurden durch das Museum zahlreiche Bilder des Künstlers eingesammelt, um diese mit dem in dem Museum verwahrten Károlyi-Nachlass den Szegeder Arbeitenden vorzuführen. Mit dieser Ausstellung erschloss sich zuerst das bleibende Lebenswerk dieses bisher in einem Halbdunkel verbliebenen Malers vor dem Publikum in seinem vollen Wert und in seiner vollen Schönheit.

Zoltán Szelesi

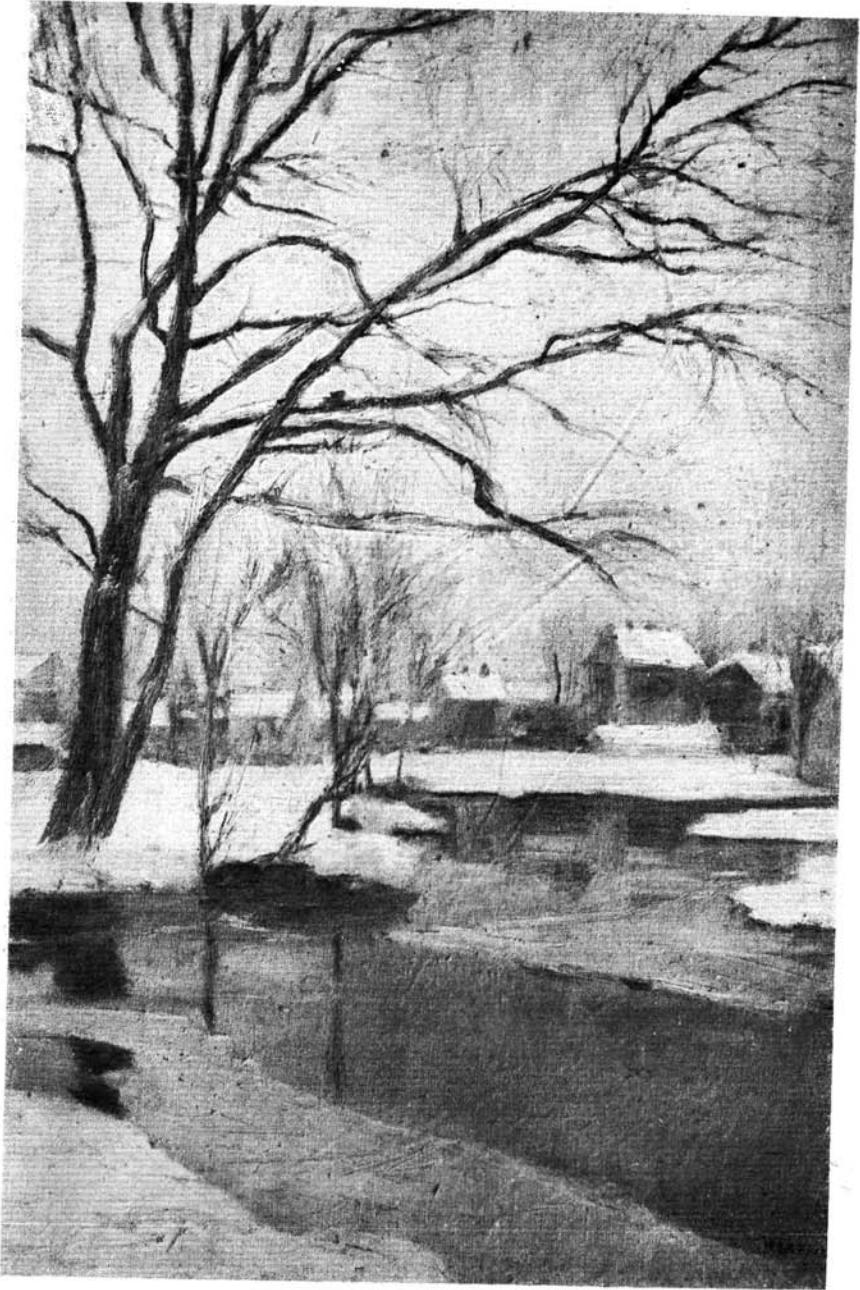
Önarckép

Kertes ház

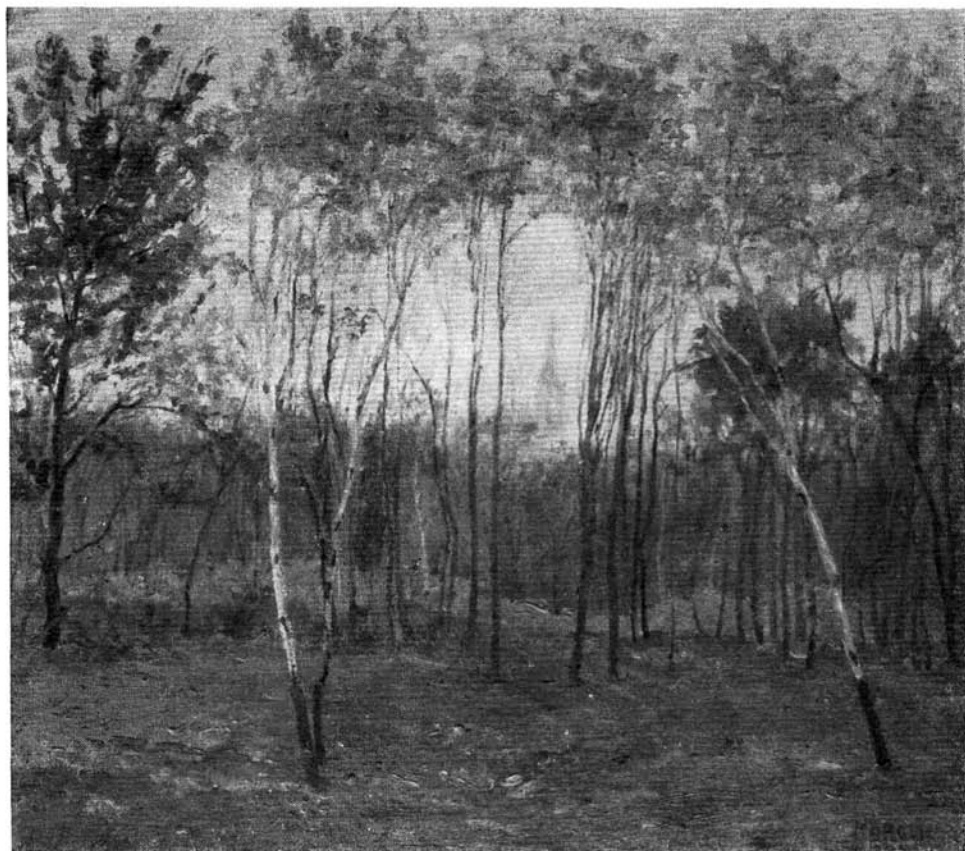
Őszirózsák

Téli táj

Pillich Kálmán arcképe

Újszegedi részlet

Virágcsendélet

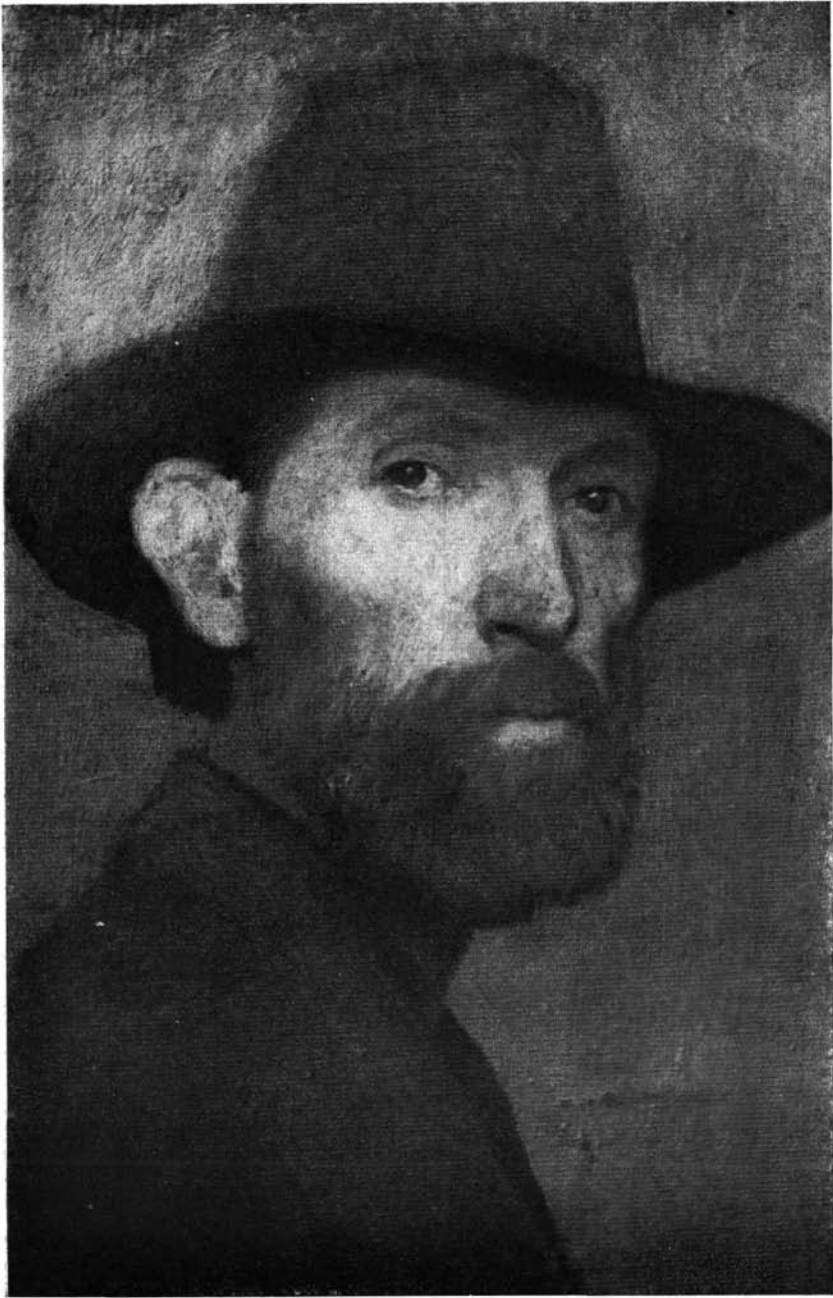
Férfiarckép

Borus táj

Rózsák

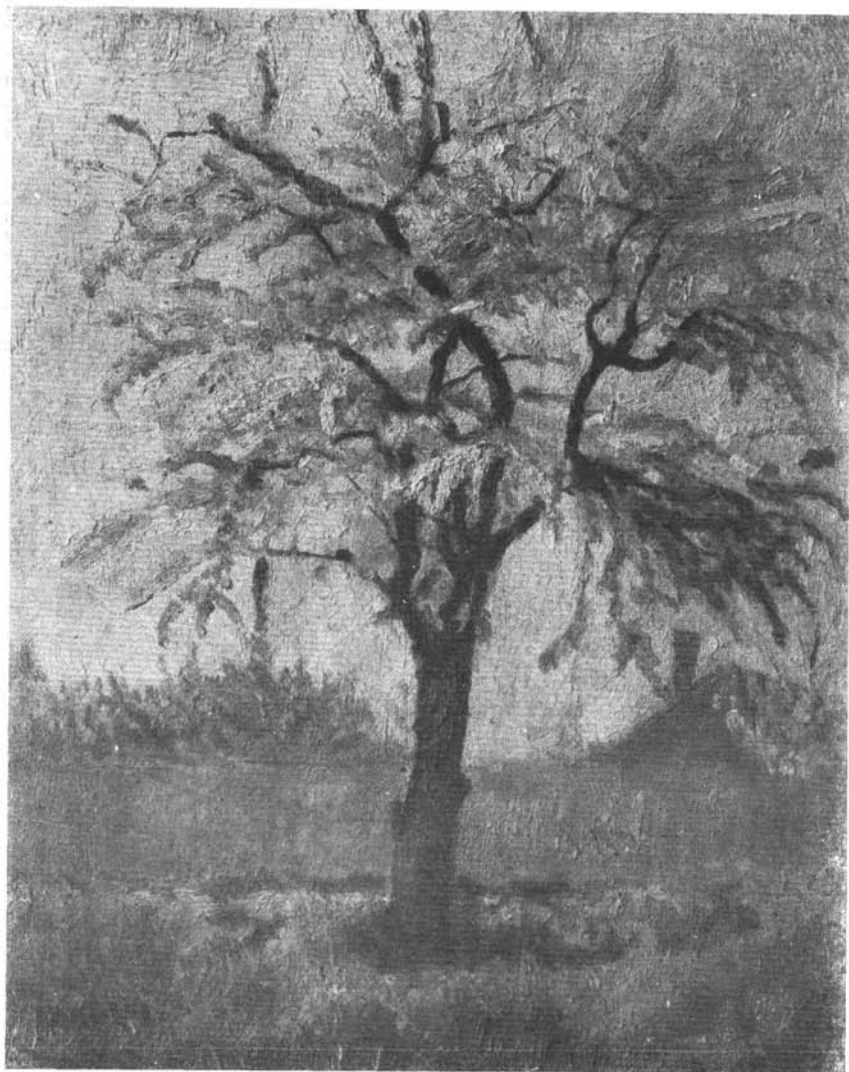
Önarckép

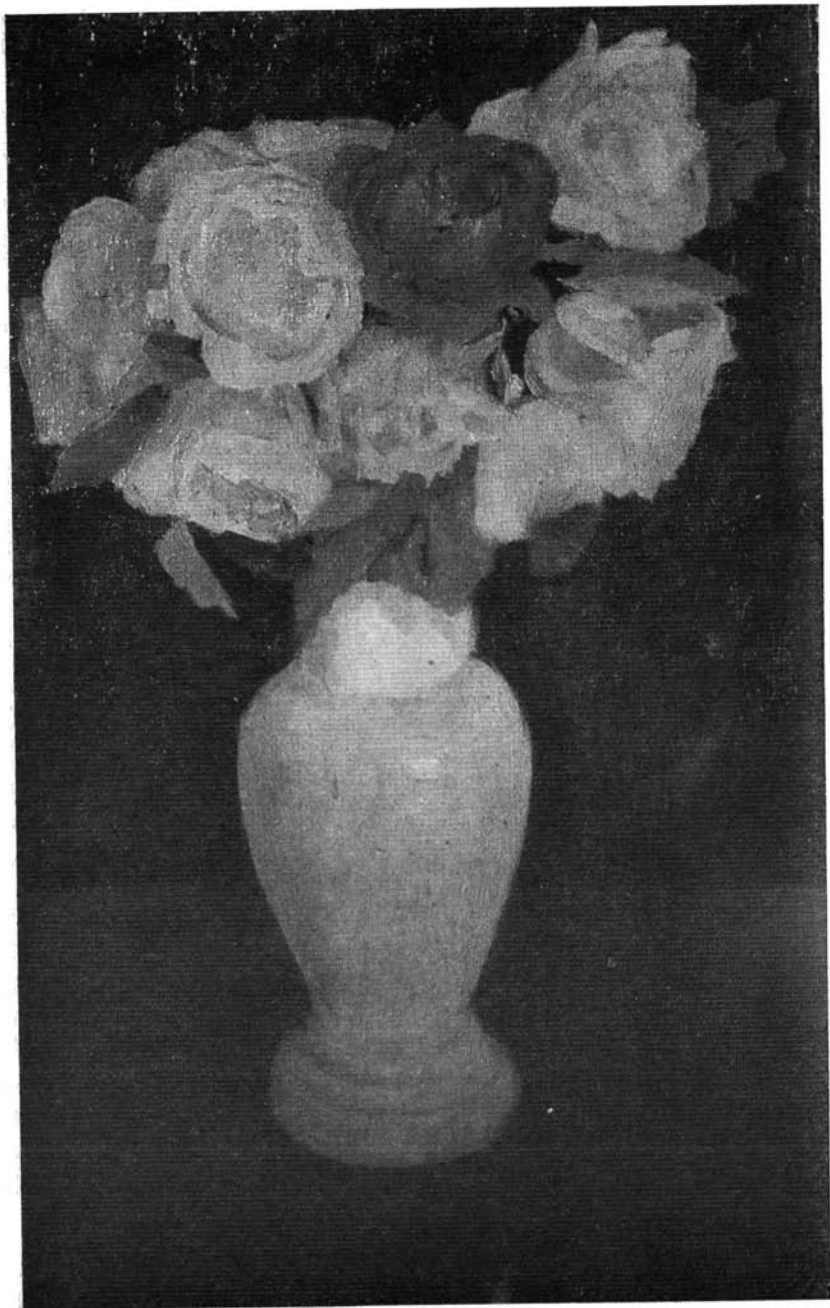
Virágcsendélet

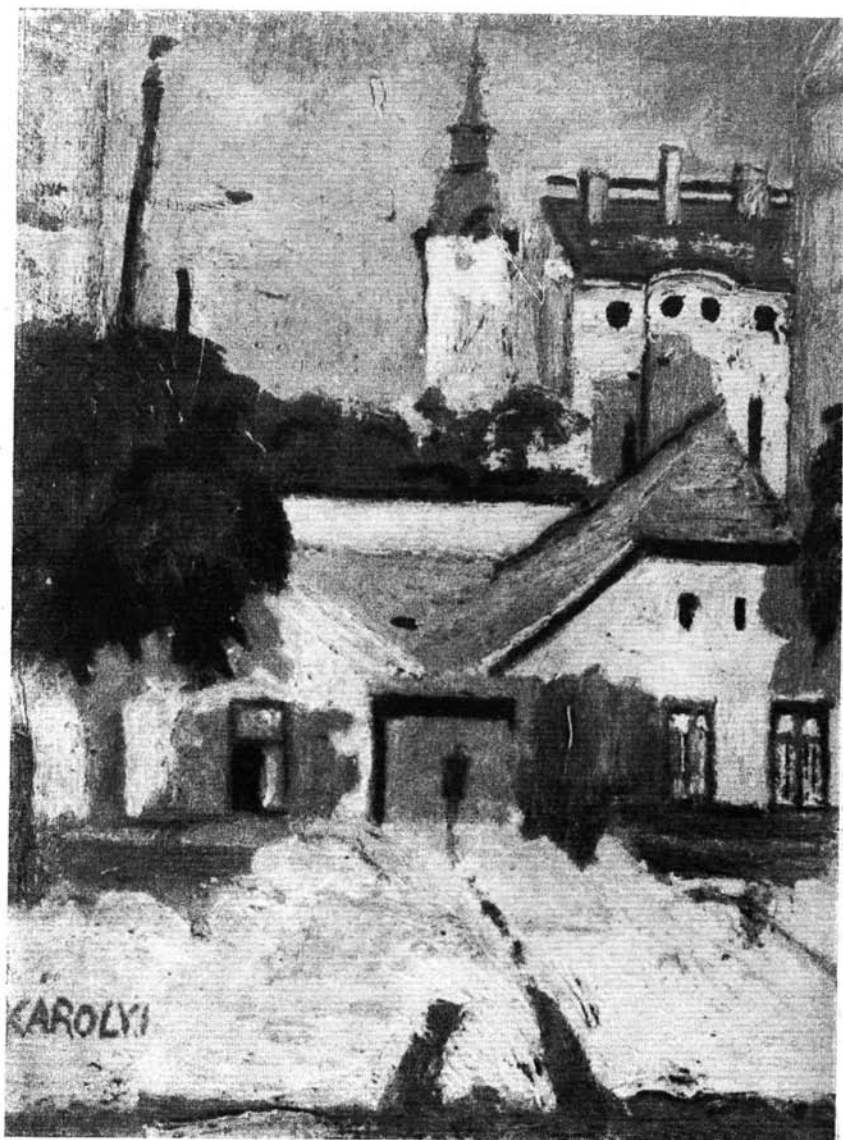
Női arckép

Virágzó fa

Rózsacsokor

Városrészlet

Parkrészlet

EGY ISMERETLEN RÉGI SZEGEDI VÁROSKÉP

Szeged régi városképeinek, vedutáinak száma elég tekintélyes, de összefoglaló áttekintés még nincs róluk.¹ Ezúttal sem kerül sor e szép föladat elvégzésére, azonban újabb adalékul egy Oltványi Páltól² már röviden leírt és Reizner Jánostól³ is számon tartott, a valóságban azonban eddig ismeretlen ábrázolást, egy Máriacellbe küldött szegedi fogadalmi képet szeretnék bemutatni.

A kép említését szegedi kutatásaim során állandóan szem előtt tartottam. Megszerzése azonban sokféle nehézségbe ütközött, és csak akkor került sor rá, amikor Kretzenbacher Lipót gráci professzor és múzeumigazgató cikkéből⁴ arról értesültem, hogy a gráci néprajzi múzeum elhatározta a Máriacellben évszázadok óta felhalmozódott fogadalmi képeknek fényképparchivumban való megörökítését, miután e művészileg talán nem nagyértékű ábrázolásoknak mérhetetlen művelődéstörténeti és néprajzi jelentősége, dokumentáló ereje van.

Ezen a nyomon fordult kérésemre a Szegedi Egyetemi Könyvtár vezetősége a gráci néprajzi múzeumhoz, hogy a szegedi fogadalmi kép fényképmásolatát bocsássa a szegedi kutatás rendelkezésére. Kretzenbacher professzor a kérésnek nagy előzékenységgel eleget is tett: két fényképfölvételt és három színes diapozitívet volt szíves küldeni. Őt, továbbá a fényképek mesterét: Kriss-Heinrich Hubertet és mindazokat, akik szegedi és osztrák részről a kérés teljesítésén buzgólkodtak, illesse a leghálásabb köszönetet. Kretzenbacher professzor kedves kísérő levelében arról is értesít, hogy az eredeti kép tisztításra, restaurálásra szorul. Ez magyarázza, hogy a fényképfölvételek kevésbé élesek. Úgy gondolom, hogy a nagyfontosságú ábrázolás megérdemelné, ha városunk tanácsa alkalmas módon a múzeum várostörténeti osztálya számára a máriacelli képről eredeti nagyságban színes másolatot készíttetne. Az alábbiakból bizonyára meggyőzően tűnik ki a kép elsőrendű várostörténeti jelentősége.

A kép a XVIII. századi pestisjárványok szorongásokkal telt világát, nagy emberi kiszolgáltatottságát idézi föl bennünk.⁵ Az egykorú orvostudomány minden erő-

¹ A régi szegedi vedutákról Bálint Sándor: Szeged városa. Budapest, 1959. 44 és az ott idézett irodalom

² Oltványi Pál: A szegedi plébánia és a t. piarista atyák szegedi kronikája. Szeged, 1886, 55. Egy Máriacellből küldött értesítés nyomán.

³ Reizner János: Szeged története III. Szeged, 1900, 171. Ő is másodkézből idéz. Forrása Gyarmathy János: Nagy Mária Zelli utitárs. Budapest, 1884, 22, 23. Innen tudjuk, hogy Szeged városa a kép mellett ezüst lámpát is küldött Máriacellbe, amelynek súlya 3076 gramm. Erdemes volna tudnunk, hogy megvan-e még és van-e, ill. milyen ötvösjegye van rajta.

⁴ Kretzenbacher, Leopold: Die Motivbilderaufnahme in Mariazell. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 1958, 163.

⁵ A század szegedi járványairól kiváló orvostörténeti feldolgozás Csajkás Bódog: Szeged közegészségügye a XVIII. században. Szeged, 1944.

fejlesztése mellett is csak korlátozni tudta a járványok öldöklő méreteit. Ezért az akkori társadalom a maga vallásos világképének szellemében az égi hatalmakhoz folyamodott segítségért: bűjtöket, különleges ünnepeket, búcsújárásokat fogadott, templomok, kápolnák, köztéri szobrok állítására tett fogadalmat. Főllendül azoknak a szenteknek tisztelete, akiknek a néphit járványok idején különös pártfogást tulajdonított. Közép-Európában főleg Rókus, Rozália, Sebestyén örvend nagy népszerűségnek. Mindez természetesen a régi barokk városképen is érezteti a maga művészi befolyását.

E nagy járványoknak a hazai népeletre és művészetre, egykorú közgondolkodásra és orvostudományra való hatása külön tárgyalást érdemel. Itt most csak néhány szegedi vonatkozásra emlékeztetek. Így a Rókus-kápolnára, amely a köréje települt új városrésznek is névadója lett,⁶ továbbá a Palánkban emelt Rozália kápolnára, amely még a XIX. század kolerajárványainak idején is a város parasztnépének kegyhelye volt. Ősi hagyomány szerint egészen a századunk 20-as éveiben történt lebontásáig, illetőleg áttelepítéséig, Sárlos Boldogasszony ünnepén ebben a kápolnában ment végbe a járványokra emlékeztető, egykor orvosi fülként ajánlott fodormenta szentelése, amelyre a környék faluiból, továbbá tanyákról is elzarándokolt főleg az asszony nép. A pestis emlékét máig őrzi a rókusi Vasas Szent Péter utca is. Ugyanis az 1739. évi járvány ezen a napon (augusztus 1.) szűnven meg, a város akkori jámbor népe megelőző bűjti nappal (vigilia) egybekötött fogadalmi ünneppé nyilvánította. Ezt a napot elsősorban a rókusiak, de más városrészbeliak is egészen 1914-ig búcsúval ülték meg.

Az 1708/9. évi *gugahalál*, *mirigyhalál*, *feketehalál*, *dögvész* népies, esetleg névmágiás neveken is emlegetett pestist a néphit szerint egy csomó kenderrel egy leány hurcolta be Csongrád megyébe a török tartományokból. (Temesköz ekkor még a szultáné volt.) A hódoltság után újjászülető városnak ebben az időben még se orvosa, se patikája. A Bécsből ide küldött Ausfeld Kristóf kitűnő katonarvos jelentése a járvány lefolyását a szemtanú megbízhatóságával örököltette meg. Mindenesetre az ő tudományának és hatásos intézkedéseinek köszönhető, hogy a vésznek csak 182 szegedi áldozata volt, míg a kisebb Aradnak 3000. Mindezeket azonban itt nem részletezhetjük.⁷

Ennek a járványnak emlékezetét őrzi a szegedi népnek 1918-ig évről évre ismétlődő radnai búcsújárása és a dolgozatunk tárgyául szolgáló fogadalmi kép, amelyet a szegedi vár népe a nagyhírű, magyaroktól is valamikor sűrűn látogatott osztrák búcsújáróhelyre, a stájerországi Máriacell, másként Öregmáriacell falujába küldött. Ennek a képnek néprajzi, de főleg városképi tanulságairól akarunk most a megértéshez okvetlenül szükséges bevezető sorok után szólni.

A 187,5 × 150 cm méretű, vászonra festett olajkép legfölül a máriacelli kegy-szobrot ábrázolja, közvetlenül alatta e latin fölírással:

MARIAE SZEGEDIANA CIVITAS SACRAT

Magyarul:

Máriának ajánlja Szeged városa.

A felirat egyúttal a barokkra annyira jellemző kronosztikon is, azaz a kiemelt betűknek számértéke van és a felajánlás időpontját, vagyis az 1709. évet jelöli meg.

A Mária-alakot azok a szentek veszik körül, akiknek közbenjárását a fertőző járvány idején különösen foganatosnak tartották: Sebestyén, Rozália, Antal, Rókus, Fábián. A barokk hierarchikus világképének megfelelően ők közvetítik Szeged városának kérelmét Máriához, az égi királynőhöz.

⁶ Bálint Sándor: Rókus. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1957. Szeged, 1957, 165.

⁷ A járvány lefolyásának részletezése: Reizner III, 170 és Csajkás 196.

A képet német szöveg kíséri, illetőleg magyarázza; *die hungerishe vestung segedin verlobet sich mit disen bild vnd offerets in die vorbitt der allerheligsten Jungfrauen vnd Mutter gottes Maria nacher Zell vnd deren oben abgebilten H(eiligen) nemblich Fabiany vnd Sebastian, Rochus, Rosalia vnd Antony vnd noch Ferners rings herumb grassierenten Contagion beschisset Zuwerden Anno 1709.* Magyarul: A szegeci magyar vár eljegyzi magát ezzel a képpel és ama kérelemmel ajánlja föl a legszentebb Szűzanyának, a Celli Máriának és az odafestett szenteknek, névszerint Fábiónak, és Se-

bestyénnek, Rókusnak, Rozáliának, Antalnak, hogy a körülötte még pusztító járványtól a jövőben megvédessék.

Legalól látható az, ami bennünket a képen leginkább érdekel és ez a korabeli Szegedet megörökítő veduta. Biztosra vehető, hogy a képet Szegeden festették. Ennélfogva ez városunknak nagyon kevés számú, hiteles, régi ábrázolásához tartozik. Meglepően szép, sőt nagyszerű az a benyomás, amely a képről árad felénk. A várnak az 1710-es években kezdődő átalakítása során rideg katonai szempontoknak esik áldozatul mindaz, ami még itt, ezen a vedután egyszerre monumentális erővel és dekoratív szépséggel, nyilván még a magyar középkor művészi ígézetével szól hozzánk. Ebben a hagyományos, évszázadokon át lényegében még változatlan formájában örökíti meg a kép ismeretlen festője. Tudjuk, hogy a várat 1686-ban a törökök pusztító ostrom nélkül adták át. Ehhez mindjárt vegyük hozzá, hogy a török időkben, az 1552. évi ostrom után a szegedi várnak nem volt különösebb hadijelentősége. Mindezek alapján alig lehet kétséges, hogy a máriacelli ábrázolás a vár és Palánk középkori jellegéből sokat megőrzött. Állításunkat bizonyítani is tudjuk.

A képen *legenda*, vagyis számozott magyarázat is olvasható:

1. das pallanchen thor	7. das magazin
2. das vestungs thor	8. Cameral haus
3. die abgebrante Kirchen	9. Kirchein vnd Magazin in der plancken
4. die Capellen in der vestung	10. franciscaner Closter vnd Kirchen
5. die Rundel oder pulfferthurm	11. morast
6. das Zeüyhauß	12. deisflus (= Tisza folyó)

A képen a vár déli és nyugati oldala látható délnyugati nézetből. Ez a szemléletmód elég ritka. Csak néhány, nem föltétlenül hiteles: inkább a barokk illuzionizmust, mint a valóságot tükröző csatakép készült így. A szegedi várat legtöbbször a Tisza felől örökítették meg és magát a város képét mellette elhanyagolták. A celli kép különben szépen hitelesíti és kiegészíti azt a benyomást, amely egy 1698-ban a Tisza felől készült tollrajz nyomán⁸ támad bennünk. A vár szintje magasabb, mint a Palánké. Ezt a festő nyilván művészi számításból, kiemelés céljából hangsúlyozta. Feltűnő a képen a török jellegű épületek hiánya. Ezek vagy elpusztultak, vagy nem kerültek bele a képbe, mert Felsőváros felé emelkedtek. Érdekes az is, hogy az alsóvárosi templom ugyan rajta van a képen, maga Alsóváros azonban nem. Ez nyilvánvalóan a templomnak a város életében való hagyományos jelentőségét, kimagasló szakrális szerepét akarja hangsúlyozni. A képen uralkodó jellege van a déli várfalnak. Itt látható a Tiszától haladva a délkeleti bástya, majd nyugat felé a főkapu, fegyverház (Zeughaus), délnyugati bástya imponáló együttese, amely még mintha a renaissance várépítés világát is idézné. A vár nyugati kapuja sérültnek tűnik. Ezt a XVIII. század folyamán csakugyan újjá is építették.

A vár belsejében jól fölismerhető a magastornyú, gótikus Szent Erzsébet templom, amelyet a legenda leégettnek jelez ugyan, de még könnyen újjá lehetett volna építeni. Erre vall az is, hogy Nádasdy László csanádi püspök 1711-ben alkalmasnak találta székesegyház céljaira. Határozottan meglepő a tőle délre álló templomtorony barokk jellege, hiszen a barokk stílusban való építkezés Szegeden tudunkkal csak az 1720-as évek táján indult meg. A gótika utóéletét városunkban a török hódoltság egészen a XVIII. századig fenntartotta. A kis templomot, amely pontos keletelése miatt is való-

⁸ Szeged városa 45, 26. kcp.

színűleg a hódoltság idején bevándorló szerbeké volt, nyilván török épületből alakították ki.⁹

A Palánk eredeti jellegét a veduta jól tükrözi. A *palánk*, vagyis a védelmül szolgáló vízi és földsánc, rajta a sűrű egymásutánban levert fanyársakkal jól látható. Két helyen, a mai Oroszlán és Somogyi utca táján csillagszerűen kiöblösödik. *Jól kivehető a Dömötör templom karcsú, nyolcszögletes tornya, amely az ábrázolás szerint ekkor még hat emeletből áll. Ebből napjainkra csak három maradt meg. Bizonyosra vehető, hogy a többit a templom barokk átépítése idején bontották le, hogy arányba hozzák az új homlokzattal. Lehetséges, hogy a török időkben minaret tornyául is szolgált.* A templomtól Alsóváros felé mintha utcasort lehetne látni, amely a sáncig húzódik. Itt az átjáró, vagyis a déli kapu emeletes, bástyaszerű, megerősített építmény. A XVIII. században kolostorkapu néven emlegetik. Nagyjából a mai Gellért kapu táján állott. A házak alaprajza és homlokzata emlékeztet a máig megmaradt Oskola utcai török házra. Emeletesek is föltűnnek közöttük.

Mint mondtuk, képünk nyomán az alsóvárosi templom nehezen tanulmányozható. A kép a nyugati nézetet örökítette meg, tehát az előtérben a két egymásra merőleges, jól elkülöníthető kolostori szárny látszik. Az északi rész nyilván a mai sekrestyével azonos. A nyugati, emeletes rész mögött a háttérben a templom nyugati oldalfala emelkedik ki. Az együttesről egy 1713-ból fennmaradt rajz¹⁰ is tájékoztat bennünket, és megerősíti a celli kép hitelességét.

Hangsúlyozzuk, hogy csak a közlés, az ismertetés volt a célunk, a celli városképet nem vetettük össze a többi egykorú, vagy közel egykorú szegedi ábrázolással. Ehhez a vizsgálathoz szükségünk volna a celli eredetiről készült minél több részletfölvételre. Így a palánki házakról és az alsóvárosi templomról pillanatnyilag nem tudunk határozottabb jellemzést adni.

Nyilván ennyiből is kitűnik a máriacelli fogadalmi képnek különös szegedi jelentősége: Szeged két városképi korszakának arról a néhány évtizedéről tanúskodik, amely a középkor és török hódoltság, illetőleg a barokk megújhódás között eltelt.

Bálint Sándor

EIN UNBEKANNTES ALTES STADTBILD VON SZEGED

Die Stadt Szeged hat während der Pestepidemie von 1709 dem Gnadenort Mariazell in Österreich ein Votivbild angeboten. Unterhalb dieses Ölgemäldes ist das gleichzeitige Stadtbild von Szeged zu sehen, und dieses wird vom Verfasser in seiner Arbeit analysiert.

⁹ Tudjuk, hogy az első szegedi szerb templom bent volt a várban, ezt azonban 1715-ben a várparancsnokság lebontatta. Szeged városa 74.

¹⁰ A rajtot közli Szeged városa 64.

A SZEGEDI MÓRA FERENC MÚZEUM HERBARIUMA

(BOTANIKA TÖRTÉNETI TANULMÁNY)

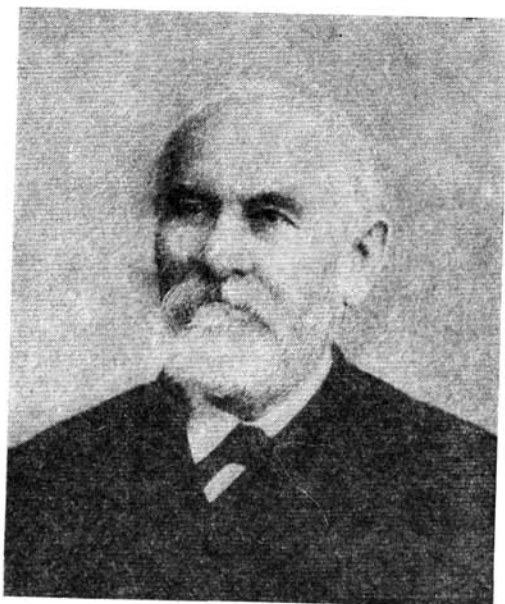
Szeged természettudományos múltja még ma is megíratlan. Ez a város régen felismerte a tudomány jelentőségét s egy egész évszázadon keresztül folytatta törekvéseit egy felállítandó egyetem érdekében. 1827-ben I. Ferenc császártól kért engedélyt a városban létesítendő jogtudományi tanfolyam megnyitásához. Ami a botanikát illeti, a régmúltból most még nem sokat tudunk. Kutatóink, Kitaibel, Sadler, az idegenek közül J. Mayr, A. Kerner, a későbbiek közül Borbás, Feichtinger, Szabó s mások csupán szórványos adatokat közöltek Szeged környékének flórájáról. Pedig kellett, hogy Szegeden valaki foglalkozzon botanikával, mert Torma Károly a 20-as években felhívta az itt működő Győrffy István figyelmét a piaristák gimnáziumában porosodó régi növénygyűjteményre, melyről kiderült, hogy mitterburgi Mitterpacher Lajos, az 1814-ben elhunyt nagyváradi kanonok gyűjtéséből való. Torma a rendelkezésére bocsátott irodalom alapján meg is próbálkozott annak földerítésével, hogy mely szege-diekkal állhatott Mitterpacher összeköttetésben, de a kérdés megoldásában halála akadályozta meg. Szóbanforgó gyűjteménynek azóta nyoma veszett.

1879-ben a Tisza árvize romokba temette Szegedet. Az újjáépülő város megsegítésére összefogott a magyarság, az európai fővárosok lakosai (gyűjtöttek London, Párizs, Berlin, Brüsszel, Bécs, Róma, sőt a cári Moszkva részvéte is eljutott a sokat szenvedett városba). Somogyi Károly esztergomi kanonok, európai hírű műgyűjtő 43 000 kötetes könyvgyűjteményével megalapozta a jelenlegi Somogyi Könyvtárat. Példája buzdíthatta az ugyancsak esztergomi főorvost, baranyanádasi Feichtinger Sándort (1817–1907), aki 1884-ben magyar és külföldi növényekből álló nagy értékű gyűjteményét Szeged városának ajándékozta azzal, hogy a majdan ott felállítandó harmadik egyetem céljait szolgálja.

Degen Árpád Feichtingerről írt nekrológiájában még kb. 8000 növénylapról tesz említést. Ez az adat ellenőrizhetetlen. (Pócs Tamás szerint Degen talán Feichtinger egész herbariumáról tesz említést s így adódik a nagy szám, hiszen a Feichtinger herbarium tetemes része az időben Esztergomban, a Természettudományi Múzeum Növénytárának gondnoksága alatt van!) Tény az, amit Feichtinger is említ, hogy „több ezer“ fajról van szó, ami a szegedi piarista főgimnázium múzeumában nyert elhelyezést. Innen a szegedi múzeumba került a gyűjtemény, valószínűleg a milleniumi esztendő utáni időkben. Legalább is erre utal Vellay Imre reáliskolai tanár cikke, a Szegedi Híradó 1893. febr. 5-i (31. sz.) számában, amikor Szeged tervezett monográfiájáról értekezve, a tágabb értelemben vett egyetemes monográfia érdekében tör lándzsát s a következőket írja: „...minthogy végre Szeged egy múzeum létesítését is felvette alkotásai közé, az egész munkálatnak az volna s jogosan elvárnök, hogy az legyen a

célja, amennyiben lehetséges, ezen újabban létesítendő intézmény első felszereléseire a megírott anyag alapjául szolgáló tárgyak átengednének“.

Kulinyi, Szeged legújabb korának történetírója azt írja: igen becses ez a gyűjtemény, 57 nagy dobozban 870 nem, 4205 növényfaj. Czögler Kálmán az 1909. évi

Feichtinger Sándor
(1817—1907)

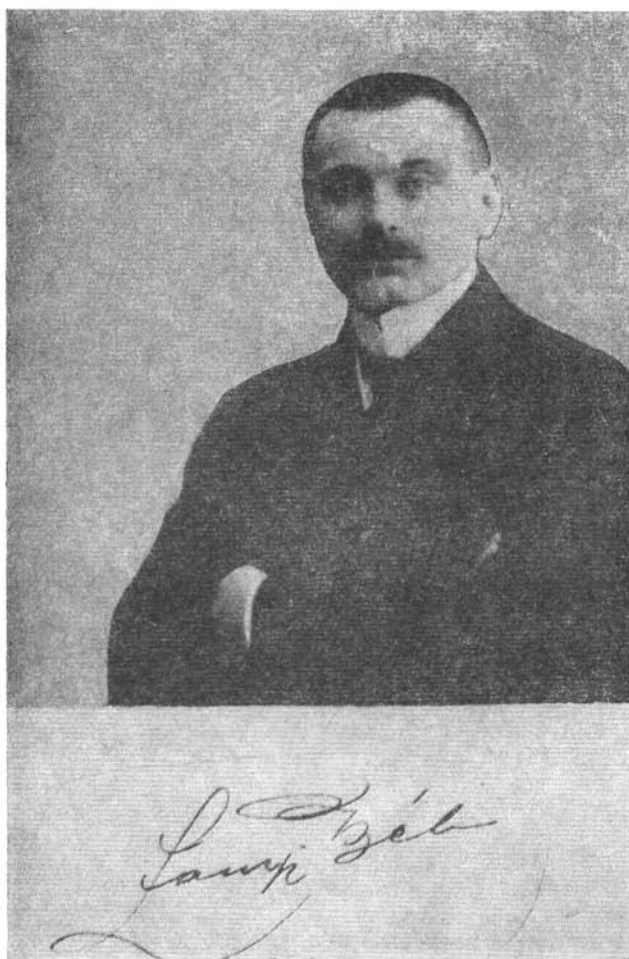
december hó 31-én végrehajtott összegezés és selejtezés után 4033 lapról tesz említést. Ez a szám megfelel a mai állapotnak is. A múzeum herbariumának szegedi anyagát a város korán elhunyt tudós fia, Lányi Béla leánygimnáziumi igazgató gyűjtötte, aki az egész gyűjteményt újra is rendezte.

Amikor Feichtinger és Lányi emlékének szentelem jelen tanulmányomat, beszámolok a herbarium állomány elmúlt félévszázadi, 1909–1959-ig történt gyarapodásáról, felsorakoztatva szám szerint az egyes gyűjtők által gyűjtött lapokat, különös tekintettel a Flora Hungarica egykori gyűjtőterületére.

Adataim gyűjtését 1958. október 26-án fejeztem be, Lányi Bélának, a magyar botanika nagy kárára történt tragikus halála 40. évfordulója napján.

FEICHTINGER SÁNDOR, mint azt Degen írja, tiszteletreméltó helyet vívott ki magának a magyar botanikai irodalomban. Kerek 50 esztendőn keresztül (1835–1885) gyűjtötte a növényeket kora fiatalságától kezdődően, a szó szoros értelmében véve „látástól – vakulásig“, elsősorban Esztergom megyében s környékén, a Magyar Középhegységben, Erdélyben, a Felvidéken, Horvátországban, a katonai végvidékeken s az akkori haza területén kívül is. A fennmaradt herbarium anyagából kiderül, hogy munkájában enciklopedikus növénygyűjtésre törekedett, nemcsak a vadontermő növénye-

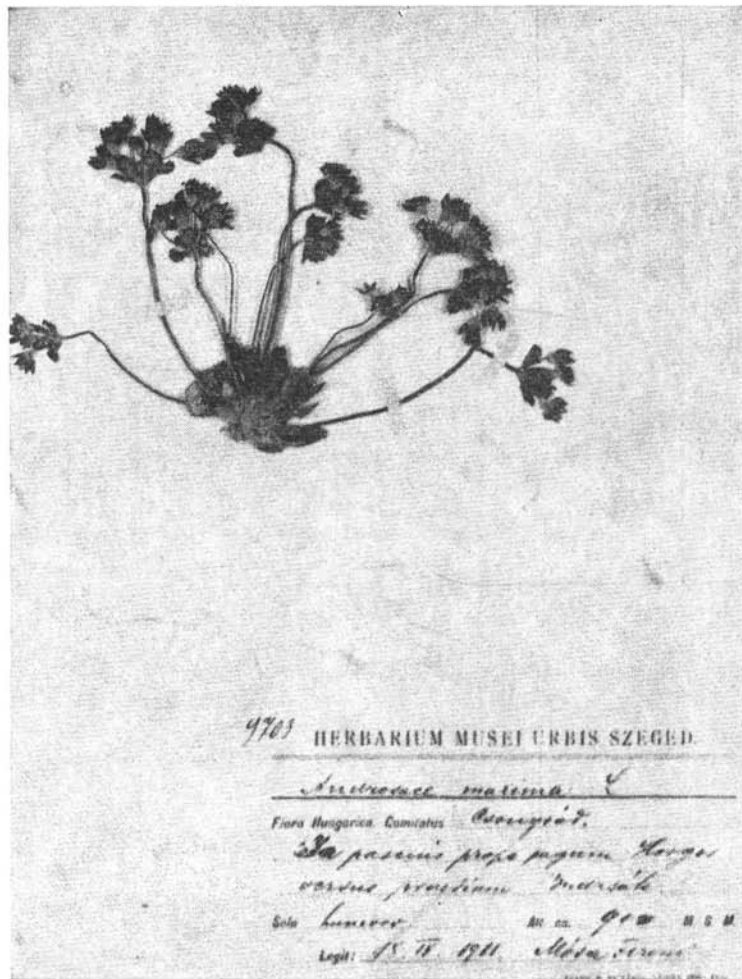
ket szedte össze, hanem a kultiváltakat is, s azokat a ritka, főleg alpin növényeket, melyek óriási cserelhetőségei révén megszerezhetőek voltak. Alig van korának jelentősebb flórakutatója, kinek nevével ne találkoznánk gyűjtőcéduláin (Bohátsh, Borbás, Csató, Frivaldszky, Halácsy, Haynald, Heldreich, Heuffel, Janka, Krzisch, Si-

Lányi Béla
(1879—1918)

monkai, Tauscher, Wierzbicki, Wolff stb., csak a fontosabbakat említve). Sajnos lelőhelyeinél csak az évet (sok esetben a hónapot is) tüntette fel, a nap megjelölése többnyire hiányzik. Különös értéket ad gyűjteményének, hogy sok originale-t tartalmaz. Érthetetlen, miért hiányzanak a gyűjteményből az edényes virágtalanok, amelyek könyvében (Esztergom flórája) szerepelnek. Viszont szerepelnek olyan gyűjtőhelyek

(lehet köztük sok synonym földrajzi név), melyek szóbanforgó flóraművében nincsenek említve. Ilyenek pl.: Barátkút, Bábszky hegy, Bikol, Cserepesi erdő, Csolnok-Kálvária hegy, „Feichtinger-út“, Esztergom-Szt. Tamás, Esztergom-Kövesd, Kapitánysziget, Kenyérmező, Körtvélyes-Dunasziget, Lázkereszt, 300 garádics erdő, Öregtő, Palotahegy, Prímás major, Sintér rét.

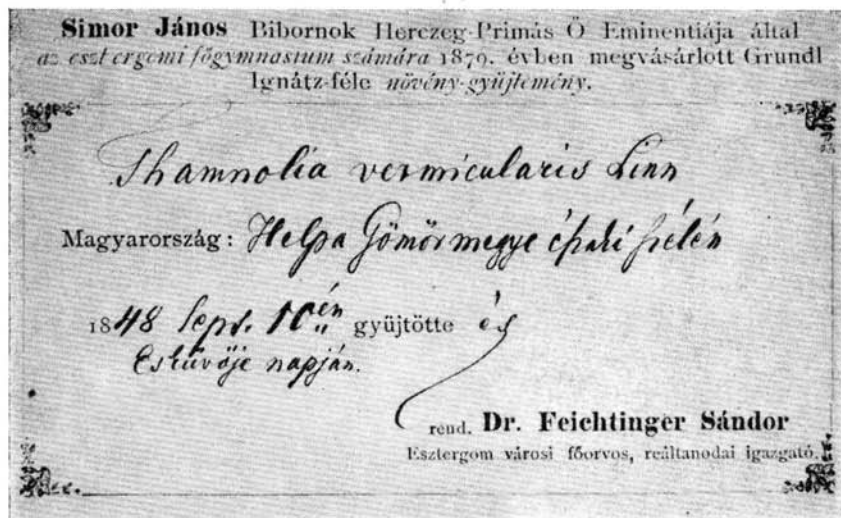

Móra Ferenc által gyűjtött növény a múzeum herbariumában

Az 1848/49. szabadságharc alatt, úgy a csatatéren, mint a honvédkórházban kivette részét a nemes küzdelemből, amiért később üldöztetésben részesült. Azok közé a ritka férfiak közé tartozott, akik „inter arma“ is botanizáltak. Nem lehet meghatározottság nélkül forgatni növénylapjait (Gömör: Helpa, továbbá Zavadkai kő,

Kriván, Blumengarten-ből származó *Carlina acaulis*, *Calamintha alpina* stb.), melyek példányait karddal az oldalán ásta ki a honvédvér áztatta talajból. Vagy 1871-ben gyűjtött *Chlorocyperus glomeratus* növényét, melynek céduláján ez olvasható: gyűjtöttem Aradon, a „vértanúk mezején“.

Kifejezetten Szegedre vonatkozó növénye egyetlen egy van a herbariumban (bár többet közölt Szeged környékéről): *Cuscuta monogyna* Vahl. „Szeged, topoly- és fűzfákon 1876 július“ jelzéssel.

Herbarium-címke a Feichtinger gyűjteményben

Ő fedezte fel az *Agrimonia odorata* Miller-t az akkori Magyarország területén: „1871. Királyhágó alatt, Feketetónál. Magyar és Erdély országban első feltaláló Dr. Feichtinger“. Ő találja elsőként többek között Nagyikindán a *Linaria kocianovichiit*, valamint a *Solidago serotinát* (*Magyar Orvosok és Természetvizsgálók IX. Munk. 1864. 273.*).

Megtalálható a gyűjteményben új faja (mely azóta megdőlt!) az *Anthericum intermedium* Feichtinger (*Esztergom-Cserepes 1862*) s a róla elnevezett *Centaurea* (*C. feichtingeri* Wagn., leg. in *Serbia meridionalis* Pancic, 1863). Ez a növényfaj talán nem is élt a Kárpát-medencében s azért nem szerepel az újabb magyar flóraművekben (Pócs T. megjegyzése!).

A Feichtinger megalapozta herbariumot a szegedi múzeumban Lányi Béla fejlesztette tovább. 1918-ban bekövetkezett haláláról a Magyar Botanikai Lapokban csak néhány soros hír jelent meg. Pedig róla, mint nagyreményű kutatóról, többet kell szólnunk. A szegedi Délmagyarország c. napilap néhai Timár Lajos tollából 1955 febr. 17. számában közölte róla az első nekrológot.

LÁNYI BÉLA 1879. szeptember 30-án született Sándorfalván. Atyja uradalmi ispán, majd kasznár volt, anyai ágon rokonságban volt a híres szegedi íróval, Tömörkény Istvánnal, a későbbi múzeumi munkatársával. Egyhónapos korában elveszti édesanyját,

a család sokat hányódik. Algyő, Hantháza, Szeged, majd újból Hantháza gyermekkorának állomásai. Itt szívja magába, a homokon, az alföldi táj természeti szépségeinek szeretetét. „Székesfehérvár, Arad, Szeged iskolái jelzik próbálkozásainak állomásait, míg végül 1897-ben felsőkereskedelmi érettségi bizonyítványt szerez. Ugyanabban az évben anyagi okok miatt a szegedi Pénzügyigazgatóságnál állást vállal. Bár adóhivatali vizsgát is szerez és Iglón nagy nehezen fizetési állásba helyezik, három évi szolgálat után önként lemond állásáról, hogy a magánúton megszerzett főgimnáziumi

Régi herbarium-címke a gyűjteményben

ziumi érettségivel a budapesti egyetemre iratkozzék be.“ A pesti egyetemen Mágocsy-Dietz, Simonkai és Degen előadásai hatására válik botanikussá. Már előzőleg megismerkedik Szabó Imrével, Kmet Andrással s elkíséri őket pestkörnyéki s felvidéki gyűjtőútjaikon. 1902-ben a zoológus Hankó Bélát kíséri poprádi útján, Pozsony környékén pedig Pósch Károllyal gyűjt. Majd Erdélyben botanizál, megismerkedik Barth Józseffel, Bányai Jánossal, Péterfi Mártonnal s Nyárády E. Gyulával. Különösen Barth herbariuma ragadja meg tetszését. Györffy István még kolozsvári demonstrátor korában, mint megbízható szaktársról nyilatkozik, akinek komolysága és szerénysége köztudomású volt. Külföldi ösztöndíjjal Németországba kerül s hazatérve a lipótmegyei Rózsahegy környékén hozzákezd céljai megvalósításához. 1905–1908-ig tartó ottani működése alatt, a természetrajz és kémia tanítása mellett, ismeretterjesztő előadásokat vállal. Tanítványokat nevel (Pollner Károly, Rőczei Géza, Litán G., Thuránszky I., kiknek gyűjtései Lányi herbariumában ma is föllelhetők). Rózsahegygyűjtött rengeteg növényéből még a lengyel Flora Polonica Exsiccata számára is jut. „1908-ban a szegedi Felsőbb Leányiskolához kerül. Hét évi szegedi tanárság (később a bevonult igazgató helyett az igazgatói teendőket is ellátja) után elfogadja a trencsényi Felsőbb Leányiskola igazgatói állását. Szeged nagyraihivatott kutatóját végleg

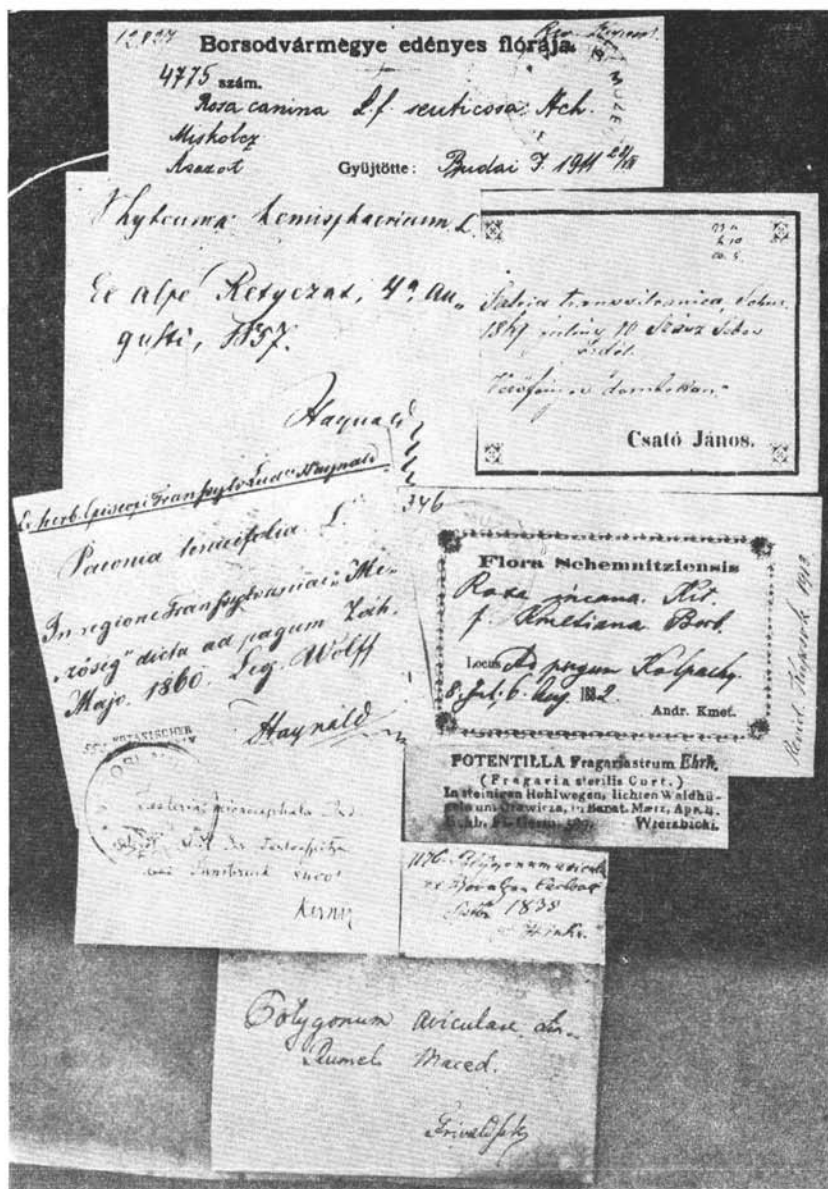
elveszti. De ő is elvesztette Szegedet, és felüdülésének egyetlen lehetőségét is: soha többé nem mehetett kedvenc virágai közé, mert az iskola elhanyagolt adminisztrációja az íróasztalhoz szögezte a kedvét vesztett kutatót. 1918-ban „valószínűleg sebesült és beteg katonák között szerzett fertőző csonttuberkulózis végez életével”.

Szegedi anyaga még szegedi tanárkodása s múzeumi tevékenysége idején került a Kultúrpalotába. Egyéb, Felvidéken, Horvátországban gyűjtött anyagát is a szegedi múzeumnak adományozza. Erről számol be Czögler Kálmán Móra Ferencnek, az akkori igazgatónak 1918. júl. 29-i levelezőlapján: „... trencsényi muzealis misszióm befejeztével bátor vagyok arról referálni, hogy a szép és gazdag anyagot átvettem, már be is csomagoltam... Szegény Lányi Béla bal lábát térden alul amputálták. Benn voltam a kórházban nála”. Október 26-án bekövetkezik sajnálatos halála. Trencsényi sírja fölé tisztelői s barátai állítottak síremléket.

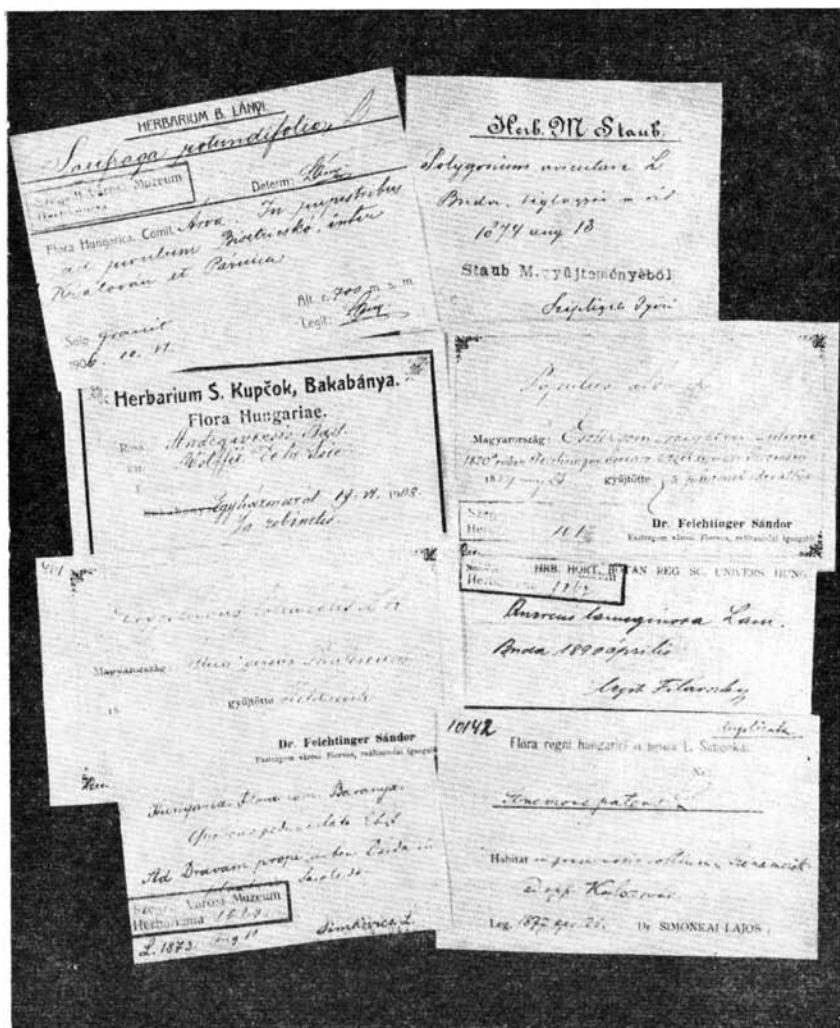
Főműve a „Csongrád megye flórájának előmunkálatai”, a Magyar Botanikai Lapok-ban jelent meg (XIII. évf. 6–9. sz., 1915. 237–275.). A teljes mű elkészítésében megakadályozta a halál. Erre vonatkozó kutatásai, s általában tudományos tevékenysége, szegedi működése idejére esik. Levelezésben állott a magyar flóra legjobb szakembereivel, s külföldi kutatókkal. A szegedi múzeum őrizi 58 lapból álló levelezésgyűjteményét, melyek tanúsága szerint kortársai sokat vártak tőle. Szívesen határozták, ellenőrizték ritkaságait, felajánlották a csere lehetőségeit s elismerően nyilatkoztak – sajnos „unicus”-nak – maradt tudományos beköszöntőjéről. Különösen sűrű levélváltás fűzte Degen Á., Jávorka S. és Gáyer Gy.-hoz, a külföldiek közül Anton Töpitzhez (Mentha szakértő a felsőausztriai St. Nikola a. d. Donauban). Jávorka szorgalmasan revideálja növényeit, exs. lapokat kér tőle. Gáyer többször is hívja dunántúli gyűjtőútjaira, Degen a londoni kongresszusról, a Schuler menedékházból, vagy bpesti állomáshelyéről küldi üdvözlő lapjait a „vidéki kutató”-nak. Moesz Gusztáv a harctérről panaszkodik neki, hogy „... messze estem a tudománytól, mikroszkóp helyett fegyver van a kezemben. Mikor fogja ezt a béke anygalkája kiütni kezemből?” Ugyancsak ő ösztönzi mykológiai kutatásokra is. Tudvalevő, hogy Lányit eleinte a virágtalanok érdeklik. Thuringiában sok virágtalan növényt, köztük gombákat, zuzmókat, mohákat gyűjt. (Anyaga a múzeum herbariumában ma is megvan s várja a szakkutatókat!) A többiek között levelezett Tuzson J., Filarszky N., Lengyel G., Wagner J., Zsák Z., Hulják J., Bányai J., Waisbecker A., Kupcsok S., Borsiczky Á., Bihari Gy., botanikusokkal, a nagyhírű, botanizáló szegedi főrabbival, Löw Immánnel, a hódmezővásárhelyi Bodnár Bertalannal, a stettini C. Müllerrel, stb.

Jó növénymegfigyelő, lelkiismeretes gyűjtő volt. Ő találta először az *Euphorbia maculata*-t a szegedi Vár-sétányon. Ugyancsak ő leli a *Rumex odontocarpus* és *pulcher* új hybridjét (Jávorka szerint *stenophylus* x *pulcher*!), a *Rumex szegediensis* Bihari-t, Nevét őrzik a *Mentha longifolia* var. *lányiana* Tpitz, valamint a herbariumban ugyancsak föllelhető *Rubus lányii* Kupcsok (M. B. L. IX. köt. 1910. 275 l.). Lányinak nem Szeged környékén gyűjtött növényei ma is földolgozatlanok.

Ami a herbariumban levő régi, a környékről származó lapokat illeti, meg kell említenünk GRASSELY LÁSZLÓ (1842–1926) helyi vaskereskedőt, aki fiatal korában szeretettel fordult a botanika felé s korában olyannyira divatos „miniature” herbariumot állított össze. Mintegy 100 lapból álló gyűjteményében gondosan praeparált, virágrészekre bontott növényei közt Szeged környéki, de más vidékről származó fajok is akadnak. Lelőhely nincs rajtuk, csupán az akkor használatos német növény-név. A gyűjteményt, amely 1856-ból származik, kiegészíti mintegy 14 préselt moszat,

Herbarium-címkék a gyűjteményben I.

Herbarium-címkék a gyűjteményben II.

kékszínű, keretes lapocskákra ragasztva. A gyűjteménynek inkább muzeális becse van. (1955-ben özv. Grasselly Károlyné ajándéka révén került a múzeumba.)

Egy másik régi gyűjtemény, VÁNKY JÓZSEF reáliskolai tanár 104 lapból álló gyűjteménye. Erről (nyilván később kerülhetett a múzeumba) Lányi Béla idézett munkájában nem tesz említést. A derék természetrajz tanár határozókönyve Hazslinszky, Willkomm, Maly vagy Gönczinek valamelyik munkája lehetett, mert egyik Poa (általam *Glyceria maxima*-nak határozott!) példányáról megjegyzi, hogy a határozókönyvekben nincs meg. 1880 augusztusában Csorván és a tanyavilágban, 1881 áprilistól augusztusig pedig Szegeden, ill. Újszegeden gyűjtötte növényeit. Gyűjteményének az az értéke, hogy feljegyzett néhány érdekes népies növénynevet: „szénamuhar“ (*Setaria glauca*, Szeged), „borsókás perje“, „fejes perje“ (*Poa bulbosa* és *compressa*, Szeged), „tyúkvakító“ (*Adonis aestivalis*, Hantháza), „kutyagolyó“ (*Solanum nigrum*, Hantháza), „rózsagerely“ (*Geranium sanguineum*, Szeged), „búgás kóró“ (*Sanguisorba officinalis*, Bojárhalom), „budza“ (*Sambucus*, Szeged), „farkas köröm“ (*Lotus siliquosus*, Hantháza).

Nem tudtam megállapítani, mikor s mily módon került a herbariumba J. V. Kovárs 200 lapból álló kollekcója. Valamennyi Bécs (Wien) és környékéről származik. A gyűjtési idő sincs feltüntetve a cédulákon.

THEODOROVITS FERENC erdőtanácsos 1899–1901–1903 években Királyhalma környékén gyűjtött. Gyűjtésének csak egy része kerülhetett a múzeumba, mert nincsen annyi, mint amennyit Lányi (275) munkájában felsorol.

Itt említem meg Lányi Béla bensőbb barátai közül KISS FERENC erdőtanácsost, a legnagyobb magyar erdészek egyikét, s CZÓGLER KÁLMÁNT, egykori gyűjtő társát és utódát a múzeum természettudományi osztályán. Mindkettőjük számos, homokról származó (Sövényháza, Alsó-Felső tanyavilág) növényét őrzi a herbarium, köztük az *Androsace maxima* budzsáki példányát, mely a cédula szerint mint Móra Ferenc gyűjtése került be az illatos, vadvirágos rétek szegedi kriptájába.

Ha igaz, hogy valamely herbarium tudományos értékét a benne levő revidéáló cédulák száma határozza meg, úgy elég, ha felsorolom, hogy gyűjteményünkben számos lapon Simonkai L., Degen Á., Jávorka S., Gáyer Gy. (*Aconitum*), Szabó (Knautia), Wagner J. (*Centaurea*), Rapaics R., Lányi B. (*Solidago*), Bihari Gy. (*Rumex*), Kupcsok S. (*Rubus*, *Rosa*), s a külföldiek közül Zahn (*Hieracium*), Murr, s A. Topitz (*Mentha*), H. Laus (*Rubus*) s még mások ellenőrző kézjegye található.

Nem céloim egyéb szegedi vonatkozású herbariumok ismertetése, csupán megemlítem nemrég elhunyt szaktársam, TIMÁR LAJOS gazdag gyűjtési anyagát. Néhány ezer Szeged környéki növénylap *saját gyűjtéséből* (1930-as évektől kezdve) a kolozsvári román egyetem növényrendszertani intézetében található. A volt Győrffy-intézet hatalmas herbariumának 1947-ben csak roncsait láttam. A mostani egyetemi gyűjtemény, nem utolsó sorban Bodroghköz Gy. szorgalmas gyűjtése révén, valószínűleg jelentős pótlást nyert.

**A Szegedi Múzeum növénygyűjtemény állománya
és gyarapodása 1909—1958. években**

	Vétel	Csere	Ajándék	Összesen
1. A Feichtinger-féle gyűjtemény az 1909. évi selejtezés után			4033	4033
2. Lányi Béla gyűjteménye 1909-ig			3112	3112
3. Magyar Füvek Gyűjteménye VII. fasc. A budapesti Vetőmagvizsgáló Állomástól	31			31
Állomány 1909. XII. 31	31		7145	7176
4. Lányi Béla gyűjtése 1901—11, 12—13—14—15. években			1007	1007
5. Theodorovics Ferenc, Kiss Ferenc, Móra Ferenc gyűjtése és adománya 1910—15			70	70
6. Csere Hulják Valértól, Nyárády E. Gyulától és a M. Nemz. Múzeumtól 1912-ben		382		382
7. Csere Gáyer Gyulától, J. R. Landmarktól, a M. Nemz. Múzeumtól (Flora Hung. Exsicc.), Degen Árpádtól, valamint Bányai János, Hulják János, Kupcsok Sámuelától és a Stettiner Botanisch. Tauschverein-től 1913-ban		836		836
8. Csere Wagner Jánostól 1914-ben		25		25
9. Csere a M. Nemz. Múzeumtól (Fl. Hung. Exs.) 1915-ben		300		300
9. Vétel Kupcsok Sámuelától, Prodan Gyulától s a M. Nemz. Múzeumtól (Fl. Hung. Exs.) 1913-ban	132			132
10. Vétel a m. kir. Vetőmagvizsg. Int.-től (Magyar Sások I—II.) 1914-ben	140			140
11. Vétel Anton Topitztól (Menthotheca austrohung. I—II. fasc) 1915-ben	40			40
12. Vétel a M. Nemz. Múzeumtól (Fl. Hung. Exs. IV. fasc. és pótlás) 1917-ben	174			174
13. Ajándék Bihari Gyulától, J. Murr-tól, A. Topitztól 1913—14-ben			40	40
14. Trencsén megyei mohák és zuzmók. Czögler Kálmán gyűjtése: 1921. XII. 13, duplumokkal Lányi Béla Szeged környéki mohái, zuzmói, gombái és algái Egyéb gyűjtés (moha, zuzmó, gomba, alga) nem Szeged környéki Moha, zuzmó, gomba, alga exsiccata			262 185 224 145	262 185 224 145
Összesen: 1921. XII. 31-én	517	1543	9078	10 738

	Vétel	Csere	Ajándék	Összesen
A gyűjteményt 1917—1936-ig Czógler Kálmán kezelte s gondozta. 1936-tól kezdve úgyszólván gazdátlan volt, de állományában lényeges károsodás nem történt. Magam 1951-ben vettem át a gyűjtemény kezelését. Gyarapodás 1958. dec. 10-ig:				
15. A kimutatásban eddig nem szereplő J. v. Kováts féle herbarium (Wien és körny.)			200	200
Régi Szeged környéki s egyéb (Grasselly féle stb.) gyűjtemény. Muzeális példányok			330	330
Ugyancsak a kimutatásban nem szereplő Vánky féle herbarium (Szeged körny.)			104	104
16. Kolosváry Alice 1915-ös, Kolozsvár körny. gyűjteménye (aj.: Kolosváry prof. 1958)			81	81
17. Csongor Győző gyűjtése 1958-ig			2062	2062
18. Marián Miklós Somogy megyei gyűjtése (aj.: 1958)			763	763
19. Fenyőtoboz és száraz termés gyűjtemény (Czógler—Csongor gyűjtés)			570	570
Összes állomány 1958 dec.-ben	517	1543	13 188	15 248

Nagyobb növénynemzetségek a múzeum herbariumában:

Achillea	(62) lap	Peucedanum	(59) lap
Aconitum	(43) „	Phleum	(32) „
Allium	(73) „	Polygonum	(46) „
Arabis	(72) „	Potentilla	(119) „
Astragalus	(83) „	Pulsatilla	(40) „
Bromus	(68) „	Rosa	(156) „
Campanula	(116) „	Rubus	(136) „
Carex	(340) „	Ranunculus	(177) „
Centaurea	(93) „	Rumex	(40) „
Dianthus	(107) „	Salix	(107) „
Euphorbia	(144) „	Salvia	(40) „
Galium	(82) „	Saxifraga	(101) „
Genista	(71) „	Scirpus	(93) „
Gentiana	(77) „	Senecio	(70) „
Geranium	(71) „	Sesleria	(40) „
Hieracium	(183) „	Silene	(70) „
Juncus	(92) „	Stachys	(40) „
Leontodon	(200) „	Thymus	(40) „
Lathyrus	(73) „	Trifolium	(87) „
Luzula	(61) „	Veronica	(126) „
Mentha	(74) „	Viola	(106) „
Orchis	(60) „		

(Főleg Lányi Béla s a Stettiner Botan. Tauschverein cseréje révén került a gyűjteménybe számos növénylap, csaknem egész Európa területéről, sőt tengeren túlról is.)

- Andas J. W. (Ausztrália) 5
 Andenberg K. N. (Svédorsz.)
 Anderson A. P. (É.-Amerika)
 Aust C. (F. Ausztria)
 Baenitz C. (gyűjtő területe egész Európa, különösen Németország, bánáti területen Herkulesfürdő) 21
 Ballard C. A. (É.-Amerika) 2
 Barclay W. (Anglia)
 Bec L. (Franciaország.)
 Berger R. (Dalmácia) 2
 Best-Walter (Ausztrália)
 Bianor F. (Spanyolorsz.)
 Blanche H. (Franciaország.)
 Bordère (Franciaország., főleg: Pyreneusok) 61
 (köztük sok Hieracium)
 Borsiczky Á. (Franciaország.) 6
 Brevière L. (Franciaország.) 3
 Bruneau L. (Franciaország.) 4
 Bouchard (Franciaország., alpin növények) 31
 Bouteiller É. (Franciaország.)
 Campbell A. C. (Ausztrália)
 Cerult (Franciaország.)
 Chalon J. (Belgium)
 Chandler H. P. (É.-Amerika)
 Charbonnet J. B. (Franciaország., főleg Rubus-ok) 8
 Chassagnac (Franciaország.)
 Cicioni G. (Olaszország.)
 Conill L. (Franciaország., főleg: Pyreneusok) 8
 Contejean (Franciaország.)
 Contempré J. B. (Franciaország.)
 Coraze E. (Franciaország.)
 Debeaux O. (Korzika)
 Delmat J. P. (Franciaország.) 2
 Dieudonné O. (Franciaország., péld.-ai Bordère, sőt Feichtinger gyűjteményében is!) 10
 Dobiasch F. (Horvátország.) 2
 Dolliner (Ausztria)
 Dörfler J. (Wien)
 Eggers H. (Németország.) 15
 Elias H. (Spanyolorsz.) 2
 Ericson (Svédorsz.)
 Farbach K. (Németország., Württemberg)
 Fibelkorn N. (Németország., K. Poroszország.) 8
 Fisher G. (Új-Mexico)
 Foletto A. (Olaszország.)
 Garnier J. (Franciaország.)
 Gäumann P. (Schweiz)
 Geheeb A. (Ausztria, Tirol)
 Gerken J. (Ausztria, Németo.: Rajnavidék) 3
 Goldschmidt M. (Németország.)
 Görz (Németország.: Brandenburg)
 Gross R. (Németország.: Bajorország.) 5
 Guadagno M. (Olaszország.: Nápoly) 4
 Håkanson C. (Svédorsz.) 5
 Hardy A. D. (Ausztrália)
 Hartman C. (Norvégia)
 Heider M. (Ausztria)
 Heintze A. (Svédorsz.)
 Huyllémin (Franciaország.)
 Imbault L. (Franciaország.) 3
 Ivolas J. (Franciaország.) 8
 Jahn J. (Csehország.) 8
 John St. (Ausztrália)
 Jordan (Franciaország.) 4
 Kalkreuth (Németország.)
 Kappel Fr. (Németország., Thüringia) 40
 Kindberg N. C. (Svédorsz.)
 Kozeil K. (Alpok)
 Krebs O. (Ausztria) 20
 Krieger (Dalmácia)
 Landmark J. R. (Norvégia, Dánia) 50
 Landmark D. (Franciaország.) 3
 Lager St. (Franciaország.)
 Laus H. (Csehország.) 22
 Legey (Franciaország.)
 Legrelle (Franciaország.)
 Lehmann A. (Németország.: Sachsen) 2
 Leonis Chr. (Görögország.)
 Ludwig A. (Németo.: Lotharingia) 2
 Machacek J. (Csehország.)
 Mairlot M. (Belgium) 2
 Maly K. (Bosznia)
 Martinis A. (Belgium) 2
 Mayer C. J. (Ausztria, Németo.: Bajorország.) 4
 Ménager (Franciaország.)
 Mulley (Olaszország.) 3

- Muran B. F. (Ausztria)
Müller G. (Schweiz, fő gyűjt. ter.: Spanyolország) 57
Müller O. (Ausztria)
Müller R. (Németország: Sachsen)
Neyraut E. J. (Franciaország.) 2
Niederer Fr. (F. Ausztria) 9
Niessen P. (Németo.: Rajna vidék)
Palmér J. E. (Svédország.)
Paul A. (Németo.: Braunschweig)
Peipers A. W. (D. Tirol)
Peschlow W. (Németország.) 17
Petry H. (Palesztina)
Petitmencin (Franciaország.)
Petzy (Németország.: Elsass)
Rawa M. (Németország.: Kelet-Poroszország.)
Redinger K. (F. Ausztria) 2
Reineck E. M. (Reineck & Imbault) (Franciaország.: Pireneusok, Németország.: Thüringen, Westfalen, Riesengebirge, Olaszország.) 16
Rehsteiner P. (Schweiz: Jura hgys.)
Renicell (Németország.: Weimar)
Reverchon E. (Franciaország., Spanyolország., Algeria) 7
Ross H. (Szicília)
Rossi L. (Horvátország.: Fiume, Senj) 2
Ruppert (Németország.)
Sabransky H. (Ausztria: Steiermark) 5
Schmattorsch M. (Csehország.)
Schneller (Horvátország.)
Schoppe (Németország.)
Schott (Németország., Gerken J. herb.-ban)
Schönach H. (Ausztria)
Sherff E. E. (Anglia)
Solla (Ausztria) 2
Spindler G. (Németország.: Elsass) 3
Stefani I. (Korzika) 2
Steininger H. (F. Ausztria)
Stelzhamer J. (Csehország.)
Strich J. (Franciaország.) 13
Steurer C. (Trieszt)
Stribrny & Reinbeck (Bulgaria) 7
Strobl J. (Franciaország.)
Stuart C. (Ausztrália)
Svestka & Suza (Csehország.)
Toeverlein H. (Schweiz)
Topitz A. (Ausztria, főleg Mentha-k.) 24
Ullepitsch J. (Ausztria) 4
Untchj K. (Ausztria)
Vichet J. (Franciaország.)
Vitou E. (Franciaország.)
Voigtlaender W. (Németország.) 2
Walter C. (Ausztrália) 2
Williamson H. B. (Norvégia) 2
Zahn J. (Csehország.)
Zimmermann F. (Németország.)
Zuschke H. (Csehország.)

Gyűjtők nevei a Feichtinger herbariumában:

BT = A bécsi Botanischer Tauschverein révén

- Abromeit (Németország.: Preussen)
Alioth (Franciaország., Olaszország.: Comoi tó) 9
Agenstierna C. (Finnország.)
Ambloves L. (Franciaország.) 2
Angelmaier (Ulm) BT
Anthemian A. (Franciaország.)
Arcangeli (Olaszország.)
Arndt (Németország.) BT 5
Arnaud (Franciaország.) 2
Ascherson (Silene longiflora pld.? lelőhely)
Baur J. (Tirol)
Bernard G. (Tirol)
Bidarieux (Franciaország.)
Birnbacher (Ausztria) BT
Blanche H. (Schweiz) BT 2
Bilimek BT 3
Bohátsch (Buda, Pest) 5
Bochkolz C. (Trier) 2
Bolla J. (Pozsony) 2
Bordère (Franciaország., Pireneusok) 30
Borbás V. (Vésztfő, Alduna-Vaskapu, Dalmácia: Veglia sz.) 3
Brancsik K. (Kárpátok) BT
Brandis P. (Tirol)
Braunstingel J. (Ausztria: Wels) BT 5
Bulnheim O. (Ausztria, Németország.) BT 4
Burchardt W. (Rügen sziget) BT
Burle C. A. (Franciaország.) 2
Burton W. (Anglia)

- Carlberg M. (Svédorsz.)
 Carron (Schweiz)
 Csató J. (Erdély: Cibinjézer, Skerisora,
 Szászsebes) 4
 Daenen P. (Francia Alpok) 2
 Delaunay (Franciaorsz.)
 Demand L. (Németorsz.: Westfalen)
 Dietz S. (Erdély)
 Dober (Ausztria)
 Dörner J. (Buda, Margitsziget, Szarvas, Kr.
 Szörény m.) 3
 Duftschmied BT
 Ebenhöch F. X. (Győr, Fertő tó, Koroncó)
 6
 Ebner (Ausztria) 2
 Elfman (Ausztria: Dél-tirol, Németorsz.)
 BT 11
 Engler A. (Németorsz.) BT 2
 Engelmann (Schweiz) BT
 Engelhardt V. (Ausztria: Steiermark,
 Triest) BT 4
 Eisemann (Ausztria: Tirol) BT
 Ettel BT
 Eupen 2
 Favre E. (Schweiz) 4
 Fábry J. (Rima Szombat)
 Feichtinger Elek (Ausztria: Krajna, Schnee-
 berg) 3
 Fraser (Anglia)
 Frivaldszky I. (Rumelia, Macedonia)
 Fürstenwärther (Ausztria: Steiermark)
 Gahmayer (Ausztria) BT
 Garion (Franciaorsz.)
 Gandoger M. (Franciaorsz.) 8
 Gossel (Gottl?) (Ausztria) 5
 Gouffroy de (Franciaorsz.)
 Grabmayer (Németorsz.: Bayern)
 Griewann (Németorsz.)
 Gross R. (Németorsz.: Preussen) BT 2
 Groves H. (Olaszorsz.: Firenze) 5
 Grundl I. (Magyarorsz., Franciaorsz.,
 Schweiz) 58
 Guichard J. (Belgium)
 Gussenbauer R. (Ausztria: Karinthia) BT 3
 Haersman (Ausztria)
 Halácsy J. (Ausztria: Wien, Baden,
 Schneeberg) BT 10
 Hartmann Fr. (Schweiz) BT
 Harz (Németorsz.: Bayern) BT 3
 Hatzi A. (Ausztria: Steiermark) BT
 Hazslinszky Fr. (Késmárk)
 Haussknecht (Németorsz.: Weimar) BT 2
 Haynald L. (Erdély: Retyezát, Mezőség) 5
 Hartman C. (Norvégia)
 Hegelmaier F. (Németorsz.: Potsdam) BT 4
 Heidenreich (Németorsz.: Preussen, főleg
 Salix-ok) BT 21
 Heldreich (Balkán) 3
 Heuser (Ausztria) BT
 Herrenkohl (Németorsz.) 5
 Hille F. (Németorsz.: Mainz, Göttingen) 3
 Hiller F. (Németorsz.: Stassfurt) 2
 Hinterhuber J. (Ausztria: Salzburg) BT 13
 Hofman (Ausztria: Tirol) BT 2
 Huguenin (Franciaorsz., Schweiz) 2
 Huter (Ausztria: Tirol)
 Illioth (Schweiz)
 Jabris P. J. (Franciaorsz.)
 Jacob B. (Németorsz.: Freiberg)
 Janka V. (Bánát, Kazánszoros, Borszék,
 Görögorsz.: Athos hegy, Egei tengerpart,
 Bulgária) 11
 Javrak L. (Favrat?) (Schweiz) 2
 Jerd Fr. gr. (Ausztria)
 Jirns B. (Csehorsz.)
 Josch E. (Ausztria) BT 12
 Juratzka J. (Ausztria) BT 2
 Kanitz Á. (Buda)
 Kastern N. (Kraina: Laibach)
 Kastropp G. (Ausztria) 3
 Keck K. (Ausztria) BT 4
 Keil (Csehorsz.) BT
 Kellner BT
 Kerner A. (Ausztria, Tirol, Krajna) 15
 Kesselmayr P. A. (Ausztria, Franciaorsz.:
 Nizza) 4
 Kindberg (Svédorsz.)
 Kloeber (Lengyelorsz., Galficia) BT
 Knebel (Németorsz.: Breslau)
 Kmet A. (Hont: Selmecbánya, Pozsony) 11
 Koernicke Fr. (Németorsz.: Preussen)
 Kovács J. (Wien) 2
 Kohlmayer (Ausztria) BT 2
 Krabler P. (Németorsz.: Pommern) BT 4
 Krzisch J. F. (Nyitra m., Liptó m., Tátra,
 Horvátorsz., Ausztria: Rax Alpok) BT 15
 Kuhnert (Németorsz.: Königsberg) BT 2
 Kunze O. (Németorsz.: Berlin)

- Kushof (Ausztria: Karinthia) BT
 Lacroix F. (Franciaorsz.) 5
 Lackonritz W. (Németorsz.: Berlin) BT
 Laforet (Franciaorsz.)
 Lagger (Schweiz) BT 10
 Lardy E. (Schweiz) BT
 Lavernelle O. de (Franciaorsz.) BT
 Lehman (Németorsz.: Hessen, Schweiz) 2
 Lerch (Schweiz) 2
 Levier E. (Franciaorsz., Olaszorsz.: Firenze) 3
 Léresche (Franciaorsz.) 4
 Lieve V. (Ausztria) BT
 Lobmayer (Olaszorsz.: Bozen) BT
 Luersen (Németorsz.: Bremen)
 Makowsky C. (Schweiz, Csehorsz.) 2
 Manganotti A. (Olaszorsz.)
 Marchesetti (Olaszorsz.)
 Marquardt C. (Németorsz.: Sachsen) BT 2
 Martner (Schweiz)
 Matz (Esztergom)
 Mayendorf N. (Ausztria) BT
 Merdath (Ausztria: Triest)
 Menyhárh L. (Kalocsa) 3
 Meyer Th. (Ausztria, Dél-Tirol) BT 3
 Millaod BT
 Morandel (Ausztria: Tirol)
 Monheim V. (Németorsz.: Aachen) BT
 Morthier (Belgium)
 Mortner (Schweiz)
 Motelay L. (Franciaorsz.)
 Müller R. (Németorsz.: Sachsen, Pommern, Szilézia) BT 6
 Müller (Buda)
 Oberleitner (Ausztria) BT 15
 Ordinaire (Belgium)
 Paalzon (Németorsz.: Brandenburg)
 Pancic (Szerbia) 5
 Pantocsek J. (Hercegovina-Montenegro, Trebinje) 7
 Papon H. (Franciaorsz., Schweiz) 10
 Patel BT
 Patze C. A. (Németorsz.: Königsberg) BT
 Paulzov (Németorsz.: Brandenburg)
 Pech (Pest)
 Peller (Dalmácia) 2
 Petry (Németorsz.: Elsass)
 Pfaff W. (Ausztria: Tirol) BT 7
 Pflumer (Németorsz.: Hannover)
 Pichler K. (Ausztria, Olaszorsz., Belgium) BT 5
 Pichler & Pittoni (Ausztria: Tirol) 5
 Pichler Th. (Ausztria: Fiume)
 Pitter (Dalmácia) BT
 Pittoni J. C. (Ausztria: Steiermark, Tirol) BT 16
 Pokorny (Ausztria)
 Posch (Ausztria: Klagenfurt)
 Puger (Franciaorsz.: Savoya)
 Rabitz (Németorsz.: Königsberg)
 Rastern N. br. (Ausztria: Kraina) 7
 Rauchkator BT
 Rauscher (Ausztria: Linz) BT 4
 Reuss A. BT
 Rehsteiner P. (Schweiz: Jura) 2
 Résély (Csallóköz: Somorja, Karlsbad) 13
 Richter L. (Növénycsere egyesület Bpest, Buda, Németorsz.: Preussen, Lengyelorsz.) 12
 Rigo (Olaszorsz.) 2
 Roberti (Olaszorsz., Istria) 2
 Roemer C. (Belgium, Moravia) sok Hieracium! 63
 Roth A. (Ausztria: Tirol) BT
 Sardagna M. (Ausztria: Tirol) BT
 Schemmann W. (Németorsz.: Westfalen)
 Schimann (Ausztria: Wien)
 Schlickum (Németorsz.: Koblenz) 8
 Scheppegg C. (Németorsz.: Berlin) BT 2
 Schlegel (Alpok)
 Schlet (Svédorsz.)
 Schlosser J. C. (Horvátorsz.)
 Schmidt (Németorsz.: Bayern) BT
 Schmieltgen G. (Németorsz.: Thüringen)
 Schreiber M. (Olaszorsz.: Bozen) 2
 Schmuck (Ausztria: Tirol) BT
 Schuman (Ausztria: Wien)
 Schweizer F. (Alpok)
 Sekera (Csehorsz.) BT
 Simkovics—Simonkai L. (Buda: Sashegy, Pest: Gubacs, Füred, Harsány h., Déva: Decebal h.) 14
 Smith A. M. (Horvátorsz.: Fiume, Dalmácia: Veglia sz., Carniolia: St. Peter) 30
 Sommier (Olaszorsz.)
 Sonklar C. v. (Ausztria) BT 3
 Spreitzenhofer G. C. (Ausztria: Tirol)
 Strich J. (Franciaorsz.) BT 4

- Szontagh M. (Árva m.)
 Tauscher Gy. (Csepelsziget: Tököl) 7
 Thiel P. D. (Csehorsz.) BT
 Thielens A. (Belgium) 21
 Tommasini M. (Ausztria: Triest) BT 7
 Tourles (Franciaorsz.)
 Thévéneau A. (Franciaorsz.) 54
 Uechtritz (Németorsz.: Breslau) BT 10
 Veselsky BT 3
 Vinebel (Németorsz.: Breslau) BT
 Vitou E. (Franciaorsz.)
 Voiglaender W. (Németorsz.: Pfalz) BT
 Waldmüller (Ausztria: Tirol) BT
 Walther (Ausztria) BT
 Walzold (Németorsz.: Szilézia)
 Weiss Em. (Ausztria: Wien) BT
- Wierzbicki P. (Oravica) 3
 Wiesbaur S. J. (Ausztria: Wien) 11
 Winkler M. (Csehorsz.) BT
 Wirtgen (Belgium) 2
 Wirtner (Csehorsz.: Brno)
 Wirth M. (Németorsz.: Szilézia) BT 3
 Wolf E. O. (Ausztria, Schweiz, Francia-
 orsz.) 20
 Wolf F. O. (Schweiz) 13
 Wolff G. (Erdély) 3
 Wolfner W. (Ausztria)
 Zelenka J. BT 2
 Zeller R. (Ausztria) BT 3
 Zimmermann H. (Moravia)
 Zollinger (Ausztria) BT
 Zollmayer (Schweiz) BT

A Flora Hungarica gyűjtői s gyűjtőterületük a szegedi múzeum herbariumában:

(Flora Hungarica Exsiccata. Sectio Botanica Musei Nationalis Hungarici. Budapest.

Magyar Füvek Gyűjteménye. Kiadja a bpesti m. kir. áll. vetőmagvizsgáló állomás.

Magyar Sásfélék, Szittyófélék, Gyékényfélék és Békabuzogányfélék gyűjteménye. Kiadja a bpesti m. kir. vetőmagvizsgáló állomás. Ezenkívül duplumok a bpesti tudományegyetem növényrendszertani intézete herbariumából, eredeti és duplum lapok alább felsorolt gyűjtők anyagából.)

Lelőhelyeknél a herb. cédulán található helynevet vettem figyelembe. A gyűjtőhelyek tekintetében a lehető teljességre törekedtem a múzeum herbariumának megalapítói, Feichtinger Sándor és Lányi Béla anyagát illetően. Nem közlöm Lányinak Szeged környékére vonatkozó adatait, melyek idézett munkájában 1915-ben (MBL XIII. évf. 6—9. sz.) napvilágot láttak.

Rövidítések: Exs. = Exsiccata lapok. A gyűjtő neve után levő szám a herbariumi lapok mennyiségét jelzi.

Andrasovszky J. 6 Bpest környéke, Szentendre: Stara voda v., Villány: Harsányi h., Magas Tátra, Bélai havasok, Erdély: Háromszék-Komollói nyir. Exs.

Baán L. 9 Bpest környéke, Kassa. Exs.

Barth J. 230 Erdély: Nagyszeben=Hermannstadt, Brassó=Kronstadt, Sellenberk=Schellenberg, Szászsebes=Mühlbach, Vízakna=Salzburg, Szenterszebet=Hammersdorf, Hohe Rinne, Götzberg, Zood v., Kereszténysziget=Grossau, Nagy-Apold=Grosspold, Felek=Freck, Resinár, Talmács, Szeliste, Kakova, Vöröstoronyi szoros, Kisküküllő: Hosszúaszó=Langenthal. Exs.

Bányai J. 90 Erdély: Abrudbánya, Verespatak, Gyalui havasok, Vulkán hágó, Detunáta, Nemere h., Szt. Anna tó, Torjai Büdös.

Bäumler J. A. Exs.

Bernátsky J. 6 Nyírség, Versec.

Bihari Gy. 20 Főleg Rumex-ek! Vésztó, Nagyvárad, Erdély: Kolozsvár, Malomvölgy, Szamosfalva, Szováta, Árva: Kralován, Babia Gora (Péterfi Mártonnal).

Bogsch S. Bélai havasok.

Borbás V. 10 Bpest: Pismány h., Kiskunfélegyháza (Richter A-al), Liptó: Liptóújvár.

Boros Á.: 7 Rákospalota: Alag, Dömös, Villány: Harsány h., Somogy: Baláta tó, Vas: Borostyánkő. Exs.

Borza S. 3 Erdély: Torda-Aranyos, Szt. Mihály. Exs.

Brancsik K. Trencsén m.

Budai J. 203 Főleg Rosa-k és Rubus-ok! Borsod m., Bükk hegység: Miskolc, Diósgyőr, Szinva p., Kisgyőr, Keresztes Nyárád, Tapolca, Görömböly, Lillafüred, Alsó- és Felső-Zsolca, Mezőcsát, Nagykómázsa, Edelény, Nyékládháza. Exs.

Butujás Gy. 14 Kolozsvár környéke: Szénafüvek, Plecska, Mezőtőhát, Királydomb. Exs.

Csongor Gy. 2062 Sok Leontodon! Gyűjtőterülete nagy vonalakban: Tisza hazai szakasza, Szeged és környéke, Fehértó, Alsó- és Felső Tanyavilág homokterületei, Zsombói erdő, Sopron és környéke, Mátra hegység. Mint a Soó-iskola tagja, Soó R. irányításával: Debrecen és környéke, Nyírség, Budai hegyek, Kolozsvár és környéke, Mezőség, Székelyföld.

Degen Á. 397 Bpest környéke: Gellért h., Rózsadomb, Farkasvölgy, Széchenyi h., Máriaremete, Zugligeret, Sváb h., Hárs h., János h., Lipótmező, Duna-part, Újpesti sziget, Római fürdő, Rákos, Rákos patak, Rákosmező, Soroksár, Kőbánya, Kispest, Soroksár-Molnársziget, Kispest-Cséry telep, Erzsébetfalva, Pestszentlőrinc, Pestszentiván, Pusztaszentmihály, Pest-szentendre, Pilisszentkereszt, Pilisszentiván, Pomáz-Kőhegy, Nagyszénahegy, Csepelsziget, Szigetszentmiklós, Izbég.

Esztergom—Dorog, Tatatóváros, Fertő tó, Baranya: Villány, Zala: Szentgyörgy h., Nagykovács: Nagyerdő, Szolnok: Pusztacseleg, Kunszentmiklós, Püspökladány-Szentágota, Tápiógyörgye, Heves: Sárhegy.

Gömör: Rozsnyó, Liptó: Klak h., Magas Tatra: Csorba tó,

Szerém: Kamenica-Irig,

Deliblat: Rosiane kút (Wagner J.-al),

Krassó-Szörény: Kukujoval, Trikule, Bázias, Herkulesfürdő, Orsova: Kazán v., Gradska, Kazánszoros (a *Cardamine longirostris* loc. class.-al), Plavisevica, Verciorova,

Brassó: Cenk h., Weldenbach, Bucsecs, Schuler, Rustani,

Fogaras: Krepatura,

Csík: Balánbánya, Nagybagyás, Öcsém, Egyeskö, Tusnád, Büdöshegy,

Radnai hav.: Korongyis,

Beszterce-Naszód: Craciunel, Rotunda, Ünökő,

Torda-Aranyos: Pietra Struncu, Torda, Alsó-Fehér: Csombord.

Velebit hegység—Horvát tengerpart: Fiume, Martinscica, Tersatto, Belvedere h., Mte Marian, Lapad, Brusanje, Gracac, Baricevic, Ostarija, Visocica, Carlopago, Zengg.

Németorsz.: Grohowitz. Exs.

Degen & Flatt K. 13 Bpest és környéke: Hármashatárhegy, Duna-part, Demirkapu, Esztergom: Pilishegy. Exs.

Degen & Lengyel G. 5 Kiszénás, Pilisszentiván, Szabadszállás, Jászkerkegyház, Bátorliget, Gömör: Jólész, Torda-Aranyos: Ordenkusa, Dalmácia. Exs.

Degen & Lengyel & Zsák Z. Csíki havasok: Nagybagyás.

Degen & Kümmerle J. B. & Lengyel. Pilisszentiván.

Degen & Földváry D. Kispest: Cséry telep. Exs.

Dietz (Mágocsy) S. Gyalui havasok.

Dobiasch F. 9 Horvát tengerpart: Velebit, Senj, Scoglio sz., Ostarija. Exs.

Feichtinger S. 2560 (A gyűjtőhelyeket időrendi sorrendben közlöm. Az egyes földrajzi nevek mai hovatartozását illetőleg Feichtinger idézett munkáját vettem alapul.)

1835: Buda: Disznófő.

1836: Pest: Városliget, Váci temető, Rákos, Buda: Sashegy, „Wolfsthal“.

1837: Pest: Városliget, Buda: Svábhegy, Sashegy, Hidegkút, Esztergom: Szamárhegy.

1838: Pest: „Stadtwäldchen“, Buda: Császárfürdő, Svábhegy, Sashegy, „Blocksberg“, E: (a továbbiakban Esztergom) Szamárhegy, Cserepesi erdő, Komárom: Agostyán, Bars: Nagy Salló, Nyitra, Karinthia: Heiligenblut.

1839: E: Csév, Bábszky hegy, Bánáti havasok.

1840: Budai hegyek (Sashegy, Gellérthegy) „Türkenschanze“ Bánáti havasok, Slavonia: Brod.

1841: „Buda“, Esztergom, (pontosabb jelölés nélkül!)

1842: Pozsony.

1843: Esztergom, E: Vár, Feichtinger-út, Tát, Szamárhegy, Strázsa hegy, Esztergom sziget, Vaskapu, Párkány, Párkányi temető, Hont: Helemba.

1844: Esztergom, E: Cserepesi rét és erdő, Strázsa hegy, Szt. György mező, Esztergom sziget, Kenyérmező, Kétágú hegy, Baranyai rét, Fehér kőhegy, Kesztlőc, Szőlgyén, Kőhídgyarmat, Vaskapu, Tokod, Bikol, Kis Léva, Kövesd, Zala: Mura-Szt. Lélek.

1845: E: Bikol, Vaskapu, Kesztlőc, Komárom: Szt. György, „Füred“.

1846: Esztergom, Dorog.

1848: Júniusban Kárpátok: Blumengarten, Augusztusban Gömör: Helpa, Zavadkai kő, Liptó: Kriván.

1850: E: Vaskapu.

1851: Esztergom, Ausztria: Salzburg, Salzach, Semmering, Triest, Schweiz: Rigi hegy, Bellinzona, Lugano.

1852: Hont: Helemba, Szokolya.

1853: Esztergom, E: Szt. György mező, Vaskapu, Kőhídgyarmat, Kéménd, Kapitány-sziget.

1854: E: Strázsahegy, Szamárhegy, Hont: Helemba.

1856: Esztergom, E: Vaskapu, Muzsla, Nyerges-Újfalu, Sintér rét, Csolnok: Kálvária hegy.

1857: Esztergom, E: Szt. György mező, Várhegy, Szamárhegy, Strázsahegy, Vaskapu, Szarvas hegy, Barátkút, Vállaskút, Bikoli erdő, Csenke puszta, Huta, Pilishegy, Gerecse hegy, Piszke, Süttő, Tát-Mogyorós, Tokod, Csolnok: Kálvária hegy, Párkány: Istenhegy, Komárom: Tardos, Veszprém: Halimba, Hont: Helemba, Kövesd, „Zamárd hegyi tó“, Pozsony: Nyáros-sziget, Zólyom: Fehérkő hegy, Mogyoród, Wien: Práter tava.

1858: Esztergom, E: Lázkereszt, Csév, Fehérszikla, Vaskapu, Szt. György mező, Cserepes, Muzsla, Kesztlőc, 300 garádics erdő, Pilishegy, Hutta, Párkány, Kirva, Dömös „ad domos“, Bajnai Órhegy, Csolnok, Búcsi Órhegy, Leányvár, Szt. Lélek, Úny, Dorog, Tokod, Komárom: Baj, Kecskéd, Kócs, Agostyán, Duna Almás, Tárkány, Tata, Sári Sáp, Somogy: Magyaros, Hont: Kövesd, Vas: Tömördi puszta, Poroszorsz.: Königsberg.

1859: Esztergom, E: Palotahegy, Cserepesi téglaház és erdő, Tati út, Csév, Pilishegy, Kétágú hegy, Dömös, Babel hegy, Tati sziget, Kesztlőc, Ebed puszta, Bajai Órhegy, Vaskapu, Pilis-Marót, Újfalusi sziget, Somberek, Nána, Muzsla, Tokod, Komárom: Szőny, Nyáras-Körtvélyes-Dunasziget.

1860: Buda: Sashegy, Budakeszi, Pest: Rákos, Soroksár, Csömör, Szentendre, Esztergom, E: Basaharc erdő, Pilishegy, Dorog, Vaskapu, Felsősziget, Kesztlőc, Fehérkőhegy, Nyergesújfalu, Strázsahegy, Cserepesi rét, Bajnai Órhegy, Lábatlan, Bajót, Pilis-Marót, Szamárhegy, Kenyérmező, Dömös, Dág, Szt. Tamási téglaház, Annavölgy, Vadállókövek, Bajtai hegy, Komárom: Udvard, Kéthely, Ács, Diósvölgy, Hont: Helemba, Csákhegy, Mária Nosztra, Nyitra: Érsekújvár, Moson: Magyaróvár, Krajna: Grossgellenberg, Olaszorsz.: Monfalcone, Schweiz: Lugano, Rhone gletscher, Németorsz.: Rügen sziget. Horv. orsz.: Eszék.

1861: Esztergom, E: Kenyérmező, Hamvaskő, Öregtő, Szt. Györgymező, Csév, Kőhídgyarmat, Bajna, Dorog, Strázsahegy, Muzsla, Hont: Helemba, Németorsz.: Schweringen.

1862: Esztergom, E: Hegyfarok erdő, Szt. György mező, Csév, Diósvölgy, Kétágú hegy, Cserepes, Szamárhegyi rét, Marót, Pilishegy, Vaskapu, Nyerges-Újfalu, Bikol, Csolnok, Téglaház, Dorog, Muzsla, Búcs, Vár-oldal, Nagy-Sáp, Párkány, Hont: Kövesd, Helemba, Ausztria: Gaststein, Marchfeld.

1863: Esztergom, E: Nánai berek, Strázsahegy, Bajnai út, Pilishegy, Pilisszt.-kereszt, Teknyősi malom, Szarkás hegy, Primásmajor, Sátorkő, Lábatlan, Hont: Letkés, Galla hegy.

1864: Esztergom, E: Pilishegy, Gerecse hegy, Dorog, Szt. Lélek, Kesztlőc, Csév, Sas-hegy, Hatvan, Gyöngyös: Sárhegy, Szolnok: Zagyva part, Erdély: Nagyvárad, Marosvásárhely, Bánffyhunad, Tordai hasadék, Déva vára, Sebes, Kolozsvár, Szováta, Kossovica, Petrosény, Liptó: Koritnyica.

1865: E: Strázsahegy, Dorog, Pilis, Szt. Lélek hegy, Csolnoki Kálvária hegy, Zólyom: Hermánd.

1866: Esztergom, E.: Vaskapu, Tokod, Somberek, Kisbér, Nyerges-Újfalu, Komárom: Kéthely, Hont: Helemba, Börzsöny hágó, Felső Ausztria: Wels.

1867: Esztergom, E: Vaskapu, Esztergomi sziget, Pilis-Marót, Dorog, Szolnok, Mátravidék: Markáz, Sár, Sárhegy, Saskő, Kékes.

1868: Esztergom, E: Sátorkő.

1869: Buda: Gellérthegy, Budaörs, Esztergom, E: Dorog, Balatonfüred, Somogy m., Zala: Keszthely, Erdély: Nagyvárad-Pecec patak, Nagyszeben, Nagy-Apold, Horv. orsz.: Grobnik, Fiume-Tersatto, Volosca, Kálvária hegy, Abbazia.

1870: Buda: Gellérthegy, Visegrád, Esztergom, E: Vaskapu, Mogyorós, Dorog, Szamárhegy, Nyerges-Újfalu, Marót, Strázsahegy, Fejér: Ercsi-Rác Szt. Péter, Kalocsa-Fogtő, Torontál m: Csajkások kerülete, katonai határőrvidék, Káty, Goszpodince, Nagyikinda, Bács-Bodrog: Újvidék, Tittel-Lőszhegy, Krassó-Szörény: Lapusni v., Oravica, Csiklova, Lugos, Bázias, Orsova, Erdély: Csucs, Horv.orsz.: Fiume, Probnik, Zeng, Volosca.

1871: Esztergom, E: Szt. György mező, Dorog, Cserepesi téglaház, Kesztlőc, Perje hegy, Arad: Nánai hegy, Sólymos vár, Szilágy: Perje-Tusza, Csucs-Csizér, Szolnok-Doboka: Tasnád, Érmellék: Gencs, Szilágy: Mojadi rét, Szakácsi erdő, Szilágysomlyó, Maros-Torda: Kelemenfelke, Erdély: Meszes hágó, Csucs, Királyhágó-Feketető, Krassó-Szörény: Mehádia, Schweiz: Pilátus, Rhone-gletscher.

1872: Pest, E: Bajna, Dorog, Komárom: Gyermelj, Szilágy: Szakácsi, Erdély: Csucs, Feketető, Nagy-Küküllő: Mihályfalva, Hunyad: Hátszeg, Sárkány, Cetate bole, Hátszeg-Váralja, Krassó-Szörény: Mehádia, Retyezát, Zenoga tó, Bánát: Ruszka Alpok, Lunkány, Szászsebes, Ausztria: Puchberg.

1873: Pest: Borosjenő-Csúcshegy, Velencei hágó, Pécs, Nyitra: Naklate hegy, Ugocsa: Halmi, Thlusti hegy, Nagyszőlős, Kobola hegy, Ung: Stawna, Nyevecske, Szinnai kő, Tarnafürdő, Kemence, Zemplén: Homonna, Beregszász, Rákospalota, Debrecen, Erdély: Csucs, Krassó-Szörény: Plavisevica, Bánát: Ursului hegy, Alsó-Ausztria: Schneeberg, Schweiz: Genf.

1874: E: Szt. Lélek, Csolnok, Csepelsziget, Ugocsa: Halmi, Hódos hídja, Egresi mocsár, Csedregi rét, Salánk, Hidvég, Tarnai rét, Kőkönnyősd, Bábony, Barátság, Ung: Stawna, Kis Beszkidek, Kemence, Tur folyó, Máramaros: Huszt.

1875: Esztergom, E: Csenke, Fejér: Ercsi, Nyerges-Újfalu, Zemplén: Szbugya-Hrabóc, Papina, Homonna, Vidrány, Jeszenő, Agyidóc, Selmec: Szt. Háromság hegy, Szitnya hegy, Ung: Szinnai Kőhegy, Lupkov, Galícia: Bukovszky Polonina.

1876: Bpest: Orczy kert, Buda: Gellérthegy, E: Kesztlőc, Szeged: Tiszapart, Hont: Csabrágh vár, Királyháza, Szitnya hegy, Bánát.

1877: E: Hideglelős kereszt, Piszke, Zala: Kapornak.

1879: E: Nána, Szt. György mező, Ung: Ungvár, Ugocsa: Tarna, Salánk, Krajna: Laibach.

1880: E: Dorog.

1883: Esztergom, Hont: Helemba.

1884: Esztergom.

1885: Esztergom, E: Cserepes hegy, Libád.

Filarszky N. 431 Bpest és környéke: Gellérthegy, Aquincum, Farkasvölgy, Lágymányos, Kamaraerdő, Budafok, Budafok-Kistétény, Piliscsaba, Pilisszt.íván, Sződ. Vác: Nagyszál, Nagymaros: Fehér hegy, Esztergom: Dömös, Dobogókő, Nógrád-Verőce: Morgó hegy, Fertő tó, Újpest: Szúnyogsziget, Balaton: Révfülp.

Bars: Vihnye, Szomolnok, Selmezbánya, Szitnya-hegy, Liptó: Rózsahegy, Szepes: Russbach, Késmárk, Ichrik hegy, Káposztafalu, Iglódfüred, Al. Tátra: Királyhegy, M. Tátra: Menguszfalvi v., Hinczó tó, Matlárháza, Hömlokos, Zöldtó, Bélaí havasok, Bélaí nyereg, Máramaros: Hoverla. Horv. orsz.: Fiume, Nagy Kapela, Crkvenica. Exs.

Filarszky & Jávorka 68 Pilisszt. Iván (az Alyssum conglobatum loc. class. a!) Máramaros: Borsabánya, Csiszla v., Nagy Pietrosz, Bánát: Herkulesfürdő, Damugled. Exs.

Filarszky & Kümmerle 87 Bpest és körny.: Hármashatárhegy, Hűvösvölgy, Farkasvölgy, Csepelsziget, Káposztásmegyer, Pilisszt. Iván.

Fejér: Meleghegy, Veszprém: Bakonybél, Herend, Vas: Borostyánkő, Kecskemét: Bugac, Hortobágy, Gömör: Murányi fsík, Dobsina, Szepes: Iglófüred, (Szurák J.-al) Al. Tátra: Királyhegy, M. Tátra: Greiner.

Kr.Szörény: Allion hegy, Orsova, Herkulesfürdő, Horv.orsz.: Ogulin-Klek (Moesz & Kümmerle), Lika Krbava: Senj, Carlopago, Ostarija, Crkvenica.

Filarszky & Moesz Bpest és körny.: Liptó: Chocs.

Filarszky & Kümmerle & Moesz Horv.orsz.: Ogulin Exs.

Filarszky & Szurák Pienninek, Szepes: Iglófüred. Exs.

Flatt K. 33 Bpest és körny.: Aquincum, Zugliget, Hárshegy, Rákos, Rákospatak, Kispest, Soroksár (Thaisz-al), Albertfalva, Pusztasz. Lőrinc, Szemlőhegy, Esztergom. (gyűjt. Thaisz-al, Degen-el).

Gáyer Gy. 59 Bpest és körny.: Zugliget, Dunántúl: Szombathely, Kőszeg-Óház, Szt. Gotthárd, Sághegy, Celldömölk, Kiscell, Borostyánkő, Vas: Ondód, Sárvár: Holt Rába, Esztergom: Kovácspatak, Komárom: Ógyalla, Pozsony: Szt. György, Gyöngyös-Szöllős. Brassó: Cenk hegy, Kisfüggőkő, Dalmácia: Risano, A. Ausztria: Payerbach, Rax Alpok.

Greguss P. & Wagner J. Lika Krbava: Korenica.

Grundl I. (l. Feichtingernél is!) Pilis hség, Hont: Helemba, Kr. Szörény: Szvinica (Janka V.-al), Damugled, Horv. orsz.: Fiume, Spalato.

Győrffy I. 7 Kolozsvár és körny., Magyaránás, Szolnok-Doboka: Csege-Hódostó, M. Tátra: Bélaí havasok, Hátsó Mészárszék, Stierberg. Exs.

Haynald L. Vecseháza, 1833.

Heuffel J. (Pancsova (Ajuga Laxmanni).

Hollós L. 5 Nagykőrös: Pálfája, Szekszárd. (Néhány pld. a Déchy M. féle kaukázusi exped.-ből).

Hulják L. 161 Borsod: Kisgyőr, Bélépátfalva, Hámor, Bükk hség: Csermely hegy, Nagyhegy, Percesbánya, Szinva völgye, Szinva forrás, Óhuta, Bélkő, Tarkó, Diósgyőr, Gömör, Gömör-Szepesi Érc hség: Várhegy, Szádelői v., Murány, Nógrád, Kassa, Turóc: Blatnica, Liptó, Liptói havasok: Sivy vrch-Biela Skala, Nagy Fáttra, M. Tátra: Koprova v. Exs.

Jávorka S. 90 Bpest és körny.: Gellérthegy, Farkasrét, Budaörs: Törökugrató, Csíki hegyek, Tétényi fsík (Kümmerle-vel), Rákos, Erzsébetfalva, Nagymaros, Tiszabogdány (Jablonszky-val), Beregkisalmás, Máramaros: Csorna Hora (Jabl.-val), Árva: Zuberec (Jabl.-val), Stara Polena (Jabl.-val), Szatmár: Nagybánya, Erdély: Piski: Aranyi hegy, Kovászna, Hunyad, Retyezát: Szurduk, Petrozsény, Cändetul h., Fogaras: Királykő, Csík: Egyesekő, Kr. Szörény:

Allion hegy, Dunatölgyes, Naszádos-Óasszonyrét, Herkulesfürdő, Kazánszoros, Orsova (Szurák-kal), Bázias, (Timkó-val), Szerém: Beocsin, Fruska Gora, Rakovac, Dalmácia: Arbe sziget. Exs.

Holuby J. Trencsén: Bóssác.

Károlyi A. 27 Somogy: Örtilos, Zákány, Pogánysz. Péter, Balatonmária.

Kocsis J. 5 Bpest és körny.: Guggerhegy, Farkasvölgy, Rákos, Velevit hsg.

Kovács F. 9 Óbecse, Ferenc csatorna. Exs.

Koszilkov J. 5 Bpest körny.: Széchenyi hegy, Rákospalota, Alsó- és Felső-Rákos. Exs.

Kotschy Th. Bucsecs, 1850.

Kozma D. Háromszék: Dálnok. Exs.

Kurimay M. 2 Brassó: Cenk Exs.

Kupcsok S. 201 (főleg Rosa-k és Rubus-ok!) Hont: Bakabánya, Bát, Sajóréde, Zólyom: Breznóbánya, Bács: Piros, Szerém: Karlovci, Szlankamen, Titel, Újvidék, Ausztria: Tirol (Sabranszky-val).

Kümmerle J. B. 83 Bpest és körny.: Máriaremete (Timkó-val), Erzsébetfalva, Pilisszentiván (Jávorka-val), Zala: Szt. György hegy, Gulács, Fejér: Csákvár (Timkó-val), Nadap, Nagymaros (Szurák-kal), Radna-Borberek, M. Táttra: Vaskapu, Fehérpatak, Kis Tarpataki v. (Timkó-val), Erdély: Balánbánya, Horv. orsz.: Fiume, Fuzine, Belovar-Körös: Kalnik hegy, Zengg, Lukovo, Sugarije, Ogulin, Kozjak-Alan, Stirovaca, Albania. Exs.

Lányi B. 1737 (Csongrád megye területén, főleg Szeged környékén gyűjt az 1902—3—4—5—6—8—9—10—11—12—13—14 és 1915-ös években).

1894: Tirol: Roncegno IX. 3.

1897: Budaörs (Szabó Imrével) VIII. 25.

1898: Hont: Berencsfalu (Kmet Andrással) V. 16., Dobsinai jégbarlang VIII. 31, Poprád IX. 2.

1899: Szepes: Hernád szoros V. 17, Igló V. 24, VII. 7, Hont: Berencsfalu (Kmet-el) VIII. 26.

1902: Poprád IV. 20, Kolozsvár: Plecska v. IV. 24, Hója IV. 28, Törökvgás, Fellegvár V. 20, 24, Hont: Berencsfalu (Kmet A.-al) VI., Gömör: Dobsina VII., 2, 19, Popova hegy, Sztraceni sziklakapu, Virágvölgy VII. 19, Szepes: Barlangliget, Zöldtó VII. 26, Poprádi tó, Bélaí havasok: Rézakna v. VII. 26, 29, Pozsony: Grinád VII—VIII—IX (Pósch Károlyal).

1903: Innsbruck IX., Arad IX.

1904: Thüringia: Kanitzburg, Landgrafen, Jena III. 14, 22, V. 20, 23, 24, 28, Berlin-Steglitz VI. 7, Thüninger Wald VI. 26, VII. 5, Grossbreitenbach VII. 7, Ilmenau VII. 6, Szepes: Tátraháza (Mágocsy D.-el) VIII., Bpest: Aquincum IX. 2, Hűvösvölgy IX. 27, Rákoskeresztúr IX. 25.

1906: Liptó: Hrabovo V. 7, Rózsahegy: Szvidorovo-Mnch (Baráthegy)-Csutkovó v.-Siprun hegy IV. 25, V. 12, VI. 7, VI. 20, VIII. 28, Liptó: Kopa hegy, Sztankova, Bisztricska patak VI. 9, VI. 10, Likava vár VI. 13, Árva: Kralován VI. 9, 10, 11, Nagy Chocs, Kis Chocs VI. 18, Cebrát hegy, Tepla, Lucskifürdő, Turánszka Magura VI. 23, VI. 24, Szepes: Poprád, Csorba tó, Virágvölgy VI. 26, 27, Erdély: Kisdísznód (Barth J-al) IX. 10, Alacsony Táttra: Németlipcse XII. 27.

1907: Liptó: Sztankován láp V. 9, 30, Rózsahegy, Malino-Brdo, Knyaskaberek, Malino Brdo-Szkala, V. 14, 17, 18, 21, 23, 24, 27, 29, VI. 7, 10, 11, VII. 8, 13 Rózsahegy-Svidorovo VII. 16, Rózsahegy VIII. 19, IX. 9, 21, Kis Selmec V. 21, Mnich V. 29, VI. 25, VII. 8, 13, Nagy Fáttra: Lászlófalva V. 29, Nagy Chocs-Krameniszko V. 5, 12, 24, 26, 28, Árva: Kralován, Suttói vizesés VI. 2, 23, 26, VII. 23, Nagyfalva VI. 29, VII. 20, Bisztricsko patak és völgy V. 9, VI. 26, Liptó: Likavai vár VI. 11, 15, Hrabovo völgy VI. 16, Siprun hegy VI. 16, Gyömbér VII. 5, 15, Közép-Bocza VII. 5, Liszkófalva VII. 13, VIII. 19, Árva: Bory mocsarak — Trsztena VII. 19, Bisztricsko VII. 25, Liptó: Déménfalva barlang VII. 4, Kopa hegy VII.

23, Rosudec VII. 25, Szucha hora VII. 19, Fenyőháza VII. 29, Koritnica VIII. 6, Szepes: Feketehegy fürdő VIII. 5, Merény VIII. 5, Feketehegy-Igló Rosztoka VIII. 5, Poprád: Stadtwälchen VIII. 24, Poprádi tó IX. 14, Magas Tátra: Fehérvíz, Zöld tó, Durlberg, Greiner VIII. 26, Tátralomnic-Tátrafüred VIII. 27, Háromszög tó, Mateoc-Lomnic, Nagy Lomnic VIII. 28, Liptó: Stureci hágó, Oszada IX. 20, Hrabovo IX. 23, Kiskunfélegyháza VIII. 31.

1908: Bpest körny.: V. 7, Kőbánya V. 14, Liptó: Likavka, Nagy Chocs, Kramarizsko völgy V. 18, Rózsashegy Mnich: V. 26, Liptóújvár VI. 7, Racskova völgy, Vavriso-Szentpéter VI. 8, Pribilina VI. 8, Kvacán völgy VI. 9, Síp hegy, Kopa hegy VI. 11, Kralován, Kralován-Párnica-Teplica patak VI. 11, 20, Árvaváralja VI. 19, 20, Rosudec VI. 20, Magas Tátra: Csorba tó, Móri telep, Békás tavak, Tengersizem csúcs, Menguszfalvi völgy, Poprádi tó VI. 24, 25, Liptó Kopa hegy VII. 1.

1910: Szombathely és körny.: Perintpatak VII. 15, 16, 25, Olád VII. 25, Kőszeg: Szabóhegy VII. 19, Rohonc: Faludi völgy, Satzenriegel VII. 12, Vas: Kámon VII. 18, Kőszeg: Hétforrás, Oház VII. 19, Veszprém: Bódé VIII. 2, 3, 6, Várhegy, Jutas VIII. 8.

1912: Veszprém: Kolontár patak VIII. 15, Csinger völgy VIII. 18, Ajka VIII. 21.

1913: Krassó-Szörény: Csernahévíz V. 23, Herkulesfürdő-Damugled-Cserna patak V. 24, Bpest: Gellérthegy VII. 5, Sashegy VII. 5, 8, 11, Csepelsziget, Soroksár VII. 6, Kunszentmiklós VII. 7, Vas: Lapincs Újtelep VII. 23, Árokszállás VII. 27, Pinkafő VII. 27, Steiermark: Fürstenfeld-Lafnitz VII. 27, Rohonc: Faludi völgy VII. 30, Veszprém: Somlyóhegy, Somlyóvásárhely VIII. 3, Köleskepeárok, Padrag VIII. 6, Ostffiaszonyfa VIII. 9, Rába-Sárvár VIII. 12, Esztergom: Vaskapu VIII. 23.

1914: Dalmácia: Lissa VII. 11, Castellnuovo VII. 12, Castellnuovo-Zelenika VII. 12, Spalato VII. 10, Ragusa VII. 13, 14, Zara VII. 15, Ragusa: Ombla völgy VII. 14, Istria: Monte Maggiore VII. 16, Görz: Gradiska-St. Kanzian VII. 19, 23, Passo Predile VII. 23. Utolsó gyűjtési dátuma 1917. V. 31. a liptómezei Mnich=Baráthegy!

Lengyel G. 258 Bpest és körny.: Buda, Zugliger, Piliscsaba, Pomáz: Kőhegy, Vác: Nagyszál, Visegrád, Ráckeve, Baranya: Mecsek, Misina, Gömör: Királyhegy, Dobsina, Magas Tátra, Újvidék, Temes: Hidasliget, Deliblat, Vadászerdő, Hunyad: Pareng, Retyezát: Valerianska v., Kolcvár v., Horv. orsz.: Lokva, Porto Re, Fuzine, Fiume: Tersatto, Lic, Martinscica, Ogulin: Klek h., Dalmácia: Ragusa, Zrmanja v., Gravosa, Cattaro, Velebit: Velika Paklenica, Jablanac, Siljevac, Medak, Malovan, Sveto Brdo, Viserujna., Alan, Mali Halan, Istria: Mte Maggiore. Exs.

Margittai A. 32 Turóc: Znióváralja, Stubnyafürdő, Baksa, Blatnica, Háj, Turócliget, Nagy Rosudec, Nagy Fáttra, Liptó: Klak hegy (Hulják-al), Bereg: Iványi, Felsőviznica, Ódávidháza. Exs.

Marián M. 736 Somogyiszob: Baláta ősláp és környéke, Belsősomogy vidéke, Zselicség: Nádásdi erdő, Kaposvár, Zselicszt. Pál, Szt. Balázs, Cserényfa, Hajmás, Gálosfa, Bőszénfa, Simonfa, Nagybjom, Balatonszárszó.

Mágócsy Dietz S. Ung: Szerednye.

Moesz G. (Kümmeler és Filarszkyval) 15 Buda: Sashegy, Kelenföld, Garamkovácsi, Liptó: Chocs, Szerém: Obedoka bara, Brassó környéke. Exs.

Nyárády E. Gy. 154 Bpest és körny.: Svábhegy, Háromkút hegy, Abauj Torna: Torna, Szádellői v., Branyiszko: Visoka Hola, Árva: Sucha Hora, Késmárk: Steinbruch, Szepes: Hunfalva, Baba hegy, Kakaslomnic, Matheóc, Kisszalók, Nagyőr, Szepesváralja, Tóthfalu, Leibici kénfürdő, Keresztfalu, Gánásfürdő, Ruszkin, Schlösschen hegy, Alsó Tátrafüred, Tátraszéplak, Tátralomnic-Tátrafüred, Magas Tátra: Felkai v., Poprád: Poprádi tó, Lersch villa, Faix tisztás, Stierberg, Bolondgerő, Omladék völgy, Furkota, Barlangliget, Menguszfalvi v., Rokusi mocsarak, Mlinica v., Béla havasok: Podspady, Greiner, Pienninek: Korona hegy, Dunajec: Koronafürdő, Liptó: Kvacán v., Kr. Szörény: Bázias, Szvinnica, Torda: Hadrév, Torda Aranyos, Nyárádtó,

Zalatna, Alsó-Fehér: Csombord, Radnai h.: Korongyis, Csik: Öcsém, Brassó: Királykő, Teszla h., Czukás, Fogaras: Vistea Mare, Dalmácia: Veglia sziget. Exs.

Porutin Bpest: Csíki hegyek.

Páter B. Liptó: Királyhegy.

Perlaky B. Exs.

Péterfi M. 5 Kecskemét: Bugacmonostor, Déva: Szárhegy, Dalmácia: Cattaro. Dobrin havas (Gürtler-el).

Polgár S. 27 Győr és körny.: Győr Szt. János, Kajár, Rácsa, Kiskazán, Kismórichida, Pánza ér, Ruschek sziget, Sokorópátka, Veszprém: Cuha v., Cseszneki Várhegy, Hajmáskér. Kiskundorozsma, Fehértó. Exs.

Pollák 2 Kolozsvár, Hunyad: Hátszeg.

Pollner K. 25 (Lányi Béla gyűjt.-ben, vszleg tanítványa!) Trencsén megye.

Prodán Gy. 15 Bács-Bodrog: Bezdán, Gádor, Monostorszeg, Zombor, Heves: Ostoros, Radnai havasok: Korongyis, Putredul, Szolnok-Doboka: Kékes, Székelyföld: Tarkó. Exs.

Rapaics R. 3 Debrecen: Nagyerdő, Pallagpuszta. Exs.

Richter A. 36 Buda, Kiskunfélegyháza (Borbás-al), Gömör: Murány, Sztraceni v., Kolozsvár: Szénafüvek, Malomvölgy, Szamosfalva, Tordai hasadék, Brassó: Függekő, Kr. Szörény: Herkulesfürdő, Vajdahunyad, Nagyszeben (A. Klein-el), Pienninek: Koronahegy, Horv. orsz.: Abbazia, Clissa. Exs. Ogulin, Carlapago.

Richter L. 21 Buda: Farkasvölgy, Tétényi fsík, Selmecbánya, Orsova, Fiume.

Rosemberszky Ö. Újpest, Bélaí havasok. Exs.

Römer Gy. 21 Brassó: Schuler, Koronahegy, Királykő: Propastá. Tölgyes: Vereskő (Astragalus Römeri loc. class.-a).

Schiller Zs. Nyitra m.

Seymann V. 18 Buda: Csíki hegyek, Kr. Szörény: Plavisevica, Taplec, Herkulesfürdő, Tiszafa, Kazán szoros, Orsova: Olymp hegy, Mozna hegy.

Smoquina A. 10 Horv. orsz.: Tengerpart, Fiume, Rečina hegy, Scoglio sziget. Exs.

Svoboda V. Székelyudvarhely.

Szabó I. 328 Bpest körny.: Gellérthegy, Sashegy, Jánoshegy, Svábhegy, Farkasvölgy, Budaörs: Csíki hegyek, Rákos: Rákospatak, Puszta Szt. Mihály, Rákosmező, Csepelsziget—Soroksár, Békásmegye—Csillaghegy, Piliscsaba, Szeged körny.: Röske, Kamarás, Nógrád-Vérőce, Vác: Nagyszál, Visegrád: Várhegy, Szolnok-Újszász, Kecskemét, Gyöngyös: Sárhegy, Sopron: Szany, Gátórlak, Szombathely: Olád, Rohonc: Szarvaskő, Németkeresztes, Kőszeg, Bozsok, Somogy: Ráka, Pozsony: Jóka, Magas Tátra: Jég tó, Öttó, Erdély: Szt. Anna tó, Kr. Szörény: Szvinica, Orsova, Cserna völgy, Anina (Thaisz-al), Herkulesfürdő, Ausztria: Tirol-Mauls, Franzefeste.

Szépligeti Gy. Farkasvölgy, Vác. Exs.

Szontagh. Sz. Árva vára.

Thaisz L. 71 Bpest körny.: Svábhegy, Soroksár, Abaúj-Torna: Kassa, Kopanini hegy, Vöröshegy, Farkashegy, Monok patak, Árva: Szucha Hora, Arad: Erdőhegy, Erdély: Brassó, Töröcsvár: Várhegy, Kr. Szörény: Orsova, Proláz, Csorics hegy, Herkulesfürdő, Damugled, Szvinica-Drenkova. Horv. orsz.: Klek, Ogulin (Simonkai-val), Dalmácia: Lissa sziget. Exs. (Gyűjt Baán-al).

Timkó Gy. 16 Bpest körny.: Gellérthegy, Hűvösvölgy, Kopasz h., Kelenföld, Nagy Hárshegy, Temes: Fehértelep, Komárom: Ács. (Gyűjtőtársai: Filarszky, Jávorka, Kümmerle, Szurák). Exs.

Torday G. 3 Bpest körny.: Hárshegy, Rákosmező. Exs.

Trautmann R. 6 Bpest körny.: Sashegy, Soroksár, Dunaharaszti, Visegrád, Borosjenő (Kümmerle-vel). Exs.

- Tuzson J.* 6 Bpest körny.: Gellérthegy, Alsódabas, Zombor, Deliblát. Exs.
Ullepitsch J. Szepes m.
Vágner L. 3 Monor (Richter A-al), Máramaros: Dobonyos, Rahó.
Vörös J. Liptó: Középrevuca. Exs.
Wagner J. 21 Csongrád (C. Baenitz Herbarium Europacuma részére) Radna-Borberek, Arad: Kladova völgy, Új Szt. Anna, Deliblát, Versec: Várhegy, Tordai hasadék, Horv. orsz.: Sv. Juraj. Exs.
Waisbecker A. 4 Kőszeg. Exs. (Lengyel-el).
Zigmundik J. 8 Pozsony: Grinád, Bazin, Szt. György. Exs.
Zsák Z. 15 Bpest. körny.: Budaörs, Rákos, Komárom: Turul hegy, Fogaras: Bulea tó, Csík: Nagyhagymás. Exs.

Csongor Győző

DAS HERBARIUM DES SZEGEDER MÓRA FERENC MUSEUMS

(*Auszug*)

Diese Studie will nur eine zusammenfassende botanik-geschichtliche Arbeit sein, die die wichtigsten Daten des auf eine grosse Vergangenheit zurückblickenden Herbariums des Móra Ferenc Museums enthält. Es werden in ihr die Namen und Sammelgebiete jener ausländischen und einheimischen Botaniker aufgezählt, auf Grund deren Wirksamkeit diese Sammlung zustande kam, die wegen der hochgradigen Kriegsschäden in den übrigen botanischen Sammlungen des Landes zu einer Bedeutung für ganz Ungarn gelangte.

Der Grund zu dieser Sammlung wurde von dem Esztergomer Oberarzt S. Feichtinger (1817—1907) gelegt, der 1884 seine schöne, aus 4000 Stück einheimischen und ausländischen Pflanzen bestehende Sammlung der von der verheerenden Hochwasserkatastrophe sich erholenden Stadt Szeged schenkte. Das Szegeder Material des Herbariums des Museums wurde von dem früh verstorbenen Direktor des Mädchengymnasiums, B. Lányi (1879—1918), gesammelt. Die Arbeit behandelt im chronologischen Nacheinander die Sammelreisen der angeführten zwei Botaniker.

Das Herbarium enthält ungefähr 18 000 Blätter, sein Pflanzenmaterial an Blütenpflanzen und Kryptogamen umfasst das ganze Sammelgebiet der ehemaligen Flora Hungarica, besonders die noch zur Bearbeitung wartenden Kollektionen aus Szeged und Umgebung und aus dem Komitat Csongrád.

Schrifttum:

- Degen Árpád: Baranyánádasdi dr. Feichtinger Sándor MBL VI, (1907) Nr. 1/4, S. 2—7.
 Feichtinger Sándor: Esztergom megye flórája ('Flora des Komitates Esztergom'). 1899.
 Győrffy István: Szeged természettudományos múltja ('Die naturwissenschaftliche Vergangenheit Szegeds'). — Szegedi Új Nemzedék, VII (1925), Nr. 83, S. 9—10.
 Lányi Béla: Csongrádvármegye flórájának előmunkálatai ('Die Vorarbeiten der Flora des Komitates Csongrád'). — MBL XIII, Nr. 6—9, S. 232—274.
 Timár Lajos: Egy elfelejtett szegedi természetkutató ('Ein vergessener Szegeder Naturforscher'). Délmagyarország 1955, 4. Febr. S. 4.

Győző Csongor

A MÓRA FERENC MÚZEUM MADREPORARIÁI

Az 1958-ban meghatározásra és revízióra átadott szegedi múzeumi fosszilis és ré-cens anyagban a következő fajokat találtam és azokhoz a következő rétegtani és általános palaeobiológiai megjegyzéseket fűzhetem:

Triasz időszak. Az anisusi emelet középső szintjéből a Mecsekhegység Misina tetejéről 1955-ben, Kolosváry Gábor gyűjtéséből, egy darab sötétszürke mészkő, benne „*Conophyllia*“ sp. korallmaradvány igen elcalcitosodott polypariumai. Ezek az ősmaradványok feltűnnek úgy nagy kehelyméretükkel, mint az oldalszektorok redukációjával. Az anisusi emelet középső szintjét jelzik, mert mint óriásnövényes constitutiók valószínűen az anisusicum végén kihaltak. Jelenlétét Brachiopousok és gyéren Crinoidea nyél- és kartagok kísérik. Ez a körülmény a litoralis faciesnek egy mélyebb vertikális biocönotikai tagozódására mutat rá.

A ladin-emelet középső szintjéből a bükkhegységi Bükkzentkereszt (Újhuta) D-i vége felé eső fenyvesfásor végén húzódó korallpadból 1957-ben Kolosváry Gábor és Vereb Ilona két uralkodó padképző fajt gyűjtött: *Thecosmilia subdichotoma* Münster-t és *Thecosmilia badiotica* Volz-ot. Mindkettő olyan korallpadrészből került elő, melynek helyén a leleteket a rétegnomás nem hengerelte agyon. Innen kiindulva még délebbre a tektonikus deformatio minden változatát meg lehet találni a leleteken, ami a látszatra üres ladin mészkőnek is koralligén voltát igazolja. Ez a két padképző faj a ladin időszak közepén akrikus kifejlődésű stádiumában volt. Variációs dinamizmusuk is igen nagyfokúnak bizonyult.

Jura időszak. Közlelbbi lelhely megjelölése nélküli *Ovalastrea caryophylloides* (Goldfuss). Rétegzjelző, és pedig a felső-jurára. A lelet egy nagy telep darabja. Mivel Magyarországon ezideig nem ismerünk jura időszaki korallpadokat, a lelet valószínűen nem hazai eredetű. Pompás jura időszaki korallpadok vannak azonban pl. Portugáliában, az Alpokban és Erdélyben.

Kréta időszak. A senon emeletből, közlelbbi megjelölés nélkül, egy *Cyclastraea spinosa* (Fromentel) polypot találtam a gyűjteményben. (Közismertebb synonymája *Cyclolites numismalis* Goldfuss.) Hazánk senon rétegeiből is előkerült. Ebben az időszakban e nemzetségnek és testvérnemzetségeinek uralma nemcsak kitűnő szintjelző, hanem a padépitő faciesekkel szemben biocönotikailag antagonista facies jelző.

Valószínűen a dániai emeletből származik egy óriás *Pseudocunulites ellipticus* (Guettard) polypja. Ennek átmérője 54×44 mm, magassága 30 mm. Mivel hazánkban a dániai emelet nincs meg, ez a lelet sem lehet hazai. Legközelebb hozzánk a Fruskagora és Odvos-Konop dániai emelete ismert. A praeakrikus óriásnövény után ezek a típusú korallak kihálnak és az alsó eocénben már csak parakrikus tagjai tengődnek.

Eocén időszak. A középső eocénből Mogyorós lelhelyről egy *Trochosmilia alpina* Michelin-t találtam a gyűjteményben. 1920-ban a szegedi múzeum a Nemzeti Mú-

zeummal cserélte. Igen elterjedt faj és nagyon variábilis, mely aránylag hosszú életű is volt. Ugyaninnen egy *Parasmilia acutecristata* (Reuss) polip is előkerült. Ez ritkább, mint az előbbi, de jellemző középeocén korall.

Lelhely tekintetében sem meghatározott és városban felhalmozott mészkőtömbből a következő kőbelek kerültek ki: *Heliastrea*, *Trochomilia* és *Cylicosmia* vagy *Circophyllia* maradványok. Koruk valószínűen eocén. Mellőlük kerültek ki még különféle molluszka-kőbelek és lenyomatok.

Egy *Trochomilia* kőből szintén molluszkamaradványokkal kísérve a budapesti Szabadsághegy felső eocénjéből való. Gyűjtő és dátum ismeretlen.

Oligocén időszak. Eifelhegység, 1909-ből Lányi Béla ajándéka egy *Acanthocyathus vindobonensis* Reuss polyp. Ez a faj élt még a miocénben is (egészen a tortonai emeletig bezárólag). Így nem szintjelző, de igazolja azt, hogy korallfaunakifejlődés szempontjából a felső oligocén és a miocén nem osztható meg.

Miocén időszak. A középső miocénből Belényes lelhellyel (1921-ben a szegedi múzeum a Nemzeti Múzeummal cserélte) ugyancsak egy *Acanthocyathus vindobonensis* Reuss polypot találtam. Közelebbi lelhely megjelölés nélkül még egy *Heliastrea defrancei* (E. H.) telep is került a kezimhez. Ez a faj szintén élt már az oligocénben is és a fenti korallfauna continuitást igazolja. Egy *Cyphastraea distans* (Reuss) telepet is találtam a gyűjteményben, közelebbi adatolás nélkül. Egy *Heliastrea reussiana* (E. H.) telep a tortonai emeletből való, de éppúgy helymegjelölés nélküli, mint egy *Siderastrea* sp. telep is, melyet közelebbről nem tudtam fajra meghatározni.

Holocén időszak. (Coll. Csongor.) Többnyire lelőhely nélküli telepdarabok, vagy fiatal kis telepek. A meghatározás után mindeniket faunataromány jelzéssel látam el, jelezve ezzel azt, hogy a faj melyik oceanikus faunatarományból ismert.

Modern típusúak. *Pocillopora damicornis cespitosa* (Dana). Variabilis. Csökevényes sövényszám 10, másodlagosan bilaterál. Pacifikum.

Pocillopora damicornis bulbosa (Ehrenberg). Előbbinél jobban fejlett sövényei vannak. Sövényszám 13–14. Pacifikum.

Acropora sp. Kétes lelhelyű, amennyiben „É-Afrika“ jelzéssel van ellátva. Nyilván tévedés lehet a lelet származása körül. Ágdarab.

Acropora cf. *ceres* Verrill. Teleptő, nem kiálló helyekkel. Pacifikum. Sövények igen csökevényesek és a kehelytér többé-kevésbé bilaterális.

Új típusúak. *Tridacophyllia lactuca lactuca* (Pallas). Teleptörédék. Pacifikum. *Manicina* sp. (aff. *areolata* [Linné]). Nyugat India. Kis gombaalakú telep.

Középtípusúak. *Fungia valida* Verrill. Két Balanussal. Gyakori, nagynövésű korall. Átmérője 16×15 cm.

Fungia fungites incisa Doederlein. 7,5×6 cm átmérővel. Pacifikum.

Pachyseris rugosa (Lamarck). Indopacifikum. Kis töredék.

Alveopora fenestrata (Lamarck). Indopacifikum. Kis telepdarab.

Összegezés. Ha az átvizsgált anyag nem is kimerítő, mégis, mint néhány ősmaradvány, úgy rétegtani, mint biocönotikai sajátossága érdekes általános biológiai tanulsággal szolgál. Példát találtunk a szintjelző konzervatív fajokra és csoportokra, a nagyfokú variabilitás eleszticitására és szomszédos geológiai korokba való áthúzódására, valamint a progresszió-regresszió egységére, ez utóbbi témakörben úgy a formai, alkati, mint a funkcióbeli nyilvánulatokban. Ezeket az érdekes csoportosításokat a mellékelt táblázatban találjuk meg.

Irodalom (melyet a meghatározásokban és a modern nomenclatura alkalmazásában és csoportosításokban, rétegtanban felhasználtam):

1. Alloiteau, J.: Contribution a la systematique des Madreporaires fossiles. Centr. Nat. Rech. Sci. 1957. Paris.
2. Kolosváry, G.: Triassische Korallen aus Stratenska Hornatina. Geol. Práce 10. 1957.
3. Kolosváry, G.: Triaskorallen aus Kleinen Karpathen in CSR. Geol. Práce, 13. 1958.
4. Kolosváry, G.: Über phylogenetische Regression im Korallenorganismus. Acta Biol. Szeged. II. 1/4. 1956.
5. Kolosváry, G.: Les corallaires du crétacé de la Hongrie. Ann. Inst. Geol. Publ. Hung. XLII. 2. 1954.
6. Kolosváry, G.: The cocene corals of the hungarian transdanubian province. Földt. Közl. LXXIX. 5/8. 1949.
7. Kolosváry, G.: A Bükkhegység eocén koralljai. Földt. Közl. 1956. I.
8. Kolosváry, G.: Systeme des phenomenes vitaux. Bull. Mens. Soc. Linnéenne de Lyon. 27. No. 1. 1958.
9. Kopek, G.: Les coralliaires miocènes de la Hongrie septentrionale. Ann. Inst. Geol. Publ. Hung. XLII. 1. 1954.
10. Kopek, G.: Les coraux miocènes de la Slovaquie du sud. Geol. Sbornik III. 1/2. 1953.
11. Squires, D. F.: Stony corals from the vicinity of Bimini, Bahamas, British West Indies. Bull. Am. Mus. Nat. Hist. 115. 4. 1958.
12. Wells, J. W.: Recent corals of the Marshall Islands. Geol. Surv. Prof. Pap. 260—I. 1954.

Táblamagyarázat:

Minden életjelenség megteszi azt a fejlődési utat, melynek egymásutáni állomásait természetes rendszerbe lehet foglalni. Minden életjelenség complex (kisebb complexú egységek összefüggő közössége) s egységei külön-külön is megteszik a fejlődést az epakmétől a parakméig. Minden fejlődés egy viszonylag konservatív stadiumból indul ki, első nagy állomásán még reversibilis, másodikon irreversibilis (Dollo törvény belép), aztán progredál és regredál. Tehát van, kiindul, alkalmazkodik és progresszív és regresszív irányban kirobban. A progresszív stádium azután időszakosan állandósul, majd folytatódik a spirális fejlődési folyamat vázolt menete. Az ún. nagy főstádiumokon megy keresztül minden jelenség, mely helyesen csak a természetes rendszer által érthető meg részleteiben épp úgy, mint teljes egészében. Formát, alkatot és funkciót bár külön fogalmi körbe kell elhatárolni, mégis annak tudatában kell maradnunk, hogy minden kategória csak dinamikus, s genetikai összefüggésben áll egymással. Egy szigorúbb kategorizáció tehát csak methodikai lehet.

Kolosváry Gábor

	Konzervatívok		Elasztikusok		Progresszív- regresszívek	
	Kisebb csop.	Nagyobb csop.	reversib.	irreversib.	progresszió	regresszió
Forma	Ovalastraea caryophylloides (szintjelző). Parasmilia acutecristata (Stratigrafiai integránsok) (szintjelző)	Magányos Cyclastraea formakör csoportok, mint szintjelzők és facies integrálók		Trochomilia alpina nagyfokú variabilitása, mint az alkalmazkodás formai dispersiója	Acroporák hirtelen fellépő holocén uralma. Formagazdagság. (Akme)	Másodlagos bilaterália, sövényredukció révén
Alkat					Conophylliák alkati óriásnövése az anisusicum végén. Pseudocunolites alkati óriásnövése a dániai emeletben	oldalszektor-redukciók. parakmikus kihalás a dániai emelettel
Funkció				Acanthocyathus vindobonensis és Heliastrea defrancei. Korszakátlépők. (Az alkalmazkodási képesség magas foka).	Nagyfokban variábilis Thecosmilia subdichotoma és badiotica akmikus padképző tömegeinek uralma a közép ladinban.	gyors parakme a felső triaszt megelőzve

MÓRA FERENC ÉS A TERMÉSZETTUDOMÁNY

„En valamivel többre vittem annál, hogy a rózsában csak szepet lássak... Fűt, fát, virágot hamarabb megszerettem, mint az embereket és nyilván tartani fogom velük a barátságot egész addig, míg egyéb tennivalóm nem lesz, mint kékszemű vadlent és pirosat nevető pipacsot üzengetni fel a föld alól..."

A sors más utakra sodort, a tudós mikroszkópja helyett a költő íróasztalához ültetett, aki lelkével megsejti ugyan a virág és ember testvérvoltát, de a tudós módszereivel nem tudja ezt bizonyítani..."

(Móra Ferenc)

A népünk közszerzetében álló s rendkívüli olvasottságnak örvendő írónkról, Móra Ferencről a halála óta eltelt negyedszázadon keresztül sokat írtak már, de korántsem elegendőt. Monográfusa, Földes Anna¹ kezdi meg életműve problémáinak „feltárását és megválaszolását“. Rajta kívül is sokan foglalkoztak Mórával, az emberrel, az íróval, a humoristával, a publicistával, a régésszel, a polihisztorral, megírták forradalmi szereplését stb., de (Moesz később idézett tanulmánya kivételével) nem foglalkoztak – a természetvizsgálóval.

Természetrájk tanárnak készült, az ehhez szükséges szakismereteket négy éves egyetemi pályája alatt megszerezte. Amikor a század elején a szegedi múzeumhoz került, megvolt a lehetősége, hogy tollából természettudományi tanulmányok szülessenek. De nem születtek, csupán egy polgári iskolai természetrajz tankönyvre futotta ereje. Pályát cserélt, s erre maga az író adja meg a választ több helyen is írásaiban.

Sokat tett a természettudományok népszerűsítéséért. Ez egyik főérdeme. Bár a tudományok népszerűsítése elsősorban a tudósok feladata lenne, a nép széles rétegei mégsem az ő tollukból nyerik ezeket az ismereteket. Egy Lambrecht Kálmán, Moesz Gusztáv, sőt egy Herman Ottó (aki annyit járt az egyszerű emberek, pásztorok, halászok között) írásai sem lehetnek olyan elterjedtek az olvasóközönség körében, mint költőink vagy íróink munkái.

Szellemi életünk kiválóságainak, Petőfinek, Jókainak, Tompának, Gárdonyinak s nem utolsó sorban Móra Ferencnek életművében különböző formában, de lépten nyomon föllelhető a természet iránti végtelen szeretet. Nagy költőnk hívja föl a figyelmet az eddigelé mostoha táj, az Alföld természeti szépségeire. Tompa már megszemélyesíti s megszólaltatja a természetet. Jókai kisdíák korában, hóna alatt kincselével, Diószegi és Fazekas fűvészkönyvével, Komárom környékén csatangolva jegyzi el magát a természethistoriával, különösképpen a „scientia amabilis“-sel. Gárdonyi és Móra nevelői pályára készülnek, de egyikük sem marad meg ezen, – újságíró, majd hivatásos író lesz mindkettőjükből. S van bennük még egy hasonlatosság: ami egyideig, vagy örökre azonos városhoz, Szegedhez fűzi őket.

¹ Földes Anna: Móra Ferenc (Nagy Magyar Írók sorozat) Bpest, 1958.

Íróink közül Jókai, Gárdonyi, és Móra nyújtják a legtöbb természettudományos ismeretet az olvasó népnek.

Következőkben, mint az író „nagy ablakos házá”-nak, a róla elnevezett szegedi múzeumnak kutatója megkísérlem, hogy betekintést nyújtsak Móra ouvre-jének természettudományos hagyatékába.

I. A természetrajz-tankönyv író

A fiatal Móra Ferencet 1896-ban, gimnazista korában, egy nyári vakáció alkalmával István bátyja társaságában ejti meg a pusztuló pusztá homokbuckáinak s a Tisza ártér kolokános, tündérfátylas morotváinak varázsa s ekkor érlelődik meg benne a gondolat, hogy természetrajz-földrajz tanár lesz.² Négy esztendő hallgat a budapesti egyetemen, ahol legkedvesebb tanára Mágócsy-Dietz Sándor, a botanika professzora volt; az ő hatására vált Móra kedves tárgyává a növénytan. Mindig szívesen látogatta a növénytani, különösen a mikroszkópkezelési gyakorlatokat s azok közé a ritka tanárjelöltek közé tartozott, akik kirándulások alkalmával meg tudták különböztetni a rozst a búzától.³

Egyetemi éveinek nyomorúsága semmiben sem különbözött a többi, vidékről fölkerült paraszt- vagy proletár származású ifjakétól. A hideg, töröttablakú hónapos szoba, a rongyos cipő, kopott ruha éppen úgy hozzájuk tartozott, mint az akkori úri Magyarország túlpartról való szemlélete, Móra esetében ehhez még a fiatal tapasztalatlansága járult, amikor még azt hitte, hogy a lexikonokban lakozik az emberi bölcsesség.

„Fölkerültem az egyetemre és egyforma lelkesedéssel hallgattam Beöthy Zsolttól esztétikát, Gyulai Páltól magyar irodalmat, Lóczy Lajostól földrajzot, Mágócsy-Dietz Sándortól botanikát... Természetes, hogy ennek nem lehetett jó vége. Egy huszonhárom éves ifjúból, aki úgy eltékozolta az életet – komoly dolgot csak egyet csinált: félévig segédtanár volt – nem lehetett más, csak író, vagy múzeumigazgató...”

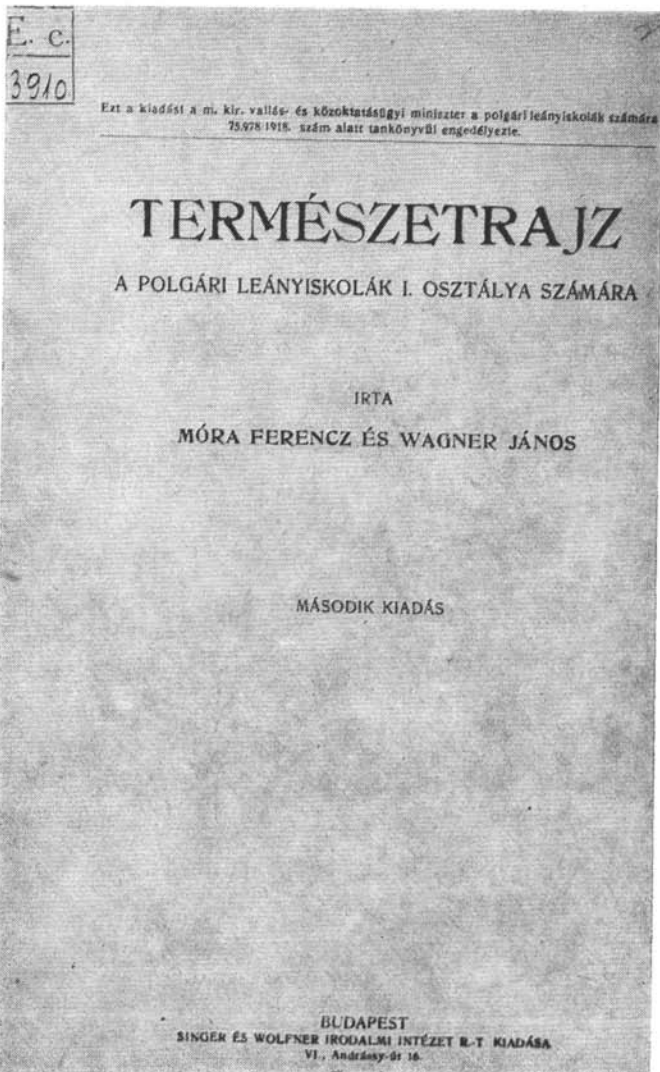
Bár Mágócsy-Dietz professzor szívesen tartotta volna maga mellett asszisztensének a fiatal Mórát, de négy „eltékozolt” esztendő koplalása elég volt ahhoz, hogy otthagyja az egyetemet s elmenjen Felsőölvőre alapvizsgás tanárnak. A szülői ház körülményei is azt kívánták, hogy kereset után nézzen. Móra nem akart s akkora érdeklődési körrel nem is tudott volna specialista lenni. A tanári pályát akkoriban még mindig szabadabbnak tartotta, mint a „fehérköpenyes rabszolgaságot”. De nem sokáig.

Felsőölvön fél évig működik, növénytant tanít a gimnáziumi ötödik osztályban. Első óráján a gabonaüszög spóráiról magyaráz: „mert láttam az osztálykönyvből, hogy az elődöm azokba bukkott bele...” Nehéz szívvel, mint mondja, félév múlva otthagyja ezt a pályát, melyet már a kezdetén megújtattak vele. Pedig Móra Ferenc nevelő egyéniség volt. Erre volt „kárhóztatva” mint kiterjedt pedagógus-család tagja is. „Nem tudom, van-e olyan pedagógiailag terhelt család Magyarországon, mint a mienk. A testvérbátyám polgári iskolai igazgató, három fia tanító, egy fia középiskolai tanár, két lánya tanítónő, a húgom szintén pedagógus, az ura polgári iskolai igazgató, az egyik lánya tanárnő, a másik tanítónő...”⁴

² Móra István: Feri öcsém ifjúsága. Magyar Hírlap vasárnapi melléklete, 1935. március 10.

³ Móra F.: Díszpolgárság. (Daru-utcától a Móra Ferenc-utcáig, II. köt.)

⁴ Móra F.: Tankönyvekről c. előadása gépirásos szövegéből. (Eredetije a szegedi Somogyi Könyvtárban.)

A természetráajz tankönyv címlapja

Móra 1902-ben megszakítva életútját, eljött Szegedre „újdondás“-nak. Ez a pálya abban az időben talán a legszabadabbnak tetszett Magyarországon. – A következőkben foglalkozunk természetrajz-tankönyvével, a természetrajongó Móra Ferenc első megnyilatkozásával. Maga az író ennek a könyvnek megszületéséről ezeket írta:

„Egyszer megbízást kaptam, hogy írjak egy természetrajz könyvet. Érdekes, hogy természetrajzot senki sem szeret írni. Azt mondták, nem is olyan nehéz, írjam meg és fizetnek érte 2000 aranykoronát. Nagy összeg, többet ér mint az életbiztosítás és nem is kell érte meghalni... egy olyan könyvet kellene írni, amelyet megszeretnek és amelyet érteni is lehet. A könyvek voltak rosszak. No, gondoltam, írok majd egy olyan könyvet, amely jó lesz... Hát bizony, furcsa könyv is volt. Először is egyetlen mondat sem volt hosszabb két sornál és azonkívül minden mondatot meg lehetett érteni. Azután nem arra volt fektetve a főszűly, hogy mi milyen, hanem miért olyan, mint amilyen.⁵ Eddig a természetrajz könyvekben mindig a tyúk volt a mintamadár. Hát én arra gondoltam, hogy a szegény pesti gyerek nem ismeri a tyúkot, legfeljebb rántva. Kerestem egy olyan állatot, amelyről tanulhat és amelyet láthat, ez a veréb volt, amely vidéken és a városban egyaránt található... Amikor a könyv elkészült, elküldöttek 5 példányt vidékre és 5 példányt a fővárosba természetrajz tanároknak, véleményezés végett... Egyiknek az volt a kifogása, hogy szarvasagancsár helyett, szarvasbogárt írtam. Valaki meg arról panaszkodott, hogy nincs benne a pelikán... Egyben azonban mind a tíz egyetértett, hogy nem lehet olyan könyvet bevezetni, ahol a mintamadár nem a tyúk, hanem a veréb. Természetesen a kiadók azt is mondták, hogy ilyenformán lehetetlen a könyvet kiadni, úgy ahogy megírtam, hanem azért megfizetik ezt is és csináljak egy új könyvet. Én mondtam, hogy nem bánom, ha ezt sem fizetik meg, de én nem vagyok hajlandó olyan könyvet írni, mint a többi. A könyv végül meg is jelent és nem is tudom, hány kiadást ért meg...“⁶

Ennyit mond Móra. Ami most már a tankönyv hiteles történetét illeti, Móra 1907-ben, vagy 1908-ban foghatott hozzá írásához. A Singer és Wolfner cég vállalta a tankönyv kiadását. Wolfner József, az Új Idők hetilap igazgatója 1908. augusztus 13-án keltezett levelében már a kéziratot sürgeti.⁷ A Singer és Wolfner cég mindent elkövet, hogy a tankönyv a tanügyi körök tetszésével találkozzon. Móra stílusa, ifjúsági művei már ismeretesek előttük, hiszen Az Én Újságom, melyben Móra mesékkel, történeti elbeszélésekkel szerepel, szintén az ő kiadásukban jelenik meg. Ellátják a szerzőt miniszteri tankönyvbírálatok másodpéldányaival (mint amilyen a kiadásukban korábban megjelent Perényi-féle természetrajz tankönyv bírálata), a Krammer-féle, sőt a német Schmeil-féle Naturgeschichte c. természetrajz tankönyvekkel, melyeket jobbnak találtak az eddigieknél, felhívják figyelmét a „Népművelés“ legújabb⁸ számában „Reformtörekvések a természetrajz tanításában“ című cikkre stb.

A kézirat 1908. októberére készült el. Wolfner Wagner János aradi tanítóképzőintézeti tanárnak, az ismert botanikusnak küldte meg bírálatra, anélkül, hogy közölte volna a kézirat szerzőjének nevét. A bírálat szövegét nem ismerjük, de valószínűleg ennek volt következménye, hogy tárgyalások kezdődtek Wolfner és Wagner között esetleges társszerzőségről. Ez nem jelenti azt, mintha a kiadók nem méltányolták volna eléggé Móra munkáját, ők csak a sikerét akarták az ismertebb nevű szerzővel bizto-

⁵ Én ritkítottam!

⁶ Előbb említett gépirásos szövegből. Változtatásokkal megtalálható Móra „Legkedvebb tankönyveimről“ c. elbeszélésében is.

⁷ A természetrajz tankönyvre vonatkozó adataimat Móra—Singer & Wolfner—Wagner levelezés anyagából merítettem. (Somogyi Könyvtár E. c. 3815. sz. iratcsomó.)

⁸ 1908. szeptember 17-i keltezésű levélből.

A paprika.

A paprika a magyar Alföldnek, különösen Szeged vidékének híres növénye. Magját melegágyba vetik s csak tavasz végén ültetik ki a szabadba a palántákat.

Termése, a paprika sokmagvú, rekeszes *bogyótermés*. Rekesztő falait közösen a paprika *ereinek* mondjuk.

A paprika amerikai eredetű növény. Tömerdek változata van. Nálunk legelterjedtebbek a szegedi vörös paprika, az édes, a cseresznye- és a szerb-paprika.

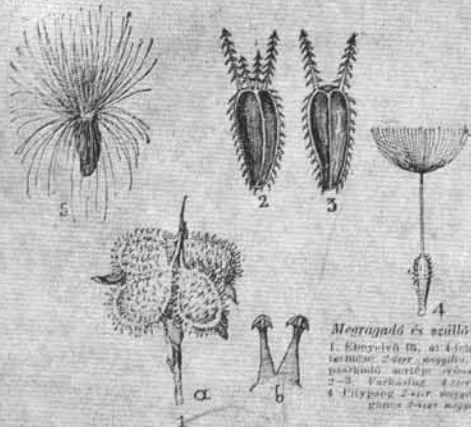
Fiatalon zöld színű, éretlen piros, sárga, violaszín gyümölcsöt eszünk nyersen és savanyítva, legfontosabb azonban mint fűszer. A fűszernek szánt paprikát megszárítják s paprika-malmokban porrá őrlik. Fontos kereskedelmi cikk, sokféleképp hamisítják.

A. paprika.
a) vöröses, lomszínű ág,
b) nagy sárga fehérelő
nőcs, c) hosszúan el-
váltott termés,
d) levek, bogyók a szőlő, magyar, fehér
e) virág

A termések összefoglalása.

A termés az a része a növénynek, amely a magot, vagy a magvakat foglalja magában.

Mezsgyűjtő és szálló termések.
1. Kéreg nélküli, az 4-föld, szőlővel
termés, 2-3-as magvú, 4. két-
magvú, 5. 6-8-as magvú,
6. 10-12-as magvú, 7-8. 10-12-
magvú, 9. 10-12-
magvú, 10. 10-12-
magvú.

A paprika Mórácék tankönyvében

sítani. Lyka Károly, a „Művészet“ szerkesztője egy ízben Wolfner asztalán találta Móra kéziratát s nagy élvezettel lapozgatott benne. „Megkértem foglalná röviden össze (írja Wolfner Mórának írt levelében)⁹ hogy gondolná ő egy ilyen könyvnek a megírását és próbaképpen írjon is mindjárt néhány oldalt. Elküldtem önnek ezt a Lyka által írt néhány oldal kéziratot is az általa készített illusztrációkkal együtt annál is inkább, miután azokra Wágner is reflektált...“ Hogy a Lyka-féle illusztrációkat felhasználták-e a könyvben, nem tudjuk, csak mint a tény derül ki jelzett levélből.

Móra beleegyezett, hogy Wagnert fölkérjék a társszerzősége.¹⁰ Levelét, melyet Wagnerhez intézett, nem ismerjük, csupán az aradi tanár választát:

Arad. Alsómarospart 6. sz. 1908. okt. 21.

Igen tisztelt Szaktárs Uram!

Szíves levelét örömmel olvastam. Bemutatkoznia azonban nem kellett volna, mert élenken emlékszem én is Önre; még tanuló korából is, mert már akkor is egy fejjel nagyobb volt mint a többi. Lányom ismeri Önt kedves Kollega Úr jól, mert évekig járt neki „Az én újságom“. Pénteken, vagy szombaton tudok csak érdemleges választ írni szíves soraira, mert akkorra dőlhet el az ügy anyagi része. Kár, hogy annyira siettetik. Hiszen a nyomda gyorsabban végezhet, mint az író. Fölületes munkát nem szabad végeznünk! Ha elvállalhatom a munkát, akkor megcsinálom az egész mű vázát, beosztását, és kijelölöm még a részleteket is, melyeket az egyes leczkék megfogalmazásánál szem előtt kell tartania. A tantervhez természetesen alkalmazkodunk, de csak annyira, amennyire igazán kell.

Szívből köszönti igaz tisztelője

Wagner

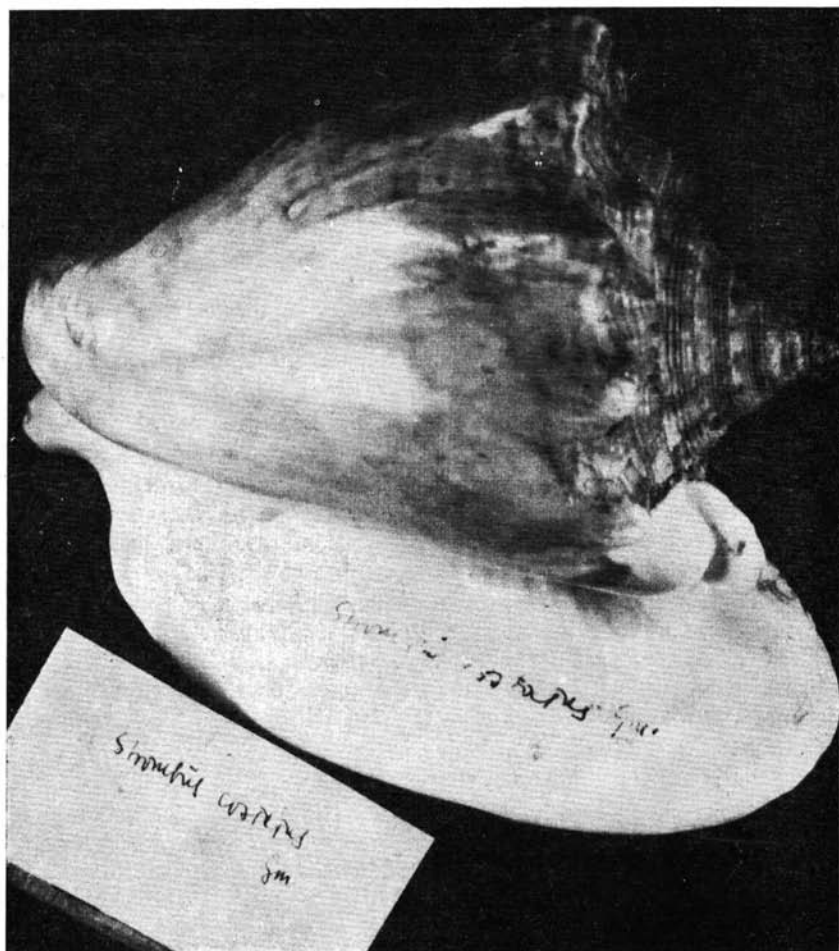
A társszerzők levelezéséből csak Wagner válaszai ismeretesek. Ezekből kiderül, hogy a tankönyvírásból Mórát az oroszlánrész, Wagner csak beosztási tervezetet adott, szakmailag ellenőrizte, helyesbítette, mint a gyakorlati pedagógia s a botanika, általában a könyvszerkesztés terén jártasabb. Értékes segítséget nyújtott a tankönyv gazdasági vonatkozásaiban.

„... Kora reggeltől késő estig böngésztem [a kéziratot] mert ma [szombaton] szabad napom van s azt hiszem nem maradt benne makulányi kifogásolni való. Nagyon kemény munkám volt. Szinte beleszédültem... Revisiómba azt hiszem beenyugszik!? Egy egy szót sem túrtam meg, ha nem felelt meg mindenképpen. A legnemesebb italért¹¹ bizony még ki is kapnánk az újabbkeletű ministeri rendelet értelmében... A kéziratot... azért küldtem Önnek vissza, méltóztassék a beleszúrt részlet nyelvezetét megvizsgálni. Az Ön nyelvézéke okvetlen jobb, az én írásaimon bizony kiérzik a német származás és legyen az teljesen egységes... Remélem dicsőséget aratunk a munkával!... A Szerényi-féle könyv a készülő könyvünkhöz képest „Schmarrn“. (Arad, 1908. november 21.).

⁹ 1908. október 2-i keltezéssel.

¹⁰ Wagner János 1870. ápr. 20-án született a Temes megyei Keresztesen. 1893-ban Csáktornyan polgári iskolai tanári képesítést nyert. Kiskunfélegyházán, később Aradon működött, mint tanítóképzőintézeti tanár. 1911-ben Bpsten igazgató, 1914-től kezdve természetrajzi szakfelügyelő, majd főigazgató. Pedagógiai, botanikai közleményei jelentek meg, írt iskolai tankönyveket, ifjúsági műveket. 1892–93-ban Degen Árpáddal nagyobb tanulmányutat tett a Balkán hegységben. Főbb művei: *Magyarország virágos növényei*, 1903, *Magyarország gyomnövényei*, 1908, *A Magyarországi Centaureák ismertetése*, 1910. Meghalt 1955. máj. 23-án.

¹¹ Móra valószínűleg a bort illette ezzel a kifejezéssel.

Tengeri csigaház (Móra kézírásával a múzeumi gyűjteményben I.)

Ezek után lankadatlan szorgalommal dolgozik a két szerző. Az egyik Wagner levélből kitűnik, Pósa Lajos egy kicsit neheztel Mórára, mert egy időre elhanyagolja a versírást. Közben Móra átnézi s nyelvi szempontból átjavítja Wagnernek egy készülő ifjúsági művét. S ha hozzávesszük, hogy 1909 januárjában a Singer és Wolfner cég Mórától még a Havas-Pósa Olvasókönyvek II. osztályú kötetébe 8 éves gyermekek számára olvasmányokat kér,¹² beláthatjuk, hogy írónk nyakig van a munkában.

1909. május 28-án Wolfner arról értesíti a szerzőket, hogy a kész tankönyvet a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1909/59354. sz. alatt engedélyezte. A következő hónapban megküldi a Természetrajz I. és II. kötetének hivatalos elismerő bírálatát s gratulál is neki.

A hivatalos bírálat előtt több budapesti tanár, igazgató, köztük az író bátyja, Móra István is tettek megjegyzéseket a készülő könyvhöz. Egy kivétellel mind kifogásolták, hogy nem tárgyalja az embert. (Valószínűleg azért maradt ki a kéziratból, mert az akkori tanterv értelmében az embert a IV. osztályban, az egészségtanban kell tárgyalni s leírni. Wolfnerék azt kívánták, hogy jó volna a majom előtt az emberről is írni, röviden, két-három lapot.) A végleges szövegben már szerepel az ember leírása: Gerinces állatok. 1. Emlősök. Az ember. Hogy az ember származásáról itt még nem esik szó (nem is eshet!), az természetes, egy századeleji munkában, még hozzá iskolai tankönyvben. Mindenesetre ki kell emelnem, az is nagy szó volt, hogy a tankönyvírók (minden bizonnyal Móra) a majomról szóló fejezetben „kézről” mernek beszélni!

A hivatalos bíráló Erőss Lajos dr., középiskolai képesítésű, polgári iskolai tanár.¹³ A 16 gépelt oldalas bírálat¹⁴ másolatából idézzük a következőket:

„Amikor a szerzők ezen természetrajzi könyv megírására vállalkoztak, nem az volt a céljuk, hogy ezzel szaporítsák a meglévő tankönyvek számát, hanem olyan könyvet akartak írni, amely hasznavehetőségével haladást is mutasson a természetrajz irodalomban. – És ennek meg is feleltek.

Maradandó jó eredményt a természetrajz tanításában csak úgy lehet elérni, ha a természet tárgyait tanítványainkkal meg tudjuk szerettetni is. Ehhez azonban nemcsak élénk jó előadás, vagy figyelmet lekötő életjelenségeknek az előadása szükséges kellék, hanem a tárgyaknak bemutatása is, szóval a szemléltetés. Szemléltetés nélkül a természetrajzi oktatás mitsem ér, elméleti tanítás értéktelen.

Azért a szerzők könyvük anyagát úgy válogatták össze, hogy az ország minden vidékén megtalálja benne az iskola azt, amire szüksége van.

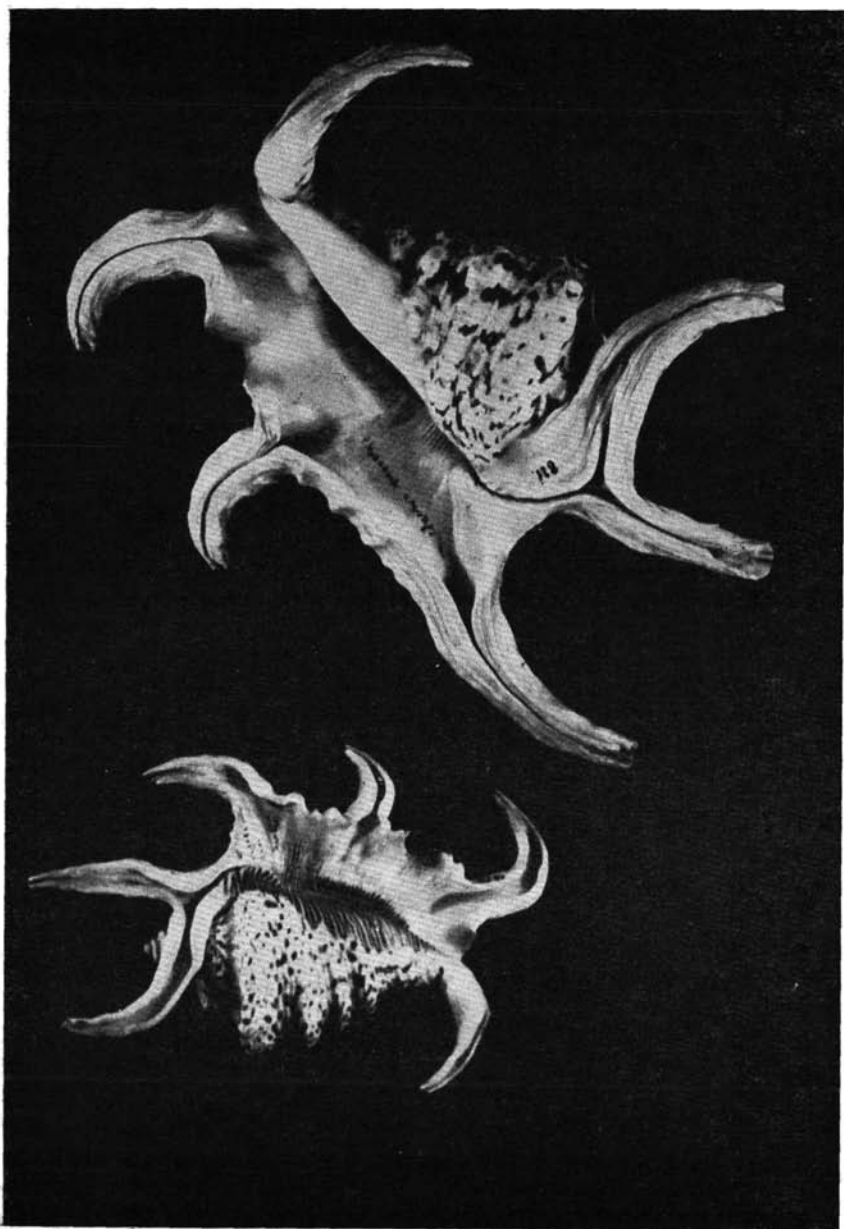
A kiválasztott anyag is helyes beosztással, az időszakokhoz alkalmazkodik. Az őszi tanítást egynéhány közönségesebb növény termésének ismertetésével kezdik és az első tárgynál nagyon helyesen, az alapfogalmakat is megadják. Kiemelik természetüknek az ember háztartásában való használhatóságukat, vagy a szervezetekre ható káros voltukat, szóval amit a szükséges »gyakorlati irány« is megkövetel. Ahol jó alkalom kínálkozik, belé szövik a nemesítési eljárás néhány módját, aminek alapján jó, tartós és nemes gyümölcsöket kaphatunk . . .“

Folytathatók tovább, de ennyi is elég, hogy fogalmat alkossunk arról, hogyan fogadták a szakkörök a könyvet. Ehhez a bírálatához ma sem kellene sokat hozzátenni.

¹² A község életéről. A kis város életéről. Mi a vásár? Az emberek foglalkozásáról — közösségben, egymás számára dolgoznak. Az utca-életéről.

¹³ Nem tudtam megállapítani, hol működött (minden bizonnyal a fővárosban) csupán annyit, hogy Szigetszentmiklóson lakott.

¹⁴ Szegedi Somogyi Könyvtár E. c. 3815.

Tengeri csigaházak (Móra kézírásával a múzeumi gyűjteményben II.)

A bíráló azután oldalakon keresztül közli a kisebb hibákat, hiányosságokat, mert abból a meggyőződésből indult ki, hogy a tiszta búza között is akad konkoly. Kifogásai elsősorban növény- és állattani alaktani sajátságokra vonatkoznak. Ezzel itt nem foglalkozom részletesen, hiszen mint a bíráló is mondja, ezek csak kiigazítások, a könyv becsét nem rontják, melyet egyebekben „nagyon jónak“ tart.

Ami a könyv beosztását illeti, mind az első, mind a második kötet az őszi tanítás anyagával kezdődik, folytatódik a téli s végződik a tavaszi anyaggal. Az első kötetben a gerinces, a másodikban a gerinctelen állatvilágot tárgyalja. Ugyanígy van a növénytan részzel, elsőben a virágos, másodikban a virágtalan, alsóbbrendű növényeket tárgyalja. Benne szerepel Linné táblázata, a herbarium készítési módja is. A „Megfigyelések a növények életéből“ c. fejezetben, a könyv végén, virágzási, termés-éresi és aratási statisztikai táblázat zárja be a köteteket. Az adatokat szerzők Staub, Simonkai és Horváth fenológiai munkáiból állították össze. Az adatok Budapest, Jászberény és Arad környékére vonatkoznak. A táblázat 4. hely rovata üres, a tanuló lakóhelyének van fenntartva, hogy odaírassák saját megfigyeléseiket. Különösen sikerült részei a tankönyvnek a növények életéről szóló (táplálkozás, lélekzés) s különösen a „Becsüljük meg fáinkat“ c. fejezete, ahol a fák szerelmésére, Móra Ferencre ismerünk s ahol, mint a bíráló hangsúlyozza, a „tanítás valóban a neveléssel, az agy a szívvel ölelkezik“.

Az első kiadásban 4, illetve 6 színes tábla is található, ami a későbbi kiadásokból érthetetlenül (költségkímélés végett?) kimaradt. Az ábrák jórészt az ismertnevű Mühlbeck Károly rajzolta, de sok ábra származik német nyelvű munkákból (Brehm könyveiből, Forwerk X. A. rajzoló tollából stb.) is.

Eröss Lajos levélben gratulál Mórának a könyvsikerhez. Felajánlja barátságát, meghívja Szigetszentmiklósrá, ahol az ott lakó világhíres újguineai utazó, Bíró Lajos ismeretségével is kecsgeteti. Hogy a találkozás megtörtént-e, arra vonatkozólag nincsen adatom.¹⁵

Végezetül felmerülhet a kérdés: Móra, az első úttörő munkája sikerén felbuzdulva, miért nem írt több természetrajzi tankönyvet? Szükségtelen volt, hiszen ez az egyetlen tankönyv is több¹⁶ kiadást ért meg, majd két évtizeden át használatban volt. Másik oka az lehetett, hogy az író ezután inkább ifjúsági regényeket írt. Tankönyvet ezután csak elemi iskolások számára szerkesztett (Betűország virágos kertje I–II–III–IV–V–VI. Ábécés könyv. Voinovich Gézával, Bpest, 1925–26.). Igaza van Földes Annának: „Móra Ferenc nem az irodalom előszobájának, hanem saját legbensőbb ügyének érezte az ifjúsági irodalmat.“ A „Szeptemberi emlék“ végigkíséri egész életét. Szerette az ifjúságot, a kis gyermekek könnyes szemén, az apa irányító gondján, a nagyapa elfogultságán keresztül s mindvégig meg volt arról győződve, hogy a „jó könyv varázsával“ küzdhet legsikeresebben az uralkodó vásári irodalom ellen.

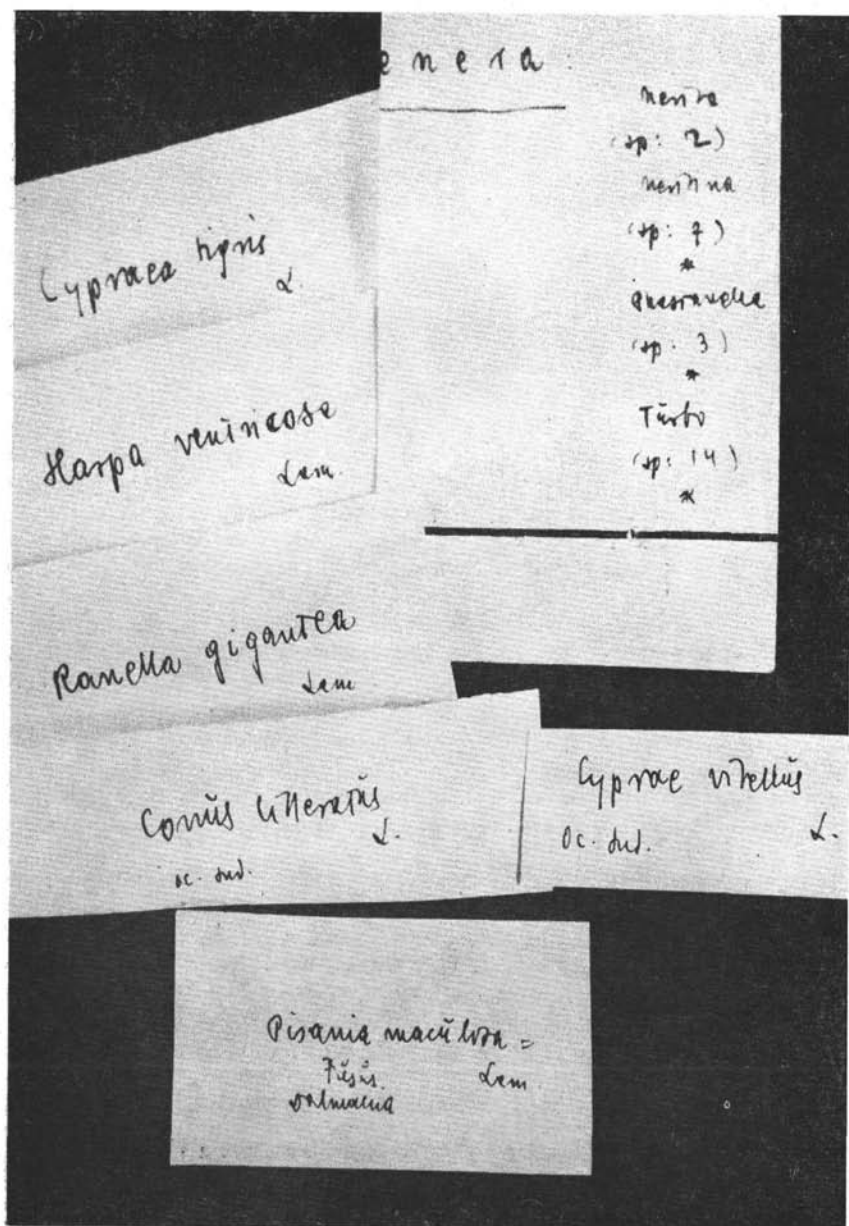
II. A darwinizmus harcossá válása

Amikor 1902 tavaszán Szegedre érkezett, a bértollnoki pálya jutalomdíj szépségeit megcsillogtatták előtte, Platz Bonifác királyi tankerületi főigazgató mellett. A 23 éves segédtanár azonban nem lett mégsem hűséges famulusa. Maga az író mondotta el Magyar Lászlónak, 25 esztendőős újságírói jubileuma alkalmával,¹⁷ hogy Platz

¹⁵ Bíró Lajos 1925. március 25-én járt Szegeden.

¹⁶ Pontosan nem tudtam megállapítani, hány kiadása volt. Az utolsó, 1926-os kiadása (Singer & Wolfner, Bpest, 132 l.) címlapján „újabb kiadás“-t tüntet csupán fel.

¹⁷ Földes Anna id. m. 17. l.

Móra rendező-feliratai a múzeum csigagyűjteményében

Bonifác „ragyogóbb“ jövőt jósolt neki, önéletírásában viszont (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig) azt olvassuk, hogy egyszerűen becsapta olvasás helyett a főigazgató tankönyvét, amit a tisztelgő látogatás sikere érdekében kellett volna átlapoznia s kijelentette, hogy nem fog olyan urat szolgálni ebben a tankerületben, aki Darwint, a nagy tudóst szédelgőnek tartja. Ezt a kifejezést nem találtam ugyan meg Platz Bonifác könyvében, de hogy valóban hasonló lehetett a véleménye, igazolja a következő kijelentése: „az embernek az állatokkal való eredési összefüggését az őstörténelem anthropológiai tényei nemcsak nem bizonyítják, hanem inkább annak minden téren ellene mondanak“.¹⁸

Ez volt írónk első találkozása egyetemi évei után a darwinizmussal. Későbbi írásaiban gyakran felismerjük, hogy forgatta a geológiai és fejlődéstani könyveket¹⁹ és tisztában volt azzal, hogy az ember megjelenésekor nem a teremtés paradicsomi lovagja volt, hanem ügyetlenül csetlő-botló példány, „aki évmilliók ostorcsapásai alatt fejlődve végre megtanulta, hogy hogyan kell kővel agyonütni a másikat, és attól kezdve embernek nevezte magát“.²⁰

Éjjelenként a „lét és nemlét“ határán, olvasás közben tanult sokat öreg tudósok munkáiból. „Tudományokkal foglalkozom“ c. novellájában²¹ írja, hogy legkivált a magister Theophrastust ültette legközelebb, ágya fejéhez, akit sok szerelméért és sok tudományáért kedvelt s akit „hálából én is be akartam avatni a darwini tanokba és beszéltem neki az állatok védőszíneiről...“

„Az ős-bacillus“ c. novellájában²² éles szatírával fordul a malthusi tanok hirdetői ellen. Kikel azok ellen, akik a háborút isteni rendelésnek tartják. „H. S. Hopkins amerikai geológus katonakorában Belgiumban leszállt a gochenéi kőbányába s ott palában megtalálta az ős bacillust, akitől²³ erednek a föld minden lelkes állatai, s elnevezte Archaeobacillus bellicosus-nak.“ „... Mit tudott csinálni ez az izé, aki se állat, se növény, mikor még nem volt ember. Bizonyosan unhatta magát, mint első munkanélküli s íranta való előzékenységből teremtette a jó Isten az embert... megköszönjük Hopkinsnak, amire tanított... a baktériumok nem az erkölcsstelen újkor tudományának a szülöttei,²⁴ megvoltak már akkor is, mikor az emberek abszolút erkölcsösek voltak, mikor még nem is voltak...“

Egyetemes emberi érzése lázad fel a fasizmus ellen, már akkor, amikor Hitler uralomrajutott. Ekkor ezt írja: „... mert amit ma csinál az ember, azért igazán nem volt érdemes emberré válni.“²⁵

További idézetek felsorolása talán felesleges. Móra munkáiban lépten-nyomon találkozunk sorokkal, melyekben az evolúció érdekében tör lándzsát. Igaza van Vajda Lászlónak, amikor azt írja:²⁶ „igazi polgár lévén, a természettudományokat többre tartotta, mint a szellemtudományokat. Úgy látta, hogy ezek a haladás zászlóvivői, s valóságos apoteózist zengett róluk“.

1925 nyarán Daytonban, az amerikai Tennessee államban vád alá helyezték John T. Scopes biológiai tanárt, aki az ottani főiskolán az evolúció gondolatát „merészelte“

¹⁸ Természettudományi problémák. Katholikus Szemle, 1891. 363. l.

¹⁹ Tanulmányi kirándulás. Pesti Hírlap, 1933. júl. 23.

²⁰ A mennydörgő gyíkok. Magyar Hírlap, 1934. máj. 20. Ezt a tárcát Móra még 1927-ben írta!

²¹ Beszélgetés a ferde toronnyal. 158. l.

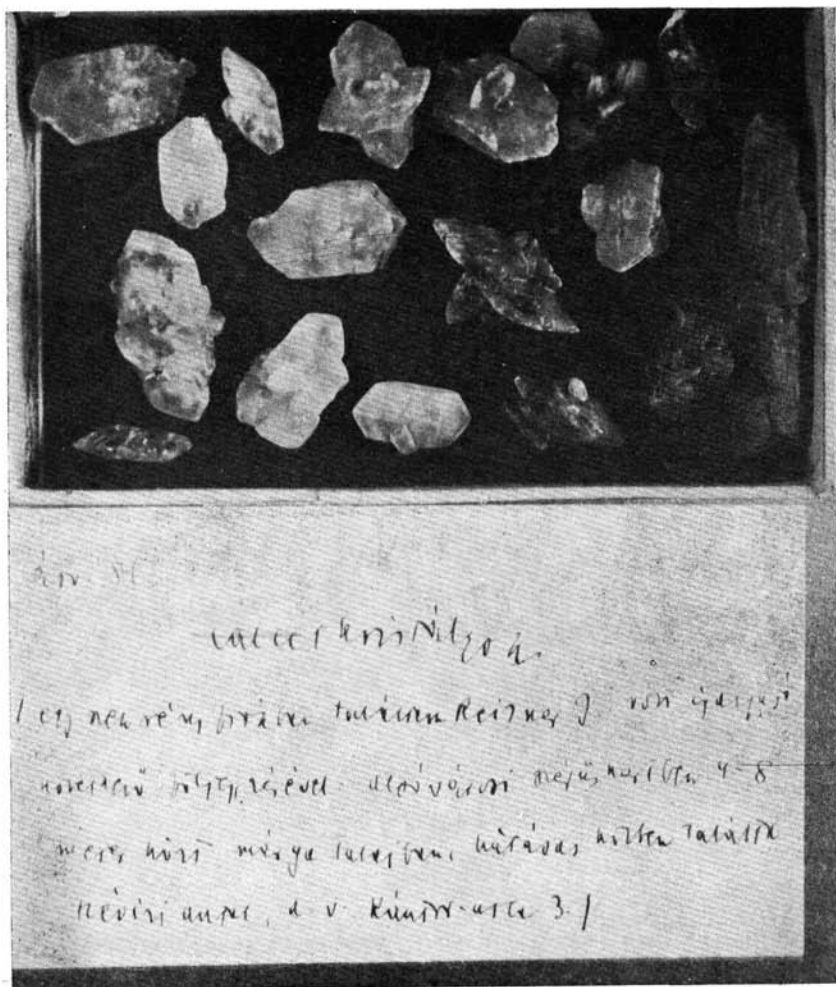
²² Délmagyarország, 1925. aug. 23.

²³ A kurzív szedés tőlem származik!

²⁴ Móra itt nyilván a baktériumháborúra gondolt!

²⁵ A növények csodálatos élete. Magyar Hírlap, 1933. febr. 19.

²⁶ Móra Ferenc a vezércikkíró. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, Szeged, 1959.

A Szegeden talált első gipszkristályok a múzeum gyűjteményében
 (Móra sajátkezű megjegyzésével)

előadni. A tárgyalás július 10-től kezdve nyolc napon át tartott. A szegedi Dél-magyarország 1925. júl. 17-i számában „Majomper“ címmel vezércikkben foglalkozik az eseménnyel. A cikk név nélkül jelent meg, Vajda László szóbeli közlése alapján valószínűleg Móra Ferenc tollából. „Az a tanító – mondja többek között a cikk –, aki most a vádlottak padján ül és aki körül a szenvedélyek és gyűlölségek tarajos hullámai hömpölyögnek – egy új hőhullám járvány az Amerikai Egyesült Államokban – bennünket élénken emlékeztet ama tanító alakjára és sorsára, akit a nagy és igaz Zola Emil rajzolt meg valamikor, nem is olyan régen, a Veritében. Jellemző, hogy a tudomány embereinek, a valódi tekintélyeknek kihallgatását mindegyre halogatják és el is akarják odázni ebben az ominozus perben . . .“

Az egyház azonban Magyarországon sem enged a teremtélméletből. A szegedi „keresztény-nemzeti“ jobboldal szócsöve, a Szegedi Új Nemzedék így ír:²⁷ „hasonló ostoba tanok ezrei veszélyeztetik – akár hazánkban is – a hitbeli helyes és igaz felfogást anélkül, hogy – és ez már sajnos – valaki is ügyelne rájuk! Darwin teóriája nem szenzáció, hanem helytelen következtetéseken induló természettudósok közönséges emberi megtévedése“.

A Délmagyarország júl. 23-i számában ugyancsak névtelen vezércikk olvasható, ez feltehetően ugyancsak Mórának tollából származhat, „Tannesse“ címen: „Scopes tanító urat 100 dollárra ítélték, mert Darwin természettudósna már igazán régen nem új tanait ismertette az iskolában 1925-ben. Ezt az állítólagos vallásellenes bűnt pedig még a cári Szent-Oroszországban is elkövezték . . . Miért kell mindezeket elmondani? . . . mert nálunk is vannak Bryanok,²⁸ akik visszaélnék a farmerek hiszékenységgel és tudatlanságával sok magyar tannessei tájon . . .“ – fejeződik be a cikk.

Tonelli Sándor szerint:²⁹ „1926³⁰ nyarán Daytonban egy politikus, aki néhány-szor mint az Egyesült Államok elnökjelöltje szerepelt, a háború alatt pedig mint a békepárt feje tette nevét ismeretessé, porbe fogatott egy kis vidéki tanárt . . . a nagyszerű, de tudatlan politikus a bibliát akarta megvédelmezni a tudomány kárhozatos tantétele ellenében . . .“

A Móra által említett „múzeumi majompörnek“ eddig nem akadtam nyomára. Erről csupán a Világ 1925. júl. 24-i, azóta híressé vált cikkében olvashatunk. Itt megírja, hogy mi történt Szegeden, a múzeumban, ahol az igazgató a „koponyás almáriom“ fölé szemléltető képet helyezett, amely a jávai majomember, ausztráliai ősember, a neandervölgyi ember és az európai ember koponyája közti átmenetet ábrázolta. Nagy lett erre a felháborodás. Följelentették mind a két fölöttes hatóságánál az író, hogy olyan „elvetemült mordályégetővel árul egy gyékényen, mint Darwin“. Sajtó útján támadták, mert azt hirdeti írásban és képből, hogy a koponya fejlődött. Követelték az „istentagadó és tudománytalan“ kép eltávolítását.

Móra és munkatársai, Cs. Sebestyén Károly és Czögler Kálmán éppen azon törték a fejüket, hogyan válaszoljanak a múzeumot ért támadásra, amikor egyik teremőr jelentette, hogy időközben valaki ellopta a kiállításból a képet, s csak a keretet hagyta ott. Móra – mint írja – aludt egyet az esetre s másnap a következő feliratot tétette be az ellopott kép keretébe:

„Ebben a keretben egy kép volt, amely azt ábrázolta, hogy milyen volt a koponya fejlődésének útja a majomembertől a mai emberig. Valaki, akinek a koponyája

²⁷ Amerika legújabb szenzációja a majompör. 1925. júl. 18.

²⁸ Bryan, az evangélikus orthodox jobbszárny vezére, aki a pörben a vádat képviselte.

²⁹ Válasz a majompörre. Századunk, 1926. jan. sz. 128.

³⁰ helyesen: 1925!

nem volt fejlettebb, mint a majomemberé, kilopta a képet a keretből. A közgyűjteményeket minden tisztességes kultúrember őrizetébe ajánljuk!"

Mint az író folytatja, a következő vasárnapon óriási tolongás volt a felírás körül. S ezzel házilag intéződött el az inkvizíció nélküli szegedi majompör.

Mórától ez abban az időben is harcos kiállás volt. Nem hiszem, hogy jelent volna meg Magyarországon erre a perre szellemesebb válasz. Az idézett cikket Móra barátja, a darwinista (s 1919 után haladó gondolkodása miatt üldözött) tudós, Lambrecht Kálmán ásta ki a „hírlaptemetőből“, s az „Ősember“ c. munkájában, az „Örök majomper“ fejezetében, annak gerincébe állítva, teljes egészében leköszölte.³¹

III. A múzeológus

1904 áprilisában Tömörkény István javaslatára mint szakdíjnok jelölt került Móra a szegedi Somogyi-könyvtárba és Városi Múzeumba. A könyvtári teendőkön kívül a természetrajzi gyűjtemény gondozásával bízták meg. Akkor még senki sem sejtette, hogy később, az ásatásai révén, „Homokország“ földjéből előkerülő régészeti kincsek teszik európa-szerte híressé a múzeumot s későbbi igazgatóját.

Az ódon fóliánsok, kitömött madarak és virágszínű kagylók között Móra úgy jellemzi múzeumi munkahelyét, mint ahol „öt percben hatfelé kellett szaladnom... s ahol minden régiből újat csinálnak s minden újat múmiává leltároznak.“ Ebben az időben már jelentékeny természetrajzi gyűjteménye volt a kultúrpalotának, „ahol nem mérnek bort, csak a lelkek szomját oltogatják“ – mint írónk nevezte. Még a milleniumi években került a múzeum tulajdonába a híres Praznovszky–Mihelyes-féle gyűjtemény (ásványok, rovarok, európai- és exotikus lepkék, csiga-kagyló gyűjtemény), amelyhez később a Brancsik-féle kollekciónak járult.

Első múzeumi munkája az össze-vissza hányt csigagyűjtemény rendezése volt. A tarka-barka dobozok nagyrésze – bár azóta sokat rakosgatták ide-oda – ma is őrzi Móra gyöngybetűs, felragasztott címkéit. A nagyobb, kilónyi súlyú tengeri csigaházakra saját kezével írta rá latin nevüket s a leltári számot (Strombus costatus Gm., Harpa ventricosa Lam., Conus millepunctatus Lam., Pterocera chiragra, a Jókai által „írástudó cövek“-nek titulált Conus litteratus stb.). A fennmaradt névcédulák tanúsága szerint bizonyos, hogy Móra nemcsak leltározott, de maga is határozott meg csiga- és kagyló fajokat, elvégre a könyvtár állományában puhatestűekre vonatkozólag bőséges szakirodalom is állott rendelkezésére.

A természetrajzi gyűjtemény Tömörkény múzeumigazgatónak is szívügye volt. Tömörkény kéziratok jegyzeteiből kiderül, hogy alapos preparáló és konzerváló tanulmányokat végzett. Ő, majd halála után Móra, nyilván a múzeum lepkegyűjteménye számára rendelték és szerezték meg a Seitz-féle, ma már hazánkban ritkaságszámba menő, az egész világ lepkéire kiterjedő hatalmas monográfiát.

Később a természetrajzi gyűjtemény kezelése az oda beosztott Czögler Kálmánra³² hárult. Különösen az állattani részzel foglalkozott szívesen, míg a növényeket Lányi Béla (1879–1918; leányliceumi igazgató, botanikus)³³ gondozta. Mindketten hűséges munkatársai voltak Mórának, elkísérték ásatásaira is. Lányinak a népies növénynevek

³¹ Lambrecht 1925 őszén kezdte írni könyvét, a tárca gyűjteményben először a „Sok-féle“ c. kötetben jelent meg, 1927-ben.

³² Nekrológiát l. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1956. 155. l.

³³ Nekrológiát l. Timár Lajos: Egy elfelejtett szegedi természetkutató. Délmagyarország, 1955. febr. 17 — továbbá jelen évkönyvben Csongor Gy.: „A szegedi múzeum herbariuma“ c. cikkében.

ismeretében volt különösen segítségére Móra. Botanikus-kapcsolatuk még az egyetemi években, a fővárosban kezdődhetett. A múzeum herbariumában Móra által gyűjtött növénylapok (pl. *Androsace maxima* L., Horgos mellől) is föllelhetők.

Találtam adatot arra is, hogy Móra az ásványgyűjteménynek is gondját viselte. Egyik, gipszkristályokat tartalmazó dobozban Móra jegyzete olvasható: „Calcit kristályok.³⁴ Egy szekrény fiókban találtam Reizner J. volt igazgató következő feljegyzésével: Alsóvárosi szérűskertben 4–8 méter közt márga talajban, kútásás közben találta Hévízi Antal, A. v. Kántor-u. 3.“ Mint érdekességet említem, hogy ez az első gipszkristály előfordulási adat Szeged területén. Az időpont ismeretlen. Móra feljegyzése 1912-ből származik. (1959-ben a tiszaparti ún. „Sárgá“-ról kerültek elő hasonló, szépen fejlett kristályok.)

Móra Ferenc aféle „keze-lába“ volt a szegedi múzeumnak, ismerte legtöbb tárgyát. Novelláiban ragyogó tollal megírt és elszórt nagyon sok (nemcsak természetrajzi) leletnek, adománynak találjuk meg a történetét, megszerzésének vagy a múzeumba jutásának bonyolult körülményeit.

Ha a múzeum bármely osztályának történetét vizsgáljuk, nélkülözhetetlenek Móra írásai, főként a „Beszélgetés a ferde toronnyal“ c. kötetében a „Robinson naplója“, „A tizaranyas pille regénye“, „Kolibrík“, a „Mammut utazása“ és mások.

Nagyszerűen rajzolja meg azokat a mecénásokat is, akik közreműködtek a múzeum természetrajzi anyagának gyarapításában. Pl. Rosenfeld Richárd szegedi mérnököt, aki Ecuadorból gondol vissza régi hazájára s „repülő drágaköveket“, kolibriket küld a múzeumnak (Kolibrík). Praznovszky Ignác pesti ügyvédet, aki térdenállva szerzi meg egy lepkekereskedő özvegyétől a nagyfoltú bagolylepkét (*Oxytripia orbiculosa*, első példányát 1798-ban fogták Szeged környékén). A kiváló példány egy német tudóshoz került először s említett módon jutott vissza a szegedi múzeum gyűjteményébe (A tizaranyas pille regénye). Máskor becsületes halászbemberek szerepelnek írásaiban, akik mammutleletekkel gazdagítják az őslénytani tárat (A mammut utazása).

Móra maga is mecénás volt. A 20-as években egy derék szegedi kárpitosmester hallgatta egyik előadását, amelyen Móra – mint mindig –, akkor is szívvel-lélekkel fordult az egyszerű emberekhez. Kérte hallgatóit, hogy aki tud valamiről, vagy talál valamit, hozza be a kultúrpalotába. „Ha valaki még szegényebb a szegedi múzeumnál, egy pár krajcárt is kaphat érte...“ Deák Ábrahám Ferencnek hívták ezt a kárpitosmestert, aki lelkébe véste ezeket a szavakat. Régi vágya volt, hogy valamit ő is adhason szülővárosának. Egy harcos munkásélet után – néhány évvel ezelőtt – 25 évi távollét után Montevideóból személyesen hozta haza a délamerikai ritkaságokat a szegedi múzeumnak. Így még a legutóbbi éveknek ez a legjelentősebb adománya is Móra Ferenc személyes varázsának köszönhető.

Mórát polihisztornak szokták mondani. Földes Anna írja, hogy a matematika kivételével talán alig van tudományág, amelyet ne érintett volna.³⁵

A fővárosi körökben is mindentudónak ismerték. Jellemző erre a „tengeri herkenyű“ esete is:

1930-ban – mint a lapból értesülünk – a fővárosi Állatkert igazgatóságához fordultak tanácsért, hogy mitévők legyenek a tengeri herkenyűvel, mi az? Az igazgatóság nagy zavarban volt. Sem az akvárium felügyelője, sem mások nem tudtak erre feleletet adni. Végre egy mentőgondolatuk támadt: meg kell kérdezni Móra Ferencet, „aki

³⁴ Először mészkristálynak nézte azokat, de aztán áthúzta a „Calcit“ szót!

³⁵ Földes Anna i. m. 204 l.

nem csak kitűnő író, de kitűnő tudós is³⁶. Meg is történt. Móra le is leplezte a rejtélyes tengeri herkentyűt:³⁶

„Sohase méltóztassék restselni, hogy nem járatos az állatvilágnak abban a részében, amelyikben a herkentyű tartózkodik... senki a világon még eddig nem tudta megmondani... az az egy bizonyos, hogy nem akváriumlakó...“ A továbbiakban kifejti, hogy a herkentyű, más szóval hercules, lehet kitoló-fánk szerű zsírban kisütött tejfölös tészta, de lehet cifra gomb, órarugó, medvefog, kaviártojás, vagy valami húsos, paprikás, tésztás, paradicsomos kotyvalék. A „tengeri“ jelző nincs ezekkel összefüggésben, csak azért teszik hozzá, hogy még jobban imponáljon. A régi világban a tenger jelentette a fantasztikumok netovábbját s minden, ami szokatlan, ami új volt, – az tengeri volt, „még a kukorica is...“

Ez a hatvan soros magyarázat a fővárosi napilap ifjúsági rovatában a népszerűsítő tudománynak, az etimológiának, a néprajznak s még sok egyébnek a humorral párosult oly írásremeke, amire csak vérbeli polihisztor képes...

Meg lehet bocsátani, ha néha eltér a szigorú igazságtól. Megtették ezt előtte nagy írók, mások is. Mint a nemrégiben elhunyt neves művelődéstörténész, Ráth-Végh István, olykor ő is engedett az „érdekesség szirénhangjának“. Mondanivalói „hasznos tudnivalók“ voltak, igazi értelemben vett tudománynépszerűsítő formában. Hogy miért írta meg ezeket, maga az író adja meg a választ:³⁷ „mert ha sokáig azon a sovány koszton tartják a magyar tudományt, amelyiken most él, akkor ötven esztendő múlva megint elérjük a Miskolczy Gáspár korának tudományos színvonalát. S milyen büszke leszek én arra haló poromban is, hogy én már most tudtam, amit akkor minden intelligens embernek tudnia illik a természet dolgairól.“

IV. A botanikus

Utolsó fejezetnek hagyom ezt a fejezetet két okból: egyrészt, mivel az író igazi szaktudományáról lesz benne szó, másrészt pedig utalnom kell egy korábbi, alapos tanulmányra, mely Móra növényismeretével s „természettudományi kincsesházá“-val foglalkozik.³⁸

A növénytan – a scientia amabilis – művelését akarta egykor pályájának választani s noha ez nem sikerült neki, élete végéig „laikus“ rajongója maradt annak, míg ő is helyet nem foglalt a „halál herbariumában“.

Szerényen jellemezte önmagát. Sokkal több volt ő, mint laikus rajongó. A növénytant mint szaktudományt ha nem is művelte, sokat tett a tudomány népszerűsítése terén. A növényeket lelkes lényeknek tekintette, amelyekbe tél vége felé mindig „visszatérőben van a lélek, amely télire lehúzódott a földre, a gyökereken keresztül, fölkereste a szénne vált erdőket s megelevenítette odalent a halott sigilláriákat és lepidodendronokat“.³⁹ Gyermekkorától fogva tudta, „hogy a fáknak és virágoknak, az eleven nádaknak és a halott nádtetőkön élő kisliba-szín moháknak van lelkük“.

A hazai botanika művelői közül számoshoz „az őszinte tiszteleten kívül, szívbeli barátság“ fűzte Mórát.⁴⁰ Így Jávorka Sándorhoz, Moesz Gusztávhoz, a botanikával is

³⁶ A rejtélyes „tengeri herkentyű“. Móra Ferenc megoldotta a titkot. Magyar Hírlap, 1930. febr. 16.

³⁷ Hasznos tudnivalók a sáskáról. (Beszélgetés a ferde toronnyal c. kötetben. Bpest, 1927).

³⁸ Moesz Gusztáv: Móra Ferenc virágai és fái. Természettud. Közlöny 1937. szept. 9. 471–480 l.

³⁹ A növények csodálatos élete. Magyar Hírlap. 1933. febr. 19.

⁴⁰ Tanulmányi kirándulás. Pesti Hírlap. 1933. júl. 13.

foglalkozó tudós szegedi főrabbihoz, Löw Immánuelhez és másokhoz, nem utolsó sorban az ugyancsak szegedi növénytan professzorhoz, Győrffy Istvánhoz. Utóbbihoz intézett egyik levelében azt írja, hogy „mindig áhítatosan veszek kezembe mindent, ami botanika“.⁴¹

1931-ben a természet iránt érzett közös szeretet Szegeden összehozta őt volt professzorának, Mágócsy-Dietz Sándornak egy másik, azóta „mesterré nőtt tanítványával“, Greguss Pállal, az akkori helyi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola tanárával. Barátságukat csak erősítette, hogy mindketten nagyrabecsülték Wagner Jánost (Gregussnak tanára is volt). Móra elolvasta Greguss kéziratát⁴² s mikor a szerző arra kérte, hogy véleményét élőszó formájában is írja meg, szívesen tett eleget kérésének, de mint „laikus“. Egyetértett Greguss elgondolásával, hogy azokat kívánja könyvén keresztül kalauzolni a növényélet titkai között, akik nyitott szemmel fordulnak a növények élete felé, mint őt is, akit ugyancsak csodálattal tölt el a növények világa. Ezekben fedezi fel az „Ezerarcú életet“, amely egyenlő az „Erővel“, és amely „gyáratat épített a növényvel és az emberi elmét képessé teszi arra, hogy a Kozmosz minden karajában felismerje ugyanazt az erőt“.⁴³

Íme, úgy látszik mintha Móra nem jutna annál tovább, hogy a növények társadalmától sajátos életbölcességet tanuljon, amit lépten-nyomon beleszó tanítási célzattal, bájos humorával a polihisztor százirányú érdeklődését elénk táró tárcanovelláiba, melyeknek éppen ezért igen nehéz megállapítani a műfaját.

Az a Móra Ferenc, aki a fákban, virágokban mindig személyeket, jellemeket fedezett föl: kedélyes öreg kanonokokat, pusztuló vén betyárok, menyasszonyokat, vagy várjobbágyokat a füzekben, nyárfákban, galagonyabokrokban, illetőleg gyümölcsfákban, Greguss könyvének hatására vallja, hogy a növényeknek értelmük is van, „régibb, mint az emberé. Én azt teszem hozzá, hogy nyilván azért is tökéletesebb, mint az emberé. Nekik jó néhány millió esztendővel több van a hátuk mögött, mint nekünk“.⁴⁴

Túlzás volna részünkről s főleg nem igazságos, ha ilyen kijelentésekért idealista gondolkodással vádolnánk Mórát. Elvégre nem volt kísérleti növény-fiziológus. A biológia-tudomány mai állása szerint nem beszélünk növényeknél értelemről, lélekről, vagy a „fák idegeiről“ (mint a Georgikon egyik tárcájában). Móra nyilvánvalóan csupán azt akarta kifejezni, hogy a növényi életmegnyilvánulásokban mechanikai reakcióknál valamivel több van... s ebben neki igazat kell adnunk.

Móra Ferencre még egy könyv volt nagy hatással. Ebből azt is látjuk, hogy a botanika-művelődéstörténet állt hozzá legközelebb. Ez Rapaics Raymund könyve, „A magyarság virágai“. A könyvet, mint írja, szeretné minden jóemberének az asztalára tenni, hogy olvassa. Ebből a könyvből meg lehet szeretni a növénytant. „Ez nem tankönyv, hanem olvasnivaló, amiről észre sem veszed, hogy tudomány... tudós írta, de nem tudósoknak, hanem neked, nekem, magamforma értelmes tudatlanoknak. Olyan tudós, aki tud a nyelvünkön s nem tanít többre, mint amiről bizonyosan tudja, hogy szeretné tudni.“⁴⁵ A szellemes Móra-idézetből meggyőződhetünk, milyenek is kell lennie az igazi magyar népszerűsítő tudománynak.

⁴¹ Madácsy László: Móra Ferenc ismeretlen levelei. Tiszatáj, 1954. okt. sz. 222—225 l.

⁴² A megjelent könyv címe: A növények csodálatos élete, Bpest, 1932.

⁴³ A növények csodálatos élete. Magyar Hírlap. 1933. febr. 19.

⁴⁴ U. o.

⁴⁵ A magyarság virágai. Fele sem tudomány c. kötetből. A tárcát Móra 1932-ben írta.

Rapaics, aki Móra benső barátai közé tartozott (bár életében 1922-ben egyszer találkozott vele),⁴⁶ dedikációval küldi meg könyvét azzal, hogy szeretne néhány kellemes percet szerezni vele. A kellemes percekből délutánok és éjszakák lettek...

Móra, mindig magával vitte ezt a könyvet „igazi világába“, erdőre, mezőre, szarkalábak, lenvirágok és pipacsok közé, de ott ki sem merete nyitni. Nem bánthatta meg kedvenc virágait azzal, hogy „nyomtatott botanikával“ foglalkozzék közöttük, s csak amikor visszakérült íróasztalához, az „ál-életébe“, az „első idegenségeken“, ez a könyv segítette át.

A könyvről írt méltatásból⁴⁷ ízelítőt kapunk a sokoldalú író növénynevelemző tudásáról. Csak egyet említek a sok közül: a bazsarózsa (*Paeonia officinalis*) neve történetét. Rapaics a növény régi magyar „bazsár“ nevéből arra következtetett, hogy az a délszláv „boszur“ (isteni) szóból eredt s amidőn a régi név feledésbe ment, a basa szóval kapcsolták össze. Valaki az erdélyi „Magyar Nép“ c. lapban újonnan költött mondát is tudott e növényről, a virágok „ujjas levelű és vértől bíboros basájáról“.

Móra most leleplezi önmagát. Bár soha sem hallott a jelzett folyóiratról, de a mondát ő költötte a virágok basájáról s valamelyik iskolai olvasókönyvből vehette át a könyv szerzője. Móra vitába is száll Rapaiccsal, nem hiszi el a növény délszláv „boszur“ eredetét. Ő egy másik szláv szóra, a „pozsar“-ra gyanakszik, ami magyarul zsarátnokot jelent s ez valószínű is, mert a virág égő piros színű.

Mint írja, nincs szándékában „az egész könyvet kiírni“, csupán kedvet akar kelteni hozzá s ezért néhány „kuriozus“ dologgal megtoldja Rapaics adatait. Többek között a szegfűről azt írja, hogy az előbb, a francia forradalomban, a royalisták kedvelt vérpiros virága volt, most a szocialisták gomblyukát díszíti.

Midőn Móra ezeket a sorokat írta, a világ a fegyvercsörtetés zajától volt hangos. Fájó szatúrával jegyzi meg, hogy ennek a kornak kedvenc virága a „formátlan és időtlen kaktusz“ lett, valószínűleg azért, mert az emberiség most szuronyokba van öltözve. „Én már két évvel ezelőtt indítványoztam azt is, hogy a népszövetség karolja fel a sündisznótenyésztést.“⁴⁸

Hasonló gondolat motoszkált az íróban akkor is, midőn egyik külföldi útja alkalmával a Monte Butteraton, Dalmáciában a „sündisznólevelű flora“ szurkálta össze virágcsokor szedés közben kezét. Olyanok voltak ezek a szúrós, „hivatásos militarista“ növények (agavék s egyéb tüskéslevelű karsztnövények) az „isten háta mögött, ahova diplomata még soha nem tette lábát, ahol minden növény úgy meg van keveredve, mintha az általános mozgósítást várná? ...“⁴⁹

Lépten nyomon találkozunk nála hasonló aggodalmakkal az emberiség sorsát illetően. „Csakugyan dübörög a messzeségben valami világ kataklizma... jön a halál, ölében az új élettel. Ez a dolgok rendje, a fejlődés útja, s ezt érzi a tudatlan ember kint a pusztán, a lelkében égő jeleket vetítvén ki az égre...“⁵⁰ Talán szerencséjére, a második világháborút már nem érthette meg.

A nagy háborús készülődések közepette nem csodálkozunk azon, hogy a társadalomból többször is a „növények társadalmába“ menekült. Tudatosan használta ezt a kifejezést (egyik tárcájában még növény-asszociációt is említ)⁵¹ Rapaics hasonló című könyve nyomán.

⁴⁶ U. o.

⁴⁷ U. o.

⁴⁸ U. o.

⁴⁹ Tanulmányi kirándulás. Pesti Hírlap, 1933. júl. 23.

⁵⁰ Rossz csillagok járnak. Délmagyarország, 1933. nov. 12.

⁵¹ Tanulmányi kirándulás.

„Homokországba“ menekül s itt születik meg 1926-ban megjelent legkedvesebb könyve, a Georgikon. „Móra elmosolyodó apróságait és szellemi lélekzetvételeit kapjuk itt egységbe foglalva. Olyan mint egy ékkövekkel megrakott ékszer, egyszerűen és sokrétűre csiszolva tündöklök.“ Ez a kritika olvasható a Magyar Könyvbarátok első kiadványáról.⁵²

Homokországban forr igazán egyé a természetismerete, bölcsellete és költészete. A Szeged környéki alsó tanyavilágban, a Rivó erdő tükörszemvirágos zöld gyepjére ledőlve, a pimpimpárés parlagon, réteken, egy értelmes kis parasztleánykával, Osikával együtt legelteti a planorbisokat a forró homokon, mellyel még a „szilokférög, a filloxera, ez a rettenetes herkentyű sem bír“, – nálánál szebben még senki sem rajzolta meg környékünk táji szépségeit. A Georgikon – melyhez hasonlót nem találunk hazai irodalmunkban – viszi messzire, a magyar szó csengését, az alföld varázsát, a rozmarin illatát, annak a tájnak, földnek szépségét, amely tanúja volt mindig kedvelt parasztjai küzdelmes életének, verejtékének, nyomorúságának, de amelyik tanúja föl-emelkedésének is.

A Homokországban szemléli a homokkötés munkáját, „ahol a fenyő csak előrs, korhadó fái kövérítik meg a földet, hogy jól érezze magát benne az akác...“ Itt látja meg, hogyan fásít a magyar nép, miként babusgatja a csemetéket, serkenti, mint serdülő ifjakat s velük megöregedve bocsátja az unokákat a sivány homokon újabb és újabb honfoglalásra. Itt üti meg fülét, az a szerinte borzasztó szó: faiskola, – melyet amikor hall, mindjárt főigazgatókra meg tanfelügyelőkre gondol... helyette a „famagos“ elnevezést ajánlja.

Homokországban mélyül el barátsága Kiss Ferenc főerdőtanácsossal, ahogy Nanika gyermekszája nevezte, a „pöleldős“-sel, a Szeged környéki erdők galambószhajú, izzó lelkű gondviselőjével.⁵³

A Georgikonban „A fák jelleméről“ írott valóságos remekbeszabott tárcsa, elbeszélés, tanítóese – vagy nevezhetjük akárminek... valami olyasmi, amit csak az tud alkotni, aki már fölülemelkedett holmi természeti tárgyismereteken, aki állatok, növények és emberek között ősi, örök rokon kapcsolatokat boncol, aki maga is olyan, mint az alföldi homok derék, hasznos közpolgára: az akácfa, aki „sohase tud annyira elfiliszteresedni, hogy virágai fehér költészetétől maga is meg ne mámorosodjon...“

Ezek után is azt mondhatjuk, hogy nem volt Móra dilettáns. Amint a régészettel foglalkozó írásai között vannak tanulmányai,⁵⁴ amelyek kiállják a tudományos szakbírálatot (Lovassírok Kunágótán, Ismeretlen típusú edény Lebőrről, Néprajzi vonatkozások Szeged vidéki népvándorláskori leletekben. Az Alföld tudományos meghódítása stb.), úgy a botanika területén is van egy tanulmánynak beillő „közleménye“.

A címe is egészen szakszerű: Népies növények a Kiskunság flórájában. Moesz szerint⁵⁵ még egyetemi hallgató korában, 1900-ban írta meg ezt a dolgozatát (Móra idézett munkájában „növénynevek“ olvasható!). Ezzel kissé részletesebben is kell foglalkoznom.

Véglegesen bebizonyítja, amit eddig csak sejtettünk, legkülönbözőbb tárcáiban, regényeiben olvasgatva, hogy Móra jól ismeri a növényeket, tudományos neveiken is. Ismerete az átlagosénak jóval fölötte van. Összesen 383 növény nevet számoltam meg

⁵² Diarium. A Magyar Könyvbarátok Közlönye, 1934. 5–6. sz. 152 l.

⁵³ Kiss Ferenc (1860–1952) legnagyobb magyar erdészeink egyike. Szakmunkássága elismert, Szeged környékén ő folytatta nagynevű elődje, Vedres István homoki erdőtelepítési munkáját.

⁵⁴ Banner János: Móra Ferenc levele Pósta Bélához. A Móra F. Múzeum Évkönyve, Szeged, 1956. 11–14. l.

⁵⁵ Moesz i. m.

Móra műveiben, amelyből 136 tudományos és 247 magyar név. (Moesz 317-re teszi a növények számát, bár ő is elismeri, hogy Móra több növényt ismert!) De szó volt arról is, hogy Móra növényeket is gyűjtött (Lányi Bélával, Kiss Ferencsel s másokkal). Ismerte a szegedi múzeum teljes anyagát, és a Magyar Nemzeti Múzeum növénytani osztályát⁵⁶ is. Egész életében jegyezte a népi növényneveket. Már szüleitől is sokat hallott s tanult gyermekkorában; apjától hallotta először a székfű népi nevét: pipitér. Nemcsak a növény, de a neve is haláláig kedvence maradt. Elbeszéléseiben, hősei között is szerepel (l. A rab ember fiaiban az öreg Pipitér). Asatásai alkalmával sem mulasztotta el kikérdezni a földműveseket, szőlős embereket egy-egy vadvirág neve felől.

Mórának igen nagy érdeme, hogy a tizenkettedik órában lerögzítette csaknem 100 növényfajnak pusztuló nevét, az egyes vidékekre jellemző változatait. Csak sajnálhatjuk, hogy ilyenirányú összefoglaló nagyobb tanulmányt nem írt. Kéziratos hagyatékában sem akadtam ilyen följegyzéseire. Bizonyosra veszem, hogy mint Tömörkény a tájszavakat, ő is egy életen át gyűjtötte az elnevező nép gondolkodására és lelkivilágára világot vető növényneveket. Világosan látta, hogy a Bugát-féle természettudományi műnyelv teljesen tarthatatlan. A legújabb nemzedék az ő idejében alig, a legeslegújabb pedig, a mi időnkben, egyáltalában nem ismer ilyen neveket (ami igen nagy kár, mert az iskolában a nevelőktől – a kevés kivételtől eltekintve – egyáltalában nem kap növény névismerteket), mint rövröp, karnyű, cibak, csüngbüng, ciklász (Hippuris), vagy nyulga (Erucastrum). Ezeket – szerinte – a nép eleven beszédéből ellesett nevekkkel kell pótolni.

Tisztában volt azzal is, hogy a népi nevek gyűjtésénél a növények ismerete elengedhetetlenül szükséges. Az egyszerű nép legtöbbször nem tesz különbséget a változatok tekintetében, felcseréli, összezavarja a nemzetségneveket s a botanikában nem jártas – legyen az a legjobb néprajzi szakember is – a kutatókat félrevezetheti. Helyesen látta, hogy azonos neveken az egyes vidékeken más és más növényt értenek, valamint azt is, hogy népünk elsősorban azokat a növényeket kereszteni el, amelyek az ő szempontjából károsaknak vagy hasznosaknak tekinthetők, esetleg feltűnő tulajdonságokkal rendelkeznek. A többieket gyom, burján, kóró, vadvirág stb. gyűjtőnéven foglalja össze.

Moesz, aki maga is foglalkozott a Kiskunság flórájával,⁵⁷ dolgozatában 110 növénynevet említ, Móra „dolgozatából” csak néhány érdekesebb adatot emel ki: „Félegyházán a vetési konkolyt 'szilid konkoly'-nak nevezik, szemben a 'vad konkoly'-lyal, ahogyan a mécsvirágot nevezni szokták. 'Csermulya' névvel nemcsak a búzakenyeret kékítő Melampyrum barbatum magját illetik, hanem az Ajuga chamaeypytist is. A vadon növény Saponaria neve 'szappangyökér', a temetőekben és kertekben ültetett Saponariát ellenben 'császárszakáll'-nak nevezik.” Ilyen érdekesebb adat még a „pénzecske” (Ranunculus repens), „gyurkafa” (Lycium), zsidócseresznye (Symphoricarpus), a „szép-asszony- vagy kisasszony tenyere” (Lupinus) neve. Érdekes, hogy a jakabi pusztán farkasalmának nevezik a szamárkórót (Echinops), holott az ország területén az az Aristolochiának a hivatalos neve.

Am szedjünk még Móra virágcsokrából.

Ilyen kevésbé ismert növényneveket is feljegyzett Móra, mint: „csermely fintor” (Melampyrum), „kalinca-kacskanak” (Ajuga), „vadkáposzta” (Erysimum diffusum) stb. A „daruhájnak” (Sonchus oleraceus) gyermekversikéjét is följegyzte: „Nyúlháj, daruháj... majd meggyógyul, ha nem fáj!” Gyermekkorában „bőrök-gyökérnek” mondták a gyermekek kedvelt „sípfü”-vét a mérges bürköt (Conium maculatum). A csalának

⁵⁶ Moesz i. m.

⁵⁷ Moesz Gusztáv: A Kiskunság és Jászság néhány növényneve. Magyar Nyelv. 1927. 67. l.

közül a holtcsalánt (Lamium) nem ismerik annyira a kiskunsági tájon, mint inkább a csípős csalánt (Urtica), „csana“ vagy „csanya“ néven. Az író édesanyja, aki félegyházi születésű volt, ebszőlőnek mondta a Solanum nigrum-ot, míg apja, aki jászberényi, kalinkának nevezte.

Legtöbb növénynél megemlíti kiskunsági népi használatát, orvoslási módját, illetőleg néprajzi érdekességét is. A mécsvirág leveleit pipadohánynak használják, a csormolyás búzalisztból jóízű, de kékesfekete kenyeret sütnek, a Sedum acre (varjúháj) sárga virágát koszorúba kötve, képek fölé, tükör fölé aggatják mint „élő füvet“ stb.

Nem foglalkozhatom itt részletesebben a Moesz Gusztáv által megfejtett Móra-növényekkel, mint álomparéj, bárányparéj, kakastaréj, kék deréce, pimpimparé, szagos istenfű stb., csupán kiegészítésül közlöm, hogy az ő előtte egyedül még ismeretlen „szamárszemöldökefű“ nevét maga Móra adja meg: „A Zinnia is amerikai származású... szerencsétlenül nevezték el rézvirágnak, mert semmi köze a – cinnhez; egy Zinn nevű német tudósról keresztelték el... a mi utcánk öregasszonyai zamárszemöldöke-nek nevezték el a borzas közepű virágot.“⁵⁸

Móra egész életében nagyon szerette a fákat, ezekben látta írói szimbolumát is. Nála jobban talán senki nem értette meg ezt: „Prunus padus – ahogy a tudósok mondják, zelnice annak, aki a szép szavakat szereti, madárcseresznye, ahogy a pesti gyerek hívja. Ez az én cseresznyefám, ez a magyar irodalom fája, ezt ültették száz esztendővel ezelőtt a keszthelyi első helikoni ünnepen az öreg Kazinczy tiszteletére... végzetfának... a gyümölcse akkora, mint a borsószem, fekete és kesernyészfanyar!“⁵⁹

A virágok szerelmese volt egész életében. Pipacs, búzavirág, pipitér – ezek voltak kedvenc virágai, első pajtásai tipegő gyermekkorában az aranyszínű homokon. Ha három hold földcskére tellett volna életében, egészen bizonyosan az egyiket a pipacs hivalkodó égőpirosával, a másikat a búzavirág azúrjával vetette volna be, a harmadikon pedig a pipitér vidám virágszőnyegét gondozta volna... A szegedi egyetemi fűvészkertben sokáig, külön táblákban, egymás mellett meg voltak ezek a virágok, egy táblán a felírással: Móra Ferenc virágai.

A virágok szerelmesét, amikor Szegedre érkezett „Danae aranyesője“, a Forsythia aranyásárga virága fogadta – s 32 esztendő múltán ugyanez az aranyeső bűcsúztatta halálos ágyánál örök pihenésre készülő fáradt szempilláit, amelyet a fűvészkerti melegházban, Móra tiszteletére mesterségesen virágoztattak.

Csongor Győző

FERENC MÓRA UND DIE NATURWISSENSCHAFTEN

(Ferenc Móra als Naturforscher)

Verfasser entwirft von einer neuen Seite ein Porträt von dem ehemaligen Direktor des Szegeder Museums, dessen Namen es heute auch trägt. Auf der Universität waren die Naturwissenschaften das Fachstudium Móras, er hätte Gymnasiallehrer werden sollen, doch wurde er von dem Schicksal auf andere Wege gedrängt. Er ist Journalist, dann Schriftsteller, dann Direktor unseres Museums geworden, in welcher Stellung er sich dem Studium der Archäologie hingab, in dessen Tätigkeit sich seine naturwissenschaftliche Schulung bis zum Ende seines

⁵⁸ A magyarság virágai.

⁵⁹ Virágzik a fám. Georgikon c. kötetből.

Lebens widerspiegelte. Verfasser bespricht eingehend ein Lehrbuch Móras für höhere Schulen und die Umstände seiner Erscheinung, das von Móra 1908 unter dem Titel „Természetrájt“ (‘Naturwissenschaften’) herausgegeben wurde. Zu seiner Wirksamkeit als eines progressiv eingestellten Naturwissenschaftlers gehört noch seine mutige Stellungnahme für den Darwinismus in der Tagespresse. Die naturwissenschaftliche Sammlung des Museums blieb immer eine Herzensangelegenheit Móras. Die Botanik, die „scientia amabilis“ stand ihm am nächsten, er tat vieles für ihre Popularisierung. Wie seine Studie „A Kiskunság flórájáról“ (‘Über die Flora des Kiskunság’) bezeugt, beschäftigte er sich auch mit der Sammlung von Pflanzennamen bei dem Volke.

Győző Csongor

A ZSOMBÓI LÁPERDŐ ZUZMÓFLÓRÁJA

A kiskundorozsmai Zsombó-erdő Szegedtől 15 km-nyire északnyugatra, a kiskunmajsai országút baloldalán fekszik. Hossza 735 m, szélessége átlagosan 300 m, területe mintegy 300 holdnyi. Valamikor Kiskundorozsmához tartozott, jelenleg Zsombó község birtoka. A főleg akác, fenyő és nyárfával beültetett erdőt az 1805. év után létesítették. (Csongor, 1957: 217.)

Az erdő biotópjai tekintetében Csongor Győző a következő beosztást követi (i. m., 1957: 219):

- A. Láprétek, nyáron részben kiszáradó nyílt vízzel
- B. Eredeti kőris-, szil-, tölgy ligeterdő helyén ültetett lombdők
- C. Fiatal, ültetett akác és nyár csemete erdők
- D. Csaknem tiszta állományú, fiatal és közepes korú ültetett fenyőerdő foltok
- E. Rontott, erdőirtásos terület
- F. Száraz, csenkeszes rét
- G. Élesmosófüves rét
- H. Művelés alatt álló terület

A láprétek részben száraz csenkeszes rétbe, részben magasabban fekvő élesmosófüves rétbe mennek át. Ezeknek, az erdőre jellemző zsombékos, nedves, mocsaras területeknek környezeti hatása visszatükröződik a zsombói erdő egész vegetációjában, mikroklimatikus viszonyaiban, levegőjének páratartalmában, talajféleségeinek alakulásában, stb.

Az erdő ültetett állományainak legértékesebb részei a fekete- és erdei fenyőből álló foltok. A fenyves legidősebb, öregedő állománya irtás alá került, a ma még meglevő fenyőállomány életerős, fiatalabb vagy közepes korú törzsekből áll.

A fenyveseken kívül tiszta és kevert akácerdőt, nyárfaerdőt, nyárfaligeteket, nyárfasort, mocsári tölgyből, kőrisfából és fűzfából álló kisebb-nagyobb ligeteket találunk a területen. A felsorolt fafajokon kívül epifiton zuzmók megtelepedésére alkalmasak a szórványosan ültetett mezei szil, lepényfa, ecetfa és ezüstfa törzsek is.

A zsombói erdő növény és állatvilágát körülbelül három évtizeden át botanikusok és zoológusok egész serege vizsgálta (Csongor, 1957: 217–219). Kutatásaik eredményét több, igen értékes tudományos közlemény őrzi. Ezek a dolgozatok nemcsak a terület élővilágát ismertetik, hanem felvetik a közérdeklődésre számottartó terület védetté nyilvánításának gondolatát is.

Az 1930-as évek óta magam is több alkalommal felkerestem a zsombói erdőt, rendszeresen gyűjtöttem epiphyton zuzmóit, zuzmócönológiai felvételeket és ökológiai méréseket végeztem.

Eredményeimet az alábbiakban adom közzé.

A zombói erdő zuzmócönözisai két, jól felismerhető epifiton zuzmóegyüttest alkotnak. Ezek a *Physcietum ascendentis* és a *Xanthorietum parietinae* zuzmótársulások. A *Xanthorietum parietinae* két szubasszociációra tagolódik. Az egyik az ún. *Physciás Xanthorietum parietinae*, a másik a *Parmeliás Xanthorietum parietinae*. Mindhárom zuzmóegyüttes lombos fák törzsére jellemző.

Az ültetett Pinetumban a fenyőtörzsekre jellemző zuzmóbevonat még nem fejlődött ki. A törzsek alapi, talajfeletti részén azonban *Parmelia caperata*, *Xanthoria parietina*, *Xanthoria parietina* var. *chlorina* és *X. parietina* var. *virescens*, *Parmelia fuliginosa*, *Evernia prunastri*, *Parmelia sulcata* és *P. physodes* fajokból álló fragmentumok figyelhetők meg, mint a *Parmelietum caperatae* asszociáció előfutárai.

A talajlakó zuzmók, az egyetlen *Collema limosum* kivételével, az erdő területéről hiányoznak.

Az egyes zuzmótársulások leírása és jellemzése a következő.

1. *Physcietum ascendentis* Ochsner, 1928.

A zombói erdőben nyárfa, elsősorban *Populus canescens* törzseken és nyárfák idősebb ágain fordul elő. A nyárfatörzseket a héjkéreg Ca^{++} ion tartalma miatt kedveli.

Ökológiai tekintetben fotofil, xerofil, neutrofil vagy enyhén bazofil, erősen nitrofil és koniofil zuzmóasszociáció, amely jól tűri a beporosodást is. Kedveli a törzsek széljárta, nyitott helyzetben levő felületeit.

Az asszociációt a fatörzs fiatalabb, simább felületein a *Lecanoretum carpineae* társuláshoz tartozó, kéregtelepű fajok előzik meg. A fiatalabb fákon jól megfigyelhető az ugyancsak kéregtelepű *Caloplaca* fajok, az idősebb fákon pedig a lombtelepű *Physcia* fajok dominanciája az egyes felvételekben.

Az asszociáció szintétikus listája a következő

Éf	Karakterfajok:	D	K	Éf		D	K
An	<i>Physcia ascendens</i>	+—4	V	Ex	<i>Lecidea parasema</i>	+—1	IV
An	„ <i>tenella</i>	+—1	III	Ex	<i>Buellia punctiformis</i>	+—1	III
Pa	„ <i>orbicularis</i>	+—1	III	Ex	<i>Caloplaca cerina</i>	+—1	III
Pa	„ <i>luganensis</i>	+	II	Ex	<i>Lecanora hageni</i>	+—1	III
Pa	„ <i>nigricans</i>	+	II	Ex	„ <i>carpineae</i>	+—1	II
	Csoportkarakterfajok:			Ex	„ <i>pallida</i>	+—1	II
Pa	<i>Xanthoria parietina</i>	+—4	V	Ex	„ <i>allophana</i>	+—1	I
Pa	<i>Xanthoria lobulata</i>	+—1	III	Ex	<i>Rinodina pyrina</i>	+	I
	Sorozatkarakterfajok:				Kísérő:		
Ex	<i>Colaplaca pyracea</i>	+—4	V	Alg	<i>Trentepohlia umbrina</i>	+	I
					Osszajszám: 17 (Középt.: 9)		

Homog. mutató: 1,99

Genus mutató: 47%

Biol. spektrum: Ex 53, Pa 29, An 12, Alg 6%

2. *Xanthorietum parietinae* Gams, 1937.

A zsomói erdőben főleg akácokon, simább kérgű mocsári tölgyeken, egyedülálló nyárfa (*Populus alba*) törzseken gyakori nitrofil lombosuzmó társulás.

A *Physcietum ascendens* együtteshez hasonlóan fotofil, xerofil és neutrofil asszociáció.

A *Xanthorietum parietinae* már említett két szubasszociációja közül a *Physciás Xanthorietum parietinae* *Quercus robur* és *Populus alba* törzseken, a *Parmeliás Xanthorietum parietinae* pedig *Robinia pseudacacia* törzseken fordul elő.

Az első szubasszociációban a karakterfajok között 6 Pa és 2 An típusú *Physcia* faj, a másodikban a csoportkarakterfajok között 4 Pa típusú *Parmelia* faj jelenik meg.

A *Physciás Xanthorietum parietinae* szubasszociáció mikroklímatis viszonyainak vizsgálata végett 1958. VI. 8-án fehér nyárfa és mocsári tölgy törzseken hőmérséklet és párolgás viszonyokat mértem. A hőmérőt és Piche-féle párolgásmérőt 1 m magasságban N. W., illetőleg N. expozícióban közvetlenül a zuzmótelepek mellett helyeztem el. A megvizsgált tölgyfa-törzs tisztás szélén állt, 22 cm törzsátmérőjű volt. A fehér nyár nyárfaliget déli szélén, majdnem teljesen nyíltan, jól megvilágított helyzetben állt. Törzsátmérője 17 cm volt. A méréseket teljes napsütésben, felhőtlen ég mellett, enyhén lengedező szélben végeztem, amely du. 17 h-kor kissé erősödött, de este 20 h felé megállt. A leolvásokat reggel 8-tól este 20 óráig óránként végeztem.

Méréseim adatait a következő táblázat tartalmazza:

Észlelés időpontja	Quercus robur törzs		Populus alba törzs	
	Hőmérséklet	Elpárolgás	Hőmérséklet	Elpárolgás
	C°	mm ³	C°	mm ³
8 óra	17,0	0,0	16,0	0,0
9 „	18,2	0,8	16,3	1,2
10 „	19,1	2,0	17,5	2,7
11 „	20,0	3,6	19,1	4,1
12 „	22,0	4,7	21,5	5,8
13 „	23,8	7,0	23,2	7,9
14 „	24,5	10,1	23,5	10,8
15 „	23,8	12,2	23,2	12,4
16 „	22,2	14,1	22,0	14,6
17 „	21,8	16,0	21,8	16,7
18 „	20,0	17,6	20,0	19,5
19 „	17,5	18,8	17,5	20,9
20 „	17,1	19,6	17,1	21,1

A táblázat szerint a párologtatás menete a *Populus* törzsön kissé gyorsabb, mint a *Quercus* törzsön. Lényeges eltérés azonban sem a hőmérsékleti, sem a párolgás viszonyokban nincs. Ez az egyik oka annak, hogy mindkét törzsön azonos zuzmótársulás alakulhatott ki.

A *Physciás Xanthorietum parietinae* szubasszociáció szintetikus listája egyébként a következő:

Éf	Karakterfajok:	D	K			D	K
Pa	Xanthoria parietina	+—4	V	Pa	Parmelia exasperatula	+	I
Pa	Physcia aipolia	+—4	V	Pa	„ caperata	+	I
An	Physcia ascendens	+—3	IV		Sorozatkarakterfajok:		
Pa	„ luganensis	+—1	IV	Ex	Lecanora carpinea	+—1	III
An	„ tenella	+—1	III	Ex	Caloplaca pyracea	+—1	III
Pa	„ orbicularis	+—1	II	Ex	Lecanora hageni	+	III
Pa	„ stellaris	+—1	II	Ex	„ allophana	+—1	II
Pa	„ nigricans	+	I	Ex	Lecidea glomerulosa	+—1	II
Pa	„ pulverulenta	+	I	Ex	Buellia punctiformis	+	II
	Csoportkarakterfajok:			Ex	Rinodina pyrina	+	II
Pa	Xanthoria lobulata	+—1	II	End	Arthonia radiata	+	I
Sk	Candelaria concolor	+	II	Ra	Evernia prunastri	+	J
Pa	Parmelia fuliginosa	+	II		Oszálykarakterfaj:		
				Pa	Parmelia sulcata	+	I

Összfajszám: 24 (közéért. 10,3)

Homog. mutató: 2,4

Genus mutató: 46⁰/₀

Biol. spektrum: Pa 50, Ex 30, An 8, End 4, Ra 4, Sk 4⁰/₀

A Parmeliás Xanthorietum parietinae szubasszociáció szintétikus listája így alakul:

Éf	Karakterfajok:	D	K		Sorozatkarakterfajok:	D	K
Pa	Xanthoria parietina	+—3	V	Ex	Lecanora carpinea	+—1	III
An	Physcia ascendens	+—1	III	Ex	„ hageni	+	III
An	„ tenella	+—1	III	Ex	„ pallida	+—1	II
Pa	Physcia aipolia	+—1	II	Ex	„ allophana	+	I
Pa	„ grisea	+—2	I	Ex	Lecidea glomerulosa	+—1	IV
Pa	„ stellaris	+	I	Ex	Buellia punctiformis	+—1	IV
	Csoportkarakterfajok:			Ex	Rinodina pyrina	+	II
Sk	Candelaria concolor	+—2	III	Ex	Candelariella vitellina	+—1	II
Sk	Lepraria candelaris	+—2	III	Ra	Evernia prunastri	+—1	II
Pa	Parmelia fuliginosa	+—1	II	Ra	Parmelia furfuracea	+	I
Pa	„ exasperatula	+	I	Ra	Ramalina fraxinea	+	I
Pa	„ caperata	+	I	Ra	„ farinacea	+	I
Pa	„ dubia	+	I	Us	Usnea hirta	+	I
					Oszálykarakterfajok:		
				Pa	Parmelia sulcata	+—1	II
				Pa	„ physodes	+	I

Homog. mutató: 3

Genus mutató: 48⁰/₀

Biol. spektrum: Pa 37, Ex 30, Ra 15, An 7, Sk 7, Us 4⁰/₀

A két szubasszociáció közül a Parmeliás Xanthorietum parietinae a fejlettebb. Ezt a benne előforduló Ra és Us típusú sorozatkarakterfajok is mutatják. Jelenlétük idősebb állományra utal.

Az ismertetett zuzmóegyüttesek 20—20 helyszíni felvétel alapján készült táblázatait dolgozatom végéhez csatoltam.

A táblázatokban előforduló s a hazai irodalomban még nem alkalmazott jelölések a következők:

Fényviszonyoknál d = szórt (diffúz) fény
t = teljes megvilágítás

Nedvességviszonyoknál sz = száraz felület
m = mérsékelten nedves felület
n = nedves felület

Szélviszonyoknál ny = nyílt helyzetű, széljárta törzs
V = zárt állományban levő, széltől védett törzs.

Növekedési (élet) formák jelölése:

A) Kéregtelepű zuzmóknál

Ex = hipofloeodikus telepűek
End = endofloeodikus telepűek
Sk = szoreumatikus kérgűek

B) Lombtelepű zuzmóknál

Pl = Placodium típusúak
An = Anaptychia alkatúak
Pa = Parmelia alkatúak

C) Bokros zuzmóknál

Ra = Ramalina alakúak
Us = Usnea alakúak

A zombói erdő területén gyűjtött zuzmófajok felsorolása
Enumeratio lichenum in territorio „Zombói erdő“ collectorum

Rövidítések — Abbreviationes:

E = In corticibus Elaeagni angustifoliae
Fr = „ Fraxini excelsioris
Gl = „ Gleditsiae triacanthos
Qu = „ Quercus roboris
Pi = „ Pinus nigrae et P. silvestris
Po = „ Populi albae, P. canadensis, P. italicae et P. tremulae
R = „ Robiniae pseudacaciae
U = „ Ulmi campestris

Collemaeae

Collema limosum Ach. (Syn.: *C. glaucescens* Hoffm.) — Pinetum, in solo arenoso.

Pyrenulaceae

Arthopyrenia punctiformis (Pers.) (Mass.) — Fr, Qu.
Pyrenula leiloplaca (Wahl.) Körb.—U.

Arthoniaceae

Arthonia punctiformis Ach.—Qu, U. Fr.
A. radiata (Pers.) Ach.—Fr, Qu.
var. *astroidea* Ach.—Fr, Qu.
var. *schwartziana* (Ach.) Almqu.—Fr.
fo. *stellatula* Ach.—Fr.

Lecideaceae

Lecidea elaeochroma Ach.—Qu, R, P.
L. glomerulosa (Flk.) Nyl.—Qu, P, R, U.

Lecanoraceae

- Lecanora allophana* (Nyl.) Ach.—Qu, P, R.
L. carpinea (Ach.) Vain.—Qu, P, R, U.
L. hageni Ach.—Qu, P, R.
Lecanora pallida (Schreb.) Rabh.—Qu, P, R.

Candelariaceae (sec. Hakul)

- Candelaria concolor* (Dicks.) Stein.—Qu, R.
fo. *citrina* (Krempf.) Arn.—Fr.
Candelariella vitellina (Ehrh.) Müll.—Arg.
fo. *verrucosa* Hakul.—Pi, R.

Parmeliaceae

- Parmelia acetabulum* (Neck.) Duby.—R.
var. *glomerata* Hillm.—R.
P. caperata (L.) Ach.—Qu, R.
P. dubia (Wulf.) Schaer.—R.
P. exasperatula Nyl.—Qu, R.
P. fuliginosa (Fr.) Nyl.—Gl, Pi, Qu, R.
P. furfuracea (L.) Ach.—R.
var. *scobicina* Ach.—Pi.
var. *rosulata* Szat. et Gallé.—Pi.
P. physodes (L.) Ach. var. *platyphylla* Ach.—Pi.
fo. *labrosa* Ach.—Pi.
fo. *papillosa* Erichs.—Pi.
fo. *pinnata* And.—Pi.
P. sulcata Tayl.—Gl, Qu, Pi, R.
fo. *munda* Oliv.—Pi.
fo. *rubescens* B. de Lesd.—R.

Usneaceae

- Evernia prunastri* (L.) Ach.—Qu, R.
fo. *retusa* (Ach.) Nyl.—Pi.
fo. *sorediifera* (Ach.) Arn.—Pi, R.
R. fraxinea (L.) Ach.—R.
Usnea hirta (L.) G. H. Web.—R.

Caloplacaceae

- Caloplaca cerina* (Ehrh.) Th. Fr.—Qu, P.
C. pyracca (Ach.) Th. Fr.—Gl, Qu, Po.
fo. *holocarpa* (Ehrh.) Th. Fr.—Po.

Teloschistaceae

- Xanthoria lobulata* (Flk.) B. de Lesd.—Qu, Po.
X. parietina (L.) Th. Fr.—E, Qu, Pi, Po, R, U.
var. *adpressa* Mer.—P.
var. *elegantissima* A. Zahlbr.—Po.
fo. *chlorina* Oliv.—U.
fo. *dispersa* Oliv.—R.

- fo. nodulosa (Flk.) Hillm.—Po.
 fo. oblitterans Blitz.—Po.
 fo. polyphylla (Flot.) Hillm.—E, Fr, Gl, Qu, Pi, Po, R, U.
 fo. submonophylla Hillm.—Po.
 fo. virescens Sandst.—Po, Qu.

Buelliaceae

- Buellia punctiformis* (DC.) Mass.—Po.
Rinodina pyrina Ach.—Gl, Qu, Po.

Physciaceae

- Physcia aipolia* (Ehrh.) Hampe.—Qu, R.
 var. *angulosa* Sántha.—Qu.
 var. *acrita* (Ach.) Hue.—Qu, Po, R.
 terat. *excrescens*.—Po.
 fo. *cercidia* Ach.—Qu, Po, R.
 fo. *caesiopruinosa* (Arn.) Sántha.—R.
Ph. ascendens Bitt.—E, Gl, Fr, Qu, Pi, Po, R, U.
 var. *anaptychioides* Nádv.—Fr, U.
 fo. *compacta* Nádv.—Fr.
 fo. *orbicularis* B. de Lesd.—Fr.
Ph. grisea (Lam.) A. Zahlbr.—Po, R.
 fo. *furfuracea* Nádv.—Ad truncum *Quercus caedentem*.
Ph. luganensis Mer. fo. *convoluta* (Nádv.) Szat.—Fr, Qu, Pi, Po.
Ph. nigricans (Flk.) Stizenb.—Qu, Po.
Ph. orbicularis (Neck.) Dr. Rietz.—var. *virella* (Ach.) Vain.—Qu, Po, R, Gl.
Ph. pulverulenta (Schreb.) Hampe.—Qu.
Ph. stellaris (L.) Nyl.—Qu, Ro.
 var. *radiata* (Ach.) Nyl.—Qu, R.
 fo. *tuberculata* (Kernst.) D. T.—R.
 terat. *excrescens lobuliferum*.—R.
Ph. tenella Bitt.—Fr, Qu, Pi, Po, R, U.
Anaptychia ciliaris (L.) Koerb.—R.

Lichenes imperfecti

- Lepraria candelaris* (L.) Fr.—R.

Gallé László

Felhasznált irodalom

- Csongor Győző: Természetvédelmi feladataink Szeged környékén. — I. A zombói erdő. — A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. — Szeged, 1957: 216—236.
 Fóris Ferenc: Újabb adatok Szeged és környéke zuzmóflórájához. — Acta Bot. I. — Szeged, 1942: 94—101.
 Gallé László: A szegedi Fehértó zuzmóflórája. — A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. — Szeged, 1957: 237—250.
 — — Szegedi zuzmóasszociációk. — Fol. Crypt. I. — Szeged, 1930: 933—944.

- Hillmann; J.—Grumman; V. J.: Flechten. — Kryptogamenfl. l. Mark Brandenburg, VIII. — Berlin, 1957, pp. I—IX. u. 1—898.
- Klement, O.: Die Stellung der Flechten in der Pflanzensoziologie. — Vegetatio. Acta Geobotanica. — Haag, 1958: 44—56.
- — Prodrum der mitteleuropäischen Flechtengesellschaften. — Fedde's Repertorium sp. nov. regni veget., 135. — Berlin, 1955: 5—194.
- Szatala Ödön: Lichenes Hungariae, I—III. — Fol. Crypt., I—V. — Szeged—Koložsvár, 1930—1942.
- Zólyomi Bálint: A kiskundorozsmai Zsombó-erdő. — Bot. Közl. XLIV. — Bpest, 1947: 85.

FLORA LICHENOLOGICA SILVAE „ZSOMBÓI ERDŐ“

In hac publicatione auctor — ratione floristica et coenologica — floram lichenum silvae „Zsombói erdő“ nominatae pertractat. Silva uliginosa „Zsombói erdő“ propinquis ad oppidum Szeged (15 chilomert.) in regione N. W. sita est.

In parte sociologica publicationis auctor describit structuram coenologicam et synoecologicam associationum lichenum *Physcietum ascendentis* et *Xanthorietum parietinae*, subassociationumque *Physcietoso Xanthorietum parietinae* resp. *Parmelietoso Xanthorietum parietinae*.

Ad finem dissertationis, in parte systematica 42 species, 11 varietates, 24 formas et 2 formas teratologicas enumerat. *Candelariella vitellina* (Ehrh.) Müll. — Arg. fo. *verrucosa* Hakul. novum est ad floram lichenum Hungariae.

László Gallé

ADATOK A FELSŐ-TISZA HERPETOFAUNÁJÁHOZ

A hazai állattani irodalmat tanulmányozva kitűnik, hogy hazánk faunisztikailag legkevésbé kutatott területe az Alföld. „Adatainkból az látszik – írja Szilády (1925) –, hogy Alföldünket kevésbé ismerjük mint a hegyvidéket, de kiderül az is, hogy a Nagy Alföldnek tiszántúli része a kevésbé ismert és a legtöbb állatcsoportra vonatkozóan éppen a Tiszántúl északi felét ismerjük leghiányosabban.“ A Tisza kétéltűiről és hüllőiről eddig még – tudomásom szerint – egy tanulmány sem jelent meg. Úgy gondolom, az állattani honismerettel szemben fennálló tartozást törlesztünk most, amikor az Alföldnek, de különösen a minden magyar szívéhez olyannyira hozzánőtt Tiszának az élővilágát rendszeresen kutatjuk. Nagy jelentőségű munka vár a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával megalakult és működő Tiszakutató Bizottságra, amely célul tűzte ki a Tisza életének vizsgálatát. A munka szükségességét már az első évek eredménye is bizonyítja: több tudományos szakban, így a herpetológiában is, érdekes és új eredmények jelentkeztek.

Az 1958 tavaszán lefolytatott III. Tiszakutató út célja – javaslatomra – a Felső-Tisza magyarországi szakaszának tanulmányozása volt. Az itt szerzett herpetológiai tapasztalataimról számolok be a következőkben.

1958. május 9-től 20-ig vizsgáltam a Kisartól Lónyáig terjedő, mintegy 60 km hosszú Tisza szakaszt és közvetlen környezetét (1. sz. vázlat).

A gyűjtött anyag a szegedi Móra Ferenc Múzeum herpetológiai gyűjteményében van.

Köszönetet mondok dr. Kolosváry Gábor egyetemi tanárnak, aki mint a Tiszakutató Bizottság elnöke, lehetővé tette a kutatás megvalósítását, dr. Boros Istvánnak, az Országos Természettudományi Múzeum főigazgatójának és Dely Olivér Györgynek, a múzeum herpetológiai osztályvezetőjének, akik az összehasonlító anyag rendelkezésemre bocsátásával munkámat hathatósan támogatták.

Természeti viszonyok

A Kisartól Lónyáig húzódo terület (nagyjából az ún. Tiszahát) az Északkeleti-Alföld nyugati szélén, a Beregi-síkon fekszik. (Északkeleti-Alföldnek a síkság felől a Nyírség, a hegyvidék felől a Sátor-, Vihorlát-, Gyil-, Avas- és Bükk-hegységekkel határolt, mélyebb fekvésű síkot nevezzük.) Felszínét alluviális folyóhordalék alkotja, amely levantei diluviális rétegekre települt. Talaja nagyrészt kötött, agyagos talaj.

A Beregi-sík több csapadékot kap, mint az Alföld egyéb tájai. 600–700 mm között mozog az évi csapadékmennyiség. Hűvösebb az éghajlata is: évi középhőmér-

séklete 9 °C. A talajvíz magas szintű. Ezek a körülmények teszik érthetővé a növényzetben és az állatvilágban található montán elemek jelenlétét.

A növénytakaró jellemző elemei – Simon Tibor (1950) szerint – a táj agyag-talaján kialakult éger-kőris ligeterdők, égeres láperdők (*Alnion glutinosae*), a vízigényes, közepes vízigényű és száraz rétek. A folyók és holtágak nedves, homokos-iszapos partjain nyár-fűz kevert erdők (*Populeto-Salicetum*), törpekákás állományok (*Nanocyperion*) tenyésznek. A mélyebb vizekben különböző hínár szövetkezetek (*Potamion*, *Hydrocharition*) és mocsári növénytársulások (*Phragmition*, *Magnocaricion*) élnek.

Az élőhelyek

A Beregi-síkon vizsgált élőhelyeket két csoportra oszthatjuk: a folyók mentén húzódó szalag (galéria) erdők és a folyóktól távolabb, 2–4 km-re fekvő vegyeserdők.

A Tisza menti, tájképileg is jellemző, szalagerdők eltérnek az Alföld középső és déli részén megszokott ún. ártéri füzesektől. Utóbbiak vastag, görbe törzsű, az állandó csonkolástól alacsony, gömbölyű lombozatot viselő fák. Itt, a Tisza felső folyása mentén, kettős a szalagerdő: A folyó állandó medrétől jókora távolságra emelkedő árvédelmi töltés belső – vízfelőli – oldalán magas fákban álló erdőszalag húzódik. Túlnyomóan nyárfák és csak kisebb mértékben fűzfák, rendszerint néhány hatalmas tölgygel keverve, alkotják állományát. Aljnövényzete főleg szeder, csalán, lapufélék, itt-ott borostyán és magas fű. (Ezt az erdősavot nagyrészt az itt húzódó kubikgödrök közé telepítették, azért Bodrogközi György „kubikerdő” névvel jelöli.) A víz felé haladva rendszerint fátlan terület – legelő, néha szántóföld – következik, majd közvetlenül az állandó meder mellett találjuk a főleg fűzből, kisebb mértékben nyárból álló újabb erdőszalagot.

A növénytakarónak ez az elrendeződése, meg a számos kubikgödör, különösen a kétéltűek számára, igen jó életlehetőségeket nyújt.

A Tiszától kissé távolabb fekvő erdők közül a Lónya-, Bockereki- és Téb-erdőt vizsgáltam. Vegyes erdők ezek. Gyertyán, szil, kőris, juhar, cser, tölgyfák alkotják állományukat. (*Querceto-Carpinetum* és *Ulmeto-Fraxinetum-Roboretum*). A mélyebb helyeken néhol kisebb égeres láperdőbe mennek át (*Alnetum glutinosae caricetosum elongatae*). Így különösen érdekes a Lónya-erdő „Mélyéger” és a Bockereki-erdő „Gönte” nevű része. Sásos, öreg fatuskókkal tarkított lágjuk számos kétéltűnek és hullónek nyújt optimális életlehetőséget.

Az erdők ma elszigetelt foltokban állanak a szántóföldek és hatalmas legelők között. Nem is olyan régen még hatalmas kiterjedésű erdők voltak itt, amint azt a múlt századbeli térképeink tanúsítják. Feltehető tehát, tekintetbe véve a fentebb körvonalazott természeti adottságokat, hogy évszázadokkal ezelőtt az egész vidék mocsaras, ligeterdős terület volt, amelyet számos folyóág szabdalt fel. A folyószabályozás, vadvizek lecsapolása, erdőirtás alakította ki a Beregi-sík jelenlegi arculatát.

Némelyik erdő nemrég még a Tiszáig terjedt. Mátyus község mellett, a töltés külső oldalán hatalmas, öreg csomoros nyárfa áll. A községben lakó öreg emberek állítása szerint ez a fa a Lónya-erdőnek, gyermekkorukban még idáig lehúzódó, de azóta kiirtott maradványa. (Dr. Csongor Győző közlése.) Indokolt tehát a Tisza állatvilágának kutatásakor ezeknek a kissé távolabb fekvő erdőknek a vizsgálata is, hiszen valószínű, hogy ezekben inkább fennmaradt a régi Tisza menti erdők élővilága, mint a folyószabályozás után, nagyrészt mesterségesen ültetett, csekély kiterjedésű mai galéria erdőkben.

A VIZSGÁLT TERÜLET.

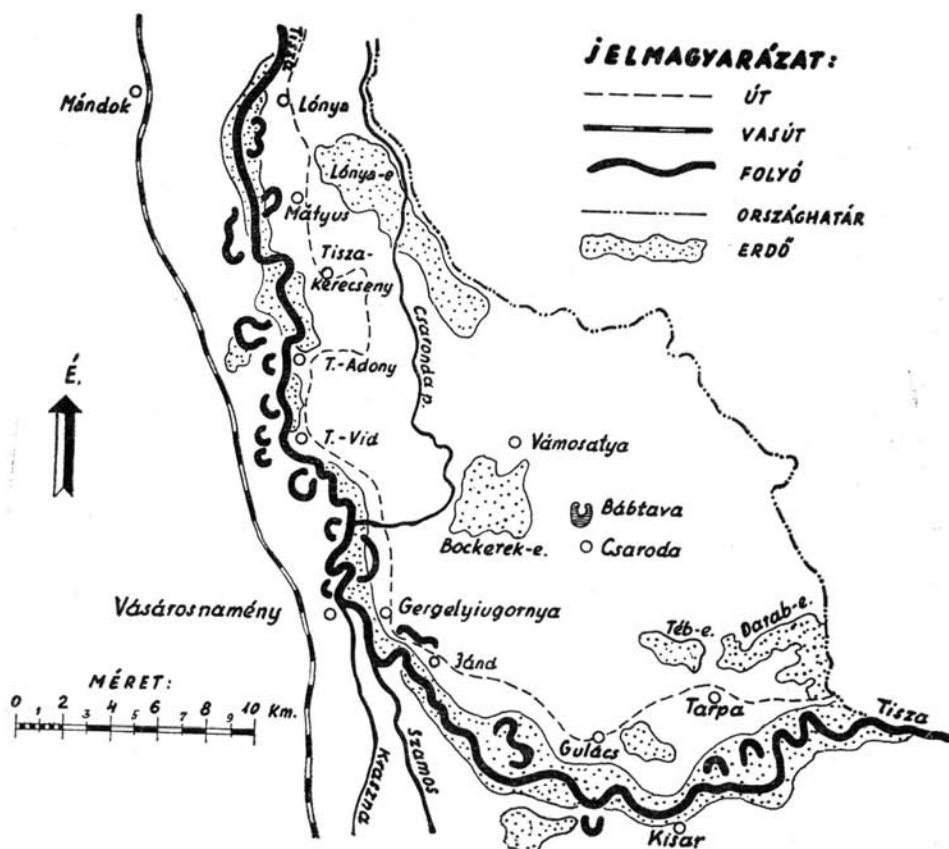

Abb. 1. kép.

A fajok ismertetése. Oekológiai megfigyelések

A következőkben, rendszertani csoportosításban, bemutatom a gyűjtött fajokat.

A színruhára csak akkor térek ki, ha az lényeges eltérést mutat a más területen élőkétől.

Oekológiai megfigyeléseim közül azokat jegyzem ide, amelyek a vidék állatvilága életének kialakulása szempontjából jelentősek.

AMPHIBIA — KÉTÉLTŰEK

Triturus cristatus cristatus (Laur.) — Tarajos götte

Az egész test hossza a hímeknél: 96—110 mm (ebből 38—46 mm a farkra¹ esik), a nőstényeknél 91—113 mm (ebből a fark 37—45 mm). Hosszúságban tehát az irodalomban közölt hazai átlag alatt maradnak.

¹ A farkhossz az ivardomb hátsószélétől a fark végéig mérve.

A Tarpa melletti Téb-erdő patakjából 1957. május 17-én 11 példányt gyűjtöttem.

A párosodás még tartott. A nászidőnek erős eltolódását az Északkeleti-Alföld hűvösebb klímájával magyarázhatjuk, amit az idei hűvös tavasz még me is nyújtott.

(A gótték párosodása hazánk délebbi részeiben, pl. Somogyban, áprilisban lezajlik.)

Az állatok még nászruhában voltak, bár a hímek háttarajának csekélyebb magassága (2—4 mm) a párzási idő végének közeledtét jelezte.

A színruha némileg eltér más vidékek tarajos góttéitől:

A nőtények oldalán a fehér szemcsézet, amelyet Schreiber (1912) mindkét nemre jellemzőnek tart, legtöbbször hiányzik, vagy ha néha meg is van, csak az oldalak legalsó részén és csekély számban található.

Három kifejlett és egy fiatal nőtény hátán 2—2,5 mm széles sárga csík húzódik a gerinc felett.

Meglepően nagy számban találtam e lelőhelyen a tarajos góttéket, néhány pettyes góte társaságában. Gótték számára kitűnő itt a biotop: 2—3 helyen szobanagyságúra, kb. egy méter mélységűre nőtt itt a patak ágya. Az érett, barnás, de tiszta vízben sok vízinövény, körülötte sok bokor tenyészik. A valószínűleg csak a legnagyobb aszályban kiszáradó víz egész nyáron nedves környezetet, a sok növény megfelelő búvóhelyet és egyúttal, a közte tenyésző sok rovar és alsóbbrendű állat révén, dús táplálékot nyújt. Az optimális létfeltételek — amilyenek sokfelé akadnak még a vidéken — magyarázzák meg a *Triturus cristatus* nagy egyedszámát a Tiszaháton.

Előfordulását irodalmunk nem említi e területről. Érdekesen világitanak rá a Tisza és környéke kutatásának háttérbeszorulására éppen a *Triturus cristatus* lelőhely adatai: A IV. fauna régióban mindössze négy helyről ismerteti irodalmunk (Fejérváry—Lágh, 1943). E négy adat Méhely Lajosnak éppen Bereg megyéből származó feljegyzései ugyan, de mind csak a hegyvidékre vonatkoznak. Elkerülik a Tisza mentét.

***Triturus vulgaris vulgaris* L. — Pettyes góte**

A hímek testhossza: 71—90 mm (farok 36—43 mm), a nőtényeké: 63—79 mm (farok 27—38 mm). Kisebkek a hazai átlagnál.

A Tisza árterén, Vásárosnaménynél négy fiatal példányt gyűjtöttem. Az árterén, a kubik-gödörökben, talajmélyedésekben visszamaradt vízben elég jó életfeltételek mellett élnek tavaszszal a pettyes gótték.

A Bockerek-erdőben, a Csaronda patakból, 9 példányt gyűjtöttem. Az árok hínáros, egészen lassan folyó vizében meglepően nagy számban találtam állatunkat. Minden hálózásra 5—6 db került ki a vízből. Ugyancsak nagy számban él a Téb-erdő mocsaraiban, ahonnan 19 példányt fogtam. Mindkét helyen még nászruhában voltak, bár a háttaraj magasságából (a háton 2 mm magas) ítélve nászidejük lejáróban volt.

Javában állt még a nász a Jánd és Gulács közötti út árkában, ahonnan 13 példányt gyűjtöttem. Pompás nászruhában voltak itt a hímek. A háttaraj magassága 3—4 mm.

A három utóbbi lelőhelyről gyűjtött hímek hátsó lábának úszókaréját vizsgálva a Méhely Lajostól (1904) közöltekhez képest némileg eltérő viszonyokat találtam. Méhely — mint tipikus magyarországi példányt — éppen a Bereg megyei *Triturus vulgaris* írja és rajzolja le, majd Leydig (1868) és Schreiber (1875) németországi megfigyeléseivel szemben hangsúlyozza, hogy a hazai állatok hátsó lábának úszókaréjai szélesek.

24 kifejlett hímen végzett vizsgálatom eredménye a következő: A megvizsgált hímek hátsó lábának 1. és 2. ujján az úszókaréjok gyakran egyáltalán nincsenek kifejlődve. Az ujjak belső oldalán csak körülbelül fele olyan szélesek mint a külső és — az 5. ujjat kivéve —

az ujj hegye felé elkeskenyedők (2. sz. rajz). Ezek szerint a tiszaháti párzó hímek úszókaré-
jainak viszonyai nagyjából megegyeznek a Leydig és Schreiber által leírt állatokéval. E szer-
zők szerint az általuk vizsgált állatok úszókaréjai keskenyek, sőt az ujjak belső oldalán gyak-
ran hiányoznak is.

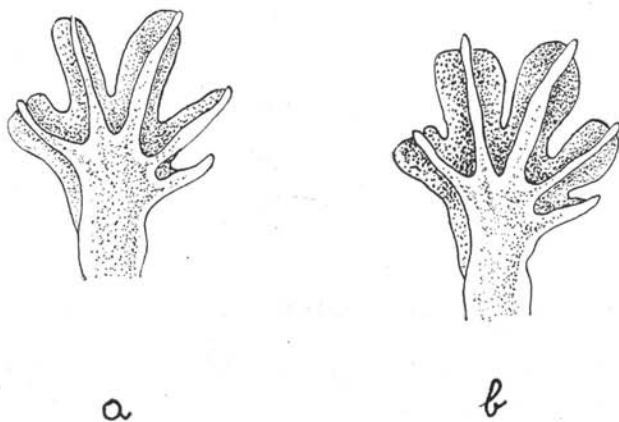

Abb. 2. sz. rajz. A vizsgált Triturus vulgarisok hátsó lábfeje (a),
összehasonlítva Méhely L. rajzával (b).

Állataink színezete azonos a más tájakon élőkével, azzal a különbséggel, hogy a Vásáros-
naménynél gyűjtött (5—6 cm hosszúságú) fiatalok farkuk alsó oldalán piros szegélyt viselnek.

A *Triturus vulgaris* a Tisza árterén kisebb számban, a távolabbi nedves erdőkben igen
nagy számban él.

Bombina bombina L. — Vöröshasú unka

Testhosszúság (az orrcsúcstól a kloáka hátsó széléig): 33—44 mm, ami megfelel a hazai
átlagnak. Bőrszemölcssei a fajra jellemzőek.

A vizsgált állatok színezete némileg eltér a tipikustól: Sok példány feketés-, vagy barnás-
szürke alapszínű hátán, a vállak között, két szennyes-fehér foltot visel, amelyek a fiatalokon
jobban látszanak. Méhely (1892), Leydiggel egyetértve a sárgahasú unka (*Bombina v. varie-
gata* L.) jó bélyegének tartja e foltokat, mert, mint írja, „az *igneus*-ról állandóan hiányzanak”.
Legjobban látszanak e foltok a szabadból frissen gyűjtött példányokon. Alkoholban konzervált
állatokon nem láthatók.

A hát feketészöld, vagy olajzöld foltjai legtöbbször jól kivehetők. A szemek mögött el-
helyezkedő fordított „V”-alakú folt sokszor hiányzik. A vállak körül mindkét oldalon csak
1—1 ívalakú foltot találunk. (Schreiber 2—2 ilyen tart tipikusnak.) Sokszor azonban ez is
hiányzik, helyén kisebb foltok vannak.

A has kékesfekete színű. Apró, fehér pettyekkel és *narancsvörös*, vagy *sárga* foltokkal.
Vörös foltozásukat ritkábban láthatunk. A lágyéktáj két nagy színes foltja mindig el van hatá-

rolva a combok közepét elfoglaló nagy foltoktól. Néha a lágyékfoltok övszerűen egybeolvadnak.

Az első és hátsó lábak minden ujjának vége, a vizsgált állatok túlnyomó többségénél sárgás, vagy szennyesfehér. (Méhely a 4. és 5. ujj hegyét feketének találta.)

A vöröshasú unka életmódjára vonatkozó ismereteinket egészíti ki az a megfigyelésem, mely szerint megriasztva ez a faj is, mint a sárgahasú unka, megtévesztő testtartást vesz fel: fejét hátrahajtja, első lábait meggömbített háta felett összeszorítja, ezáltal élénkszerű hasoldalának nagy része láthatóvá válik, illetőleg egész alakja megváltozik. Ebben a helyzetben mozdulatlanul marad néhány percig. Ezt a védekező testtartást Brehm (1905) csak a sárgahasú unkanak tulajdonítja.

A *Bombina bombina* a bejárt területen mindenütt közönséges. Vásárosnamény mellett a kubikgödörökben és talajmélyedésekben, a Bagi-erdő vízben álló fűzeseiben a *Rana esculenta* mellett ez a béka él a legnagyobb számban. Talán még nagyobb létszámú populációi vannak a Lónya-, Bockerek- és Téb-erdő mocsaraiban.

A *Bombina bombina* L. zöld színű változata

Az egész Tisza mentén és az Alföld déli részén sok helyről gyűjtöttem a sárgahasú unka szép zöld színű változatát. Herpetológiai irodalmunk, tudtommal, nem foglalkozott még e színváltozat részletesebb ismertetésével.

A hátoldal élénk zöld színű, a fűzöld különböző árnyalataiban. Rajta feketészöld foltokat találunk, amelyek ugyanolyan alakúak és elhelyezkedésűek, mint a tipikus példányokon. A hát zöld színe tehát nem e foltok kiterjedése révén keletkezett, annál kevésbé, mert a hát sokkal világosabb zöld színű. (A hát bőrét mikroszkop alatt vizsgálva egyébként kitűnik, hogy az alapszín zöld pigmentekből tevődik össze, amelyek között csak elszórtan van fekete, míg e foltokban a sötét festékszemcsék a főalkotók, köztük nagyon kevés zölddel.)

Az oldalak piszkos rózsaszínűek. Ezt a színt a törzsalakon egyáltalán nem találjuk meg. A hasoldal olyan mint a tipikusnál, narancsvörös, vagy sárgászöld foltokkal.

A végtagok felső oldala is fűzöld, a törzsalak mustrázatával.

Egészben véve az élénk zöld és narancsvörös színekben pompázó kis állat csinos, szokatlan, szinte exotikus benyomást kelt.

Méhely nem tesz említést erről a zöld színváltozatról. A vöröshasú unka felső oldalának színezetéről mindössze ezt írja: „Hátoldala feketés, vagy zöldes szürke, jól kivehető symmetrikusan álló feketészöld, vagy olajzöld foltokkal.“ (A magyar fauna Bombinatorjai. Math. Termtud. Közlem. 24, 1892., p. 559.) Schreiber szerint: Die Oberseite ist gewöhnlich asch- oder olivgrau, manchmal mehr, oder weniger Grasgrüne geneigt“. (Herpetologia europaea, 1912., p. 179.) A mi állatunknak viszont nem fűzöldbe hajló szürke, hanem élénk zöld színe van.

Előfordulását az elmúlt két esztendő alatt nagy területen észleltem. Tarpától (Bereg m.) Szegedig a Tisza mentén a következő helyeken találtam: Gulács, Vásárosnamény, Szajol, Vezseny, Tiszaug, Algyő, Szeged.

A törzsalakkal azonos biotópban él. Különösen az Alföld déli részén gyűjtöttem nagyobb számban.

1958. VIII. 24-én alkalmam volt a tipikushoz viszonyított számarányának becslésére: A Zsombói-erdő (Csongrád m.) szélén mintegy 10 m hosszú, elég mély lefolyástalan, vízgyűjtő árok van. A hetek óta tartó nagy szárazság miatt kiszáradt környék vízhez kötött békái idehúzódtak. Kifogtam az összes vöröshasú unkat: 152 tipikus példány mellett 25 színváltozatot találtam.

1. táblázat
Physcietum ascendens Ochsner 1928

Életformák	A felvétel száma	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	D	K
	Fanem	Rezgő nyár: 1. törzs									2. törzs			3. törzs									
	Talajszint feletti magasság cm	20	40	60	80	100	120	150	170	20	40	60	20	40	80	100	120	140	160	180	200		
	Expozíció	W.									N. W. W.												
	Fényvisz nyok	d	d	t	t	t	t	t	d	d	d	t	d	d	t	t	t	t	t	d	d		
	Nedvességviszonyok	m	sz	sz	sz	sz	sz	sz	sz	m	m	sz	m	sz	sz	sz	sz	sz	sz	sz	sz		
	Szélviszonyok	v	ny	ny	ny	ny	ny	ny	v	v	v	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny		
	A borítás fok %-ban	70	70	50	30	70	30	40	70	60	70	30	30	30	40	40	60	60	40	50	30		

Karakterfajok:

An	<i>Physcia ascendens</i>	1	+	+	2	3	+	1	1	4	2	1	2	2	1	1	1	1	1	+	2	+—4	V
An	„ <i>tenella</i>	+	1	+		+	+	+			+		1	+	+		+	+				+—1	III
Pa	„ <i>orbicularis</i>	+	1	+		+		+			+	+	+	+		+	+	+		+	+	+—1	III
Pa	„ <i>luganensis</i>	+	+	+				+			+		+	+							+	+	II
Pa	„ <i>nigricans</i>		+	+		+			+				+	+	+						+	+	II

Csoportkarakterfajok:

Pa	<i>Xanthoria parietina</i>	1	+	1	1	1	1	1	+	+	1	1	2	2	3	3	4	4	3	4	2	+—4	V
Pa	„ <i>lobulata</i>				+	+		1	+		+		+				+	+			+	+—1	III

Sorozatkarakterfajok:

Ex	<i>Caloplaca pyracea</i>	3	4	3	2	3	2	3	4	2	3	3	+	1	1	1	+	+	+	+	1	+—4	V
Ex	<i>Lecidea parasema</i>	1	1	1	+	1	+	—	1			+	+	+	+	1	1	+	+		+	+—1	IV
Ex	<i>Buellia punctiformis</i>	+	+	+				+	1	+		1		+								+—1	III
Ex	<i>Caloplaca cerina</i>	1	+	+	+	+		+			+				+				+			+—1	III
Ex	<i>Lecanora hageni</i>		+	+	+	1	1	+			+		+		+						+	+—1	III
Ex	„ <i>carpineae</i>	1	+	1				1			+				+						+	+—1	II
Ex	„ <i>pallida</i>	1	+				+		+								+		+	+		+—1	II
Ex	„ <i>allophana</i>														+			1	1	+		—	I
Ex	<i>Rinodina pyrina</i>						+		+				+							+			I

Osztálykarakterfajok:

—	A felvételtől hiányoznak																						
---	--------------------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Kísérő:

Alg	<i>Trentepohlia umbrina</i>									1	+		+	+	+							+	I
	Összfajszám:	11	13	12	7	10	8	10	9	6	9	7	10	12	9	8	7	7	10	7	8	(Közéért: 9)	

Homog^e mutató: 1,99
 Genus mutató: 47%
 Biol. spektrum: Ex 53, Pa 27, An 12, Alg 6%

2. táblázat

Xanthorietum parietinae Gams 1937.a) *Physciás Xanthorietum parietinae*

Életformák	A felvétel száma	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	D	K		
	Fanem	Mocsártölgy: 1 törzs										2. törzs													
	Talajszint feletti magasság cm	30	70	90	110	130	150	50	70	150	170	50	70	90	110	170	300	30	50	100	130				
	Expozíció	N	N	NW	S	W	S	SE	NE			W	NW	SW				W							
	Fényviszonyok	d	d	d	t	t	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d			d	d
	Nedvességviszonyok	m	sz	sz	sz	sz	sz	sz	sz	sz	sz	sz	sz	sz	sz	sz	sz	m	sz	sz	sz			sz	
	Szélviszonyok	v	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	ny	v	ny	ny	ny			ny	
	Borításfok ‰-ban	50	70	60	60	40	40	30	40	60	40	50	40	60	40	40	40	40	30	40	40			40	

Karakterfajok:

Pa	<i>Xanthoria parietina</i>	3	2	3	3	2	3	2	3	4	3	2	1	3	2	2	2	3	2	2	3	+—4	V
Pa	<i>Physcia aipolia</i>	2	4	3	3	2	2	1	1	+	+				+	1	+	1	+	2	+	+—4	V
An	„ <i>ascendens</i>	1	+	1	+			+				+	3	2	3	3	2	1	+	1	+	+—3	IV
Pa	„ <i>luganensis</i>	+	+	+	1	+		1	1	+	1		+	+			+	+			1	+—1	IV
An	„ <i>tenella</i>	+	+			1	+	+		+		+		+	+	+		+	+	+	+	+—1	III
Pa	„ <i>orbicularis</i>	1	1	1	1	+	1		+	+		+	2	+		+	+	+		1	+	+—2	II
Pa	„ <i>stellaris</i>				+	1							+			+		+	+		+	+—1	II
Pa	„ <i>nigricans</i>					+	+					+									+	+	I
Pa	„ <i>pulverulenta</i>							+			+								+			+	I

Csoportkarakterfajok:

Pa	<i>Xanthoria lobulata</i>			+			+			+	+	+							+	+	1	+—1	II
Sk	<i>Candelaria concolor</i>								+		+	+			+	+	+		+	+	+	+	II
Pa	<i>Parmelia fuliginosa</i>					+					+	+				+			+			+	II
Pa	„ <i>exasperatula</i>						+					+				+						+	I
Pa	„ <i>caperata</i>										+					+						+	I

Sorozatkarakterfajok:

Ex	<i>Lecanora carpinea</i>								+	+	+	1	1	+		1	1	1	+			+—1	III
Ex	<i>Caloplaca pyracea</i>	+		+		+	+			+	+		1	+	1		1	+				+—1	III
Ex	<i>Lecanora hageni</i>		+	+				+			+	+		+	+	+			+	+		+	III
Ex	„ <i>allophana</i>								+		+			+		1	+	+		+		+—1	II
Ex	<i>Lecidea glomerulosa</i>					+			+	+				+	+	1	1		1	+		+—1	II
Ex	<i>Buellia punctiformis</i>				+		+					+		+					+			+	II
Ex	<i>Rinodina pyrina</i>		+	+	+	+		+			+				+	+			+			+	II
End	<i>Arthonia radiata</i>								+	+					+	+				+		+	I
Ra	<i>Evernia prunastri</i>								+				+			+				+		+	I

Osztálykarakterfajok:

Pa	<i>Parmelia sulcata</i>								+		+											+	I
	Összfajszám:	7	8	9	8	11	8	8	9	10	13	11	10	9	9	14	15	9	12	13	12	(Középtért: 10,3)	
	Homog. mutató:	2,4																					
	Genus mutató:	46%																					
	Biol. spektrum:	Pa 50, Ex 30, An 8, End 4, Ra 4, Sk 4%																					

b) *Parmeliás Xanthorietum parietinae*

Életformák	A felvétel száma	1	2	3	4	5	5	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	D	K	
	Fanem	Akácfa: 1. törzs										2. törzs					3. törzs		4. törzs					
	Talajszint feletti magasság cm	200	180	160	140	120	100	80	60	40	20	130	110	90	70	50	100	120	100	130	140			
	Expozíció	W.										N. W.												
	Fényviszonyok	d	d	d	t	t	t	t	d	d	d	t	t	t	d	d	d	d	d	d	d			d
	Nedvességviszonyok	sz	sz	sz	sz	sz	sz	sz	sz	m	m	zs	sz	sz	sz	sz	sz	sz	sz	sz	sz			sz
	Szélviszonyok	v	v	v	ny	ny	ny	ny	ny	v	v	ny	ny	ny	ny	v	ny	ny	ny	ny	ny			ny
	Borításfok ‰-ban	40	30	30	20	20	30	30	30	30	30	30	20	50	20	20	50	30	20	30	20			20

Karakterfajok:

Pa	Xanthoria parietina	1	+	+	+	1	1	+	+	+	+	2	+	+	1	1	+	3	2	1	1	1	+—3	V
An	Physcia ascendens			+					+	+	+		+	1		+	+	1	+	1	+		+—1	III
An	„ tanella		+	1	+	1	+	+				1		+									+—1	III
Pa	„ aipolia												+			+	1	+			+	1	+—1	II
Pa	„ grisea													2			1						+—2	I
Pa	„ stellaris								+				+		+					+			+	I

Csoportkarakterfajok:

Sk	Candelaria concolor	+	1	1		+	2	+	+	+	+	+									+	+	+—2	III
Sk	Lepraria candelaris	1	1	+			1	2	2	1	1	1	1	+							+		+—2	III
Pa	Parmelia fuliginosa											+		1			+	+				1	+—1	II
Pa	„ exasperatula								+				+		+		+				+		+	I
Pa	„ caperata															+	+	+					+	I
Pa	„ dubia												+			+					+		+	I

Sorozatkarakterfajok:

Ex	Lecanora carpinea		+										1	+		+		+	+		+		+—1	III
Ex	„ hageni	+		+	+	+			+	+	+				+			+	+				+	III
Ex	„ pallida	1	+			+	+					+											+—1	II
Ex	„ allophana					+						+	+									+	+	I
Ex	Lecidea glomerulosa	1	1	1	1	+	+	1				+	+	+	+		+	+					+—1	IV
Ex	Buellia punctiformis	1	+	1	1	1	+	+			+	1	+	+	+	+	+			+	+		+—1	IV
Ex	Rinodina pyrina				+	+	+			+								+					+	II
Ex	Candelariella vitellina				+	+	1																+—1	II
Ra	Evernia prunastri								+				+	1	+	1		+			+		+—1	II
Ra	Parmelia furfuracea															+	+						+	I
Ra	Ramalina fraxinea																+				+	+	+	I
Ra	„ farinacea												+	+						+			+	I
Us	Usnea hirta											+				+							+	I

Osztálykarakterfajok:

Pa	Parmelia sulcata											+		1	+	1	+			+		+—1	II	
Pa	Parmelia physodes					+				+										+			+	I
	Čsszfajszám:	8	8	8	7	11	9	6	8	9	7	12	13	11	10	11	11	11	6	10	9		(Közéért: 9)	

Homog. mutató: 3

Genus mutató: 48^{0/0}

Biol. spektrum: Pa 37, Ex 30, Ra 15, An 7, Sk 7, Us 4^{0/0}

1958. IV. 9-én a Tisza árterén, Szeged mellett, végzett becslés kisebb számot eredményezett. A kiöntés sekély vizében mintegy 800 méteres partvonalon megszámlálva a *Bombina bombinákat* körülbelül 200 tipikus között 5 zöld változatot találtam. (A növénytelen tiszta vízben könnyű volt a szürke iszapháttérből kiváló élénkzöld alakokat észrevenni.)

Tél kivételével minden évszakban gyűjtöttem. Nem évszakhoz kötött elszíneződésről van tehát szó. Terráriumi példányaim, amelyek színüket egy év óta állandóan tartják, ugyanezt bizonyítják.

A zöld szín már egészen fiatal korban fellép: gyűjtöttem már olyan fiatalokat, amelyek még a 10 mm hosszúságot sem érték el, hasuk sem volt még piros, de hátuk már zöld színű volt.

Bufo bufo bufo L. — Barna varangy

Vásárosnamény mellett a nedves Bagi-erdőben egy példányt, a Tarpa melletti Téb-erdő nedves talaján két példányt gyűjtöttem. Hazánknak ez az általános elterjedtségű békafaja él tehát a Tisza árterén is, meg a távolabbi maradvány erdőkben is. Számuk bizonyára jóval nagyobb, mint amennyire a gyűjtött mennyiség alapján következtethetnénk. Nem kedvezett ugyanis a gyűjtésnek a nagy szárazság, mert állataink ilyenkor földrepedésekbe, fák gyökerei közé rejtőznek, ahonnan még szűrőkületkor sem szívesen bujnak elő.

Bufo viridis viridis Laur. — Zöld varangy

Hosszúsága: 600—700 mm.

Vásárosnaményben a házak között — amint várható is volt — többször megfigyeltem és gyűjtöttem.

V. 11-én, estefelé, a Bagi-erdő mellett, egy régi sekély holtág vizében több zöld varangy kirregett. Párosodtak. A zöld varangy párosodása is későbbre nyúlik tehát ezen a vidéken. (Szegeden ez évben ápr. 9-én észleltem párosodásukat a Tisza árterén. Dunántúlon márc.—ápr. folyamán ülik nászukat.)

Hyla arborea arborea (L.) — Leveli béka

Testhosszúság: 3,5—4,5 mm.

A vizsgált területen mindenütt gyakorinak látszik. Számukra főleg a napközben többször, kórusban, megszólaló recsegő hangjuk után lehet következtetni. Az ártéren inkább a magas fűben és a sűrű fűzbokrokban találtam, mint a fákon.

Rana arvalis wolterstorffi Fejérv. — Hosszúlábú mocsári béka

Testhosszúság: 50—63 mm. (Különösen nagy példányokat találtam a Lónya-erdőben.)

Érdekes, hogy a vizsgált 48 állat közül 4 példány hátsó lábának a leghosszabb ujjá tövén megtalálható az a kis gumó, illetőleg annak a helyét jelző fehér folt, amelyet Méhely (1894) és Dely (1952) az erdei béka (*Rana dalmatina*) (Bonap.) egyik jellemző bélyegének tart.

Mint az ország legtöbb hosszúlábú mocsári béka populációjában itt is kétféle színezetű állatot találunk. Az egyiknek háta *egyszínű* szürkésbarna alapszínű, elszórt sötétbarna, vagy fekete foltokkal. A másik színelaknak a gerincvonalában 2—4 mm széles piszkosfehér, vagy sárgás hosszanti sáv, az ún. „arvalis” csík húzódik. (Koch *var. striata* néven különböztette

meg az ilyen színű állatokat, azonban — amint azt már többen, így Fejérváry (1921) és Dely (1952) is, megállapították csak egyedi eltérésről van szó.)

A vizsgált állatok színében néhány kisebb eltérés mutatkozik a Méhely (1894) által leírt típussal szemben: A test oldalának sötét foltjai csak a legritkább esetben egyesülnek hosszanti szalaggá. Legtöbbször márványozás szerűen csoportosulnak, néha hosszanti sorban rendeződnek, de akkor sem olvadnak össze. (A Somogyban és az Alföld déli részén tanulmányozott példányoknál sem általános a szalag alakú díszítés.) Méhely megállapítása a test oldalát díszítő foltok szalaggá egyesüléséről — amelyet azután többek között az „Állathatározó” (1952) is, mint határozó bélyeget, átvett, tehát a felsorolt vidékek hosszúlábú mocsári békáira csak ritkán illik.

„Arvalis” csíkot a gyűjtött állatok mintegy fele visel. A csík hullámos szélű, el nem ágazó és hiányzanak mellőle a más vidéken élőkre jellemző féregszerű világos vonalkák is.

A *R. arvalis wolterstorffi* az ártéren a töltésláb magas fűvében, a szalagerdők sűrű aljnövényzetében nem nagy számban, inkább csak foltokban él. A maradványerdőkben jóval nagyobb mennyiségben találtam. Különösen sokat figyeltem meg a Lónya-erdőben.

Rana esculenta L. — Kecsebéka

Testhosszúság: 50—84 mm.

A törzsalak mellett nagyobb számban találtam a *Rana esculenta L. var. lessonai* (Camer). Blgr. változatot. (A vizsgált 21 példány közül 18 tartozik ehhez a változathoz.) Magyar nevéül a „rövidlábú kecskebéka” megjelölést javaslom.

A *lessonai* varietashoz tartozó példányok a törzsalaknál kisebb termetűek. (45—60 mm hosszú ivarérett egyedeket is találtam.) Hátsó lábuk is rövidebb mint a tipikus példányoké. A hátsó láb hüvelykgumója (callus subpollicarius) éles, lapos félholdalakú. A hátsó lábszár (tibia) észrevehetően rövidebb mint a tipikus példányoké. (Hossza a saroktól kb. a leghosszabb ujj első ízületi gumójáig mért távolsággal egyenlő.) Teste mellett előrehajlított lábának tibio-tarsalis ízülete a szem hátsó széléig ér, vagy addig sem. Színezetük: a hátoldal szürkészöld, vagy barnászöld, kevés elszórt sötétszürke folttal. A két erősen kiemelkedő mirigyes oldalredő (glandula subdorsalis) az alapszíntől jól elütő világosdrapp, vagy sárgás színű, a gerinc feletti csík viszont sokszor alig látható, sőt hiányozhat is.

A kecskebéka párosodását Gulács közelében V. 17-én figyeltem meg. Nászuk ideje megfelel az országos átlagnak. Már 37—47 mm hosszúságú egyedek is párosodtak. Tehát az ilyen nagyságot elért *R. esculenták* már ivarérettek.

A kecskebéka az egész Tiszaháton nagyon elterjedt. A Tisza árterén ez az uralkodó békafaj. A távolabbi maradványerdők mocsaraiban uralmát a *Rana arvalis wolterstorffival* kell megosztania. Az élő Tisza vízében ez az egyetlen békafaj él.

A kisebb termetű, gyengébb rövidlábú kecskebékát kisebb számban találtam a Tisza árterén, míg a többi bejárt erdőben, úglátszik, nagyrészt ez helyettesíti a törzsalakot.

A *Rana esculenta var. lessonai* itteni előfordulása új állatföldrajzi adat. Az Alföldről — tudomásom szerint — még nem jegyezte fel senki. (Boulenger [1898] Erdélyből, Fejérváry [1921] Somogyból ismerteti.)

* * *

A Tiszahát területén nyolc amphibia fajt (*Triturus c. cristatus* Laur., *Triturus v. vulgaris* L., *Bombina bombina* L., *Bufo b. bufo* L., *Bufo v. viridis* Laur., *Hyla a. arborea* L., *Rana arvalis wolterstorffi* Fejérv., *Rana esculenta* L.) és két változatot (*Bom-*

bina bombina zöld színű változata és *Rana esculenta* L. var. *lessonai* (Camer.) (Blgr.) találtam. A 16 hazai kétéltű fajnak tehát fele él területünkön. A hazai 6 kétéltű családból csak egy – a *Pelobatidae* – nincs képviselve. Az itt élő fajok mind nagyelterjedtségű (eurytop) alföldi-dombvidéki fajok.

A kutatóút időpontja a kétéltűek gyűjtésére igen alkalmas volt, a nedves területek zoocoenosisainak stenochron és eurychron fajait egyaránt a vízben találtam. Mindazonáltal lehetséges, hogy – a kutatóút viszonylagos rövidege miatt – egyes fajokat nem sikerült megtalálni. Így várható a *Pelobates fuscus* Laur. és a *Rana dalmatina* Bon. előkerülése, amelyet Méhely Lajos a Beregi sík keleti részéről kimutatott. Igen érdekes, hogy a *Rana ridibunda* Pall. is hiányzik a gyűjtött fajok közül, holott a Tisza déli szakaszának leggyakoribb békafaja. A jövő feladata lesz annak megállapítása, hogy a Tisza folyása mentén lefelé haladva, hol lép fel először.

A Tisza ártere a kétéltűek számára kitűnő biotopot nyújt. A valódi medret követő kubikgödörökben, ahol a hínárszövetkezet fajai tömegesen nőnek, különösen az ivadék tenyészik nagy számban. Sekély állóvizük hamar felmelegszik és általában sokkal melegebb, mint, az e tájon még sebesen folyó, Tisza vize: május 11-én a legmagasabb nappali hőmérséklet $31\text{ }^{\circ}\text{C}$ volt; ugyanakkor a kis vízmedencék vize $29\text{ }^{\circ}\text{C}$, a Keskeny nevű holtág vize $21\text{ }^{\circ}\text{C}$ hőmérsékletre emelkedett, míg az élő Tisza vizében a hőmérő partközelségben, a felszínen $13\text{ }^{\circ}\text{C}$ -ot mutatott.

Látható, hogy az ártér kis vizei gyorsan alkalmazkodnak a hőmérséklet változásához (jelen esetben a hosszú, hűvös tavasz után hirtelen beállott nagy meleghez), ami az amphibiák szaporodására legtöbbször előnyös. Az ártéri kis vizek tehát a nyári aszályig jó élőhelyet nyújtanak a kétéltű ivadék számára.

A júliusi–augusztusi aszály azonban – amellyel egyidőben rendszerint a Tisza is igen alacsony vízállású – különösen a későn átalakuló kétéltű fajok ivadékaira kritikus. Azok az állatok, amelyek ez időpontig nem fejlődtek tüdős alakká ezrével pusztulnak el egy-egy kiszáradó kubikgödör iszapjában. Természetesen még nagyobb a pusztulás a halivadékokban. Sokat segítene ezen a helyzeten, ha a gubikgödöröket árkok útján összekötnék egymással és a Tiszával. Így a halivadékkal együtt a kétéltű ivadék is megmenekülne a pusztulástól, kifejlődhetne és teljesíthetné hasznos, rovarpusztító munkáját.

A már tüdős alakok számára az ártéren a legnagyobb szárazság sem jelent veszélyt. Nagy páraigényüket jól kielégíti aszály idején is a sűrű aljnövényzetű, nedves talajú, a folyómeder különleges mikroklímája folytán majd minden éjszaka ködös levegőjű ártéri erdő. Megfigyelhető, hogy igen nagy szárazság idején a nappali kiszáradás ellen a békák és gőtéek az ártér mély (néha 30–40 cm) talajrepedéseibe menekülnek.

A jó biotop, a maga dús rovar táplálékával, érthetővé teszi a kétéltű fajok nagy egyedszámát az ártéri erdőkben. Uralkodó faj itt a *Rana esculenta* és a *Bombina bombina*. Az élő Tisza vizében csak a nagytestű, kitűnően úszó *Rana esculenta* él. Ez is inkább csak a parti-sáv szárazföldjén tartózkodik, ahol táplálékára, vízmentis rovarokra vadászik. A vizet mondhatni csak menedékkül használja szárazföldi üldözői elől, de a nagyobb ragadozó halak által abban is veszélyeztetve érzi magát, így csak az egészen sekély partivíz iszapjába rejtőzködik. Amint lehet elhagyja a vizet. Az apró halivadékokat is igyekszik megragadni (bár nem sok eredménnyel) és ezzel némi kárt okoz.

A Tiszától kissé távolabb fekvő erdők mocsaraiban uralkodó faj a *Rana arvalis wolterstorffi* és a *Rana esculenta*. A kétéltűek egyedszáma itt talán még nagyobb, mint a Tisza árterén.

Tabelle 1. sz. táblázat

A példány száma	Lelbhely	Teljes testhossz	Farok hossza	Fej hossza	Fej szélessége	Fej magassága	Szemtől az orrig	Szemtől a dobhártyáig	Orrtól az anusig	Elsőláb hossza	Hátsóláb hossza	Hátsó lábfej hossza	A farok és a test-hossz aránya	Ivar
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Bábtava	92,0	61,0	10,0	6,0	5,0	2,5	3,0	31,0	8,0	17,0	9,0	1,5	♂
2	Kirva	130,0	73,2	10,2	7,8	5,6	3,0	3,5	57,0	13,6	22,4	11,0	1,7	♂
3	Lónya	137,0	82,5	13,0	7,7	5,7	3,0	4,5	54,5	15,5	24,0	13,0	1,6	♂
4	Bockerek	140,0	85,6	9,7	7,5	5,9	2,5	3,5	54,4	13,0	21,7	12,0	1,4	♂
5	Bockerek	161,0	110,5	11,0	7,7	5,9	3,3	2,3	50,5	15,7	—	12,4	1,4	♂
6	Lónya	121,0	66,0	13,0	9,0	6,0	3,0	4,0	55,0	16,0	21,5	12,7	1,8	+0
7	Bábtava	157,0	99,5	11,0	7,0	4,5	2,7	3,1	57,5	15,0	22,0	13,0	1,5	+0
8	Kirva	—	—	11,2	7,2	6,0	3,0	2,6	63,7	16,0	21,0	—	—	+0
9	Bábtava	163,0	99,6	12,0	8,0	6,0	3,4	4,2	63,4	18,0	23,5	13,0	1,6	+0
10	Lónya	—	—	11,0	6,5	4,0	2,5	3,0	46,0	55,5	14,0	11,0	—	juv.

A méretek milliméterben

Tabelle 2. sz. táblázat

A példány száma	Lelőhely	Ivar	A test hossza, mm	A farok hossza, mm	A farok és a test-hossz aránya	A farokpajzsok száma	A fej hossza, mm	A fej szélessége, mm	A fej hosszú- és rövid tengelyének aránya	Jegyzet
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Bockerek	♂	513	66	7,7	35	22	12	1,83:1	Prester. Adult.
2	Bockerek	♂	482	62	7,7	35	20	10	2,00:1	Semiadult.
3	Lónya	♂	478	62	7,7	37	21	12	1,75:1	Prester. Semiadult.
4	Lónya	♂	575	75	7,6	37	23	11	2,09:1	Adult.
5	Bockerek	♂	243	33	7,3	42	13	8	1,62:1	Juv.
6	Lónya	♂	595	81	7,3	38	22	12	1,83:1	Adult.
7	Lónya	♂	570	84	7,1	41	22	15	1,30:1	Prester. Adult.
8	Lónya	♂	622	88	7,0	41	22	10	2,20:1	Prester. Adult.
9	Lónya	♀	510	50	10,2	25	21	19	1,10:1	Adult.

Emys orbicularis (L.) — Mocsári teknős

Előfordulását csak egy helyen — a Vásárosnamény melletti Keskeny nevű Tisza morotvában — sikerült megállapítani. Miután azonban sok ilyen jellegű holtág van e vidéken, jelenlétét a Tiszahát más morotváiban is bátran feltételezhetjük.

Lacerta vivipara Jacqu. — Elevenszülő gyík

Hazánk e ritka gyíkfajának tiszaháti előfordulását Janisch Miklós észlelte először 1957-ben (Dely, 1958). Kutatóutunk alkalmával három példányt gyűjtöttünk. További hét példányt is tüzetesen megvizsgálhattam, amelyeket Dely Olivér György, Pálfi György és Szabó István voltak szívesek e célra átengedni.

A hímek testhosszúsága 92—161 mm között, a nőstényeké 157—163 mm között mozog. Állataink hosszúsága tehát megfelel az irodalomból ismert európai átlagnak (120—160 mm) (1. sz. táblázat).

A nőstények hosszabb törzsűek és rövidebb farkúak mint a hímek, ami a testhosszúság és fark arányából is kitűnik: nőstényeknél 1,5—1,8-ad, hímeknél 1,4—1,7-ed része a fark az egész test hosszúságnak.

A gyűjtött állatok fejpajzsai a halántéktájon számban, elhelyezkedésben, alakban lényeges eltérést mutatnak a Schreiber (1912) által tipikusnak leírt, illetőleg lerajzolt alakkal szemben: A hátsó szempajzsok (scuta postocularia), a felső halántékpajzsok (sc. supratemporalia), a szájító felső ajakpajzsai (sc. supralabialia) és a dobhártya által határolt területen Schreiber 16 pajzsot tüntet fel, míg állatainkon 21—24 pajzs helyezkedik itt el. A pajzsok szabálytalan sokszögletűek, változó nagyságúak. A rágópajzs (scutellum massetericum) minden esetben megvan (3. sz. rajz).

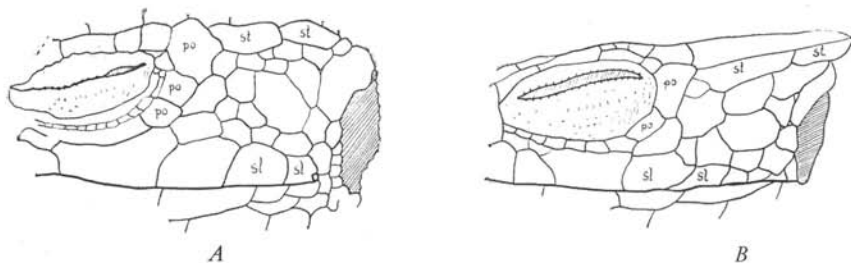

Abb. 3. sz. rajz. A *Lacerta vivipara* halántéktája:
A) Tiszaháti példány, B) tipikus alak (Schreiber után).

Több kisebb egyedi eltérés közül lényegesebbek a következők: Az egyik, Lónyay-erdőből származó állat hátsó szempajzsa és a dobpajzs (scutum tympanale) között egy velük egyenlő nagyságú pajzs foglal helyet. Az egyik bockereki és az egyik kirvai példányon a fej mindkét oldalán a hátsó szempajzsok mögött egy nagy pajzs következik, amely valószínűleg postocularis és supraocularis pajzsokból forrt össze.

A combmirigyek (pori femorales) száma 10—13 között változik.

Az elevenszülő gyíknak számos példánya él a Lónya- és Bockerek-erdőkben, meg a Csaroda melletti Báltava nevű tőzeglápon. Élőhelyén mindenütt a ferge gyíkkal (*Lacerta a. agilis* L.) és — Báltava kivételével — a kereszties viperával (*Vipera b. berus* L.) együtt fordul elő.

A Lónya-erdőben a zöld gyíkot (*Lacerta v. viridis* Laur.) is megtaláltam élőhelyén. Kedvelt biotopja a nedves erdő, vizes talajú patak völgy. Rendszerint erdőszélen, utak mentén találjuk. Búvóhelyeül a fák gyökerei közti lyukak, fakéreg alatti hasadékok szolgálnak. Bábtaván az arasznyi vastag, ritkaszerű tőzegmoha szőnyegben készít magának rejtekhelyet.

Egy bábtaváról származó jól fejlett nőstény Pálfi György terráriumában hat ivadékot hozott világra 1957. szept. 3-án. (Schreiber szerint is rendszerint 5—8 ivadékot hoz.)

A *L. vivipara* határozottan északi, ill. hegyvidéki állat. A Beregi síkon való szigetszerű előfordulása érdekes állatföldrajzi jelenség, amelynek oka azonos lehet a *Vipera beruséval*. E jelenség magyarázatára alább még visszatérünk.

Az elevenszülő gyík a Beregi síkon — a felsorolt élőhelyeken kívül — még az egykori Szernye-mocsár területén (Dely 1957.) és Munkács (Munkačevo) környékén él (Fejérváryné 1943.). Ismeretes még a Kis-Alföldről, a Duna—Tisza közéről és a Nyírségből (Dely, 1957.). Mindenütt izoláltan, relictumként találjuk.

Lacerta agilis agilis L. — Fűrge gyík

Az ártéren nem él ez a gyíkfaj, vagy csak elvétve, mert a túlvizes ill. időnként vízzel elárasztott területeket kerüli. A folyók töltésein azonban mindenütt megtaláltam, de feltűnően kis számban. Ennek egyik oka valószínűleg a gyakori kaszálás, amely a rejtőzködéséhez szükséges magasabb növényzetet rendszeresen megszünteti.

A Lónya-erdőben négy példányt, köztük a szép rozsdavörös hátú *var. rubra* Laur.-t is, gyűjtöttünk.

Fejpajzsaiban eltér a törzsalaktól (Schreiber, 1912.): A halántéktáj közepetáján egy, a többi halántékpajzsnál jóval nagyobb, pajzs foglal helyet. Azt a benyomást kelti, mintha 3—4 temporalis pajzsból forrt volna össze. Ügylátszik a Tiszahát fűrge gyíkainál elég gyakori ez az egyedi eltérés, mert a gyűjtött négy példány közül háromnál — a fej mindkét oldalán — találtam ezt a jelenséget, fiatal és idős példányon egyaránt.

A *Lacerta agilis* biotopja az ártéren a töltések lábánál húzódó erdő széle. A maradvány-erdőkben ritka nyárasokban, erdő és rét találkozásánál leltem meg.

Párosodását a Lónya-erdőben május 11-én figyeltem meg. Nászukat tehát kb. az országos átlagnak megfelelő időben tartották.

A Lónya-erdőben a *L. agilis* a *Lacerta viviparával* azonos biotopban él, a nem túl nedves erdőrészekben. Eszerint, vagy nem fogadható el általános érvényűnek az irodalomban többször ismételt megállapítás, hogy a fűrge gyík kipusztítja az elevenszülő gyíkot, vagy pedig e területre még csak nem rég terjeszkedett ki — a talaj lassú kiszáradása következtében — a *L. agilis* és még nem tudta elnyomni a másik fajt.

A Beregi sík keleti széléről Méhely gyűjtéséből említi irodalmunk e fajt.

Lacerta viridis viridis (Laur.) — Zöld gyík

A Tisza mentén nem találtam. A Lónya-erdőben ritka nyáras szélén egy kifejlett nőstényt, a Kis-Csarnóca patak partján egy fiatal példányt figyeltem meg.

Méhely Lajos Munkács (Munkačevo) környékén gyűjtötte.

Coronella austriaca austriaca Laur. — Rézsikló

Nem gyűjtöttem és megfigyelni sem tudtam. Tiszaháti előfordulását bizonyítja azonban az Országos Természettudományi Múzeum herpetológiai gyűjteményében őrzött példány, amely a Bockerek-erdőből 1957-ben került oda. (Testhossza 635 mm.)

Natrix natrix natrix L. — Vízi sikló

Testhossz: 645—870 mm (amiből 113—185 mm esik a farkra).

Pajzsaik és pikkelyeik a törzsalaknak megfelelőek. Még a fejet oldalról borító pajzsok is — melyek általában meglehetősen változóak — a vizsgált állatokon feltűnően állandóknak mutatkoztak.

A színruhát tekintve kétféle alakot találunk itt. Az egyik a közismert szürke színű, fekete foltos, — a tipikusnak megfelelő színezetű — mégis azzal a különbséggel, hogy a fejtető pajzsainak széle, mintegy fél mm szélességben, feketével szegélyezett, továbbá, hogy sárgásfehér tarkófoltja előtt is hord a halánték tájon egy-egy fekete foltot, amely így a két fekete folt között élénken kitűnik. A fej éles körvonalú fekete mustrázata csinos díszítést ad a kigyónak. A másik alak sötét színezetű: háta egyszínű olajbarna, amelyen a fekete foltos alig kivehető. Oldalán fehér foltok nincsenek. Világossárga tarkófoltja mögött nincs fekete folt, csak alig felismerhető barna. Hasoldala sakktableszzerűen fekete-fehér kockás.

A vízi sikló, vagy ahogy a beregiek mondják „csúszó“, közismert állata a tájnak. A Tisza ártér egyetlen kígyófaja. Különösen a holtágak, kubikerdők sáros, bokros területein él. Ritkán az élő Tisza vizében is megfigyelhetjük. Számuk az ártéren általában meglehetősen kicsinek tűnik.

Sokkal több él a maradványerdők sáros, égeres mocsaraiban. Köztük néha tekintélyes nagyságú példányok is akadnak.

Párosodásuk május 11-én volt észlelhető.

A Beregi sík keleti szélén Méhely Lajos gyűjtötte.

Vipera berus berus L. — Keresztes vipera

A keresztes vipera beregi előfordulására Agócsy Pál és Janisch Miklós — akik fogtak is itt 1957-ben néhány példányt — szíves szóbeli közlése hívta fel figyelmemet. Kutató útnak alkalmával, Keszei Péter múzeumi preparátorral, hét példányt gyűjtöttünk. További kettőt Janisch M. gyűjtése alapján tanulmányozhattam.

A gyűjtött állatok testméreteit a 2. sz. táblázat mutatja. Összehasonlítva ezeket Méhelynek (1897) hegyvidéki és a szerzőnek (Marián 1955) somogyi állatok tanulmányozása alapján nyert adataival a következő eredményt kapjuk (a tiszaháti adat után zárójelben a hegyvidéki, majd a somogyi adatot közlöm):

Testhosszúságban állataink a somogyiak mögött maradnak, de hosszabbak, mint a hegyvidékiek. Testhosszúság: 513—622 mm (450—546; 498—660 mm).

A tiszaháti példányok farka a három táj állatai közül a legrövidebb. A farkhossz 7,0—7,7-cd része (6,7—8,9; 6,2—7,9) az egész test hosszának.

A fej pajzsaiban és pikkelyeiben csak a frontális tájon mutatkozik némi eltérés a tipikustól: Három példányon a homlokpajzsot (scutum frontale) a felső szempajzsoktól (scuta supraocularia) csak egy-két kis pajzs választja el. (A törzsalakon 3—5.)

A hímek színruhája kétféle. Egy nagy lónyai példány az e nemre jellemző szép ezüstszürke színű pikkelyruhát hordja, fekete cikk-cakkos hátszalaggal. A többi hat példány hátának alapszíne földbarna, vagy szürkésbarna sötétbarna hátszalaggal. Ez a színruha általában a keresztes vipera nőstényeire jellemző és megjelenése azért érdekes, mert a Somogyban élő keresztes viperák hímjei is mind ilyen színűek.

A has palafekete. A fiatal példányon lilásbarna, sűrű fehér pettyezéssel.

Csak egy nőstény példány került kézre.

A gyűjtött hét példány közül négy a *prester* varietashoz tartozik. Színük felül szén-, alul palafekete, mustraratnélküli, csak a felső ajakpajzsok fehérek és a haspajzsok két szélén fut egy-egy apró fehér pontokból álló gyöngysor.

A *Vipera berus* előfordulása a Tiszaháton új adattal bővíti az alig egy éve a hazai mérgekgyók elterjedéséről közölt térképet (Boros, 1957). Nem különben érdekes a *prester* varietas előfordulása, mert eddig ezt a szép fekete változatot csak a somogyi homokról ismertük hazánkban.

A keresztes vipera elterjedését a Tiszaháton kb. 30 km²-es területen, a Lónya- és Boc-kerek-erdőkben sikerült megállapítanom. Előfordulása valószínű még a jelzett területektől délfelé a Csaroda körüli, valamint észak felé a határainkon túl nyúló erdőkben.

Élőhelye a tanulmányozott területen a bokros facsemete-kert, ritkás nyáras és ritkás vegyeserdő. Biotopja közelében minden esetben megtaláltam a vizet láp, holtág, vagy patak formájában. Tiszaháti előfordulása azért is nevezetes, mert itt (az elenyészőben csekély homokos terület leszámításával) kötött, agyagos a talaj. Alföldről, vagy halomvidékről hazánkban eddig még csak homoktalajról ismertük.

A *V. berus* különösen a Lónya-erdőben elég gyakori. A *Lacerta viviparával* és a *Lacerta agillissal*, meg a *Coronella austriacaval* azonos biotopban él. Főtáplálékát az apró rágcslók és rovarvők alkotják, szükségből megessi a mocsári békát is, fiataljai az apró gyíkokat és gőtéket is pusztítják.

A keresztes vipera a Tiszaháthoz legközelebb Munkács (Munkačevo) környékén fordul elő, ahonnan Méhely közli.

Érdekes, hogy viperamarásról a bejárt területen senki sem tud. Sem a lakosság, sem az egészségügyi hatóságok (járási tisztí-főorvos, járási főállatorvos) nem emlékeznek 15 éven belül történt kígyómarásra. Ennek okát abban látom, hogy a keresztes vipera e tájon élesen elhatárolt erdőfoltokban él, amelyben határszéli fekvésüknél fogva is kevesen járnak, nem legeltetnek, az ott dolgozó erdei munkások pedig erős lábbelit hordanak, amely a kígyó ellen megfelelő védelmet nyújt.

* * *

Az eddigi gyűjtésekből megállapítható, hogy a Tiszaháton öt reptilia család hét faja (*Emys orbicularis* L., *Lacerta vivipara* Jacqu., *Lacerta agilis* L., *Lacerta v. viridis* (Laur.), *Coronella a. austriaca* Laur., *Natrix n. natrix* L., *Vipera b. berus* L.) és két változata (*Lacerta agilis* L. var. *rubra* Laur., *Vipera berus* L. var. *prester* L.) él. A 15 hazai hüüllőfajnak tehát mintegy fele található e területen. Többségükben eurytop, alföldi-dombvidéki fajok ezek. Csak a *Vipera berus* és a *Lacerta vivipara* stenotop faj. E két északi, hűvösebb éghajlatot igénylő faj a Kárpát-medencében ma már csak a hegyvidéken él nagyobb számban. Hazánk területén ritka relictumok, amelyeknek fennmaradását – mint a Tiszaháton is – lápos, mocsaras területek hűvösebb mikro-klimája teszi lehetővé.

A vizsgált területen a hüüllők egyed száma aránylag alacsony. Az ártéren kisebb, mint a maradványerdőkben. Uralkodó faj, számarányánál fogva, a *Natrix natrix*. Jellemző faja még az ártérnek az *Emys orbicularis*, a maradványerdőkben a *Vipera berus* és a *Lacerta vivipara*.

A kutatóút alkalmával nem került elő, de az oekológiai viszonyok alapján igen valószínű az *Anguis fragilis* L. előfordulása. Lehetséges, az *Elaphe l. longissima* Laur. jelenléte is.

Az elmondottakat összefoglalva megállapítható, hogy a Tiszahátról 15 amphibia és reptilia faj és öt fajváltozat volt kimutatható. Lelőhely adataik a magyar állatföldrajzban túlnyomótöbbségben újak, mert két faj kivételével nem közölte azokat eddig irodalmunk. A Tiszahát kétéltűinek és hüllőinek környezettani, társulástani viszonyait sem ismertette eddig a magyar állattani irodalom.

Marián Miklós

IRODALOM

- Agócsy, P.: A keresztés vipera (*Vipera berus*) új hazai előfordulási helye (Akvár. Terrár. III, 1., 1958.).
- Boros, I.: Mérgező kígyók hazánkban (Akvár. Terrár. II., 5, 1957.).
- Dely, O. G.: Examen systematique et osteobiometrique de la *Rana arvalis* Nils. et de la var. wolterstorffi Fejérváry. (Ann. Hist. Nat. Mus. Hung. 3. 1952.).
- Dely O. G.: Contributions a l'etude de l'habitat du lézard vivipara (*Lacerta vivipara* Jacquin) dans la grande plaine hongroise. (Opuscula zoologica 2, 3, 1957.).
- Fauna Regni Hungariae. Budapest, 1918.
- Fejérváry, G. J.: Beiträge zur Raniden-Fauna Ungarns. (Arch. für Naturgeschichte 10, 1921.)
- Fejérváry—Lagh, A. M.: Beiträge und Berichtigungen zum Amphibien- und Reptilien-Teil des ungarischen Faunenkataloges. (Fragm. Faun. Hungar. 6, 2—3, 1943.).
- Fejérváry, Gézáné: Kétéltűek (In: Állathatózó, 1950, Budapest).
- Marián, M.: Adatok a keresztés vipera (*Vipera b. berus* L.) somogyi elterjedési viszonyaihoz. (Ann. Hist. Nat. Mus. Hungar. 7, 1956.).
- Marián, M.: A Baláta gerinces állatvilága (Somogyi Almanach, 1, 1957.).
- Megyeri, J.: Hidrobiológiai vizsgálatok két tőzegmoha lápon. (Bábtava, Nyirestő). (Szegedi Ped. Főisk. Évkönyve. 1958.).
- Méhely, L.: A magyar fauna Bombinatorjai és egy új Triton (*Molge*) faj hazánkból. (Math. és Termtud. Közlem. 24, 1892.).
- Méhely, L.: Magyarország barna békái (Math. és Termtud. Közlem. 25, 1894.).
- Méhely, L.: Magyarország kurtakígyói (Math. és Termtud. Közlem. 26, 1897.).
- Méhely, L.: A Mecsekhegység és a Kapela herpetológiai viszonyai (Állattani Közlem. 3, 1904.).
- Pálfi, Gy.: Bábtava vízi Coleopterái (Halipilidae, Dytiscidae, Gyrinidae, Hydrophilidae). (Szegedi Ped. Főisk. Évkönyve, 1958.).
- Simon, T.: Montán elemek az Északi Alföld flórájában és növénytakarójában. (Debreceni Tud. Egy. Biol. Int. Évkönyve 1, 1950.).
- Schreiber, E.: Herpetologia europaea, (Jena, 1912.).
- Szabó, I.: Adatok a Szentendre—Visegrád—Esztergomi Dunazughegység herpetofaunájához. (Állattani Közlem. 45, 3—4, 1956.).
- Szilády, Z.: Nagy Alföldünk állatvilága. (Debreceni Tisza I. Tud. Társ. 1, 1924.).

DATEN ZU DER HERPETOFAUNA DER OBEREN THEISS

Verfasser studierte als Mitglied der mit Unterstützung der Ung. Akademie d. W. fungierenden Kommission für die Theissforschung im Frühling 1958 die Amphibien und Reptilien des sog. Tiszahát ('Theissrücken').

Er fand acht eurytope Amphibien-Arten und zwei Varietäten. Das Vorkommen der *Rana esculenta* L. var. *lessonai* (Camer.) Blgr. ist auffallend. Die grünfarbige Form der *Bombina bombina* L. wurde entlang der Theiss überall angetroffen. Verfasser beschäftigt sich ausführlich mit den oekologischen Verhältnissen der auf dem Inundationsgebiet des Flusses lebenden Arten. Herrschende Arten: *Rana esculenta* L. und die *Bombina bombina* L. In dem Flusswasser ist nur die *Rana esculenta* L. anzutreffen. Die Anzahl der Individuen ist bei den Amphibien in den von dem Flusse ferner liegenden nassen Wäldern grösser als auf dem Inundationsgebiet der Theiss. In diesen Wäldern sind die herrschenden Arten die *Rana arvalis woltersdorffi* Fejérv. und die *Rana esculenta* L.

Von Reptilien wurden sieben Arten und zwei Varietäten gefunden. Abgesehen von zwei Arten sind diese tiefländisch eurytope Arten. Die stenotope *Lacerta vivipara* Jacqu. und die *Vipera b. berus* L. vertreten montane Eigenart auf dem Alföld. Vom Verfasser wurde die Anwesenheit dieser zwei seltenen Reliktarten auf einer Bodenfläche von etwa 30 km² festgestellt. Die Anzahl der Individuen ist bei den Reptilien gering. Die herrschende Art ist die *Natrix n. natrix* L.

Die Daten bezüglich der Fundorte der nachgewiesenen Amphibien- und Reptilienarten sind in ihrer überwiegenden Mehrheit für die ungarische zoologische Literatur neu.

Die Aufschriften der Tabellen:

Tab. Nr. 1.

1. Anzahl der Exemplare
2. Fundort
3. Ganze Körperlänge
4. Schweiflänge
5. Kopflänge
6. Kopfbreite
7. Kopfhöhe
8. Vom Auge bis zur Nase

Tab. Nr. 2.

1. Anzahl der Exemplare
2. Fundort
3. Geschlecht
4. Körperlänge in mm
5. Schweiflänge in mm
6. Verhältnis von Schweif- und Körperlänge

9. Vom Auge bis zum Trommelfell
10. Von der Nase bis zum Anus
11. Länge des Vorderfusses
12. Länge des Hinterfusses
13. Länge des der Tatze beim Hinterfuss
14. Verhältnis von Schweif- und Körperlänge
15. Geschlecht

7. Die Zahl der Schweifschilde
8. Kopflänge in mm
9. Kopfbreite in mm
10. Das Verhältnis von Lang- und Kurzaxe des Kopfes
11. Anmerkung

Miklós Marián

TARTALOMJEGYZÉK ✓

СОДЕРЖАНИЕ SOMMAIRE INHALT

Banner János: Móra Ferenc emlékezete	3
Madácsy László: „Nemzetgyalázás“ címen emelt vád Móra Ferenc ellen	7
<i>Ferenc Móra, inculpé de haute trahison</i>	17
Korek József: Vonaldíszes kerámia kultúra elterjedése az Alföldön	18
<i>Verbreitung der Linearkeramischen Kultur auf dem Alföld</i>	47
Trogmayer Ottó: A Szeged-nagyszéksői bronzöv	53
<i>Der Bronzegürtel von Szeged-Nagyszéksós</i>	58
Szarmata temető Dócon	59
<i>Sarmatischer Friedhof in Dóc</i>	69
Párducz Mihály: Hunkori szarmata temető Szeged-Óthalmon	71
<i>Sarmatischer Friedhof aus der Hunnenzeit in Szeged-Óthalom</i>	98
Bálint Alajos: Árpád-kori temető Szatymazon	101
<i>Ein Friedhof aus der Arpadenzeit in Szatymaz</i>	118
Bálint Sándor: Alsóváros	123
<i>Alsóváros, ein Stadtteil (= Nieder- oder Unterstadt) von Szeged</i>	126
Juhász Antal: Vízimalmok a szegedi Tiszán	127
<i>Schiffmühlen auf der Theiss in Szeged</i>	141
Szelesi Zoltán: Károlyi Lajos	143
<i>Lajos Károlyi</i>	170
Bálint Sándor: Egy ismeretlen régi szegedi városkép	191
<i>Ein unbekanntes altes Stadtbild von Szeged</i>	196
Csongor Győző: A szegedi Móra Ferenc Múzeum herbáriumma	197
<i>Das Herbarium des Szegeder Ferenc Móra Museums</i>	221
Kolosváry Gábor: A Móra Ferenc Múzeum madrepোরিái	223
Csongor Győző: Móra Ferenc és a természettudomány	227
<i>Ferenc Móra und die Naturwissenschaften</i>	248
Gallé László: A zombói láperdő zuzmóflórája	251
<i>Flora lichenologica silvae „Zombói erdő“</i>	258
Marián Miklós: Adatok a Felső-Tisza herpetofaunájához	259
<i>Daten zu der Herpetofauna der Oberen Theiss</i>	275

